

Міністерство освіти і науки України
Харківська національна академія міського господарства

В. В. АБРАМОВ, М. В. ТОНКОШКУР

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

**Підручник для студентів спеціальностей «Менеджмент організацій»
(Менеджмент готельного, курортного і туристського сервісу),
«Туризм», «Готельне господарство»**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
ХНАМГ
2010

УДК [338.48:910.4:796.5](075.8)
ББК 65.441.357+75.8я73
А16

Рецензенти:

Сапна М. М., доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології і соціологічних робіт Харківського національного університету внутрішніх справ, академік Міжнародної академії наук екології та безпеки життєдіяльності;
Чувпило О. О., доктор історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Гриф надано Міністерством освіти і науки України як підручник для студентів вищих навчальних закладів (Лист МОНУ №1.4/18-Г-35 від 10.01.2009 р.)

Абрамов В. В.

A16 Історія туризму: підруч. / В. В. Абрамов, М. В. Тонкошкур; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х: ХНАМГ, 2010. – 294 с.
ISBN 978-966-695-170-3

Підручник присвячений питанням становлення та розвитку туризму як у світовому масштабі, так і на національному рівні. У книзі викладені основні етапи розвитку туризму, дана глибока й детальна характеристика кожного з них. Особливу увагу приділено питанням розвитку туристської інфраструктури. Матеріали підкріплені фактичними та статистичними даними. Важливе місце в структурі книги посідає «Біографічний словник», у якому зібрана й систематизована інформація про більш ніж 650 мандрівників, альпіністів, туристів, організаторів і працівників туристської галузі та інших представників сфери туризму.

Призначений для студентів вищих навчальних закладів туристського профілю. Може бути корисним для працівників сфери туризму, аспірантів, викладачів та всіх, хто цікавиться питаннями розвитку туризму.

УДК [338.48:910.4:796.5](075.8)
ББК 65.441.357+75.8я73

ISBN 978-966-695-170-3

© В. В. Абрамов, М. В. Тонкошкур, 2010
© ХНАМГ, 2010

ПЕРЕДМОВА

Туризм являє собою галузь світового масштабу із щорічним оборотом, що перевищує трильйон доларів. Туризм дає більше 10% усіх робочих місць у світі, сприяє розвитку соціальної інфраструктури, збереженню культурно-історичної спадщини, природних пам'яток тощо. Економічне зростання таких держав, як Іспанія, Португалія, Греція, в першу чергу було обумовлено активним розвитком туризму.

Туризм – це не тільки високоприбуткова галузь світової економіки; для багатьох наших співвітчизників туризм продовжує асоціюватися з овіяними романтикою походами по горах, лісах, ріках. Туризм завжди був і залишається потужним важелем у вихованні підрастаючого покоління, формуванні світогляду молодих людей, забезпеченні здорового способу життя. Уміле використання державою механізму за назвою «соціальний туризм» дозволяє створити сприятливий ґрунт для побудови цивілізованої економіки з «людським обличчям». Історія знає не тільки такі приклади, але також визначає чіткі механізми досягнення необхідних результатів.

Що ж таке історія туризму?

Діяльність людини з перших днів її існування була обумовлена необхідністю пересування з одного місця в інше з найрізноманітнішими цілями. Саме прагнення потрапити в нові місця лежить в основі сучасного туризму. Більш того, туризм і подорожі зіграли найважливішу роль у становленні і розвитку як локальних цивілізацій, так і світової цивілізації в цілому. Ще до нашої ери подорожі значно впливали на торгівлю, культуру, мистецтво стародавніх цивілізацій. У Середньовіччі, коли в Європі переважали теологічні погляди, великий поштовх був наданий розвитку паломництва. Епоха Великих географічних відкриттів і Нового часу принесла світу імена видатних людей, чий відкриття як у географії, так і в техніці вплинули на подальший економічний і соціальний розвиток, значно підвищили інтерес людей до поїздок і подорожей.

Вивчення історії туризму неможливо уявити без знань із географії, літератури, релігієзнавства, економіки, правознавства, філософії. Безпосередньо ж під «історією туризму» слід розуміти сукупність знань і процесів з найрізноманітніших сфер життєдіяльності людини, що тісно переплітаються між собою. Виходячи з вищесказаного, вивчення історії туризму повинне відбуватися в сукупності із дослідженням питань історії розвитку людства.

Історія туризму цікава й захоплююча. Проте, серед учених не припиняються суперечки з деяких ключових питань, що мають важливе науково-історичне значення. Де джерела туризму і чи можна вважати таким подорожі, що здійснювалися, наприклад, в епоху Античності або в Середні віки? З якої дати слід почати відлік сучасного етапу в туризмі? Залежно від трактування і розуміння цих питань у сучасній історичній науці існують різні підходи до висвітлення даної проблеми. Наявні зараз навчальні посі-

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

бники, підручники і монографії з історії туризму умовно можна поділити на дві основні групи.

До першої групи слід віднести підручники, автори яких основний акцент роблять на тому, що туризм своїми коріннями сягає глибоко в історію, що основні тенденції, характерні для сучасного туризму почали формуватися ще задовго до нашої ери. Серед сучасних дослідників, що поділяють таку точку зору, можна назвати російських науковців М.В. Соколову, Л.П. Воронкову й інших.

Інша група вчених, серед яких необхідно виділити В.К. Федорченко, В.В. Дворніченко, Г.П. Долженко, Г.С. Усикіна й інших, основну увагу акцент приділяють питанням становлення та розвитку туризму на сучасному етапі, тобто коли туризм став характеризуватися як масове явище, доступне широким верствам населення.

Автори цієї книги прагнули максимально узагальнити існуючі знання, як можна більш рівномірно виклавши їх з урахуванням різних часових рамок. У підручнику особливу увагу приділено питанню визначення дати початку сучасного етапу в туризмі. Із цією метою досліджені не тільки конкретні історичні факти, але й причини та фактори, що сприяли цьому.

Підвищену увагу приділено питанням формування та розвитку туристської інфраструктури як одного з найбільш значимих факторів, що сприяють успішному функціонуванню туристської галузі в цілому.

Особливу увагу в книзі приділено питанням розвитку туризму в СРСР. Це пов'язане з тим, що радянська система організації туризму була по-своєму унікальна і не мала аналогів у світі. Досвід Радянського Союзу з організації соціального туризму сьогодні викликає величезний інтерес в багатьох державах світу. Використання цього досвіду Україною поряд із досвідом закордонних країн могло б значно прискорити процес реформування туристської сфери і сприяти створенню власної організаційної структури туризму. Тому автори сподіваються продовжити роботу з вивчення особливостей розвитку туризму на сучасному етапі.

Достоїнством книги слід вважати «Бібліографічний словник», що включає близько 650 імен державних і суспільних діячів, філософів, істориків, географів, учених інших наукових напрямів, а також винахідників, чий відкриття активно використовувалися у сфері туризму, мандрівників і першовідкривачів, підприємців і меценатів – усіх тих, хто своїми активними діями сприяв популяризації сфери подорожей і туризму протягом існування людської цивілізації.

Книга розрахована насамперед на студентів вищих навчальних закладів спеціальностей туристського профілю, а також буде цікава фахівцям і широкому колу читачів.

РОЗДІЛ 1. ПОДОРОЖІ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

Незважаючи на те, що історики мають серйозні підстави говорити про активні міграційні процеси в доцивілізаційний період, свідомість і цілеспрямованість подорожей проявляються лише із зародженням перших цивілізацій.

Подорожі й походи в стародавні часи були вкрай далекі від сучасного їхнього розуміння: вони мали переважно військово-завойовницький, колонізаційний або торговельний характер, а їхня специфіка залежала від багатьох факторів: географічного розташування країн, природно-кліматичних особливостей, наявності ресурсів. Найдавніші цивілізації виникали або в долинах рік, або на узбережжях морів. Так, у IV – III тис. до н.е. у долині Ніла утворилася Єгипетська держава; у Межиріччі Євфрату й Тигру в IV – III тис. до н.е. з'явилися міста-держави шумерів, в XXIV – XXIII ст. до н.е. – Акадська держава; до початку III тис. до н.е. відноситься й утворення в долині Інду й Гангу давньоіндійської цивілізації Харраппі; а до середини II тис. до н.е. – зародження в басейні річки Хуанхе цивілізації Давнього Китаю; у першій половині III тис. до н.е. було засновано місто-держава Губла (Гебал, Бібл) – найбільш ранній центр фінікійської цивілізації в Східному Середземномор'ї; також у III тис. до н.е. на островах Егейського моря, на острові Крит і в материковій Греції була створена багато в чому єдина культура – егейська, або крито-мікенська.

1.1. Перші мореплавці (Крит, Стародавній Єгипет, Фінікія)

Наявність водних шляхів багато в чому визначала й спосіб пересування стародавніх мандрівників: корабель став основним транспортом стародавнього світу.

Першими мореплавцями стародавності, чия експансія поширилася на Середземне море ще в III тис. до н.е., можна вважати жителів острова Крит. Критська (мінойська – за ім'ям міфологічного царя Міноса) цивілізація досягла свого розквіту в XVII – XVI ст. до н.е. Великих успіхів критяни досягли в суднобудуванні. Для збільшення міцності корпусу судна вони вперше застосували киль і шпангоути*, а критські морські судна пізньомінойського періоду були обладнані каютами для пасажирів. Це дає можливість говорити про зародження морських подорожей уже на рубежі III – II тис. до н.е.

Технології суднобудування критян згодом були перейняті фінікійцями, які поряд з жителями Криту й стародавніми єгиптянами можуть вважатися одними з основоположників подорожей водою. У Стародавньому Єгипті, наприклад, під фразами «йти нагору», «йти вниз» розумілося пла-

---

* Киль – балка, що проходить посередині днища судна від носового до кормового краю. Шпангоут – поперечне ребро жорсткості судна

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

вання по Нілу – до верхів'їв або дельти ріки. Навігації по Нілу сприяла сама природа. Течія допомагала пересуватися з півдня на північ, а постійний вітер уможлиблював плавання під вітрилами у зворотному напрямку. Після освоєння Ніла єгиптяни вийшли в Середземне море. Багато в чому цьому сприяв розвиток торгівлі з Фінікією. Єгипетське джерело періоду фараона Снофру (IV династія) повідомляє про прибуття з фінікійського міста Гебал (Бібл) 40 кораблів, завантажених лісом, який був використаний єгиптянами для будівництва кораблів, здатних витримати морські плавання. Очевидно, це стало початком освоєння єгиптянами морських торговельних шляхів. Достеменно відомо, що декількома роками пізніше (також при фараоні Снофру, XXVII ст. до н.е.) вони здійснили плавання у Фінікію, що і може вважатися першим серйозним виходом єгиптян у море.

Важливість торговельних зв'язків з державами Східної Африки й Аравійського півострова обумовили необхідність створення єдиної водної транспортної системи. Приблизно в XXIV – XXIII ст. до н.е в епоху Стародавнього царства (2800 – 2250 рр. до н.е., Стародавнє царство відомо історії своїми колосальними будівельними роботами, зокрема, зведенням пірамід тощо) був побудований канал, що з'єднав дельту Ніла із Червоним морем. Незважаючи на величезне стратегічне значення, канал протягом декількох тисячоріч свого існування повторював долю Єгипту: у періоди занепаду держави канал заносило піском, у періоди розквіту він знову відновлювався.

Поряд з водними маршрутами в Стародавньому Єгипті активно освоювалися й сухопутні: торговельні каравани відправлялися до Червоного моря, з портів якого єгиптяни здійснювали плавання в країни Аравійського півострова, Індію, а також у країни Східної Африки й у першу чергу країну Пунт (територія сучасного Сомалі), звідки в Єгипет привозилися золото, слонова кістка, вироби з каменю. До середини II тис. до н.е. подорожі єгиптян у країну Пунт стають регулярними, про що свідчить одна з найдавніших експедицій, організована царицею Хатшепсут (правила

Рис.1.1 – Храм цариці Хатшепсут у Дейр-ель-Бахрі

прибл. 1489 – 1468 р. до н.е.). Під час її правління великого розмаху досягла будівельна діяльність. У скелях Дейр-ель-Бахрі був зведений чудовий заупокійний храм цариці (рис. 1.1), на терасах якого вона хотіла посадити дерева, що виділяють пахощі. Саме з цією метою Хатшепсут організовувала експедицію в країну Пунт (1483 або 1481 р. до н.е.), про яку розповідають фрески, що збереглися на стінах храму.

РОЗДІЛ 1. ПОДОРОЖІ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

Видатними мореплавцями стародавності по праву можна вважати фінікійців. Суднобудування у фінікійців почало розвиватися дуже рано: знаменитий ліванський кедр, що покривав схили їхньої батьківщини, давав прекрасний матеріал для будівництва міцних морських суден (рис. 1.2).

Уже в середині II тис. до н.е. фінікійські кораблі панували в Середземному морі: вони вели активну торгівлю не тільки з єгиптянами, але й з жителями островів Егейського моря й материкової Греції. До XII ст. до н.е. фінікійська морська експансія досягла західного Середземномор'я. Вони відкрили Балеарські острови й дісталися Іспанії, охрестивши її Країною Мороку. Огинаючи Іспанію, фінікійці виявили, що Іспанія відокремлюється від Африки вузькою протокою, з обох боків якої піднімаються гострі скелі. Вважаючи, що це ворота, через які, завершуючи свій денний шлях, спускається бог променистого сонця Мелькарт, фінікійці назвали їх Стовпами Мелькарту (стародавні греки називали їх Стовпами Геракла; пізніше одну зі скель назвали Гибралтар), по інший бік яких простирався нескінченний океан. На узбережжі Іспанії й Африки фінікійці заснували свої колонії. Найдавніші з них були Гадір (греч. Гадес) – Стрімчак-скеля (сучасний Кадіс, Андалусія, Іспанія) і Утіка (Північна Африка, Туніс), що відносяться до XII – XI ст. до н.е. Найбільшою й стратегічно важливою колонією було засноване у 825 р. до н.е. на узбережжі Північної Африки (сучасний Туніс) місто Карт-Хадашт (Нове місто), відоме у римлян за назвою Карфаген.

Рис. 1.2 – Фінікійський торговельний корабель

Свої західні колонії фінікійці стали використовувати як бази для далеких плавань. З Гадіра фінікійські мореплавці відправлялися на північ, уздовж берега Іспанії, і на південь, уздовж західного узбережжя Африки. Приблизно в VIII ст. до н.е. вони дісталися оповитих туманом північних островів, назвавши їх Каситерідами або Олов'яними. Швидше за все, це були береги Британських островів і півострова Бретань (Франція), де в стародавності були поклади олова, необхідного для виробництва бронзи. Фінікійці досягли також й узбережжя Балтійського моря, про що свідчить той факт, що вже в VII ст. до н.е. фінікійські купці торгували бурштином.

Однією з найвидатніших подорожей стародавності може вважатися експедиція найманих фінікійських мореплавців, які за волею єгипетського фараона Нехо II приблизно в 600 р. до н.е., відправившись із Червоного моря до півдня й пливучи весь час уздовж африканських берегів, минули Гибралтар і через три роки повернулися в Єгипет, здійснивши тим самим задовго до Васко да Гама, першу в історії, подорож навколо Африки.

Після захоплення фінікійських міст більша частина фінікійців переселилася на береги Північної Африки, давши, таким чином, поштовх до будівництва нових колоній та активного розвитку старих, найбільш багатолюдним з яких став Карфаген. Поступово правителі Карфагена поширили свою владу на всі західні фінікійські колонії. До початку V ст. до н.е. карфагеняни захопили західну частину Сицилії, Корсику, Балеарські острови, південно-східне узбережжя Іспанії; у їхніх руках також були й Ступи Мельkartу. Карфаген мав у розпорядженні великий флот і досвідчених моряків. Усе це дозволило здійснити захід, рівного якому не знала історія стародавності. Близько 480 р. до н.е. з Карфагена вийшла ескадра, що налічувала 60 кораблів з п'ятьма рядами весел на кожному борті. Трюми й палуби заповнили 30 тис. майбутніх колоністів. Метою розпочатого плавання було заснування нових колоній на західному узбережжі Африки. Керував експедицією досвідчений моряк Ганон. Він залишив письмове свідчення про експедицію, що частково збереглося в грецькому перекладі й відоме за назвою «Перипл Ганона» («Морська кругосвітня подорож Ганона», у стародавності всі плавання вважалися кругосвітніми, по-грецьки «перипл»). Із цього опису стало відомо, що Ганон заснував на західних берегах Африки (сучасне Марокко), до півдня від стародавньої фінікійської колонії Лікса, сім карфагенських поселень, найвіддаленіше з них розташовувалося на маленькому острові Керн у затоці, що нині має назву Рію-де-Оро. З Керна Ганон здійснив декілька дослідницьких плавань на південь уздовж Західної Африки.

1.2. Великі полководці стародавності. Значення завойовницьких походів

Активному розвитку міграційних процесів в епоху стародавнього світу сприяли численні військові походи. Саме вони давали необхідні знання про далекі країни і народи, що їх заселяли, культуру, побут, мистецтво, архітектуру – усе це породжувало й підсилювало інтерес до поїздок, а також стимулювало розвиток торгівлі.

Одним із перших видатних полководців стародавності був Саргон Великий (Давній) (правив у 2316 – 2261 рр. до н.е.) (рис. 1.3). Саме він у XXIV ст. до н.е. створив першу централізовану державу на території Месопотамії – Акадське царство, що простиралося на заході – до Середземного моря, на півдні – до Перської затоки, на північному сході – до Каспійського моря. Саргон приділяв велику увагу розвитку іригації, поліпшенню доріг, він увів єдину систему мір і ваги на підвладній Акаду території, провів ряд інших заходів, що сприяли активізації торгівлі. Складені в його правління численні карти і плани лягли в основу першого відомого географічного опису Дворіччя, який був зроблений на статуї царя Лагаша* Гудеа (правив ? – 2123 рр. до н.е.) у XXII ст. до н.е.

---

* Лагаш – одне із міст-держав Шумеру, що розташовувалося між Тигром та Євфратом (сучасний Ірак). Прибл. у 2300 р. до н.е. Лагаш був приєднаний Саргоном до Акадської держави.

РОЗДІЛ 1. ПОДОРОЖІ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

Видатним правителем стародавності був цар Ашурбаніпал (правив у 668 – прибіл. 627 рр. до н.е.) (рис. 1.3), останній з великих царів Ассирії. Незважаючи на те, що Ашурбаніпалу доводилося постійно вести воєнні дії, необхідні для підтримки порядку, він зміг проявити себе не тільки як полководець, але і як неабиякий адміністратор. Під час його правління економіка імперії процвітала, активно розвивалися торгівля й будівництво. Найбільшу популярність Ашурбаніпалу принесла зібрана ним перша систематична бібліотека на Давньому Сході, що знаходилася у Ніневії (столиці Ассирії в VIII – VII ст. до н.е.). За наказом царя переписувачі розшукували, збирали й переписували тексти, що зберігалися в храмових бібліотеках. Ці тексти поповнювали основну царську колекцію табличок, ретельно відібраних з архівів Ашура, Калаха й Ніневії.

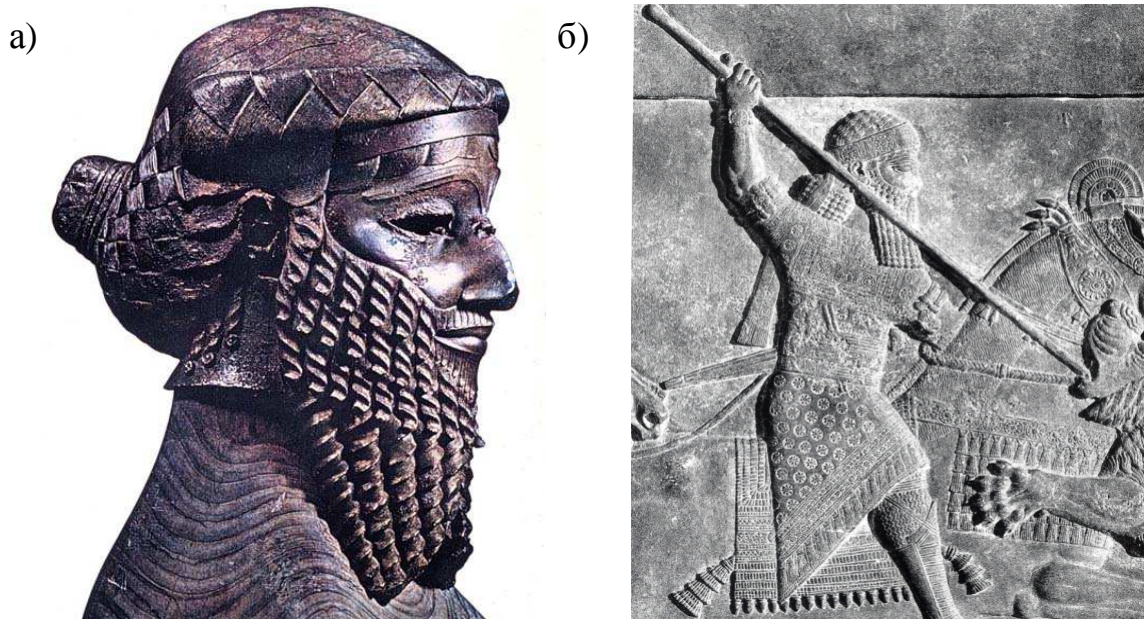

Рис. 1.3 – Великі полководці стародавності:
а) Саргон; б) Ашурбаніпал

Важливу роль в історії стародавнього світу зіграв цар Вавилонії Навуходоносор II (правив у 605 – 562 рр. до н.е.). Під час його правління у Вавилоні велось будівництво Дороги процесій, що використовувалася під час новорічних свят; Вісячих садів Семіраміди, одного із чудес світу. Крім того, за наказом Навуходоносора, один з палаців Вавилона був відданий під зібрання творів мистецтва, привезених їм із завойованих країн.

Особливою агресивністю в стародавності відрізнялася Перська держава Ахемідів, заснована царем Киром II Великим (правив у 558 – 530 рр. до н.е.). За короткий час він захопив Мідію, Ассирію, Вірменію, Кападокію, Парфію, Лідію, Вавилонію, Сирію, Палестину й Фінікію, створивши величезне царство зі столицею Пасаргадой. Після смерті Кира царем став його старший син Камбіз, що в 525 р. до н.е. покорив Єгипет. Таким чином, протягом двох десятиріч виникла одна з найбільших світових держав. Створення Перської імперії сприяло систематизації географічних знань, динамічному розвитку торгівлі як усередині держави, так і на сумі-

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

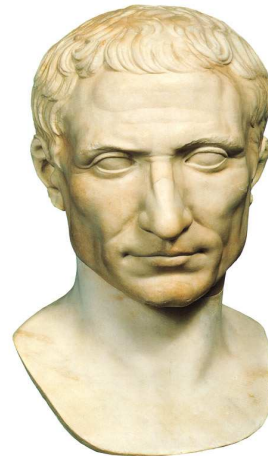
жних територіях. Завдяки можливості вільного пересування всередині імперії товарів і людей, подорожі з різними цілями стають на цей час характерною рисою для жителів Персії. У період царювання Дарія I (522 – 489 рр. до н.е.) була проведена розвідувальна експедиція вниз по річці Інд і далі на захід по Індійському океану. Син Дарія I перський цар Ксеркс I (486 – 465 рр. до н.е.) активно сприяв розвитку морської справи. Продовжуючи розпочаті батьком греко-перські війни, під час підготовки до чергового бою із греками, він наказав прокопати канал у Халкідіках (інформація Геродота про канал Ксеркса в наш час підтвердилася даними аерофотозйомок), щоб флот персів міг уникнути небезпеки плавання навколо мису Афон. Крім військових походів, Ксеркс у першій половині V ст. до н.е. організував дослідницьку експедицію, метою якої було обігнути Африку. На жаль, ця спроба була невдалою, і флот змушений був повернутися в Єгипет.

а)

б)

в)

Рис. 1.4 – Великі полководці стародавності:

а) Олександр Македонський; б) Ганнібал; в) Гай Юлій Цезар

Східний похід Олександра Македонського (356 – 323 р. до н.е.) (рис. 1.4), що тривав майже 10 років, з 335 по 324 рр. до н.е., під час якого великим полководцем були завойовані Єгипет, Месопотамія, Середня Азія (Бактрія й Согдіана), сприяв поширенню культури еллінізму. У той же час із завойованих країн Олександр Македонський надсилав своєму вчителю, давньогрецькому філософові й ученому Аристотелю (384 – 322 рр. до н.е.) зразки невідомих рослин і шкіри або опудала незвичайних тварин, які згодом стали першими експонатами природно-наукового музею, заснованого стародавнім мислителем (Аристотелем). За дорученням Олександра Македонського його соратник і полководець Неарх (? – 312 рр. до н.е.) здійснив морську експедицію по Індійському океану, здолавши шлях від устя Інду до Суецького перешийку. Під час цієї подорожі велось вивчення природних явищ; були досліджені узбережжя Перської затоки й Аравійського моря, складена їх детальна карта.

Діадох (діадохами називали полководців Олександра Македонського, що боролися після його смерті за владу) Селевк, засновник царської

РОЗДІЛ 1. ПОДОРОЖІ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

династії Селевкідів, що правила в 312 – 64 рр. до н.е. на Близькому й Середньому Сході (переважно територія сучасної Сирії) у 307 – 306 рр. до н.е. здійснив подорож з Вавилону в Індію. Селевк I також відомий і тим, що для встановлення дипломатичних відносин з індійським царем, засновником Маурійської династії, Чандрагуптой, відправив служити послом при його дворі давньогрецького мандрівника Мегасфена (IV – III ст. до н.е.). Своє спостереження Мегасфен виклав у трактаті «Індика», найбільш повному зі збережених описів життя та устрою Маурійської держави.

Непримиренний супротивник Римської імперії, найбільший полководець стародавності карфагенянин Ганнібал (247/246 – 183 рр. до н.е.) (рис. 1.4) у ході Другої Пунічної війни (218 – 201 рр. до н.е.), здійснив перехід через Альпи, що увійшов в історію військового мистецтва. До Альп армія Ганнібала підійшла приблизно в районі сучасного Коль-де-Кремон або Коль-де-Кабр. Рухаючись до верхів'їв ріки Друенції й пройшовши перевал Мон-Сені або Мон-Женевр, Ганнібал досяг долини ріки По, де зіштовхнувся з галльськими племенами тавринов. Понесши величезні втрати в битві з ними, Ганнібал все-таки вивів армію на перевал, що відкривав шлях у Північну Італію. Незважаючи на складність спуску, під час якого військам доводилося рухатися засніженою і слизькою стежкою, де кожен необережний рух грозив загибеллю, на 14-й день переходу, втративши близько половини свого війська, Ганнібал з 20 тис. піхотинців, 6 тис. вершників і тільки декількома слонами вийшов на рівнини Італії. За словами історика Аппіана (? – 70 р. II ст.), дорога, прокладена воїнами Ганнібала, продовжувала існувати ще в II ст. н.е. і мала ім'я полководця – Ганнібалів прохід.

Римський імператор Гай Юлій Цезар (102/100 – 44 р. до н.е.) (рис. 1.4) відомий і як видатний полководець, що завоював для Рима нові території в Галлії, і як реформатор, що запровадив перехід на новий (юліанський) календар. Гай Юлій Цезар також активно брав участь у світських і розважальних заходах. Влітку 47 р. до н.е. Цезар зробив двомісячне плавання до верхів'їв Ніла. Чотириста кораблів і човнів супроводжували п'ятидесяти-трьохрічного диктатора, що галасливо демонстрував любов і дружні почуття до єгипетського населення і його правительки – двадцятидвохрічної Клеопатри (69 – 30 р. до н.е.). Це плавання по праву може вважатися першим в історії круїзом.

1.3. Науково-практичний внесок мандрівників античності в розвиток туризму

Активний розвиток подорожей у Середземномор'ї, починаючи із середини I тис. до н.е., нерозривно пов'язаний із розквітом Стародавньої Еллади й Стародавнього Риму. У цей час подорожі греків і римлян характеризуються свідомістю й науковою пізнавальністю. Друга половина I тис. до н.е. може також характеризуватися географічними відкриттями, хоча від усієї античності до нас дійшло півтора-два десятки імен першовідкривачів.

Наприкінці VI ст. до н.е. грек Скилак дійшов до Інду і, спустившись до його устя, морем повернувся до північного берега Аравійської затоки, довівши тим самим існування південного моря, відомого сьогодні як Червоне.

У другій половині IV в. до н.е. (між 350 й 320 рр. до н.е.) грек Піфей (Пітеас) з Масалії (Марсель), вийшовши в Атлантичний океан, направився на північ уздовж західного узбережжя Європи. Дослідивши береги нинішніх Іспанії й Франції, він пристав до острова, якому за його крейдові стрімчаки дали назву Альбїон (Білий). Подальший маршрут Піфея не зовсім ясний. Рухаючись на північ, він дістався невідомої землі, яку Піфей назвав «Фуле» (це міг бути один з Оркнейських або Шетландських островів, Ісландія або навіть Гренландія; за іншими припущеннями, це могла бути Норвегія). На думку мандрівника, він досяг межі населеної землі, охрестивши її «ultima tule» – «край світу». За час свого плавання Піфей зробив ряд важливих відкриттів: він обчислив нахил площини екліптики до площини небесного екватора, першим указав на зв'язок між рухом Місяця і приливно-відливними явищами океану. Піфей залишив унікальну працю «Про океан» з безліччю описів власних географічних відкриттів.

Наприкінці II ст. до н.е. з'явився твір Артемідора з Ефеса, призначений для мандрівників і мореплавців, який називався він «Перипл». В ньому грецький мандрівник описував береги Середземного й Червоного морів, які він досліджував під час своїх експедицій. До того ж періоду часу відноситься плавання Євдокса Кізікського з Олександрії в Індію.

Важливе місце в популяризації подорожей у стародавності посідали філософи, історики, географи. Одним із найвидатніших мандрівників стародавності є давньогрецький учений Геродот (490/480 – 425 рр. до н.е.) – автор дев'ятитомної «Історії». У своїй праці Геродот описує свої враження від відвідування ним у 455 – 444 рр. до н.е. Фінікії, Сирії, Єгипту, Вавилону, Македонії, Ольвії (грецька колонія в Північному Причорномор'ї).

Пелопонеський грек Полібій (прибл. 200 – 120 рр. до н.е.) з Мегалополя (Аркадія), відомий як автор «Загальної історії» в 40 книгах, де він виклав події з 220 до 146 р. до н.е. Сам він також дуже багато подорожував. Полібій відвідав Іспанію, Галлію, здійснив плавання в Лівію й Пунт. Географічні спостереження Полібія були об'єднані в 34-й книзі, яка, на жаль, не дійшла до нас. Однак його описи Греції, Іспанії, Італії, Балкан і Чорного моря стали відомі завдяки посиленням на нього більш пізніх авторів, у першу чергу, знаменитого давньогрецького вченого, географа й мандрівника Страбона (64/63 – 24/23 рр. до н.е.). За своє життя Страбон відвідав Кападокію і Фрігію (області в Малій Азії, сучасна Туреччина), побував у горах Тавра та у півніжжя Кавказу, на берегах Іонії (в Ефесі), на Кікладських островах, у Коринфі. Він також багато подорожував Єгиптом у свиті перфекта (місцевого намісника) Елія Галла. Страбон залишив унікальну працю «Географія» у 17 книгах, де не тільки виклав власні спостереження, але й систематизував відомості практично з усіх відомих географічних добутоків стародавності.

РОЗДІЛ 1. ПОДОРОЖІ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

Створення наукової основи туризму в стародавності пов'язане з ім'ям знаменитого астронома, математика, географа й філософа Ератосфена (прибл. 276 – 194 рр. до н.е.), що з 225 р. до н.е. керував Олександрійською бібліотекою. Саме Ератосфен замість давньогрецьких термінів, що перебували в побуті, «період» («обхід»), «перієгеса» («об'їзд») і «перипл» ввів у науковий побут узагальнюючий термін «географія». Вперше вимірявши дугу меридіана та з великою точністю визначивши нахил екліптики, Ератосфен склав каталог 675 нерухомих зірок, заклавши основи математичної географії, які виклав у творі «Географіка» (тобто «Географічні записки» – на жаль не дійшли до нашого часу). Ератосфен відомий також своїми працями з математики (теорія чисел), астрономії, філології, філософії, музики.

Велике значення для розвитку подорожей мала «Природна історія» – енциклопедія в 37 книгах природно-наукових знань античності римського вченого й письменника Плінія Старшого (23/34 – 74 р. н.е.). У ній, окрім історичних описів, астрономічних і фізичних відомостей, інформації про рослини, їхні цілющі властивості тощо, приводяться географічні відомості про землю, поділ і устрій поверхні, із зазначенням народів, що її населяють, міст і гаваней, такі відомості були безцінним внеском у розвиток подорожей у стародавні часи.

Тривале перебування Плінія в альпійських країнах дало йому можливість зібрати унікальні відомості про дану місцевість та її жителів. Записки Плінія про германців послужили головним джерелом римському історикові Публію Корнелію Тациту (54/58 – 117/123 рр.) для його історичного твору «Німеччина»; Тацит також відомий як автор двох монументальних історичних праць, що частково дійшли до нас: «Історія» у 12 книгах і «Анали» у 18 книгах.

1.4. Подорожі в стародавньому епосі

Оскільки міфологія й подорожі у жителів стародавніх часів нерозривно пов'язані, описи перших мандрівок можна знайти вже у стародавньому епосі.

Одним із найдавніших добутоків, що дійшли до нас, є давньошумерський епос про напівлегендарного правителя шумерського міста Урука Гільгамеша, датований приблизно 2400 р. до н.е. Про діяння Гільгамеша оповідають п'ять шумерських героїчних сказань. Одне з них – «Гільгамеш та Агга» – відбиває реальні події кінця XXVII ст. до н.е. і розповідає про перемогу, здобуту царем над військом міста Кишачи, яке осадило Урук. У сказанні «Гільгамеш і гора безсмертного» герой очолює похід юнаків Урука в гори, де вони зрубують вічнозелені кедри й перемагають чудовисько Хумабабу. Сказання «Гільгамеш, Енкіду та підземний світ» свідчить про космогонічні уявлення шумерів. У пошуках людського безсмертя герой спускається в підземне царство. Найбільш відома версія епосу, що належить до другої половини II тис. до н.е., була знайдена під час розкопок ні-

невейської бібліотеки царя Ашурбаніпалу. «Епос про Гільгамеша» викладений на 12 глиняних табличках.

Приблизно до XIII в. до н.е. належить подорож аргонавтів під керівництвом Ясона в Колхиду за золотим руном. Першим літературну обробку даному давньогрецькому міфу дав поет-лірик Піндар (прибл. 518 – 442/438 рр. до н.е.); потім його виклав давньогрецький поет Аполоній Родоський (прибл. 295 – 247 рр. до н.е.), поема якого «Аргонавтика» збереглася до наших днів.

Багато уваги в добутокх стародавності приділялося Троянській війні (1194 – 1184 рр. до н.е.). Трагічна доля Трої, подвиги, нещастя й мандрівки ахейських і троянських героїв, що воювали під її стінами, були улюбленими темами народних сказань і пісень задовго до складання «Іліади» та «Одіссеї». Однак саме «Іліада» й «Одіссея» є найбільш відомими творами стародавності, що викладають події цієї війни, авторство приписується давньогрецькому поетові Гомеру (приблизно VIII ст. до н.е.). Якщо в «Іліаді» описується безпосередньо хід самої війни, то «Одіссея» присвячена мандрівкам царя Ітаки Одиссея, що після довгих років мандрівки повертається невпізнаним до своєї вірної дружини Пенелопи.

Вергілій також присвятив Троянській війні свій безсмертний твір «Енеїда», що може розглядатися як римська паралель гомеровському епосу. Головний герой Еней – один з головних захисників Трої, відправляється у мандрівку після руйнування міста. Вергілій розглядає Енея також і як легендарного родоначальника Риму.

Про інтерес до подорожей у давніх єгиптян свідчить «Казка про потерпілого аварію корабля» (Середнє царство), а також «Подорож Унуамона» (Пізнє царство) – один із кращих добутоків єгипетської літератури, що оповідає про подорож єгипетського чиновника.

Одним з найцінніших творів стародавності може вважатися Біблія. Книга «Результат» оповідає про складну долю Мойсея, що, відповідно до Біблії, був засновником релігії Яхве, законодавцем і політичним вождем ізраїльських племен. У той час, коли народився Мойсей, єгипетський фараон повелів винищувати всіх єврейських дітей чоловічої статі, мати змушена була сховати Мойсея. Випадково його знайшла дочка фараона, що віддала Мойсея на виховання годувальниці, яка за чудесним збігом обставин виявилася його рідною матір'ю. Дочка фараона полюбила Мойсея як рідного сина. Він ріс при дворі фараона і майбутнє обіцяло бути для нього безхмарним. Проте, коли юнак побачив, як доглядач-єгиптянин б'є єврея, він убив єгиптянина і змушений був бігти. На горі Хорив (Синайський півострів) Мойсею з'явився ангел Яхве, який повідомив йому про те, що Бог наділяє Мойсея здатністю творити чудеса й доручає йому вивести з Єгипту синів Ізраїлевих. Сорок років водив Мойсей єврейський народ пустелею Синайською. Хоча сам він не зміг досягти Землі Обітованої, перед смертю йому все-таки була дарована можливість кинути оком на жадану землю з гори Нево.

РОЗДІЛ 1. ПОДОРОЖІ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

У Біблії також оповідається про наймудрішого царя Соломона, відомого також будівництвом грандіозного храму – святині єврейського народу, що був закінчений у X ст. до н.е. Слава про правителя Ізраїльсько-Іудейського царства і його грандіозне спорудження поширилася по всьому Сходу. Сусідні государі здійснювали подорожі здалеку, щоб побачити єврейського царя. Таким було й відвідування Соломона царицею Савською, яка здолала задля цього більше 1000 км пустелю.

Пильна увага до подорожей, що знайшла своє відображення як у стародавній міфології, так і в літературних творах античності, підкреслює, наскільки велике значення мали подорожі в стародавньому світі.

1.5. Розвиток туристської інфраструктури в стародавності

Становлення людської цивілізації відбувалося паралельно з розвитком туристської інфраструктури, однією з ключових складових якої в стародавності були транспортні системи. Уже в міфологічних і літературних джерелах, що належать до найдавніших цивілізацій, таких як Стародавній Шумер і Ассиро-Вавилонія, Стародавній Єгипет і Фінікія, Стародавній Крит і Греція, Стародавній Китай та Індія, Перська держава і Римська імперія, зустрічаються семантичні вирази, що підтверджують не тільки сам факт існування доріг, але й характеризують рівень їх облаштованості.

Перші дороги, або пішохідні тропи, були тісно пов'язані з рельєфом місцевості, на них були відсутні будь-які штучні форми, за винятком примітивних мостів і гатей з колод або жердин. З появою колісного транспорту (винахід колеса відноситься до давньошумерської цивілізації та датується серединою IV тис. до н.е.) виникла необхідність усунення крутості ухилів на окремих ділянках шляхом будівництва насипів. Штучні насипи вперше були облаштовані на дорогах Стародавньої Месопотамії, Персії, на Криті. Проте, у багатьох стародавніх державах будівництву доріг взагалі не приділялося ніякої уваги. Так, для давніх єгиптян основним транспортним засобом практично протягом усього існування цивілізації залишався корабель. Короткі сухопутні подорожі здійснювали лише багаті єгиптяни, обходячись при цьому носилками, які несли раби; прості єгиптяни могли пересуватися тільки пішки. Стародавніх греків, які як і єгиптяни успішно освоїли водний транспорт, також мало цікавив стан доріг.

Необхідність будівництва мережі доріг і підтримки їх у належному стані гостро постала перед перськими царями після створення в середині VI ст. до н.е. Киром II Великим Перської держави Ахеменідів. Саме в той період виникла необхідність здійснення кур'єрсько-поштової служби як форми державної централізації. Така служба забезпечувала регулярне сполучення центру із найвіддаленишими куточками імперії з метою оперативної передачі царських указів, повідомлень, підтримки дисципліни, збору податків. Тому саме при царі Дарії I була створена найдавніша кур'єрсько-

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

поштова дорога* в Персії. За свідченням Геродота, перські поштові тракти були кращими у світі. Найбільший з них пролягав між Сузами, літньою резиденцією царя, і Сардами, що були столицею Лідійського царства. Також дороги пов'язували Сузи з Екбатаною, столицею Мідії, і Вавилоном. Довжина перських доріг становила більше 2100 км, а число стоянок, за підрахунками Геродота, досягало 111. Стоянки при цьому слід розглядати як найдавнішу форму сучасних засобів розміщення, більш того, царські стоянки виглядали як великі палаці.

Якісний стрибок у будівництві стародавніх доріг відбувся в IV – II ст. до н.е. у Стародавньому Римі. Як і у Перській державі Ахеменідів, у Римській імперії будівництво доріг стало життєво необхідним для забезпечення оперативного керування в державі. Римські дороги ретельно планувалися, їх покривали гравієм або мостили каменем, обладнювали кюветами. Там, де шлях перетинали струмки або яри, перекидалися мости й виводилися насипи. Відмінною рисою римських доріг була їхня прямовизна, що пояснювалося не тільки необхідністю швидкості в забезпеченні сполучення, але також було пов'язане з особливостями римських транспортних засобів: візки та колісниці давніх римлян не мали поворотних осей.

Першою брукованою римською дорогою може вважатися практично повністю збережена Апієва дорога (рис. 1.5), побудована в 312 р. до н.е. цензором Апієм Клавдієм між Римом і Капуей (350 км); в 224 р. до н.е. дорога була доведена до Брундизія.

Іншою, не менш відомою брукованою дорогою може вважатися Фламнієва дорога, прокладена в 220 р. до н.е. цензором Фламнієм між Римом та Армініом (порт на узбережжі Адріатичного моря).

Основна ж магістраль вела із Британії через усю Європу в Іллірію (на Балканах), потім у Малу Азію, Сирію – до узбережжя Індійського океану. Інший шлях ішов із Кадиса через Піренеї, Галлію і Юрські гори до Віндобоне (Відень). Уздовж доріг римляни ставили спеціальні дорожні знаки – мильні стовпи, що розташовувалися один від одного на відстані однієї римської милі (1480 м). Вони являли собою кам'яні циліндричні форми висотою 1,5 – 2,5 м із висіченою на них римською цифрою, що означає відстань від Рима, а точніше від Римського Форуму, де в храмі Сатурна перебував Золотий мильний стовп (прообраз

Рис. 1.5 – Апієва дорога

---

* Аналогічна царська кур'єрська служба була створена у III ст. до н.е. у Стародавньому Китаї при імператорі Цинь Шихуанді.

РОЗДІЛ 1. ПОДОРОЖІ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

сучасного «нульового кілометра»), від якого і відмірялися усі дороги, що ведуть у різні кінці імперії (звідси й бере свої коріння прислів'я «Всі дороги ведуть у Рим»). Незважаючи на те, що найдавніші мильні стовпи датуються III ст. до н.е., систематизація та вимір римських доріг проводилися згідно з указом Гая Юлія Цезаря в I ст. до н.е., а безпосередньо цим опікувався астроном Созіген, що запросив з Єгипту спеціальних землемірів.

Завдяки високорозвиненій і розгалуженій мережі доріг, що налічувувала 90 тис. км основних магістралей та 150 – 200 тис. км другорядних, у Римській імперії була створена відмінна державна поштова служба (Cursus Publicus). Ця система мала двоступінчастий характер: на основних магістральних дорогах через кожні 10 – 12 миль розташовувалися станції для зміни коней (Stationes), через кожні 30 – 40 миль – державні постоялі двори – мансіонес (Mansiones). Для розміщення представників вищої римської знаті – патриціїв, були обладнані приватні постоялі двори – стабулерії.

Аналогічна тенденція характерна й для Стародавньої Греції, де в I тис. до н.е. з'явилися катагогії – приватні постоялі двори та пандокеї – державні заїжджі двори.

Таким чином, у стародавньому світі практично паралельно розвивалося два типи дорожніх будинків, що надавали послуги розміщення подорожуючим: державні, що забезпечували роботу поштово-кур'єрської служби, і приватні, що обслуговували переважно торговельні каравани й можливих мандрівників.

У давньосхідних цивілізаціях для розміщення мандрівників також часто використовувалися таверни, що споконвічно виконували функції організації харчування. Як пришляхові будинки, що виконували одночасно й роль притулків, служили спеціальні сторожові укріплення. Наприклад, у Стародавньому Єгипті уздовж стратегічних шляхів були побудовані невеликі форти, в яких розташовувалися постійний гарнізон, а також був необхідний запас продуктів і питної води; розміри цих будівель дозволяли укривати цілі каравани.

У Стародавній Месопотамії діяльність пришляхових станцій регулювалася на законодавчому рівні. Одним із 282 законів вавилонського царя Хаммурапі власникам таверн пропонувалося звертати особливу увагу на розмови відвідувачів для того, щоб виявляти змовників та осіб, що замишляли злочини, і доносити про це владі. Таким чином, закони царя Хаммурапі (відомі також як Кодекс Хаммурапі), що вважаються найдавнішими нормативними актами в історії, деякою мірою стосувалися й сфери подорожей. Текст Кодексу зберігся на стелі із чорного базальту, що була знайдена на початку минулого століття (рис. 1.6).

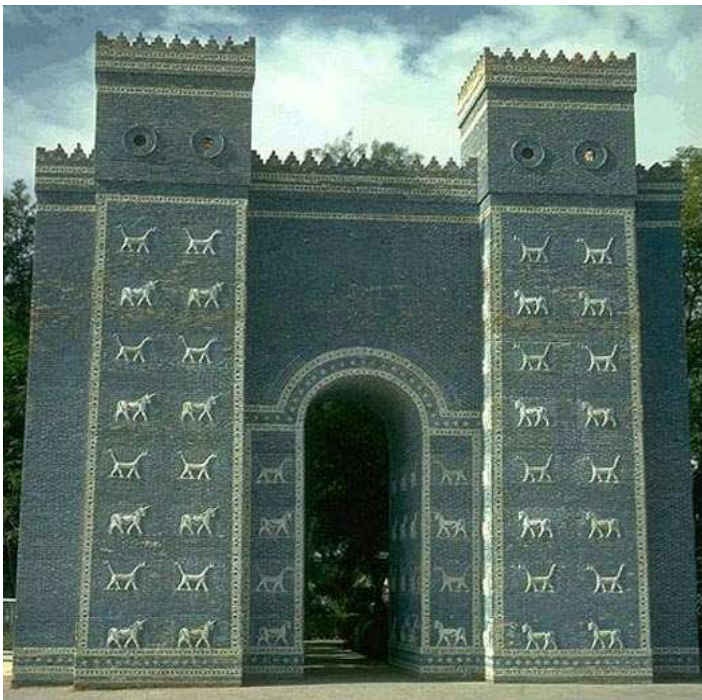
Рис. 1.6 – Фрагмент стели Законів царя Хаммурапі

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Велике значення для розвитку подорожей у стародавньому світі мало будівництво так званих царських і сакральних доріг. Царські дороги – це шляхи, що зазвичай вели зі столиці держави до однієї чи декількох резиденцій правителя. Нерідко поїздки правителів такими дорогами носили характер урочистої ходи або процесії, що завжди приваблювало юрби спостерігачів, які долали для цього десятки кілометрів. Одна з найдавніших царських доріг була побудована ассірійським царем Сінахерібом у 700 р. до н.е. у Вавилоні. Це була практично міська вулиця, прикрашена скульптурними зображеннями та рельєфами, що вела до Воріт Садів.

Ще більше значення для розвитку локальних подорожей у стародавньому світі мали сакральні вулиці, які облаштовувалися для організації різного роду релігійних церемоній і ритуальних дій. Звичайно такі дороги вели до храмів, святилищ, поховань. Одна з найвідоміших – Дорога процесій (рис. 1.7) – з'єднувала в Стародавньому Вавилоні храм Есагілу та ворота Іштар, уздовж її розташовувалася стіна, прикрашена декоративними малюнками. Дорога процесій призначалася винятково для святкування Нового року: цар у супроводі світи прямував нею до храму верховного бога Мардука.

а)

б)

Рис. 1.7 – Дорога процесій в Вавилоні, прибл. 580 р. до н.е.:

а) ворота Іштар; б) фрагменти малюнків на стіні

Аналогічні сакральні дороги існували і в інших стародавніх країнах: наприклад, відома алея сфінксів у Карнаці (Верхній Єгипет) – обставлена скульптурами дорога між храмами довжиною 3000 м; у Стародавній Греції священна дорога вела з Афін в Елевсін, на ній у дні містерій – таємних сакральних церемоній – влаштовувалися урочисті ходи. Священна дорога вела також із Афін у Дельфи, де знаходився знаменитий храм й оракул Аполлона.

РОЗДІЛ 1. ПОДОРОЖІ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

1.6. Подорожі в епоху античності

Розмаїття форм і цілей подорожей у стародавньому світі особливо яскраво виявилось в епоху античності. Так, стародавні греки, що найчастіше направлялися в Єгипет, у своїх поїздках переслідували різні цілі: від відпочинку, розваг, ознайомлення з культурними цінностями країни до одержання нових знань, підвищення освіти. Про це свідчать численні короткі записи – «граффіті»* (від італ. Graffiti – надряпані) – залишені греками на стінах відвідуваних об'єктів.

В Стародавньої Греції зароджується курортологія, лікувальний туризм. Храми Асклепія – бога лікування – стали виникати ще в V – IV ст. до н.е. Вони зводилися вдалині від міст, у місцях зі здоровим кліматом. Відомо про існування не менш 60 таких храмів.

Паломництво також було поширене у стародавніх греків: популярністю користувався знаменитий храм Аполлона в Дельфах. Дельфи знамениті ще й Піфійськими іграми, що проводилися при храмі Аполлона Піфійського раз на 8 років, з VI ст. до н.е. – один раз на 4 роки. Такі змагання (музичні і спортивні) носили загальногрецький характер і були другими за значенням після Олімпійських ігор. Крім Піфійських ігор, загальногрецький характер також мали Немейські ігри, що проходили в Немейській долині в Арголіді (Південна Греція) при храмі Зевса, один раз на 2 роки, та Істмійські ігри, що включали гімнастичні, кінні, поетичні та музичні змагання на честь бога Посейдона і проводилися на Істмі один раз на 2 роки.

Найбільш відомими і масовими були Олімпійські ігри, що відбувалися на честь Зевса Олімпійського кожні чотири роки, влітку, в Еліді (області на північному заході Пелопоннесу) у Священному місті Олімпії біля підніжжя гори Олімп і пагорба Кроноса – Кроніона.

Олімпійські ігри проводилися з 776 р. до н.е. і користувалися величезною популярністю. Учасники й гості з'їжджалися з усією Греції, а також із грецьких міст-колоній. Для розміщення учасників споруджувалися намети, організовувалися площадки для тренувань; установлювалися також намети і для розміщення гостей, організовувалося їхнє побутове обслуговування. З нагоди Олімпіади завжди влаштовувався великий ярмарок, для організації якого спеціально зводилися торговельні ряди. Гості Олімпії, крім відвідування спортивних заходів, які проводилися на олімпійському стадіоні, що вмщував 40 тис.

Рис. 1.8 – Реконструкція храму Зевса в Олімпії

* Найдавніші грецькі граффіті, що були виявлені в долині Ніла, відносяться до VI ст. до н.е.: грецькі найманці, що входили до складу війська фараона 26 (Саїської) династії Псамметика II (він вперше в історії залучив до свого війська найманців), піднімаючись із Елефантіни наверх по Нілу, вирізали свої імена на нозі статуї храму в Абу-Сімбелі.

глядачів, могли милуватися храмами, насамперед храмом Зевса (рис. 1.8), для якого давньогрецький скульптор Фідій (поч. V ст. до н.е. – 432/431 р. до н.е.) створив статую, названу одним із чудес світа.

З особливим розмахом видовищні заходи організовувалися в Римській імперії: популярністю користувалися свята Діоніса, бога виноробства; театри; циркові ігри й, звичайно ж, бої гладіаторів.

Більш активно, ніж у Стародавній Греції, у Стародавньому Римі розвивався лікувальний туризм. Наприклад, найвідоміший давньоримський бальнеологічний курорт Цівітас Аурелія Аквензіс (Civitas Aurelia Aquensis) відомий зараз за назвою Баден-Баден (Німеччина); користувалися популярністю термальні джерела біля Неаполя (про що писали Страбон і Пліній Старший), острів Іск'я, курорт Акве-Альбуле (згадувався Вергілієм в «Енеїді»); на території сучасного Будапешта існувало римське поселення Аквінкум (Aquincum).

Можна також говорити і про значний розвиток освітнього туризму в Стародавньому Римі. Вважалося ознакою гарного тону відправити свого сина підвищувати освіту в Афіни або на острів Родос.

Величезні розміри Римської імперії, бажання побачити інші землі породжувало потребу в спеціальних картах. Збереглися карти доріг із зазначенням відстаней і морських шляхів, Певтінгерова таблиця; з'являлися своєрідні путівники (наприклад, опис 7 чудес світа, складений греком Антипатром із Сідона у II ст. до н.е.) тощо.

1.7. Розвиток подорожей на Стародавньому Сході

Розвиток подорожей на Стародавньому Сході пов'язаний, насамперед, з формуванням двох цивілізацій: Індійської й Китайської.

Найдавніша з індійських цивілізацій – цивілізація Хараппи та Мохенджо-Даро – виникла на початку III тис. до н.е. на північному заході півострова Індостан у низов'ях ріки Інд. Вона займала величезну територію й налічувала більше 1000 поселень; існують припущення про те, що деякі будівлі, можливо, служили постійними дворами. Але через те, що писемність цієї цивілізації до сьогоднішнього дня все ще є загадкою, неможливо назвати ані імена мандрівників, ані простежити їхні конкретні маршрути.

Розвиток подорожей в Індії був пов'язаний з появою релігій і релігійних течій. Індія – батьківщина однієї із трьох основних світових релігій – буддизму, що виник у VI ст. до н.е. Засновником його був Сіддхартха Гаутама Шак'ямуні (563 – 483 рр. до н.е.), він пізнав «чотири великі істини» і став «людиною просвітленою» – Буддою. Після цього протягом 45 років він мандрував, проповідуючи своє вчення. Засновник іншої релігії – джайнізму, Вардхамана Махавіра, що народився на початку VI ст. до н.е., у 28 років став мандрівним ченцем. Досягши просвітління у віці 42 років, він, як і Будда, решту життя присвятив проповідуванню свого вчення, продовжуючи мандрувати. Пов'язані з діяльністю цих людей місця згодом стали священними для прочан.

РОЗДІЛ 1. ПОДОРОЖІ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

Хоча міграційні процеси в Китаї були надзвичайно активними ще в IV – III тис. до н.е., датою зародження цивілізації Стародавнього Китаю вважається середина II тис. до н.е., коли в басейні ріки Хуанхе почали виникати великі поселення китайців.

Рис. 1.9 – Велика Китайська стіна

До кінця II тис. до н.е. вони вже розселилися практично по всій території Східної Азії, досягли берегів Амуру на півночі і південному краї Індокитайського півострова. У період династії Шан-Інь (XVIII – XII ст. до н.е.) китайська держава мала колонії (про це можна довідатися з «Шанських од», де в одній із частин, названої «Шицзін» – «Книга пісень», говориться про це).

Об'єднання китайських земель у єдину державу відбулося при імператорі Цинь Шихуанді (221 – 210 рр. до н.е.). В його епоху будується частина Великої Китайської стіни (рис. 1.9) довжиною більше 500 км (саме будівництво було розпочато в IV ст. до н.е.). Згідно з указом імператора Цинь Шихуанді всю територію Піднебесної імперії перетнули впоряджені дороги. На їх будівництві, також як і на будівництві Великої Китайської стіни, працювали сотні тисяч чоловік. Крім того, був побудований «Чарівний канал» довжиною більше 150 км, що був проритий через гірський ланцюг і з'єднав північ і південь Китаю, поклавши початок внутрішньому 1500-кілометровому безперервному навігаційному шляху по ріках. Під час правління Цинь Шихуанді процвітав, якщо так можна сказати, «державно-чиновницький» туризм: імператор у супроводі численної світи здійснював поїздки країною.

Одним з перших китайських мандрівників був Чжан Цянь, що жив в II ст. до н.е. і займав при імператорському дворі високу дипломатичну посаду. У пошуках могутнього кочового племені юечженей, з яким йому було доручено укласти союз, він здійснив унікальну подорож (138 – 126 рр. до н.е.), здолавши, як він сам підрахував, більше 14000 км. Серед перших китайських мандрівників варто також згадати Сима Цяня (145 – 86 рр. до н.е.), якого нерідко називають «китайським Геродотом». У своїх дорожніх замітках, що склали основу його багатотомних «Історичних записок» («Ши Цзи»), він дає докладний опис географічного й етнографічного характеру народів різних країн. Найбільш важливим для історії туризму Стародавнього Сходу є поява «Великого шовкового шляху» (цю назву наприкінці XIX ст. ввів учений К. Ріхтгофен у своїй книзі «Китай»). Відкритий у II ст. до н.е. Великий шовковий шлях вів із Сіная через Ланьчжоу в Дуньхуан, там він роздвоювався, його північна частина йшла у Ферганську долину, а південна, перетинаючи гірські хребти Паміру, вела в Індію й на Близький Схід. На проходження шляху купці зазвичай витрачали 2 – 3 роки.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Подорожуючи на верблюдах по Стародавньому Сходу (у тому числі й Великому шовковому шляху) купці збиралися в каравани. На караванних шляхах зустрічалися намети, які були розбиті для ночівель мандрівників. Більш обладнаними були караван-сараї, які на відміну від наметів, захищали і від розбійників, і від піщаних бур.

Розвиток релігійного туризму в Стародавньому Китаї пов'язаний з іменами великого китайського філософа Конфуція (551 – 479 рр. до н.е.) – засновника конфуціанства, що провів у мандрівках більше ніж 13 років, і Лао-цзи (IV – III ст. до н.е.) – засновника даосизму.

У Стародавньому Китаї активно розвивалася картографія: вже в X ст. до н.е. з'явилися географічні карти окремих провінцій Китаю, а також прилеглих до нього країн. Ці карти розмножувалися ксилографічним способом і використовувалися, в основному, у військово-адміністративних або торговельних цілях. Для активізації внутрішньої торгівлі з VII ст. до н.е. склалися докладні географічні огляди, де поряд із численними міфологічними сюжетами представлені описи конкретних подорожей. Найбільш повні та відомі з таких оглядів – «Шаньхайцзин» і «Юйгун». Наукова картографія починається зі Чжан Хена, що жив у II ст. до н.е. Саме він створив географічну сітку. У III ст. до н.е. у Китаї вже існували офіційні стандарти з виготовлення карт.

Стародавні цивілізації Сходу активно займалися колонізацією прилеглих територій; під їхнім напором малайці, що проживали на островах Південно-Східної Азії, змушені були мігрувати. Завдяки цьому малайцями були відкриті та освоєні такі острови, як Борнео, Целебес, Моллука, Нова Гвінея. Це трапилося за кілька століть до початку нашої ери. Крім того, малайці проникали і далеко на захід, діставшись острова Мадагаскар.

1.8. Подорожі територією України в стародавності

Територія сучасної України в давні часи була заселена скіфськими племенами, про життя і побут яких відомо мало. В XI – X ст. до н.е. у Північному Причорномор'ї з'явилися кіммерійці, які в VII ст. до н.е. були витиснуті скіфами, що частково асимілювалися з ними. Незважаючи на те, що і кіммерійці, і скіфи вели кочовий спосіб життя, про будь-які серйозні переміщення даних племен невідомо. Про появу перших осмислених подорожей, що проходили територією сучасної України, можна говорити тільки після колонізації* Криму

* Приблизно у VII ст. до н.е. почалася грецька колонізація південного узбережжя Криму. Одним з перших грецьких міст в Малій Азії – Мілета в першій половині VII ст. до н.е. Рис. 1.10 – Херсонес. Антична вулиця кіммерійського (Керченської протоки) міста. ¹ антикапей (знаходився на території сучасної Керченської протоки).

стародавніми греками. Будівництво міст-портів сприяло активному розвитку торгівлі, а також давало можливість грецьким мандрівникам відвідувати новоосвоєні землі. Саме завдяки їхнім спостереженням, до нас дійшли деякі описи того, як жили наші далекі предки. Давньогрецький історик Геродот, побувавши в Криму і країні скіфів, присвятив її опису четверту частину своєї дев'ятитомної «Історії», що називалася «Скіфія». У ній він дає характеристику основним рікам України (при цьому Дунай греки називали Істр, Дністер – Тірас, Південний Буг – Гіпаніс, Дон – Танаїс, Дніпро – Борисфен), наводить етнографічні особливості, описує природу. Територію сучасної України також відвідав Страбон, зокрема він побував у горах Тавра (Криму), його спостереження відображені у творі «Географія», що частково зберігся до наших днів. Грецький історик Арріан, що жив у II ст. н.е. у своїх «Описах подорожі по Понту Євксинському» спробував дати характеристику народам і країнам, розташованим по берегах Чорного моря. Згадування про території сучасної України зустрічаються також у праці Гіппократа (460 – 377 рр. до н.е.) «Про повітря, воду й місцевість», «Всесвітній історії» Полібія, «Географії» Клавдія Птолемея, в «Історії» і «Анналах» Корнелія Тацита (55 – 120 рр. н.е.) тощо.

Контрольні питання та завдання

1. Що Вам відомо про перші морські експедиції давніх єгиптян та фінікійців?
2. Який внесок у розвиток сфери подорожей зробили стародавні полководці?
3. Назвіть найбільш відомих мандрівників стародавнього світу. Чим характеризувалися їхні подорожі?
4. Яким чином відбувалося становлення туристської інфраструктури в стародавньому світі?
5. Визначте основні види подорожей в епоху античності.
6. Назвіть особливості розвитку сфери туризму і подорожей характерні для Стародавнього Сходу.

рчі), що після утворення Боспорського царства (прибл. 480 р. до н.е.) став його столицею. Навколо Пантікапея почали виникати грецькі поселення: Німфей, Тірігака, Мірмекій, Кіммерік та інші, які також згодом увійшли до складу Боспорського царства. У VI ст. до н.е. мілетці заснували Феодосію (єдине місто в Криму, що зберегло свою назву з тих часів) і Керкінігиду (сучасна Євпаторія). Наприкінці V ст. до н.е. вихідці із грецького міста Гераклеї, що розташовувалося на південному березі Чорного моря (на території сучасної Туреччини), заснували місто Херсонес (рис. 1.10). До початку III ст. до н.е. Херсонес перетворився на незалежне від грецької метрополії місто-державу. За політичним устроєм це була рабовласницька республіка. Пізніше до його складу увійшли Керкінігіда, Калос-Лімен (Чорноморське) і ряд інших прибережних поселень.

РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ПОДОРОЖЕЙ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Початком епохи Середньовіччя прийнято вважати дату падіння Римської імперії (486 р. н.е.). Головною рисою середньовічної культури є пануюче положення релігії, що поступово посіла основне місце у всіх елементах життя та побуту. Подорожі у дану епоху втратили властиві стародавньому світу розмаїтість і пізнавальну спрямованість.

Зі знищенням у 391 р. н.е. Олександрійської бібліотеки світ втратив левову частку знань, накопичених протягом декількох тисячоріч. Церква душила усілякі прояви наукової думки, наполегливо погоджувала уяву про Землю із біблійними текстами, підтасовуючи та вишукуючи факти, що підтверджували погляди про Землю як центр світобудови, і заперечували її кулястість. У християнських монастирях навіть створювалися карти, де в центрі зображувався Єрусалим, поруч Середземне море, а вгорі, поруч із Індією, – Земний рай.

Набагато більше знань стародавності збереглося на Сході, але наукові відомості арабів практично не потрапляли в християнську Європу. Деяка частина відомостей просочилася під час хрестових походів, а також із Кордовського халіфату та Гранадського емірату – мусульманських держав, що до середини XIV ст. розташовувалися на території Піренейського півострова. Завдяки арабським джерелам передові європейські вчені епохи середніх віків змогли ознайомитися із працями античних авторів.

Мандрівниками та організаторами подорожей у середньовіччя найчастіше були купці, які не тільки прокладали нові маршрути, але й були джерелом знань про нові країни і землі. Великий внесок у розвиток подорожей був зроблений і прочанами. У період засилля релігійної пропаганди, паломництво як елемент релігійного культу і як суспільне явище отримало величезний розмах і опанувало широкі маси віруючих.

Більшість імен мандрівників епохи Середньовіччя історія не зберегла; відомі лише ті, хто залишив описи своїх мандрівок або про кого збереглися легенди скандинавських саг. Серед плеяди мандрівників Середньовіччя важливе місце посідають і представники арабського Сходу, чий внесок у розвиток сфери подорожей і туризму був величезним.

2.1. Подорожі в епоху раннього Середньовіччя

Християнська релігія, що почала формуватися ще за часів пізньої Римської імперії, в епоху Середньовіччя поступово поширилася з півдня на північ Європи. Активно проникаючи в культуру, побут, традиції європейських народів і поглинаючи їх, християнство витісняло науку, античні знання, вільнодумство. Підпорядкування релігійним канонам вкрай негативно вплинуло на подорожі в цей історичний період на території практично всієї Європи.

РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ПОДОРОЖЕЙ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Основний акцент організованих подорожей і досліджень у цей час припадає на Північну Європу, де вплив християнства був ще не таким великим і де язичницькі традиції співіснували з новою релігією. Саме північні країни Європи подарували світові перших мандрівників Середньовіччя.

Можливо, незаслужено не одержав статусу першовідкривача Америки Брендан Мореплавець (Святий Брендан) (489 – 570/583 рр.) – ірландський місіонер і мандрівник, занесений до лику святих. На підставі рукописів, що дійшли до нас, відомих під назвою «Плавання Святого Брендана, Абата», у ХХ ст. був відтворений маршрут, що подолав Брендан Мореплавець на початку VI ст. Він мав такий вигляд: Ірландія – Гебридські острови – Фарерські острови – Ісландія – Ньюфаундленд. Це може бути доказом, що ірландський місіонер був першим європейцем, чия нога ступила на Американський континент.

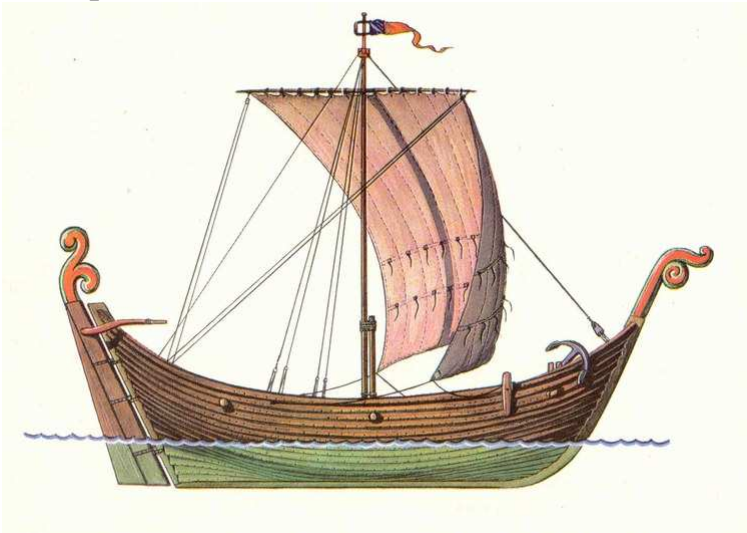

Рис. 2.1 – Кнорр – вітрильний торговельний корабель вікінгів

Важливе місце серед мандрівників раннього Середньовіччя посідали жителі Скандинавського і Ютландського півостровів, відомі як вікінги*. Велике рибальство й торгівля сприяли активному розвитку мореплавства у норманів, тому їх морські експедиції відносяться до найдавнішої історичної епохи півночі. У вікінгів розрізнялося кілька типів судів. У військових заходах використовувалися швидко-

хідні довгі вузькі кораблі з вітрилом і веслами. Для торговельних поїздок будувалися більш короткі кнорри (рис. 2.1) з високими бортами, конструкція яких дозволяла перевозити великий вантаж. Складні кліматичні умови, що часто спричиняли голод, змушували норманів постійно шукати нові місця для поселень. Це, у свою чергу, призвело до активізації міграційних процесів серед жителів Північної Європи. Незважаючи на те, що вікінги дуже часто робили руйнівні набіги на країни континентальної Європи, саме їх морські експедиції сприяли ряду географічних відкриттів епохи раннього Середньовіччя.

Першовідкривачем Гренландії вважається норманський мореплавець Ейрік Рудий (Рауді) (прибл. 950 – прибл. 1002 рр.), в 981 – 983 рр. він дістався берегів Гренландії, де заснував ряд поселень, з яких вікінги згодом організовували морські експедиції до берегів Північної Америки. Першим

* У Франції їх називали норманами; в Англії – данцями; в Ірландії – фіннгаллами і дубгаллами; у Візантії – варангами; на Русі – варягами; в арабських країн – мадхусами.

біля узбережжя нового материка побував Б'ярні Херьольвсон, але він не ризикнув висадитися на берег. Більш успішний похід у ці землі здійснив Лейф Ейріксон Щасливий (прибл. 975 – прибл. 1022 рр.), син Ейріка Рудого. Свідчення цієї сміливої експедиції збереглися в «Сазі* про гренланців», де не тільки розповідається про саму подорож, але й надаються географічні відомості, зокрема вказується, що Лейф Щасливий землям, відкритим на американському узбережжі, дав наступні назви: Хеллуланд (Країна Кам'яних Плит), Маркланд (Лісова Країна) і Вінланд (Виноградна країна). Згодом гренланці ще довгий час здійснювали плавання до берегів нового материка, але мирна торгівля поступово переросла у відкритий конфлікт із місцевим населенням, у результаті чого скандинави змушені були покинути Північну Америку. Остаточо всі зв'язки з Американським материком було втрачено після того, як у другій половині XIV ст. в Європі спалахнула епідемія чуми, яка знищила майже все населення Гренландії.

Вплив вікінгів поширювався і на інші сфери життя середньовічної Європи, зокрема, на розвиток торгівлі (торговельний шлях «з варяг у греки»): при активній участі скандинавів відбувалося становлення давньоруської держави.

2.2. Паломництво як основний вид подорожей у Середньовіччя

Розвиток релігійних поїздок у Середньовіччя відбувався як на Заході, так і на Сході, причому, у східну культуру паломництво прийшло раніше, оскільки буддизм як релігія сформувався ще до нашої ери, тоді, як християнство поширилося в Римській імперії лише у II – III ст. н.е., а мусульманство – у VI – VII ст. на Близькому Сході.

Одним із засновників паломницьких подорожей у Китаї вважається буддистський чернець Фа Сянь, що в IV ст. здійснив багаторічне паломництво в Індію. Інший знаменитий китайський мандрівник Сюань Цзан (прибл. 596 – 664 рр.) на початку правління китайської династії Тан (618 –

Рис. 2.2 – Храм Гроба Господня, Єрусалим. IV ст.

906 рр.) також відвідав батьківщину буддизму з релігійними, паломницькими та пізнавальними цілями, де пробув з 635 по 643 рр. Він акуратно записував свої враження, які згодом стали відомими як «Записки про країни Заходу в епоху династії Тан».

Початок паломництва в християнстві поклала свята Олена (255 – 330 рр.), мати імператора Костянтина Великого

---

* Сага (давн.-ісл. saga) – у середньовічній Скандинавії прозаїчне оповідання про минуле.

РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ПОДОРОЖЕЙ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

(285 – 337 рр.), що в 325 р. здійснила подорож до Єрусалиму, де знайшла труну Ісуса Христа, спорудила над ним храм (рис. 2.2) і встановила хрест.

Важливу роль у поширенні християнства і подальшому розвитку паломництва зіграла Візантійська імперія*, що виникла в VI ст. на території Східної Римської імперії. У Візантії збереглися багатолюдні міста: Константинополь, Олександрія, Антіохія. Константинополь називали «золотим мостом» між Сходом і Заходом. Він стояв на розі двох важливих торговельних шляхів: сухопутного – з Європи в Азію і морського із Середземного моря в Чорне. Тому у Візантійській імперії активно розвивалася торгівля, візантійські купці торгували з Іраном, Індією, Китаєм, Київською Руссю та державами Західної Європи. Культура Візантії вплинула на культуру східних і південних слов'ян. Болгарія, Сербія та Київська Русь прийняли християнство саме із Візантії. Прочани цих країн направлялися в першу чергу до святих місць Візантійської імперії.

З поширенням християнства в Європі паломництво охоплювало все більші верстви населення. У раннє Середньовіччя паломництво до святих мощів носило масовий характер: наприклад, у Франції популярністю у прочан користувалися мощі святих у Пуат'є, Ліможі, Тулузі, Парижі, Реймсі та інших містах, поклонитися яким йшли за 200 км і більше. Великою популярністю у прочан користувалися мощі архієпископа Мірлікійського Миколи (IV ст.), учасника першого Всесвітнього Собору, пізніше канонізованого (тобто зарахованого до Лику Святих) церквою. В 1087 р., коли мощі Святого Миколи були перевезені купцями в місто Барі (Італія), на їх поховання прибули прочани з усієї Європи, у тому числі і зі Скандинавії. З тих пір, вже майже 1000 років, 9 травня святкується день Святого Миколи (Догідника), найбільш шанованого святого, котрий вважається також заступником подорожуючих.

Відвідування місцевих християнських святинь класифікувалося церквою як мале паломництво; під великим паломництвом, насамперед, розумілися релігійні подорожі в Рим, Венецію, Константинополь і, звичайно ж, до Гроба Господня в Єрусалимі. Шлях у Святу Землю був пов'язаний із безліччю труднощів. Тому наступною після паломництва заслугою перед церквою вважалася допомога прочанам. Пілігримів приймали скрізь і замість плати просили, щоб вони молилися за хазяїв. Таким чином, розвиток паломництва в Середньовічній Європі сприяв появі странноприймних будинків, де мандрівники та пілігрими могли отримати безкоштовний нічліг та їжу. Прочани користувалися особливим заступництвом церкви і влади. На шляху пілігримів повсюдно зводилися церкви (рис. 2.3). У часи правління Карла Великого (742 – 814 рр.) був виданий едикт, що зобов'язував монастирі й церкви утримувати «госпіції» – будинки, призначені для відпочинку пілігримів.

---

* У 1453 р. після взяття турками-османами Константинополя, Візантійська імперія припинила своє існування; утворилася Османська імперія зі столицею Стамбул (колиш. Константинополь).

Карл Великий також встановив дружні стосунки з халіфом Гаруном-аль-Рашидом (763/766 – 809 рр.), що підніс йому найцінніший дарунок – ключі від Гробу Господнього. У відповідь згідно указу Карла Великого в Єрусалимі був побудований спеціальний странноприймний будинок для прочан, що складався з декількох будинків, призначених для прийому палігримів. У розпорядженні такого странноприймного будинку були бібліотека, сад, лани та виноградники. У X ст. іспанський король Санчо Наваррський розпорядився про початок будівництва численних притулків для прочан. В XI ст. протягом усього шляху проходження прочан іспанськими землями почали з'являтися притулки – альбергерії та оспіталії, де мандрівники могли не тільки відпочити, але також отримати харчування і медичну допомогу. У пізні Середньовіччя функції щодо організації паломництва у Святу Землю взяла на себе Римська церква. Ті, хто бажав відвідати Іерусалимські святині повинні були заплатити спеціальну подать на користь церкви за право здійснення такої подорожі. У свою чергу, церква спеціальними контрактами зобов'язувала судновласників здійснювати перевезення прочан в Єрусалим і назад, супроводжувати їх до місць паломництва, організувати їм харчування, ночівлю й охорону. Основними європейськими портами, з яких відправлялися такі експедиції у Святу Землю, були Марсель і Венеція.

Рис. 2.3 – Паломницька церква Сент-Фуа, Конк, Франція, XI – XII ст.

Для організації допомоги прочанам був створений лицарський Орден госпітал'єрів (юаннітів). Він бере свій початок від госпіталю, розташованого в Єрусалимі при монастирі Діви Марії, де завжди приймали і лікували палігримів, що прийшли у Святу Землю. На відміну від госпітал'єрів, орден тамплієрів, заснований Гуго Паєнським у 1118 р., на місці, де знаходився храм Соломона в Єрусалимі, функціонувала винятково як військова організація.

Оскільки прочани, що відправлялися у Святу Землю, точно не знали, які об'єкти їм необхідно відвідати, своєчасною стала поява путівників (ітінераріїв) для палігримів. Найдавніший з них – «Повість Єпіфанія Агіюполіта про Сирію та Святий Град» – відноситься до VIII ст. У XII ст. візантійським прочанином Іоанном Фокою був складений ітінерарій, що носив назву «Коротке сказання про міста та країни від Антіохії до Єрусалима».

РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ПОДОРОЖЕЙ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Виникнення мусульманської релігії сприяло створенню гігантської імперії арабів – Халіфату*. Поряд з військовими походами відбувався і активний розвиток торгівлі: купецькі кораблі арабів плавали по Середземному і Червоному морям, Індійському океану; арабські купці активно торгували як з європейськими державами, так і із країнами Сходу, в тому числі Індією та Китаєм.

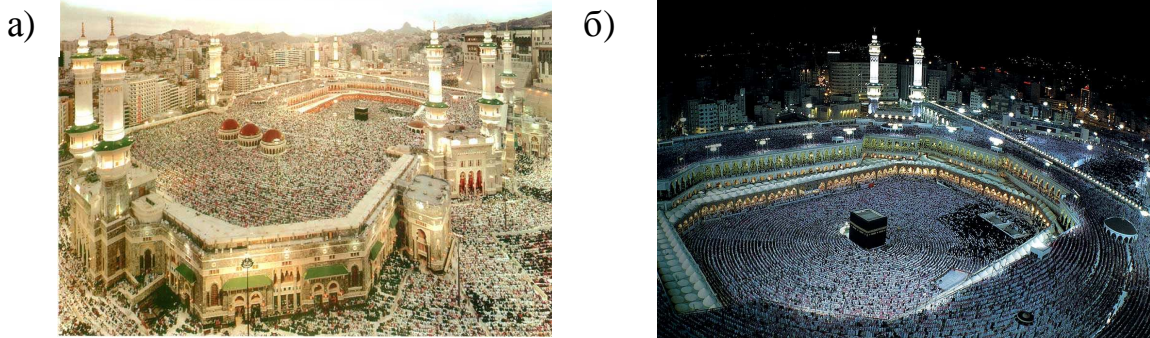

Рис. 2.4 – Прочани в храмі Кааби. Мекка. Сучасний вигляд
а) вдень
б) вночі

Паломництво в мусульманстві набуває яскраво вираженого характеру, оскільки всім мусульманам необхідно хоча б раз у житті здійснити хадж (паломництво) у Мекку (рис. 2.4), місто, у якому за переказами народився пророк Мохаммед. Другим за значенням місцем паломництва у мусульман є розташоване в 300 км від Мекки місто Медина, де похований пророк.

Активне поширення релігій призводить до виникнення протиріч і конфліктів на цьому ґрунті. Одним з каменів спотикання стає місто Єрусалим – священне місце як для християн, так і для мусульман і представників іудаїзму. З метою «звільнення» Єрусалима від «невірних» європейськими королівськими дворами разом з Римською церквою були організовані хрестові походи, які тривали близько 200 років (1096 – 1270 рр.). Хрестові походи, незважаючи на їхню жорстокість та антигуманність, зіграли важливу роль для подальшого розвитку сфери подорожей. Вони сприяли активному розвитку міграційних процесів, збільшенню торгівлі, обміну знаннями й культурними традиціями. Все це в підсумку призвело до бурхливого розвитку європейської культури.

---

* Імперія швидко розросталася: спочатку мусульмани підкорили собі Аравію, але при перших же халіфах вони вийшли за межі Аравійського півострова, стрімко завоювавши Сирію, Єгипет, Іранське царство; на початку VIII ст. араби скорили Північну Африку, а у 711 р., переправившись через Гібралтарську протоку, висадилися на Піренейському півострові. За кілька років араби завоювали майже всю Іспанію. На сході араби змогли скорити народи Закавказзя і Середньої Азії. Просуваючись далі на схід, вони проникли в Північно-західну Індію. Арабський халіфат, що виник у VII – VIII ст., зі столицею Дамаск проіснував недовго. У середині VIII ст. виникла самостійна арабська держава в Іспанії (Кордовський халіфат); інша частина арабських володінь, що входила в Багдадський халіфат, у IX ст. відокремилися від нього Єгипет, Середня Азія, Іран, Афганістан.

2.3. Арабські мандрівники Середньовіччя

Для арабського Сходу, як уже відзначалося раніше, було характерно зосередження знань античності, що сприяло розвитку не тільки релігійних і торговельних подорожей, але й активізації культурно-пізнавальних поїздок.

Одним з найбільш відомих арабських мандрівників був Аль-Масуді (помер у 956 р. у Єгипті), уродженець міста Багдад. Він подорожував по Ірану, Індії, Китаю, Аравії, Закавказзю, Північній Африці. Його твір «Промивальні золота і розсипу дорогоцінних каменів» ґрунтується на власних дорожніх замітках, а також розповідях інших мандрівників і купців, різних історичних джерелах. Інший твір Аль-Масуді «Повідомлення часу» являє собою свого роду історико-географічну енциклопедію.

Серед відомих арабських мандрівників можна виділити Аль-Макдісі (прибл. 946 – прибл. 1000 рр.) – арабського енциклопедиста, уродженця Палестини, що відвідав майже всі країни Сходу, він написав «Книгу походження і хронології»; Ібн-Хаукала – месопотамського мандрівника X ст., що відвідав Іспанію, Італію, Африку, Іран та Індію, його «Книга вигляду Землі» містить важливі географічні описи; Аль-Ідрісі (1100 – 1165 рр.) – знаменитого арабського мандрівника та географа, який побував в Іспанії, Португалії, Франції, Англії, Малій Азії та Італії, де на острові Сицилія їм була написана «Розвага стомленого від мандрівок по областях»; Абу Хамід Аль-Гарнаті – арабського мандрівника XII ст., що почав подорожувати з метою отримання освіти і провів у мандрівках більше ніж 40 років, відвідавши країни Північної Африки та Близького Сходу, в 1150 р. він був на Русі і у своїх спогадах, які називалися «Подарунок розумам і вибірка чудес», наводить інформацію про життя та побут слов'ян.

Серед арабських мандрівників X ст. варто також відзначити Ахмада Ібн Фадлана, що здійснив у 922 – 923 рр. з арабським посольством подорож із Багдада в Булгар. Відомості, повідомлені їм про народи Середньої Азії і особливо Східної Європи, мають унікальне значення для історичної науки.

Складна доля була в Йакута Аль-Хамаві (1179 – 1229 рр.) – грецького уродженця Малої Азії, що довгий час провів в арабському полоні. Проте, Йакут зміг там закінчити свою освіту. Прийнявши мусульманство, він одержав відносну свободу у пересуванні та здійснив ряд поїздок. Йакут побував у Середній Азії й на Близькому Сході. Відомості, зібрані їм за час подорожей, знайшли відбиття в географічному словнику – «Алфавітний перелік країн».

Важливе місце в плеяді мандрівників арабського Сходу посідає Абу Дулаф (Місал ібн Аль-Мухалхіл). Починаючи з 930-х років він об'їхав значні території Халіфату і суміжних країн. Найвідомішою його подорожжю була поїздка в Китай. Більш ніж двохсотденний шлях мандрівника був описаний ним досить об'єктивно і порівняно повно. Він надав характеристику великим степовим і пустельним територіям Центральної та Східної

РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ПОДОРОЖЕЙ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Азії, буддійським та язичницьким центрам, торговельним шляхам і місцям, де відбувалося розвантаження караванів. Особливу увагу Абу Дулаф приділив місцевостям, що були багатими на природні родовища та розсипи різних мінералів і дорогоцінних каменів.

Найвідомішим арабським мандрівником Середньовіччя був учений Абу Абдаллах Мухаммад ібн Абдаллах Аль-Лаваті ат-Танджи Ібн Баттута (1304 – 1368 рр.) (рис. 2.5). Почавши подорожувати у двадцятилітньому віці, він обійшов самотійно і у

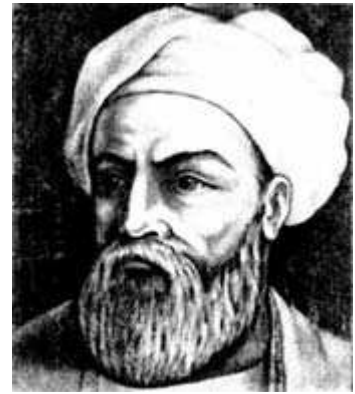

Рис. 2.5 – Ібн Баттута

складі різних торговельних експедицій практично всі країни Сходу, включаючи Афганістан, Індію, Іран, Китай, Візантію, Середню Азію, Золоту Орду, побував на острові Суматра, відвідав країни Північної Африки: Єгипет, Марокко, Туніс, здолавши в такий спосіб більш ніж 130 000 км. За своє життя він склав близько 70 карт. У другій половині XIV ст. Ібн Баттута надиктував відомому літераторові того часу Ібн Джузайє свої спостереження, спогади та враження, які склали книгу «Подарунок споглядаючим про диковинки міст та чудеса подорожей».

Рис. 2.6 – Абу Алі Ібн Сіна

Подорожі в Середні віки в арабському світі стали настільки розповсюдженими, що відомий лікар того часу Абу Алі Ібн Сіна (прибл. 980 – 1037 рр.) (рис. 2.6), якого європейці називали Авіценною, у своєму «Медичному каноні» присвятив спеціальну главу режиму подорожуючих.

2.4. Характеристика подорожей у середньовічній Європі

У ранньому Середньовіччі ще зберігалися традиції лікувальних поїздок, що йдуть із часів Римської імперії. Відомими курортами того часу були Пломб'єр-ле-Бен (Франція), Ахен (Німеччина). З XIII ст. відродилася популярність відомих зі стародавності курортів Абано-Терме (Італія), Спа (Бельгія) та інших.

Величезне значення для розвитку торговельних відносин у Європі зіграв Ганзейський Союз. Хоча перші купецькі гільдії з'явилися вже у XII ст., остаточно союз сформувався у XIV ст., а його розквіт припав на XV ст. Використовуючи вигідне положення Німеччини на торговельних шляхах, такі міста як Майнц, Кельн, Любек одержали можливість активно розвиватися за рахунок торгівлі. Ганза стала монопольним посередником між виробляючими районами Північної, Західної, Східної та Центральної Європи: Англія, Фландрія і Німеччина поставляли сукна, Англія, Центральна

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Європа та Скандинавія – метали, Німеччина і Франція – сіль, Східна Європа – хутро та віск. У середині XV ст. у Ганзейський Союз входило більше 100 великих міст, у тому числі Ревель (Таллінн), Дерпт (Тарту), Рига, Новгород тощо. Активна діяльність Ганзейського Союзу сприяла поширенню ділових поїздок, насамперед, з метою вивчення досвіду ведення торговельних операцій. Розвиток середньовічної культури багато в чому також пов'язаний з появою перших європейських університетів. У всіх університетах навчання велося на латині, тому студенти могли вільно переходити з одного університету в інший, таких мандрівних студентів називали ватангами («бурлаками»).

Першим університетом у Європі прийнято вважати Болонський університет (Італія)* (рис. 2.7), що був заснований у 1088 р. На початку XII ст. був заснований Паризький університет, що спочатку вважався «загальною школою», а в 1200 р. установчою грамотою Пилипа II Августа «Про права Сорбонни» він одержав статус університету.

В Англії у XIII ст. виникли Оксфордський і Кембриджський (рис. 2.8) університети. В Іспанії перші університети з'явилися в Саламанці (1218 р.), Валенсії (1245 р.), Севільї (1254 р.); в Італії – у Віченці (1204 р.), Падує (1222 р.), Неаполі (1224 р.); у Португалії – Лісабонський університет (1290 р.). В XIV ст. були засновані університети: у Празі (1348 р.) – Чехія; у Кракові (Ягелонський) (1364 р.) – Польща; у Відні (1365 р.) – Австрія; у Гейдельберзі (1386 р.) – Німеччина; у Буді (1389 р.) – Угорщина. Згодом освіта стала необхідною для визнання людини цивілізованою: у XVI ст. в Англії одержав поширення гран-тур – поїздка заможних людей на континент, що дозволяла отримати освіту в престижних університетах Європи, а також відвідати Середземномор'я. «Золотий» час гран-турів припадає на XVIII ст., особливо на останні 30 років, коли заможні верстви творчої інтелігенції зачастили на континент. Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо доводили необхідність і важливість далеких поїздок для правильного виховання людини. Безпосередньо діячі освіти часто і багато подорожували.

В пізньому Середньовіччі помітно активізується розвиток готельного господарства. В Італії до середини XV ст. утримання готелів стало прибутковою справою, існував навіть «Союз хазяїв готелів», що встановлював

Рис. 2.7 – Емблема Болонського університету

---

* У Болонському університеті в XV ст. викладав виходець із України Юрій Дрогобич (1450 – 1494 рр.), з 1483 р. – його ректор. Закінчив Краківський університет. В 1478 р. у Болоньї йому був присуджений науковий ступінь доктора вільних мистецтв. «Прогностична оцінка 1483 року» Юрія Дрогобича – перша українська друкована праця. Прогностичними називали астрологічні пророкування, які робилися на основі розташування небесних тел. Наприкінці життя Ю. Дрогобич викладав у Краківському університеті. Серед його слухачів був і Микола Копернік.

РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ПОДОРОЖЕЙ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

правила для себе і своїх гостей. Однак розвиток приватних готелів стримувався активним наданням монастирями прочанам безкоштовних послуг проживання та харчування.

В Англії відчутне зростання готельного господарства почалося після того, як король Генріх VIII провів секуляризацію монастирів (переведення церковної власності в державну). Мандрівники більше не могли розраховувати на безкоштовну ночівлю в монастирях і змушені були зупинятися в приватних постійних дворах – іннах, які являли собою типові дорожні готелі, що мали на першому поверсі таверну та стайню, службові і господарські приміщення, а на верхніх поверхах – спальні, що виходили у прямокутний внутрішній двір і були з'єднані критою галереєю.

Рис. 2.8 – Кембриджський університет

2.5. Особливості подорожей у Київській Русі

У Середні віки також відбувається формування культури давньослов'янських народностей. Міграційні процеси, характерні для початку нової ери, призвели до великого розселення слов'ян, що спочатку проживали між ріками Вісла і Тиса, вглиб Східної Європи. Поступово слов'яни, що асимілювали із стародавніми русичами, фінно-уграми, балтами та іншими племенами, що населяли в той час Східну Європу, розселилися на великій території від Ладоги до Чорного моря з півночі на південь і від Закарпаття до Середньої Волги із заходу на схід.

Під проводом вихідця з варягів князя Рюрика, запрошеного новгородцями у 862 р., ця територія була завойована і в 882 р. об'єднана в потужну єдину державу – Київську Русь.

Завдяки найвигіднішому географічному положенню в Київській Русі активно почала розвиватися торгівля. Було сформовано два найважливіших торговельних шляхи: шлях «з варяг у греки», що з'єднував Чорне та Балтійське моря, і Волзький великий торговельний шлях, що простягався з Новгорода по ріках Ловаті, Західній Двіні та Волзі у Каспійське море.

Із прийняттям в 988 р. християнства на Русі активно почало розвиватися паломництво. У Київській Русі його умовно можна розділити на паломництво всередині держави, пов'язане зі заснуванням перших монасти-

рів, і паломництво за межі Русі, насамперед, у Палестину, Царьград (Константинополь), на гору Афон*.

До перших прочан, що відправлялися за межі Русі можна віднести преподобного Антонія – засновника Києво-Печерського монастиря (монастир був заснований у 1051 р., в 1598 р. одержав статус Лаври) – він двічі побував на Афоні, звідки привіз у Київ монастирський статут, за яким і стали жити руські ченці; а також першого ігумена Києво-Печерського монастиря Варлаама, що здійснив паломництво у Святу Землю в 1062 р.

Першим же прочанином, що залишив докладний опис своєї подорожі, був ігумен одного із чернігівських монастирів Данило (друга половина XI – початок XII ст.). В 1104 – 1107 рр. на чолі групи прочан він відвідав Палестину. У своїх записках, відомих як «Ходіння ігумена Данила у Святі місця», він докладно описав основні святині Палестини, її географію, природні особливості, культуру та побут місцевих жителів. Ігумен Данило, крім Палестини, побував на Криті, Родосі, Кіпрі, разом із хрестоносцями – у Галілеї, на берегах Йордану, Тіверіадського озера, на морському узбережжі Кесарії.

Першою руською жінкою, що здійснила паломництво в Єрусалим, вважається преподобна Єфросинія Полоцька (померла у 1174 р.) (друга дочка князя полоцького Святослава-Георгія Всеславовича).

Серед інших відомих руських прочан варто виділити новгородського ченця Стефана, що здійснив у 1350 р. паломництво в Константинополь та Святу Землю і залишив по собі докладний опис царьградських святинь; архимандрита Агрефенія, що в 1370 р. здійснив паломництво в Єрусалим, яке знайшло відбиття в унікальних описах святинь Єрусалима тощо.

Паломництво за межі Русі вимагало значних коштів і часу, тому масовий характер воно так і не отримало. Набагато більш розповсюдженим було паломництво по руських святинях. Новгородський архієпископ Антоній (друга половина XII ст. – 1233 р.), мандруючи по Русі, побував у Києві, залишивши безцінні описи Софійського собору. У середині XII ст. на Русі з'являються «каліки-перехожі» – люди, які здійснювали мандрівки протягом всього свого життя, направляючись від однієї християнської святині до іншої. Ідея паломництва настільки сильно поширилася в той час, що наприкінці XII ст. церквою були розпочаті заходи щодо обмеження кількості мандрівників.

Паломництва зокрема, і подорожі в цілому, знайшли своє відбиття і у літописах того часу: наприклад, у Ніконовському літописі міститься «Хо-

---

* Гора Афон відома тим, що на ній розташувалися безліч монастирів, церков, скитів, заснованих вихідцями з різних країн. Найдавнішою є Велика Лавра, заснована вона була преподобним Панасом Афонським у 963 р. На Святій горі на цей час є болгарський, сербський, російський та румунський скити. Український Афонський Пантелеймоновський монастир був заснований у 1080 р. монахами-вихідцями з Русі. Він розташований на південно-західному схилі гори Афон. У роки розквіту в монастир входило 70 скитів, 25 церков, а також безліч інших будинків, включаючи господарські будівлі. У бібліотеці монастиря зберігалось більше ніж 25 000 рукописів.

РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ПОДОРОЖЕЙ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

діння Піменово у Царьград» (прибл. 1389 р.), складене смоленським дияконом Ігнатієм*.

До XV ст. число паломництв значно зросло, вони стали більш різноманітними. Серед прочан переважали представники духовного стану, що володіли грамотою та письмом. Завдяки цьому до нас дійшла безліч описів усіяких подорожей.

Із середини XV ст. після захоплення турками-османами Константинополя, внаслідок чого було втрачено багато християнських святинь, а безпосередньо паломництво в період XV – XVI ст. стало пов'язаним із безліччю небезпек, кількість прочан в Святу Землю різко скоротилася.

Активізація паломництва сприяла зародженню готельної справи на Русі. Однак більш активно воно починає розвиватися в часи монголо-татарського ярма, в XII – XIII ст. великі володіння монголів вимагали добре налагодженого зв'язку із завойованими землями. Тому на територіях, що перебували під монголо-татарським ярмом, виникла мережа янбів або ямбів, що розташовувалися один від одного на відстані одного дня кінного шляху. Згодом назва янби (ямби) на Русі трансформувалося в «ями». Вже у XV ст. у Московській державі виникає досить розвинена мережа доріг та ямів, тобто поштових станцій, які перебували у віданні Ямського наказу – установи, що опікувалася поштовою справою. До XV ст. також відноситься і будівництво в великих містах гостинних дворів, в яких, крім розміщення і харчування, також передбачалися приміщення для здійснення комерційних операцій. Гостинні двори склалися з рядів крамниць, торговельних приміщень і складів, об'єднаних круглими галереями. Трохи пізніше (у XVII ст.) будівлі гостинних дворів доповнювали прямокутними площами, обнесеними стінами із вежами та проїзними брамами. Такі гостинні двори були побудовані в Москві, Архангельську, Києві та інших містах. У XVIII ст. гостинні двори будувалися з відкритими на вулицю аркадами та колонами (гостинні двори в Санкт-Петербурзі, Калюзі та інших містах).

Гостинні двори будувалися поблизу торгових центрів – «торжиць». Гості селилися за національною ознакою. Так, у Москві існували англійський, грецький і шведський, у Новгороді – німецький й голландський гостинні двори.

В XVI – першій половині XVII ст. одним із основних торгових центрів був Київ. Через нього проходили каравани з Польщі, Кримського ханства, Туреччини, Молдавії, Валахії, Угорщини, Греції, країн Східної та Західної Європи, що направлялися до Московської держави. На торговельних і чумацьких шляхах України у відкуп міщанам здавалися корчми, які не тільки вели торгівлю хмільними напоями, але і використовувалися як пристанища для приїжджих. Запорізька Січ, що існувала до XVIII ст., також вела активну торгівлю із сусідніми державами та була транзитним пу-

---

* У «Повісті минулих літ» дана повна інформація про розселення слов'ян, а також сусідніх племен і народів; у шедеврї світової літератури «Слові о полку Ігореві» приводяться точні географічні дані; подорожі знайшли своє відбиття і у билинах – російському народному епосі – так, Садко спускається в підводне царство тощо.

нктом у торгівлі всіх українських земель і Московської держави із країнами Сходу. На її території біля порту був споруджений «Грецький будинок» – будинок для іноземних посланців та купців.

Активний розвиток паломництва вимагав обладнання приміщень та будівель для відпочинку мандрівників, одним із яких став побудований біля стін Печерського монастиря готель. При церквах і монастирях будувалися також численні «странноприймні», де велися спеціальні книги для запису прочан. Це може свідчити про масовий характер даного явища.

Після об'єднання України із Росією у 1654 р. почалося будівництво поштового тракту з Москви в Київ через Калугу, Глухів, Путивль, Конотоп із поштовими дворами і станціями, які одночасно виконували роль готелів.

2.6. Подорожі в період монголо-татарського ярма

Початок та середина XIII ст. відзначені навалою монголо-татарських полчищ на Київську Русь, внаслідок чого було зруйновано та завойовано багато руських міст та сіл. Більш ніж 200 років Русь провела під ярмом монголо-татар. А імперія загарбників розрослася до неймовірних розмірів, простираючись від Дунаю до Тихого океану.

Після завоювання Київської Русі країни Західної Європи зробили ряд спроб налагодити стосунки з монгольським ханом. У 1245 р. папа Інокентій IV відправив до монгольського хана з дипломатичною місією італійського монаха-францисканця Джованні дель Пано Карпіні, а в 1252 р. аналогічну дипломатичну місію організував король Франції Людовик IX, направивши в якості посла фламандського монаха-францисканця Гільома (Віллема) Рубрука. Обидві місії не принесли бажаного результату: монгольський хан вимагав беззаперечного підпорядкування від європейських монархів. Проте, послам удалося досягти Каракоруму – столиці імперії.

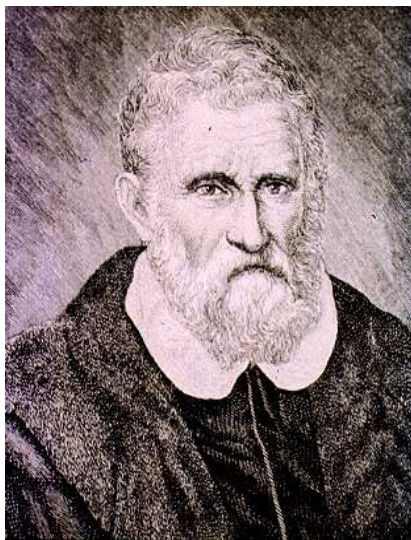

Рис.2.9 – Марко Поло

Завдяки спостереженням Карпіні і Рубрука європейці дізналися про життя як на завойованих територіях, так і про побут самих монголо-татар. У своїх записках «Подорож у східні країни» Гільом Рубрук відзначає гарну організацію транспортного сполучення в імперії монголів, свободу віросповідання на завойованих територіях, але також і спустошення та руйнування слов'янських земель і багато інших важливих особливостей.

Крім європейців, цінні відомості про життя в Монгольській імперії залишив у своїй книзі «Опис подорожі на Захід» учень китайського вченого Чан Чуня, що за запрошенням Чінгісхана здійснив тривалу подорож з Пекіна в Самарканд.

Купці також прагнули налагодити стосунки з монголо-татарами, усвідомивши, які можливості відкриває їм торгівля

РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ПОДОРОЖЕЙ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

зі Сходом. Із цією метою було розпочато багато подорожей, найбільш знаменитими з яких є подорожі Марко Поло (1254 – 1324 рр.) (рис. 2.9) та Афанасія Никітіна (? – 1474/75 р.).

Генуезькі та венеціанські купці, що досягли у XIII ст. панування на Середземному морі, звернули свої погляди на країни Центральної Азії, Індію й Китай. Найсміливіші з них відправлялися на пошук нових торговельних шляхів. Брати Ніколо та Маффео Поло у 1260 р., здолавши шлях із Константинополя через Крим, Бухару, гірські хребти Центральної Азії прибули до монгольського хана, якого змогли переконати у вигідності торгівлі із країнами Європи. У 1266 р., виконуючи вже місію послів хана до папи римського, вони відправилися у зворотний бік, досягши берегів Італії у 1269 р. Папа Григорій X, вручивши грамоти до великого хана, знову відправив їх у Каракорум. Із цього моменту почалася подорож самого Марко Поло, описана їм у книзі, що пізніше була названа «Книгою М.Поло про розмаїть світу». У ній мандрівник дає точну характеристику країнам, які він відвідав. У XIV – XV ст. ця книга служила посібником зі складання карт.

Трохи пізніше, у 1468 р. тверським купцем Афанасієм Никітіним була розпочата смілива подорож в Індію, під час якої він здолав Каспійське море, побував в Ірані і по Аравійському морю дістався Індії, де провів близько чотирьох років. Наприкінці 1473 р. А. Никітін відправився назад, дорога пролягала через Аравійське море, Іран, Чорне море і Крим. Наприкінці 1474 р. або на початку 1475 р. мандрівник, так і не діставшись рідного краю, помер від важкої хвороби. Після себе він залишив записки, що отримали пізніше назву «Ходіння за три моря»^{*}.

Контрольні питання і завдання

1. Який внесок у розвиток подорожей зробили жителі Північної Європи в епоху раннього Середньовіччя?
2. Яким чином у Середні віки відбувався розвиток паломництва?
3. Визначте, чим характеризувалися подорожі в Європі в епоху Середньовіччя?
4. Що Вам відомо про арабських мандрівників Середньовіччя?
5. Назвіть основні аспекти розвитку сфери туризму та подорожей на території Київської Русі.
6. Які відмінні риси характерні для подорожей у часи монголо-татарського ярма?

^{*} Зошити із записами Афанасія Никітіна після його смерті були передані диякону Івана III. Вважається, що для науки вони були відкриті російським вченим Н.М. Карамзіним, що у пошуках матеріалів для своєї книги «Історія держави Російської» в архівах Троїце-Сергієва монастиря наткнувся на записки російського мандрівника.

РОЗДІЛ 3. ЕПОХА ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

Бурхливий розвиток міст у XIV – XV ст., прогресивні погляди вчених того часу, зміни в наукових підходах стали передумовами змін в уявленнях про світ. Необхідність пошуку нових ринків, а також більша доступність (у зв'язку з початком друкарства) країнознавчих добутоків стародавніх авторів розбудили інтерес до дослідження далеких країн. Із цього моменту в історії настає епоха Великих географічних відкриттів.

Географічні карти, створені на той час на підставі уявлення про кулястість землі, давали підставу говорити про можливості досягнення країн Сходу при неухильному русі на Захід.

Ідея пошуку морських торговельних шляхів в Індію та Китай пояснювалася також іншою причиною. Караванні шляхи зі сходу перебували в руках арабів і були небезпечні, а турки після завоювання Константинополя у 1457 р., установили до того ж високі податки та мита. Сухопутні шляхи на Схід для європейців були практично загублені. Предмети розкоші – шовк із Китаю, коштовності з Індії, східні прянощі – стали в Європі недоступною рідкістю. Тому ідея пошуку морського шляху в Індію та Китай в обхід ісламського світу виношувалася як королівськими дворами Європи, так і великими торговими домами.

3.1. Португальські дослідницькі експедиції

Першою європейською країною, що активно розпочала організацію тривалих морських подорожей, була Португалія. Ще у 1377 р. король Фернанд I оголосив кораблебудування та мореплавання завданням державної важливості, суднобудівники одержали можливість безкоштовно рубати ліс, а судновласники – податкові пільги.

Однією з найбільш значних фігур початкового періоду епохи географічних відкриттів по праву можна вважати португальського принца Енріке, що ввійшов в історію за ім'ям Генріха Мореплавця (1394 – 1460 рр.). Незважаючи на те, що принц Енріке не здійснив за своє життя жодного плавання, прізвисько Мореплавець дісталось йому цілком заслужено. Завдяки його зусиллям Португалія першою з європейських країн цілеспрямовано розпочала здійснювати морські експедиції для встановлення торговельних зв'язків з африканськими та азійськими країнами, а також пошуку нових шляхів в Індію.

Перша морська експедиція, під час якої португальці перетнули Гібралтарську протоку та обстежили західне узбережжя Марокко, відноситься до 1412 р. (за іншими відомостями, до 1416 р.). З 1421 р. Генріх став посилати каравели в плавання уздовж західного узбережжя Африки, найбільш успішною з яких на той момент була експедиція 1434 р. під керівництвом Жила Еанніша. У 1424 – 1425 рр. також були організовані експедиції до Канарських островів.

РОЗДІЛ 3. ЕПОХА ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

В 1487 р. уздовж берегів Африки була відправлена експедиція під керівництвом одного з кращих моряків Європи Бартоломео Діаша (прибл. 1450 – 1500 рр.). У 1488 р. його кораблі досягли південного краю Африки, який був названий Бартоломео Діашем мисом Бур (згодом перейменований у мис Доброї Надії). Це плавання зміцнювало надію на те, що з Атлантичного океану можна потрапити в Індійський, обігнувши Африку з півдня.

Влітку 1497 р. з Лісабона вийшла нова експедиція під керівництвом Васко да Гама (1469 – 1524 рр.), метою якої було перевірити дану гіпотезу. Навесні 1498 р. мореплавці дісталися західного краю Індії, поклавши, таким чином, початок активній морській торгівлі Португалії з Індією.

Поряд з організацією морських експедицій королівський двір Португалії приділяв увагу пошуку нових сухопутних шляхів в Індію. Успішною була експедиція під керівництвом Педро ді Ковіл'яна (прибл. 1447 – 1520 рр.), якому під виглядом купця за 10 років до Васко да Гама вдалося дістатися Індії.

9 березня 1500 р. з метою зміцнення торговельних позицій Португалії в Індійському океані з Лісабона була відправлена військова експедиція під керівництвом Педро Алвареша Кабрала (1467/68 – 1520 рр.). Його армада, що складалася з 13 кораблів, рухалася через Атлантику за маршрутом, прокладеним Васко да Гамою. Однак його кораблі віднесло вітром на захід, і 22 квітня Кабрал висадився на невідомій землі, якій дав назву Віра Крус (територія сучасної Бразилії) і оголосив власністю Португалії. Діставшись Індії, Кабрал зміг домовитися з місцевим раджею про ведення торгівлі, однак віроломний напад індійців разом з арабськими торговцями на португальців призвів до першого серйозного зіткнення. Наступні португальські експедиції носили військово-колонізаційний характер. Зокрема, експедиції під керівництвом Афонсо д'Албукерки (1502 р.) і Франсішку Алмейди (1505 й 1506 рр.) призвели до остаточного встановлення панування португальців у даному регіоні, а також заснуванні ряду колоній: на островах Цейлон (1506 р.), Суматра (1509 р.), Ява (1512 р.), Молуккських островах (1512 р.), островах Тимор (1515 р.) і Целебес (1545 р.). Колонії були також засновані і на узбережжі – Ормуз (1507 р.), Діу (1509 р.), Гоа (1510 р.), Малакка (1511 р.), Макао (1557 р.), Нагасакі (1635 р.) та інші.

3.2. Відкриття й освоєння Америки. Іспанські конквістадори

У той час, як португальці просувалися уздовж західних берегів Африки до Індії, у сусідній Іспанії вирішили скористатися іншим варіантом маршруту в Індію, рухаючись у західному напрямку через Атлантичний океан. Така подорож була здійснена Христофором Колумбом (1451 – 1506 рр.) (рис. 3.1): вона почалася 3 серпня 1492 р., а 12 жовтня 1492 р. з корабля помітили землю: це був один з Багамських островів (1492 р. є офіційною датою відкриття Америки). Колумб здійснив ще три подорожі, але їхні результати не виправдали надій королівської родини, тому Колумб впав у немилість і вмер в убогості в 1506 р.

Відкриття Америки обернулося трагедією для місцевого населення: у пошуках міфічних країн і скарбів іспанські конкістадори* безжалісно винищували місцевих жителів, руйнували їхні міста та стародавню культуру. Незважаючи на це, імена іспанських завойовників стоять поряд з іменами великих мандрівників і першовідкривачів. Учасниками Конкісти за короткий проміжок часу ретельно був досліджений новий материк, що у свою чергу благотворно відбилося на поширенні знань у середньовічній Європі, культурному обміну і якоюсь мірою сприяло збільшенню інтересу до подорожей.

Безпосередньо в ході Конкісти можна виділити два етапи. На першому (1493 – 1518 рр.) етапі європейці освоїли невеликі прибережні ділянки на островах Карибського моря (Гаїті, Пуерто-Рико, Куба), а потім це панування поширилося на всій їхній території. Практично одночасно вони зайняли вузькі берегові смуги Північної й Південної Америки, що омивалися водами Атлантичного океану, Карибського моря та Мексиканської затоки. Другий етап, що охоплював майже вісім десятиліть (1518 – 1594 р.), характеризувався завоюванням двох гігантських імперій ацтеків та інків, а також міст-держав майя; здійсненням походів по внутрішніх районах обох континентів; виходом до Тихоокеанського узбережжя.

Першими конкістадорами можуть вважатися Христофор Колумб і його капітани брати Мартін Алонсо Пінсон (1440 – 1493 рр.) і Вісенте Ян'єс Пінсон (1460 – прибіл. 1524 рр.), що виявили Великі Антильські та частину Малих Антильських островів та відкрили більше 2000 км Карибського узбережжя Північної Америки. Дослідженням узбережжя Північної Америки активно займалися і інші конкістадори: у 1508 – 1509 рр. В. Пінсон і Хуан Діас де Соліс (прибіл. 1470 – 1516 рр.) відкрили півострів Юкатан; Хуан Понсе де Леон (прибіл. 1460 – 1521 рр.) у 1513 р. першим дослідив близько 500 км східного та більше 300 км західного берега Флориди, виявив Флоридську протоку та початкову ділянку Гольфстріму; кілька відрізків тихоокеанського узмор'я Центральної Америки загальною довжиною 1000 км у 1518 – 1519 рр. вивчив Гаспар Еспіноса (?); у пошуках проходу в Тихий океан у 1519 р. Алонсо Альварес де Пінєда (? – 1520 р.) відкрив 2600 км узбережжя Мексиканської затоки, дельту Міссісіпі та устя Ріо-Гранде, він також довів, що Флорида є півостровом.

Першим мандрівником, що дістався Тихоокеанського узбережжя Америки вважається Васко Нун'єс де Бальбоа (прибіл. 1475 – 1517 рр.), що в 1513 р. зміг перетнути Панамський перешийок і вийти до Тихого океану.

Рис. 3.1 – Х. Колумб

---

* Конкістадори – (ісп. conquistador — завойовник, підкорювач), учасники Конкісти, тобто завойовницьких походів європейців (в основному іспанців) у Новому Світі.

РОЗДІЛ 3. ЕПОХА ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

Ернандо Кортес (1485 – 1547 рр.), що очолив у 1535 р. морську експедицію, виявив невеликий відрізок берега півострова Каліфорнія, визначив його як острів. Направлений ним для подальших досліджень Андрес Тапія (?) у 1537-1538 р. відкрив 500 км материкового узбережжя Каліфорнійської затоки далі до північно-заходу. Його роботу в 1539 – 1540 рр. продовжив Франсіско Ульоа (?), який першим простежив також його західну (1200 км) і Тихоокеанську (1400 км) приморські смуги, довівши півострівний характер Каліфорнії. Найбільш далеке до півночі плавання здійснив у 1542 – 1543 р. Хуан Кабріл'я (?), що вивчив понад 1800 км Тихоокеанського узбережжя Північної Америки та близько 1000 км Берегових хребтів.

Список найбільш значимих сухопутних експедицій материком відкриває Е. Кортес: у походах 1519 – 1521 рр. він ознайомився із частиною Мексиканського нагір'я. Чотири загони його помічників – Гонсало Сандовал'ї (?), Кристобаль Оліди, Хуана Альвареса-Чіко та Педро Альварадо (1485 – 1541 рр.) – у 1523 – 1534 рр. першими з європейців дослідили тихоокеанське узмор'я Центральної Америки протяжністю майже 2000 км. Альваро Нун'єс Кавеса де Вака (1490 – 1564 рр.) за вісім років (1528 – 1536 рр.) подорожей територією півдня сучасних США здолав шлях довжиною не менше 5500 км. Він виявив Примексиканську низовину, частину Великих рівнин, північні райони Мексиканського нагір'я.

Пошуки міфічних країн і міст вели Сото та Коронадо, що очолили дві великі експедиції. Ернандо де Сото (1496 – 1542 рр.) і Луїс Москосо де Альварадо (?) у 1539 – 1542 рр. пройшли південно-східною частиною США близько трьох тисяч км. Вони відкрили частини Примексиканської та Приатлантичної низовини, передгірної рівнини Підмонт, а також ріки басейну Міссісіпі (Теннесі, Арканзас і Ред-Рівер).

Франсіско Васкес де Коронадо (1510 – 1554 рр.) у 1540 – 1542 рр. здолав більш ніж 7500 км по внутрішніх областях материка, що виявився набагато значнішим, ніж тоді вважалося. Він відкрив плато Колорадо, однойменну ріку із грандіозним каньйоном і продовжив відкриття Скелястих гір, гігантських сухих плато і неосяжних прерій, розпочате ще А. Кавеса де Вакой.

Антоніо Гут'єррес де Уман'я (?), в офіційних іспанських документах прямо називався «розбійником та убивцею», першим досяг географічного «серця» Північної Америки. У 1593 – 1594 рр. він здолав по Великих рівнинах близько 1000 км і дібрався до середньої течії ріки Платт (басейн ріки Міссурі).

Активно відбувалося й освоєння Південної Америки, першовідкривачем якої також вважається Колумб, що відкрив у 1498 р. з боку моря 500 км її північного узбережжя і дельту Оріноко. Активні дослідження Південної Америки почалися вже у 1499 р. Протягом перших трьох років іспанськими конквістадорами, серед яких варто виділити Алонсо Охеду (1470 – 1515 рр.), В. Пінсона, Родріго Бастідаса (1475 – 1527 рр.), були досліджені більше 5000 км узбережжя.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

У 1524 – 1526 рр. уздовж західного узбережжя Південної Америки іспанський конквістадор Дієго де Альмагро (1475 – 1538 рр.) організував дві експедиції.

Довгий список сухопутних походів Південною Америкою починається з експедиції португальця Алонсо Гарсія (? – 1525 р.), що перебував на іспанській службі. У 1524 – 1525 рр. він відкрив частину Бразильського плоскогір'я і Лаплатської низовини, а також рівнину Гран-Чако і Болівійське нагір'я. Піонерами в Північно-Західних Андах були загопи Педро Еред'я (?), Хуана Сесара (?), а також одного з небагатьох серед конквістадорів представників інших європейських держав, німця Амброзія Альфінгера (Ехінгера) (1500 – 1532/1533 рр.). Першовідкривачем ріки Оріноко став Дієго де Ордас (1480 – 1538 рр.): у 1531 р. він здійнявся по ній приблизно на 1000 км від устя, виявив Гвіанське плоскогір'я та рівнину Л'янос-Оріноко. У 1520 р. Дієго де Ордас вперше здійснив підйом на діючий вулкан Попокатепетль (5452 м).

Рис. 3.2 – Карта західної півкулі, 1595 р.

Частина Західних Кордильєр була відкрита у 1532 – 1534 рр. Франсіско Пісарро (1468 – 1541 рр.), його молодшим братом Ернандо та Себастьяном Беналькасаром (1495 – 1551 рр.). Е. Пісарро першим побував на верхній течії ріки Мараньон, одного із джерел Амазонки. Першопрохідником внутрішніх районів Патагонії в тому же 1535 р. став Родріго де Іслас.

Близько 500 км тихоокеанського узмор'я континенту і південну частину Чилійських Анд в 1540 – 1544 рр. дослідив Педро Вальдівія (1497 – 1553 рр.), який також заснував вісім міст, включаючи Сант'яго-де-Чилі (1541 р.), Ла-Серена (1544 р.), Концепсьон (1550 р.), Імпер'яль (1551 р.), Вальдівія (1552 р.). Франсіско Орел'яна (1505/1511 – 1546 рр.) в 1541 – 1542 рр. вперше перетнув Південну Америку зі сходу на захід, здолавши її значну довжину по екватору. Він відкрив більше 3000 км Амазонки і устя трьох її основних притоків (Журуа, Ріу-Негру і Мадейри). Хуан Салінас Лойола (?) у 1557 р. здійснив перше плавання у верхів'ях Амазонки, здолавши на каное сумарно 2350 км.

Особливе місце в плеяді іспанських конквістадорів посідає Гонсало Хіменес де Кесада (прибл. 1500 – 1579 рр.), що відкрив і завоював державу індіанців муїсків*; Г. де Кесада вважається засновником міста Богота – столиці сучасної Колумбії.

---

* Можливо, саме із державою індіанців муїсків пов'язане виникнення легенди про країну Ельдорадо, що володіла незліченними скарбами і багатствами тй довгий час привертала увагу завойовників і конквістадорів.

РОЗДІЛ 3. ЕПОХА ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

У 1501 – 1502 рр. своє плавання з Лісабона до берегів Південної Америки здійснив Америго Віспуччі (1451 – 1512 рр.) (із другої половини XVI ст. назва «Америка» затверджується за обома материками на багатьох картах і глобусах).

У 1519 р. Фернан Магеллан (1480 – 1521 рр.) (рис. 3.3) на чолі 5 кораблів відправляється в експедицію, у ході якої йому вдалося здійснити першу кругосвітню подорож, що тривала три роки. Мандрівники зіштовхнулися із безліччю складностей і перешкод. Сам Магеллан у 1521 р. був убитий, і подорож була завершена під керівництвом Хуана Себастьяна Ель-Кано у 1522 р. З 243 чоловік, що відправилися в експедицію, повернулися лише 19. Під час кругосвітньої подорожі було отримане підтвердження гіпотези про кулястість Землі, а також зроблений ряд відкриттів: Магелланової протоки і Вогненної Землі в Південній Америці, численних островів в Тихому океані.

Рис. 3.3 – Ф. Магеллан

3.3. *Культурна спадщина доколумбової Америки*

Самобутні цивілізації Америки, деякі з яких почали формуватися ще у II тис. до н.е., були практично повністю знищені конквістадорами. Завойовники у більшості випадків ретельно стирали пам'ять про попередні культури. Для місцевого населення місіонери відкривали школи, для індієських мов на основі латинського алфавіту створювалася писемність. У Латинській Америці культура колоній перебувала під сильним впливом метрополій. Архітектура іспанських колоній строго йшла за зразками метрополій, хоча нерідко перевершувала її грандіозністю та пишнотою. Проте, не всі пам'ятники місцевих культур були знищені іспанськими завойовниками. У глибині материка збереглися унікальні спорудження, що належать до різних індієських культур.

3.3. *Культурна спадщина доколумбової Америки*

Однією з таких культур була цивілізація майя. Її розквіт припав на середину I тис. н.е. Міста майя, основними з яких були Копан, Тікаль, Паленке, Чичен-Іца (рис. 3.4), не мали строгого планування, храми та палаци були побудовані на узвишсях, на узвишсях же розташовувалися й будинки знаті. Стіни споруджень прикрашали численні митецькі рельєфи.

Однією з таких культур була цивілізація майя. Її розквіт припав на середину I тис. н.е. Міста майя, основними з яких були Копан, Тікаль, Паленке, Чичен-Іца (рис. 3.4), не мали строгого планування, храми та палаци були побудовані на узвишсях, на узвишсях же розташовувалися й будинки знаті. Стіни споруджень прикрашали численні митецькі рельєфи.

Рис. 3.4 – Храм воїнів в Чичен-Іца

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Найбільшим містом у всій Америці може вважатися Теотіуакан (Теотіуакан). Найвеличніші його спорудження – піраміда Місяця, піраміда Сонця та піраміда Пернатого Змія були, побудовані на початку нашої ери. Свого розквіту місто досягло у VII ст., після чого було покинуто своїми жителями. У XVI ст. це місто виявили ацтеки. Вони осіли в цьому місці, вважаючи, що саме в Теотіуакані боги створили Всесвіт і дали життя людям.

Столицею держави ацтеків у XIV – XVI ст. було місто Теночтітлан. Це місто мало регулярне планування, дамбу для захисту від повеней, водопровід. Храми будувалися на грандіозних пірамідах з невипаленої цегли. Палаці мали складне внутрішнє планування. Іспанці на чолі з Е. Кортесом, що ввійшли до Теночтітлану в 1520 р., були вражені пишнотою міста. Але в 1521 р. після тримісячної облоги вони його зруйнували майже дощенту; на його місці з його каменів було зведено місто Мехіко.

Розквіт імперії інків припав на XII – XIV ст. Інки були добре знайомі з металами, у тому числі із бронзою. Серед технік обробки металів вони знали такі складові, як інкрустація, спайка, емаль. Будівельне мистецтво інків безупинно розвивалося й удосконалювалося. Унікальною перлиною культури цього народу є легендарне місто Мачу-Пікчу – останнє пристановище інків. Місто, розташоване на висоті від 1500 до 6270 м над рівнем моря, не було знайдено і знищено конквістадорами, завдяки чому практично повністю збереглося. Біля міста Куско (територія сучасного Перу) збереглася до наших днів і фортеця Саксауаман (рис. 3.5), побудована інками у XI – XV ст. із щільно підігнаних один до одного величезних кам'яних блоків, вага найбільшого з яких становить 361 тону.

Рис. 3.5 – Фортеця Саксауаман

Завоювання Америки іспанськими конквістадорами, що супроводжувався безжалісним знищенням корінних жителів континенту, їхніх міст, культурних і релігійних цінностей, привело також до втрати унікальних знань, накопичених протягом багатьох сторіч цими та іншими, більш давніми індійськими цивілізаціями чавін, тольтеків та інших.

3.4. Дослідницькі експедиції голландців, англійців і французів. Початок пошуку Північно-східного й Північно-західного шляхів з Атлантичного океану в Тихий

Окрім Португалії та Іспанії, ряд інших країн Європи також прагнули розширити сферу свого впливу.

Голландія стала першою країною в Європі, у якій відбулася промислова революція. Ставши на шлях індустріального розвитку, Об'єднані пів-

РОЗДІЛ 3. ЕПОХА ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

нічні провінції (офіційна назва Нідерландів наприкінці XVI ст.), швидко досягли успіхів у розвитку мануфактур. Необхідність розширення ринків збуту сприяла становленню потужного торговельного флоту. У пошуках нових морських шляхів у Китай через Північний Льодовитий океан, так званого Північно-східного проходу, амстердамські купці у 1594 – 1597 рр. спорядили три експедиції під керівництвом Віллема Баренца (прибл. 1550 – 1597 рр.). Його кораблі намагалися пробитися на схід Нової Землі, але всі три рази пройти в Карське море йому не вдалося.

Створена у 1602 р. в Голландії Ост-Індська компанія мала монопольне право торгівлі, мореплавання, розміщення факторій у країнах басейнів Індійського та Тихого океанів. Багато торговельних експедицій, споряджених під прапором компанії, мали серйозне практичне значення. Так, Віллем Янзон у 1606 р. висадився на березі незнайомої землі. Голландці провели невеликі дослідження та склали карту нової землі, але навіть і не догадувалися, що ними був відкритий новий материк, відомий зараз як Австралія.

Запрошений з Яви в Європу молодий капітан Абель Тасман (1603 – 1659 рр.), здійснив ряд морських експедицій, під час яких відкрив острова Тасманія (Вандименова земля), Нова Зеландія, архіпелаги Тонга та Фіджі. Крім того, їм був відкритий новий морський шлях з Індійського океану в Тихий океан, між Австралією та Антарктидою. Також експедиціями Тасмана були вивчені північно-західне узбережжя Австралії, Курильські острови, узбережжя Японії.

Велике значення у поширенні голландської експансії зіграли і окремі купці, що організовували власні експедиції. Ідея пошуку шляху в Тихий океан з Атлантичного в обхід Магелланової протоки спонукала голландського купця Ісаака Ле-Мера, до організації у 1615 р. експедиції, керівництво якою він доручив своєму синові Якобу Ле-Меру (1585 – 1616 рр.) і досвідченому моряку Віллему Корнелісу Схаутену (1580 – 1625 рр.). Під час експедиції, що відправлялася в Індонезію за прянощами, їм удалося відкрити південну точку Американського континенту – мис Горн, а також ряд островів в архіпелагах Гуамоту, Самоа та Бісмарка.

Голландці також намагалися проникнути та закріпитися й у Північній Америці. У 1624 р. Пітер Мінейт за 60 гульденів викупив в індіанців острів Манхеттен.

Слідом за голландцями до пошуку нових морських торговельних шляхів приступають англійці. Серед перших англійських мандрівників варто виділити італійців за походженням батька та сина Джованні (1443 – 1498 рр.) і Себастьяна (1479 – 1557 рр.) Кабот, які перебували з 1490 р. на англійській службі. Джованні Кабот у 1497 і 1498 рр. здійснив плавання через Атлантичний океан і дістався берегів Північної Америки в районі острова Ньюфаундленд. Його син, що брав участь в експедиціях батька, у 1506 – 1509 рр. уже під час самостійних експедицій відкрив Гудзонову протоку і Гудзонову затоку, а в 1526 – 1530 рр., перебуваючи вже на іспан-

ській службі, досліджував низов'я ріки Парана, відкрив нижню течію ріки Парагвай.

Англійці, поряд з голландцями, у XVI ст. розпочали пошук Північно-східного проходу. Із цією метою в 1553 р. була організована експедиція під керівництвом Х'ю Віллоубі (? – 1554 р.). Два із трьох кораблів експедиції, якими командували Х'ю Віллоубі та Дюрферт Корнелій (? – 1554 р.), спіткала трагічна доля. Під час зимівлі на Кольському півострові всі моряки загинули. Однак третьому судну, капітаном якого був Ричард Ченслор (? – 1556 р.) вдалося досягти берегів Росії, відкривши, таким чином, північний морський шлях у цю країну. В результаті експедиції були налагоджені торговельні зв'язки між Англією та Росією.

Поряд з питанням про Північно-східний морський шлях з Європи в Азію, у цей час актуальним стало питання про можливість дістатися Азії, рухаючись уздовж північних берегів Америки з Атлантики в Тихий океан. Спроби відшукати на рубежі XVI – XVII ст. Північно-західний прохід були пов'язані з іменами відомих англійських мореплавців Мартіна Фробішера (1540 – 1594 рр.), Вільяма Баффіна (1584 – 1622 рр.), Джона Девіса (прибл. 1550 – 1605 рр.), Люка Фокса (1586 – 1635 р.), Генрі Гудзона (1550 – 1611 рр.). Всі ці експедиції не досягли бажаної мети, як і плавання 1616 р. Роберта Байлота, після якого спроби відшукати Північно-західний прохід були припинені майже на 200 років.

Серед англійських мандрівників епохи географічних відкриттів особливе місце посідають морські пірати, які користувалися заступництвом британської корони. Френсіс Дрейк (прибл. 1545 – 1596 рр.), що здійснив другу після Магеллана кругосвітню подорож, поряд з Волтером Релі (прибл. 1552 – 1618 рр.), організував розгром «Непереможної армади» – іспанського атлантичного флоту, розчистивши, тим самим, дорогу англійським кораблям в Атлантичний океан. Серед відомих піратів-мандрівників більш пізнього періоду варто виділити англійського мореплавця, що здійснив три кругосвітніх плавання, Вільяма Дампіра (1652 – 1715 рр.).

Найвідомішим англійським мандрівником можна вважати Джеймса Кука (1728 – 1779 рр.). Під час трьох своїх експедицій він ретельно дослідив Тихий океан, відкривши ряд островів та архіпелагів і заповнивши багато білих плям на карті світу.

Першим французьким мореплавцем епохи великих географічних відкриттів по праву може вважатися Жак Картьє (1491 – 1557 рр.), що поклав початок французької колонізації в Північній Америці (сучасна Канада). Першим губернатором Канади і засновником міста Квебек був французький мандрівник, дослідник Північної Америки, Самюель Шамплейн (1567 – 1635 рр.). Продовжив французьку колонізацію в Північній Америці Рене Робер Кавел'є де Ла Саль (1643 – 1687 рр.), що в 1681 – 1682 рр. першим спустився по Міссісіпі до Мексиканської затоки та оголосив весь басейн ріки Міссісіпі володінням французького короля Людовика XIV, назвавши цю територію на честь короля Луїзіаною.

РОЗДІЛ 3. ЕПОХА ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

Перша французька кругосвітня експедиція була здійснена в 1766 – 1769 р. під керівництвом Луї Антуана Бугенвіля (1729 – 1811 рр.). До видатних французьких мореплавців належить Жан Франсуа Голуп де Лаперуз (1741 – 1788 рр.), що також здійснив у 1785 – 1788 рр. кругосвітню подорож, під час якої проводив ретельні дослідження Тихого океану.

Епоха географічних відкриттів посідає особливе місце в історії розвитку туризму. Численні подорожі та експедиції того часу сприяли поширенню в суспільстві нових знань про країни і континенти, появі інтересу до подорожей як форми організації дозвілля.

3.5. Російські землепрохідці та першовідкривачі

Росія, що не мала на той час ані військового, ані торговельного флоту, не могла скласти конкуренцію потужним європейським державам у боротьбі за панування на морі і пріоритетне право торгівлі з багатими колоніями Атлантичного та Індійського океанів. Проте, із середини XVI ст. Росія активно включилася в процес освоєння нових земель, звернувши свій погляд на безкрайні простори Сибіру. Завоювання і освоєння цієї території, що володіла найбагатшими природними запасами, мало для Росії не тільки економічне, але й стратегічне значення, оскільки розширення території на схід дозволило б відсунути кордони держави від великих російських міст і, тим самим, забезпечити надійний захист від набігів окремих татарських племен.

Титанічна робота з відкриття та освоєння Сибіру відбувалася в цілому мирно. Здійснювали її козаки-землепрохідці, що знаходилися на державній службі і збирали ясак-данину зі скорених народів. У пошуках нових поселень вони з кожним роком просувалися все далі вглиб материка, що, в свою чергу, супроводжувалося активізацією процесу заселення Сибіру; у цей час були закладені нові міста: Тюмень (1586 р.), Тобольськ (1587 р.), Сургут (1594 р.), Томськ (1604 р.), Єнісейськ (1619 р.), Красноярськ (1628 р.), Якутськ (1632 р.), Братськ (1637 р.).

Одним із перших російських завойовників Сибіру вважається козачий отаман Єрмак Тимофійович (? – 1585 р.), що в 1581 – 1584 рр. перетнув азіатський континент від басейну ріки Обь до Тихого океану. Похід під проводом Єрмака був провісником численних російських експедицій XVII ст., що відкрили імена чудових мандрівників.

Серед російських землепрохідців особливе місце посідає Семен Іванович Дежньов (прибл. 1605 – 1673 рр.), що з 1638 по 1671 рр. активно займався освоєнням і дослідженням Сибіру. У 1648 р. він здійснив експедицію, під час якої пройшов з Північного Льодовитого океану в Тихий, довівши, тим самим, що Азію і Америку розділяє протока. На жаль, відкриттю Дежньова не надали належної уваги, і його звіт загубився в архівах Якутська. Лише у 1736 р. його виявив німецький історик і учасник Великої Північної експедиції Мюллер. Однак Вітус Беринг тоді вже встиг відкрити цю протоку повторно.

По суті, фантастичну для свого часу подорож здійснив Пантелей Демідович Пянда, який на чолі невеликого загону у 1620 – 1623 рр. здолав річковими шляхами більше 8000 км. Під час цієї подорожі ним були відкриті верхів'я рік Нижня Тунгуска і Ангара, а також верхня й середня Лена.

У середині XVII ст. величезне значення в освоєнні Сибіру мали експедиції російських мандрівників-землепрохідців Івана Юрійовича Москвітін, що першим досяг узбережжя Тихого океану і відкрив Охотське море; Михайла Васильовича Стадухіна, який, долаючи шлях від Охотського острогу до Східносибірського моря, відкрив річку Коліма та заснував на ній Нижне-Колімський острог; Івана Івановича Реброва (Роброва) (? – 1666 р.), що відкрив ріку Індигірка і здійснив перше плавання в Східносибірському морі; Іллю Перфіл'єва (Порфір'єва), який відкрив ріку Яна і Яно-Індигірську низовину, а також заснував місто Верхоянськ.

Основну роль у дослідженні байкальського регіону в середині XVII ст. зіграли Курбат Опанасович Іванов, Семен Скороход та Іван Похабов.

Унікальну подорож здійснив Тимофій Булдаков, який у 1649 р. на чолі загону козаків пройшов близько 200 км по льодах Східносибірського моря – ця експедиція була першою історично доведеною пішою подорожжю на значну відстань.

Перша відома подорож у Приамур'ї була здійснена знаменитим російським землепрохідцем Василем Даниловичем Поярковим. Він не тільки в 1643 – 1646 рр. очолив експедицію, під час якої першим проник у басейн ріки Амур, де відкрив ріку Зея, Амуро-Зейську рівнину, низов'я ріки Амур до устя, але й здійснив перше плавання по Охотському морю.

Відомості про Приамур'я, зібрані В.Д. Поярковим, були настільки цікавими, що вже у 1647 р. одним з найбагатших сибірських купців Єрофієм Павловичем Хабаровим (прибл. 1610 – після 1667 рр.) була організована власна експедиція в цей район. Хабаров не був першовідкривачем, але завдяки його діяльності, наполегливості й мужності Приамур'я ввійшло до складу Російської держави. У цей же час свою подорож здійснив і енісейський сотник Петро Бекетов, що пройшов територією Забайкалля і здійснив перше плавання по всьому Амуру.

Першовідкривачами* внутрішніх районів Камчатки стали Федір Олексійович Чукічев та Іван Іванович Камчатой, що здійснили у 1658 – 1661 рр. експедицію в цей район. Перші відомості про вулкани і клімат Камчатки, про моря, що її омивають, і про її населення повідомив Володимир Васильович Атласов (прибл. 1661 – 1711 рр.), що побував на півострові у 1697 – 1699 рр. Він відкрив Серединний хребет і Ключевську сопку, що входить у десятку найбільших діючих вулканів Землі.

Походи землепрохідців по Сибіру не пройшли безрезультатно. Повертаючись із них, козаки привозили складені під час подорожей креслення (карти) і «казки» (описи) відкритих ними земель. Звіти і повідомлення

---

* Є припущення, що першовідкривачем Камчатки є Федот Олексійович Попов, супутник Семена Дежньова, якого під час експедиції 1648 р. віднесло в море та викинуло на берег півострова.

РОЗДІЛ 3. ЕПОХА ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

більш раннього часу збиралися в Тобольську, тоді адміністративному центрі Сибіру, а починаючи із другої половини XVII ст., – у Якутську. У 50-х рр. XVII ст. по цих звітах у Тобольську було складене перше креслення (карта) Сибіру, а у 1667 р. за розпорядженням воєводи Петра Годунова було складено «Креслення Сибірськія Землі» (рис. 3.6), що у 1673 р. було доповнено Степаном Поляковим. У 1698 р. за дорученням Петра I Семеном Ремезовим було складене креслення Сибіру, а в 1701 р. Ремезов закінчив свій атлас «Креслярська книга Сибіру» (23 карти).

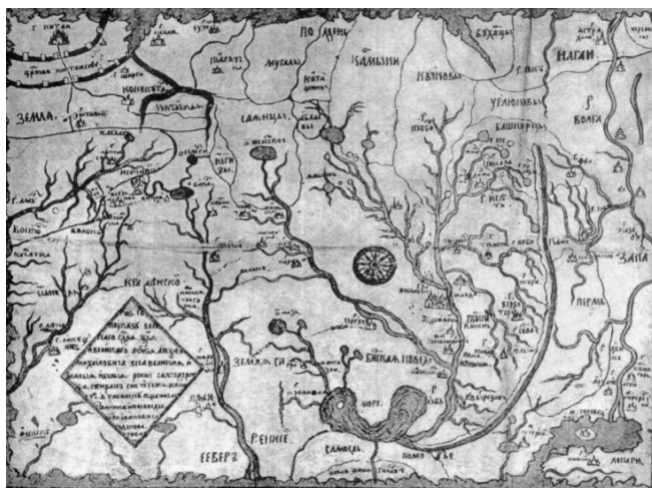

Рис. 3.6 – Карта Сибіру Петра Годунова

3.6. Розвиток туризму в Україні та Росії в XVI – XVIII ст.

Після звільнення від монголо-татарського ярма в Росії знов активізується паломництво. Серед мандрівників того часу варто виділити купця Василя Позднякова, який здійснив у 1558 – 1561 рр. паломництво в Єрусалим. Він залишив записки, в яких містяться унікальні описи ієрусалимських і синайських святинь. До цього ж періоду належить і паломництво в Палестину московських купців Трифона Коробейникова і Юрія Грекова. Пізніше у XVIII ст. тривалу подорож здійснив Василь Григорович-Барський, якого можна назвати родоначальником українського туризму.

Переломним моментом в історії туризму в Росії можна вважати період царювання Петра I Великого (1672 – 1725 рр.), що наприкінці XVII ст. здійснив ряд тривалих поїздок по Європі. Ті міста, які Петро I відвідав, згодом стали найбільш популярними серед туристів з Росії. При Петрі I починають розвиватися курорти, що розташовувалися на джерелах мінеральних вод, підтвердженням тому є укази царя 1717 р. «Про підшукування в Росії мінеральних вод» і про відкриття 20 березня 1719 р. біля Петрозаводська курорту Марціалні Кончезерські води. Петро I разом зі своїми наближеними зійшов на гору Броккен (1142 м) у південній Німеччині*.

Покровителькою аматорських подорожей була Катерина II (1729 – 1796 рр.). У 1765 р. вона дарувала «Жалувану грамоту дворянству». Цим

* Крім Петра I, на гірські вершини піднімалися наступні відомі особистості: у 440 р. до н.е. король Сицилії Адріан – на вулкан Етна; в 334 р. до н.е. Олександр Македонський – на одну з вершин гірського масиву Сіачес (Мала Азія); у 181 р. до н.е. король Македонії Пилип IV зійшов на вершину Ріла-Даш (Мусала); великий італійський поет-гуманіст Данте Аліґ'єрі підкорив у 1311 р. вершину Прато-дель-Согліо (1344 м) в Апеннінах, а Франческа Петрарка у 1336 р. – вершину Монте-Ванту (1912 м) у Приморських Альпах; верховний вождь ацтеків Монтесума в 1502 м. зійшов на мексиканський вулкан Попокатепетль (5452 м), турецький султан Мехмед IV здійнявся на гору Олімп (2911 м) у 1669 р.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

самим вона звільняла від обов'язкової служби дворян, які отримали у своє розпорядження вільний час і засоби для здійснення різноманітних поїздок. Сама імператриця, здійснюючи численні подорожі Росією, стимулювала у дворянському суспільстві інтерес до пізнання історії і географії країни. Після відвідання Катериною II в 1772 р. Іматри її приклад зробив цю унікальну місцевість Фінляндії модною серед столичної публіки. В 1787 р. Катерина II відкрила епоху ознайомлювальних подорожей по Росії. За пропозицією князя генерала-фельдмаршала Григорія Потьомкіна (1739 – 1791 рр.) Катерина в супроводі світи та іноземних послів перетнула всю західну частину імперії, пропливла по Дніпру, оглянула новоспоруджувані міста Херсон і Севастополь.

Контрольні питання і завдання

1. Назвіть основні передумови початку епохи Великих географічних відкриттів.
2. Яке значення мали португальські дослідницькі експедиції?
3. Розкажіть про освоєння Америки іспанськими конквістадорами.
4. Перелічіть основні напрямки торгово-дослідницьких і колонізаційних експедицій голландців, англійців і французів.
5. Перелічіть найбільш відомих російських землепрохідців. Розкажіть про освоєння ними Сибіру.
6. Назвіть основні особливості розвитку туризму в Росії в XVI – XVIII ст.

РОЗДІЛ 4.
СТАНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ ЯК МАСОВОГО ЯВИЩА

До середини XVIII ст. туризм розвивався вкрай повільно: подорожі були привілеєм забезпечених верств населення, носили переважно завойовницько-місіонерський або торговельний характер. Причин цьому було небагато, основні з яких – відсутність доступного транспорту для здійснення поїздок, відсутність мотивації (достатніх знань, що спонукують до здійснення поїздок) та інтересу.

Однієї з головних складових сучасного туризму є масовість і доступність. Тому становлення сучасного туризму як масового явища відбувалося протягом довгого часу і було пов'язане, насамперед, з тими процесами, які відбувалися в Європі в епоху Нового часу.

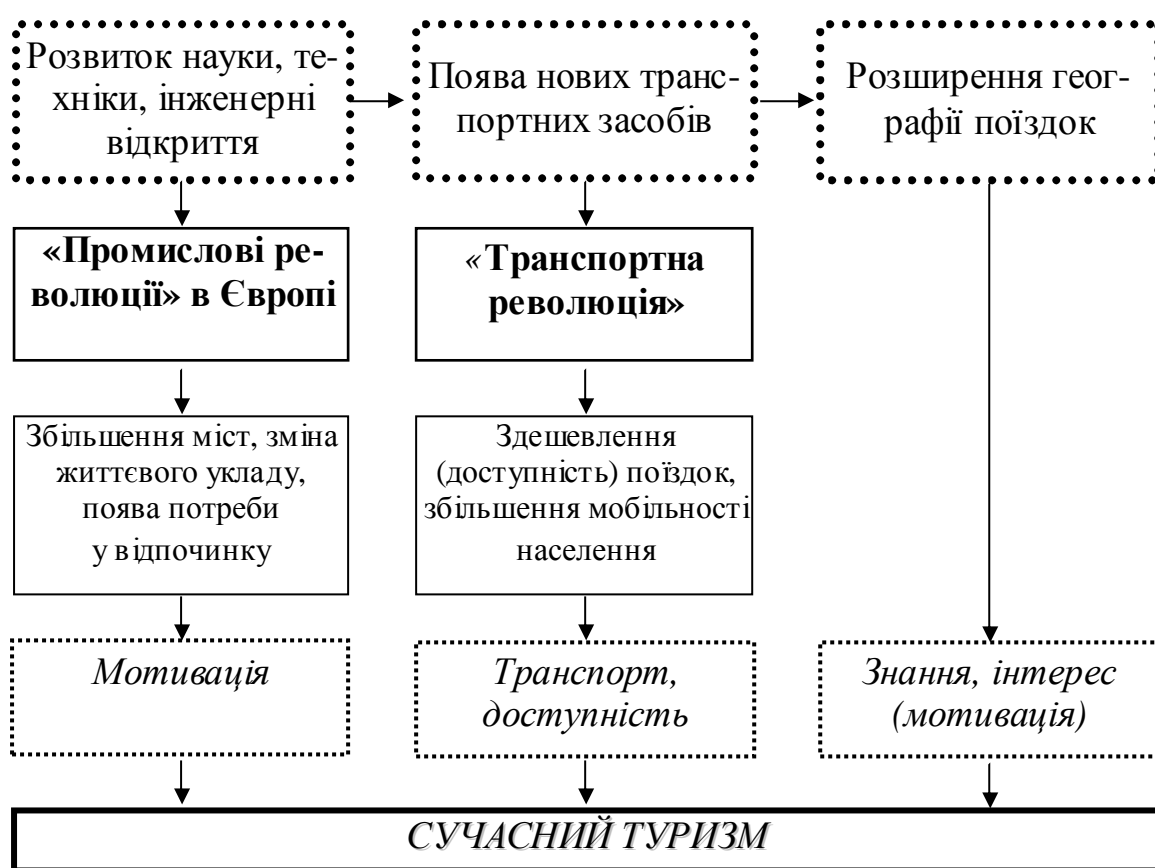

Рис. 4.1 – Передумови формування сучасного туризму

Розвиток науки і техніки, інженерні винаходи сприяли, з одного боку, виникненню нового обладнання, що спрощувало процес виробництва, і призвело в підсумку до «промислової революції», а, з іншого боку, появи і розвитку нових транспортних засобів, що сприяли закінченню «транспортної революції». Виникнення великої фабрично-заводської промисловості призвело до збільшення міст – урбанізації, зміни життєвого укладу, психології та менталітету городян, появи потреби у відпочинку, що включала зміну місця, а «транспортна революція» зробила поїздки більш доступними (рис. 4.1).

4.1. «Транспортна революція»

У 1784 р. англійським винахідником Джеймсом Ваттом (1736 – 1819 рр.) був отриманий патент на створений ним універсальний тепловий двигун. Цей винахід послужив відправною точкою для подальшого розвитку техніки.

Через кілька років Роберт Фултон (1765 – 1815 рр.), який захоплювався інженерними питаннями суднобудівництва, запропонував застосування гребного колеса для більш ефективного використання енергії парового двигуна. Колісні теплоходи (рис. 4.2) набули активного поширення у Європі та в Росії з середини ХІХ ст., як прогулянкові кораблі.

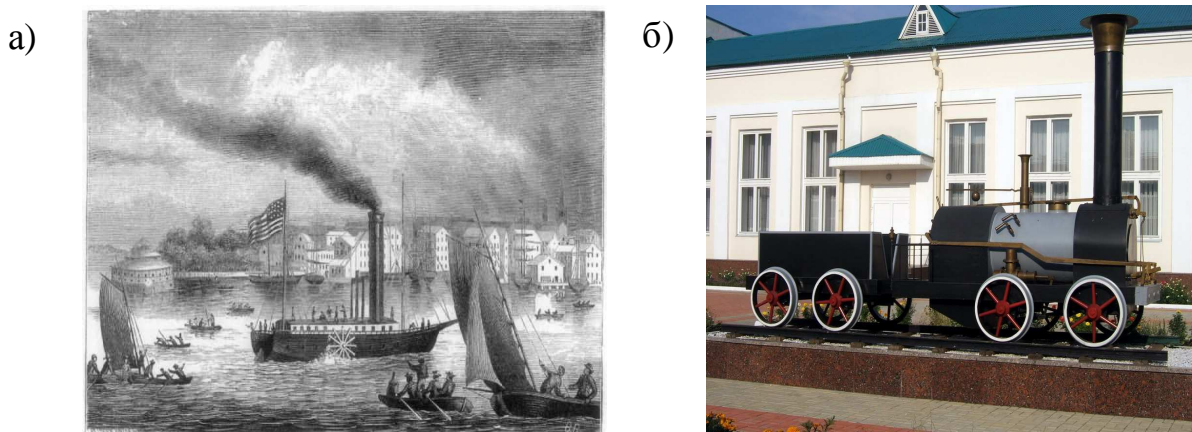

Рис. 4.2 – Винаходи епохи «транспортної революції»:

а) колісний теплохід; б) перший російський паровоз, побудований батьком і сином Ю.О. та М.Ю. Черепановими

Певний час Р. Фултон також займався розробкою підводного човна «Наутилус», але історії він відомий, насамперед, як винахідник першого у світі пароплава. Влітку 1807 р. «Пароплав» (як його назвав Р. Фултон) довжиною 45 м був спущений на воду. Пройшовши успішні випробування, з вересня 1807 р. пароплав, що був пристосований для перевезення пасажирів і одержав назву «Північний Річковий Пароплав», почав здійснювати комерційні рейси між Нью-Йорком й Олбані*, перевозячи пасажирів і легкий вантаж. Протягом першого зимового сезону Фултон розширив корпус корабля, вніс удосконалення в конструкцію колінчастого вала, коліс та поліпшив пасажирські приміщення. Після цих модифікацій пароплав у 1808 р. був зареєстрований як «Північний Річковий Пароплав Клермонт», назву якого незабаром преса зменшила до «Клермонт».

У 1811 р. був побудований пароплав «Новий Орлеан», що також був розроблений Р. Фултоном, а у 1812 р. винахідник побудував перший паровий військовий корабель для захисту Нью-Йоркської Гавані від Британського флоту.

Перший російський пароплав був споруджений у 1815 р. для здійснення рейсів між Санкт-Петербургом і Кронштадтом.

---

* Олбані – місто на північному сході США, розташоване у 240 км від Нью-Йорка.

РОЗДІЛ 4. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ ЯК МАСОВОГО ЯВИЩА

Винахід парового двигуна вплинув також і на активізацію робіт зі створення сухопутних транспортних засобів, які могли б працювати на паровому двигуні. У 1801 р. Ричард Тревітік (1771 – 1833 рр.) створив безрейковий паровий візок, а у 1803 р. – перший паровоз для рейкового шляху, названий ним «Нью-Касл». Цей паровоз міг рухатися із середньою швидкістю близько 8 км/год і тягнути вагони, що вміщали в цілому 70 пасажирів, однак через свою надмірну вагу він не знайшов застосування. Естафету паровозобудування прийняв англійський конструктор і винахідник Дж. Стефенсон (Стівенсон) (1781 – 1848 рр.), який у 1814 р. побудував для роботи свій перший паровоз «Блюхер». У 1815 – 1816 рр., удосконаливши конструкцію, Стефенсон побудував ще два паровози. У 1823 р. в Ньюкаслі він заснував перший у світі паровозобудівний завод, яким були випущені паровоз «Локомоушен» (1825 р.) і «Ракета» (1829 р.). У 1825 р. він побудував першу залізницю загального користування Дарлінгтон – Стоктон.

3 травня 1830 р. в Англії в графстві Кент вперше в світі були розпочаті регулярні перевезення пасажирів по десятикілометровій залізничній лінії між станціями Богшоул-Фарм і Саут-Стріт (передмістя міста Вітстебл на узбережжі Північного моря).

У 1830 р. американським інженером Пітером Купером був побудований перший в США паровоз «Том Тамб», що замінив кінну тягу на дорозі від Балтімора до Огайо. У 1831 р. у штаті Південна Кароліна був побудований локомотив «Кращий друг Чарльстона», що відкрив епоху регулярного залізничного сполучення в Північній Америці.

У Росії перший паровоз (рис. 4.2) був побудований кріпаками батьком Юхимом Олексійовичем (1774 – 1842 рр.) і сином Мироном Юхимовичем (1803 – 1849 рр.) Черепановими в 1833 р. Він перевозив 3,5 т вантажу зі швидкістю до 15 км/год по чавунній рейковій дорозі, прокладеній на 800 м. У березні 1835 р. Черепанови завершили спорудження другого паровоза вантажопідйомністю 17 т, у конструкції якого були втілені передові технічні ідеї того часу. Для доставки руди на Нижньотагільські заводи у 1834 р. Черепановими була побудована залізниця, довжиною 3,5 км, що, по праву, може вважатися першою в Росії. Перший пасажирський потяг почав курсувати із Санкт-Петербурга в Царське Село у 1837 р. Завдяки Черепановим Росія стала другою країною у світі (після Англії), де будувалися свої паровози. За часом введення залізниць із паровою тягою Росія посідала четверте місце – після Англії, США та Франції.

4.2. Зародження туроператорської справи

Розвиток транспортних засобів сприяв активізації перевезень. Так, у 1822 р. англієць Роберт Смарт створив фірму, що реєструвала пасажирів на пароплави, які курсували по Брістольській затоці. Перші повідомлення про спеціально організовані рейси морських пасажирських суден з метою відпочинку відносяться до 1835 р., коли в Англії були оголошені регулярні прогулянкові рейси між північними островами Британії та Ісландії. Регу-

лярне пароплавне сполучення між Лондоном і Нью-Йорком розпочалося у 1838 р.

Перша групова поїздка була здійснена 5 липня 1841 р., коли Томас Кук (1808 – 1892 рр.) організував для 570 чоловік – представників товариства «друзів тверезості» перевезення на дев'ятьох окремих вагонах третього класу залізницею із прогулянковою метою з Лейстера в Лафборо. Довжина шляху склала 20 миль (32 км). Під час цієї подорожі були надані послуги у вигляді чаю із сендвічами, також грав духовий оркестр. Вартість такої поїздки складала 1 шилінг.

При цьому слід зазначити, що задовго до Томаса Кука ідею організації комплексної групової подорожі висунув власник шляхетного пансіону в Росії Веніамін Генш, що у додатку до газети «Московські відомості» у грудні 1777 р. опублікував «План підприємлемого путешествия в чужие края»*. Це була перша пропозиція росіянам здійснити групову поїздку в країни Західної Європи, організацію якої брав на себе укладач «Плану...». Відповідно до «Плану...» передбачалася поїздка молодих дворян в один із німецьких, італійських або французьких університетів, потім проїзд за маршрутом, що пролягає через Швейцарію, Італію і Францію, для ознайомлення з мистецтвом цих країн і фабричною справою. Особливості подорожі були обумовлені в спеціальному контракті.

У 1845 р. Томас Кук організував другу масову подорож у Ліверпуль із проведенням екскурсії. У 1847 р. він заснував туристське товариство, що поширювало квитки та путівки за межами Англії, а в 1855 р. здійснив першу закордонну поїздку на Всесвітню виставку в Парижі. В 1862 р. видав перший каталог турпоїздок. У 1864 р. його компаньйоном став син Джон Мейсон Кук. У 1867 р. компанія «Томас Кук і син» організувала подорож англійців у Швейцарію, в 1868 р. – у Північну Америку, в 1882 р. – першу кругосвітню подорож.

Слідом за бюро подорожей Томаса Кука виникли бюро подорожей Карла Різеля (Німеччина, 1854 р.), «Райзебюро Штанген» (Німеччина, 1863 р.), у Росії 28 лютого 1871 р. було зареєстровано Акціонерне товариство «Іматри». Ці та інші бюро подорожей організовували далекі, тривалі поїздки і обслуговували переважно забезпечених туристів; серед середніх верств населення популярним в цей час став недорогий літній відпочинок на дачах.

В епоху Нового часу у зв'язку з бурхливим розвитком промисловості та появою нових видів транспорту активізується і розвиток готельного господарства. З XVIII ст. в Англії почали процвітати так звані каретні готелі, на які були покладені обов'язки задовольняти потреби королівської пошти. Каретна ера закінчилася у 1838 р., коли англійський парламент ухвалив рішення щодо перевезення пошти залізницею.

У XVII – XVIII ст. у зв'язку з напливом європейських переселенців у Північну Америку почала розвиватися готельна справа і на землях Нового

---

* Назва надана російською мовою

РОЗДІЛ 4. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ ЯК МАСОВОГО ЯВИЩА

світу. Перші постійні двори були однотипними спорудженнями: житло для хазяїв, таверна на першому поверсі, спальні для постояльців на верхніх поверхах.

Через якийсь час саме на території США відбулося стрімке зростання готельного господарства, активізувалося будівництво готелів нового типу: в 1794 р. у Нью-Йорку був відкритий перший 70-кімнатний готель City Hotel; в 1829 р. у Бостоні відбулося відкриття 170-кімнатного «Тремонт Хаус», вперше оформленого як готель; в 1859 р. у Нью-Йорку з'явився готель «Еверетт» – перший готель з електричним освітленням та ліфтом.

Починаючи із середини XIX ст., активізувався розвиток готельного господарства і в Росії. Основними центрами будівництва готелів стали великі міста: Москва, Петербург, Київ. В 1818 р. у Москві налічувалося всього 7 готелів, їхнє активне будівництво на території Російської імперії почалося в середині XIX в. До 1904 р. налічувалося 4239 готелів і 6572 постійних дворів, а в 1910 р. – 4685 готелів, не рахуючи постійних дворів, які розташовувалися переважно в центральній частині і південних губерніях імперії.

В Україні розвиток готельного господарства активізувався з появою електрики і будівництвом перших залізниць. Так, до 1901 р. у Києві було побудовано 64 готелі.

4.3. Розвиток гірського руху в Європі

Розвиток масового туризму в Європі пов'язаний із зародженням гірського руху. Хоча інтерес до гір проявлявся і на більш ранніх етапах (про це говорилося вище), походи в гори були одиничними.

Потужним поштовхом до популяризації гірських подорожей стало сходження у 1787 р. на найбільшу вершину Європи – Монблан (Французькі Альпи) наукової експедиції на чолі з Орасом Бенедиктом Соссюром (1740 – 1799 рр.).

Покорення Монблану викликало серед європейців жвавий інтерес до відпочинку в горах. Для облаштування та прийому мандрівників, що нахлинули, у передгір'ях Альп активно розпочали будуватися дороги, готелі, хатини, ресторани. Особливо активно цей процес став відбуватися після відвідування у 1860 р. імператором Наполеоном III із дружиною Євгенією альпійського містечка Шамоні.

13 серпня 1857 р. В. і Ч. Мет'юс, Е. Кеннеді, Дж. Харді й Дж. Елліс ухвалили рішення щодо створення в Англії першого у світі Альпійського клубу, першим президентом якого був обраний Джон Болл. Члени клубу подорожували Швейцарією, Австрією, Італією, Німеччиною, Францією. Освоївши Альпійський гірський масив, вони спрямували свій погляд на Кавказ, Гімалаї та Анди. У 1862 р. виник Австрійський альпійський клуб, що згодом в 1872 р. злився з німецьким. В 1862 р. альпійський клуб був створений у Туріні, пізніше він був перетворений на Італійський альпійсь-

кий клуб, в 1863 р. з'явився Швейцарський клуб, що опікувався не тільки спортивною, але і дослідницькою діяльністю. У 1874 р. альпійські клуби були створені у Франції та у Загребі. В 1875 р. у Лозанні (Швейцарія) виник перший альпіністський клуб. В 1893 р. альпійський клуб було організовано у Любляне. Багато клубів видавали свої журнали, що розповідали про гори і подорожі по них. В 1863 р. у Лондоні вийшов перший альпійський журнал «Alpine Journal».

Захоплення горами не обійшло і Російську імперію. В 1877 р. у Тіфлісі (нинішній Тбілісі, Грузія) при Кавказькому відділенні Російського географічного товариства було створено «Товариство аматорів природознавства і альпійського кавказького клубу».

25 січня 1890 р. Міністерство внутрішніх справ Російської імперії затвердило Статут Кримського гірського клубу, правління якого перебувало в Одесі. На другому році існування клуб нараховував 302 члена, у тому числі з Одеси 122 члена, Севастополя – 61, Ялти – 52, Санкт-Петербурга – 25, Києва – 13, Херсона – 6, Харкова – 5.

З першого ж року клуб розпочав збір даних про флору і фауну, геологію та географію, етнографію, археологію та історію Криму. Клуб також поставив завдання видавати найцікавіші матеріали з метою популяризації Криму як туристського регіону. Починаючи з 1891 р., клубом випускався журнал «Записки Кримського гірського клубу», в якому публікувалися звіти експедицій, описувалися маршрути подорожей та екскурсій. Журнал регулярно виходив в світ з 1891 по 1915 рр.

У 1901 р. в статут клубу були внесені зміни, які дозволяли відкривати відділення клубу не тільки в Таврійській губернії, але й по всій Росії. Вже у 1902 р. були засновані Катеринославське і Гагринське відділення, та з урахуванням росту інтересу до Кавказьких гір було ухвалене рішення про його перейменування в Кримсько-Кавказський гірський клуб.

23 квітня 1901 р. у Москві в Політехнічному музеї були проведені установчі збори Російського гірського товариства, і тільки після трирічних суперечок товариство зарахували до гірського департаменту Міністерства землеробства, дозволивши його офіційне відкриття. Членами товариства стали найбільш відомі вчені: географ, археолог та антрополог Дмитро Миколайович Анучин (1843 – 1923 рр.); натураліст, майбутній основоположник сучасної геохімії, біогеохімії, навчання про біосферу Володимир Іванович Вернадський (1869 – 1945 рр.); найвизначніший географ, віце-голова Російського географічного товариства, дослідник Тянь-Шаню Петро Петрович Семенов Тянь-Шанський (1827 – 1914 рр.), відомий геолог і географ Іван Васильович Мушкетов (1850 – 1902 рр.), океанограф, картограф, географ Юлій Михайлович Шокальський (1856 – 1940 рр.). Одним із основних завдань Російського гірського товариства (РГТ) було створення гірських приютів, видання путівників, підбір провідників і проведення виставок. З 1902 р. РГТ почало підбір провідників, яким вручалася «Проводницька книжка» і жетон. Перші проводницькі книжки вже у 1902 р. одержали жителі Кисловодська Н.М. Полторацький та І.С. Григор'єв. 9 серпня 1903 р.

РОЗДІЛ 4. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ ЯК МАСОВОГО ЯВИЩА

відбулося офіційне відкриття гірської хатини, розташованої на Барт-Корті – висота 3480 м, що давало можливість мандрівникам за день піднятися на вершину Казбеку (5047 м). Хатина була побудована жителями аулу Гвілєтах братами Мусою та Ісаком Безуртановими. Хатину назвали «Єрмолівською» на честь почесного члена РГТ, міністра землеробства А.Є. Єрмолова (у 1940 р. на її місці була створена високогірна метеорологічна станція Академії наук СРСР). В 1909 р. була побудована друга гірська хатина на Кругозорі – на шляху до вершини Ельбрусу.

В 1909 р. РГТ за сприяння його голови А.К. фон Мекка та секретаря Ф.С. Красильникова в будинку Московського університету була організована виставка альпінізму з демонстрацією спорядження, фотографій, малюнків і картин гір Росії. Виставка була присвячена XII з'їзду натуралістів і лікарів..

У різні роки в Росії були створені об'єднання аматорів гірських подорожей: Кавказьке гірське товариство (1902 р., м. П'ятигорськ), Владикавказський гірський клуб (1909 р.). Популярність Кавказу зростала не тільки серед співвітчизників, але й за кордоном, особливо в Німеччині та Австрії. Підтвердженням тому є створений відомим географом та альпіністом Г.Мерцбахером «Германський Кавказький клуб».

4.4. Розвиток туристської та екскурсійної діяльності на території України

Розвиток туризму в Україні у дореволюційні часи відбувався в залежності від того, до якої із дореволюційних держав входила певна частина України. Так, для туризму на сході, півдні і центрі України були характерні загальні процеси, що відбувалися у Російській імперії, причому деякі тенденції закладалися саме в Україні і вже потім розповсюджувалися на інші губернії Росії.

Особливе місце в розвитку вітчизняного туризму в дореволюційній Росії посідає Російське товариство туристів (РТТ), створене на базі Товариства туристів-циклістів (велосипедистів) (на західноєвропейський манер його часто називали Російський турінг-клуб). Установчі збори товариства велосипедистів, що пройшли 15 квітня 1895 р. у Санкт-Петербурзі і на яких був прийнятий статут* Товариства, що стало логічним завершенням процесу об'єднання аматорів їзди на велосипеді, який почався ще у 1880 р. у Санкт-Петербурзі (Товариство велосипедистів) і в 1884 р. у Москві (То-

---

* Вперше текст статуту став обговорюватися ще у 1892 р. на сторінках журналу «Велосипед», м. Санкт-Петербург. Але прийнятий він був лише в 1895 р. Оскільки статут товариства постійно перероблявся, його друга редакція була затверджена у 1897 р., а третя, затверджена 31 березня 1899 р., стала основою для статуту Російського товариства туристів (РТТ), що був прийнятий у 1901 р. Статут товариства туристів-велосипедистів складався з 35 статей, які визначали основні організаційні питання діяльності даної структури. Зокрема, ст. 10 визначала, хто не міг бути членом суспільства: професійні велосипедисти; учні в навчальних закладах військового, морського та духовного відомств; особи, що перебувають на дійсній військовій службі, нижчі чини і юнкери; особи, права яких обмежені судом і ті, хто перебував під наглядом поліції.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

вариство велосипедистів-аматорів). Статут Товариства туристів-велосипедистів був затверджений міністром внутрішніх справ Російської імперії М.І. Шебеко.

Основною метою Російського турінг-клубу було сприяння розвитку туризму взагалі і велосипедного туризму зокрема. Товариство складалося з почесних, дійсних і довічних членів. Російський турінг-клуб мав мережу філій в 135 містах. Серед них слід виділити Харків, Тобольськ, Ригу, Благовещенськ, Київ, Воронеж, Хабаровськ, Одесу, Калугу, Рязань та інші міста. Існували також представництва за кордоном: у Парижі, Лондоні, Брюсселі, Відні, Женеві, Мілані, Мюнхені. У цей час почали виходити спеціалізовані ілюстровані журнали

Рис. 4.3 – Журнал «Велосипед»

в Санкт-Петербурзі – «Самокат», а в Москві – «Велосипед» (рис. 4.3) і «Цикліст». З 3 січня 1899 р. Товариство почало видавати перший у Росії туристський щомісячник – «Російський турист». В 1899 р. Російський турінг-клуб брав участь у Люксембурзькому міжнародному конгресі туризму, відрядивши туди свого представника А.І. Брудера з метою вивчення закордонного досвіду в організації туризму. У 1899 р. Товариство велосипедистів-туристів вступає до Міжнародної Ліги Туристських Товариств, яка була створена в 1898 р. Використовуючи досвід закордонних клубів, Товариство стало укладати договори із власниками готелів про пільгове обслуговування членів цього Товариства, що надавало право готелям іменуватися «Готелями Товариства велосипедистів-туристів». До 1900 р. були укладені дружні договори із дванадцятьма закордонними туристськими товариствами з таких країн, як Австрія, Бельгія, Німеччина, Італія, США тощо.

Російське Товариство Туристів остаточно сформувалося в 1901 р. РТТ визнало рівними всі види туризму і усі види пересування. Особливу роль у цьому зіграв журнал «Російський турист», який своєю діяльністю сприяв об'єднанню всіх туристських товариств в єдину організацію. Микола Андрійович де-Шарю, голова Російського Товариства Туристів, на сторінках журналу «Російський турист» відзначав, що виникнення РТТ стало поворотним пунктом в історії розвитку туризму і екскурсій в Росії.

Авторитет створеної організації неухильно зростає. Великою заслугою РТТ була, зокрема, організація 15 травня 1902 р. у Санкт-Петербурзі Всеросійської виставки спорту, участь у якій взяли не тільки вітчизняні, але і закордонні товариства. У серпні 1902 р. представник РТТ, присяжний повірник М.А. Міклашевський, як офіційний представник Російської імперії взяв участь у IV Міжнародному конгресі Ліги Туристських Товариств, що відбувся в Женеві.

РОЗДІЛ 4. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ ЯК МАСОВОГО ЯВИЩА

Однак революційні процеси, що відбувалися в Російській імперії на початку ХХ ст., поступово торкнулися й товариства, що опікувалося організацією туристських поїздок та екскурсій. Особливий відділ Департаменту поліції завів спеціальну справу про діяльність Російського товариства туристів. 24 липня 1910 р. у записці Санкт-Петербурзького охоронного відділення в Департаменті поліції Міністерства внутрішніх справ прямо вказувалося, що одним зі способів пропаганди ідей соціалізму є оздоровчі екскурсії слухачів народних університетів, «під час яких пропаганда ведеться абсолютно вільно внаслідок відсутності пильного нагляду поліції».

У 1912 р. журнал «Російський турист» на своїх сторінках привів результати діяльності РТТ за час його існування, з гіркотою відзначаючи, що зайва політизація затьмарила основні цілі розвитку туризму в Росії. У 1913 р. журнал «Російський турист» вийшов усього 4 рази (замість 12) і припинив своє існування.

Незважаючи на ряд негативних моментів діяльності РТТ, організація відкрила більше 100 своїх представництв у різних містах, а також ініціювала створення 25 комітетів. Зокрема, у 1907 р. при РТТ була створена спеціальна Комісія, що відповідала за організацію освітніх екскурсій по Росії для школярів. Для проведення екскурсій по Криму, Кавказу, Уралу і Середній Азії Комісія відкрила курси з підготовки керівників екскурсійних груп. Важливу позитивну роль в цьому також зіграв журнал «Російський турист», що, починаючи з 1899 р., на своїх сторінках у спеціальній рубриці «Про шкільні подорожі і освітні прогулянки» постійно знайомив читачів з досвідом проведення екскурсій у школах Росії. Крім того, важливим поштовхом у розвитку екскурсійної справи став циркуляр міністра народної освіти від 2 серпня 1900 р. за № 20.185, яким скасовувалися літні канікулярні роботи учнів, і замість них рекомендувалося начальникам навчальних закладів і педагогічних рад організовувати в період канікул оздоровчі поїздки для учнів.

У розвитку екскурсійної справи в Росії в першому десятилітті ХХ ст. необхідно виділити два основних моменти: по-перше, екскурсії носили, насамперед, освітньо-виховний характер; по-друге, їхня вартість була помірною: екскурсійні поїздки були доступні як учням, так і вчителям шкіл, училищ; існували також і пільги на проїзд*.

Питання методики організації екскурсій обговорювалися на педагогічних радах і нарадах, у журналах, що висвітлювали теорію екскурсійної справи: «Екскурсійний вісник» (Москва), «Шкільні екскурсії та шкільний музей» (Одеса), «Російський екскурсант» (Ярославль), які також відіграва-

---

* Питання проведення шкільних екскурсій знайшли відбиття в «Уставі народних училищ» (1780 р.) і в «Шкільному уставі» (1804 р.). Також існувала спеціальна знижка для народних вчителів, що направлялися у поїздку земським або міським самоуправлінням, а з 9 березня 1902 р. на залізницях Росії був введений спеціальний тариф № 6900 на проїзд учнів, що відправлялися в освітні екскурсійні поїздки: для груп екскурсантів встановлювався пільговий проїзд у вагонах третього класу, а вихованцям нижчих навчальних закладів при поїздках на відстань до 50 км надавався безплатний проїзд.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

ли значну роль для подальшого розвитку теорії і практики вітчизняної екскурсійної справи. Особливою популярністю серед прихильників екскурсійної справи користувався журнал «Російський екскурсант», що залучав до роботи редакційної колегії журналу фахівців з Москви, Санкт-Петербургу, Києва, Саратова та інших міст. Серед великої групи теоретиків екскурсійної справи особливо виділялися М.О. Гейніке (м. Москва) і Б.Є. Райков (м. Санкт-Петербург).

На початку ХХ ст. у зв'язку із ростом числа екскурсій і подорожей при Московському навчальному окрузі для координації і керівництва туристсько-екскурсійною роботою була створена Центральна екскурсійна комісія. Комісія об'єднала педагогів-ентузіастів, що мали практичний досвід екскурсійної роботи: В.І. Комарнінського, В.Ю. Ульяновського, Н.Г. Тарасова та інших, які поклали початок розробці питань теорії та методики екскурсійної справи. У цей період активну роботу вели такі провідні педагоги й методисти, як М.П. Анциферов, С.П. Аржанов, В.А. Герд, І.М. Гревс, Є.А. Звягінцев, Д.М. Кайгородов, В.В. Половцев, Б.Є. Райков, М.Г. Тарасов, які намагалися узагальнити питання екскурсійної методики. В 1910 р. побачила світ перша книга за редакцією Б.Є. Райкова і Г.М. Боча «Шкільні екскурсії, їхнє значення та організація», в якій вперше були чітко сформульовані основні принципи шкільної екскурсійної методики, наведена система навчальних екскурсій по всіх класах і предметах, покладений початок предметним тематичним екскурсіям з урахуванням програмних вимог школи того часу. У цьому ж році група викладачів Петербурзького лісового комерційного училища за редакцією Б.Є. Райкова видала книгу «Шкільні екскурсії».

У період з 1910 по 1915 рр. у Росії кількість екскурсійних комісій і бюро, різних товариств і організацій різко збільшилась. Серед них можна виділити: екскурсійне бюро Харківського товариства аматорів природи (Харків); екскурсійна комісія «Молоде життя» (Ярославль); екскурсійна комісія при Ростовській повітовій земській управі (Ростов, Ярославської губернії); комісія із прийому екскурсій при Московському товаристві грамотності (Москва); Комітет із прийому екскурсій при Постійній комісії із проведення курсів для вчителів (Санкт-Петербург); екскурсійна комісія при товаристві сприяння народній освіті, товариство «Приморський екскурсант». До кінця 1915 р. у Російській імперії існувало близько 100 подібних товариств. В цей же час була зроблена перша спроба класифікації екскурсій для учнів: результатом роботи Ярославської наради з питань методики організації екскурсій було виділення восьми типів екскурсій, які в 1916 р. були опубліковані в журналі «Російський екскурсант». Зокрема, екскурсії пропонувалося підрозділити на наступні види: історико-археологічні; історико-літературні; природничо-історичні; екскурсії на фабрики і заводи; художньо-географічні та етнографічні; екскурсії трудової допомоги; загальноосвітні і побутові; екскурсії відпочинку та розваг.

Незважаючи на складність політичної обстановки, були визначені методологічні принципи розвитку туристської та екскурсійної діяльності, а

РОЗДІЛ 4. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ ЯК МАСОВОГО ЯВИЩА

також закладені основи розвитку туризму, які активно були використані вже в радянський час. Так, наприклад, в 1915 р. для розвитку внутрішнього туризму був запропонований проект створення «Російського товариства туризму та вітчизнознавства», що мало намір об'єднати подорожі по Росії з активним вивченням історії і географії країни. Розроблені в проекті принципи були використані для розвитку туризму вже в СРСР.

4.5. Краєзнавство як основа туристської діяльності в Західній Україні

Наприкінці XIX – початку XX ст. українські землі залишалися розділеними між двома імперіями: Російською й Австро-Угорською.

Розвиток туризму в Південній, Центральній, Північній і Східній Україні відбувався в контексті розвитку туризму в Російській імперії, і був невіддільним від загальноросійських процесів, про що вже говорилося вище.

Наприкінці XIX ст. на західноукраїнських землях спостерігався підвищений інтерес до історії рідного краю, мови, звичаїв. Все це лягло в основу розвитку краєзнавства в Західній Україні. Особливого поширення набули походи та подорожі з метою збору інформації про самобутність народів, що заселяли Галичину, Буковину, Прикарпаття, Закарпаття, їх національну культуру, історію тощо. Найбільш активними мандрівниками в той час були молоді люди, переважно студенти із Галичини. Серед західноукраїнських мандрівників, у першу чергу, слід виділити представників так званої «Російської трійки» Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького та Івана Вагилевича (1811 – 1866 рр.), які першими підняли питання про організацію краєзнавчих подорожей по Західній Україні, при цьому вони безпосередньо багато подорожували, збираючи найцікавіший матеріал про побут, культуру, фольклор західноукраїнських народів, що згодом був ними опублікований в альманасі «Русалка Дністрова», що побачив світ у 1837 р. Видатним мандрівником був Омелян Патрицький (1840 – 1895 рр.); зібраний під час подорожей археологічний і краєзнавчо-етнографічний матеріал був узагальнений ним у серії науково-популярних статей «Образи Русі Галицької».

Особлива роль в історії вітчизняного туризму належить Івану Франко (1856 – 1916 рр.). У 1883 р. він організував «Кружок етнографічно-статистичний для вивчення життя і світорозуміння народу», а пізніше «Кружок для організації подорожей по нашому краю». Результатом їхньої діяльності стали численні публікації фольклорних та етнографічних матеріалів.

З 1896 р. на Прикарпатті, що на той момент входило до складу Австро-Угорської імперії, почало діяти туристське товариство «Друзі природи».

На початку XX ст. у Галичині виникло молодіжне товариство «Пласт», що було частиною міжнародного скаутського руху. Перші кружки були засновані у Львові в 1911 р. П. Франко (сином І. Франко) і І. Чмо-

лою, хоча датою створення організації вважається 12 квітня 1912 р. Основною метою товариства була організація туристських походів, а також тимчасових і постійних туристських таборів, де молодь могла здобути навички фізичного і військового виховання, підвищувати свою національну свідомість. Під час першої світової війни діяльність організації була припинена, відновлена вона була лише у 1921 р. В 20-і роки минулого століття діяльність організації активізувалася: з літа 1923 р. виникають водні табори, де проводилися заняття з плавання, веслування тощо, а з кінця 1928 р. – зимові табори, в яких відпрацьовувалася техніка ходіння на лижах. Крім того, проводилися зльоти, організовувалися фотовиставки. Діяльність «Пласту» через співробітництво з Організацією українських націоналістів (ОУН) постійно викликала підозри польської влади, а після бойової акції ОУН проти них, під час якої загинув член «Пласту», організація була закрита (у вересні 1930 р.).

20 травня 1910 р. у м. Станіслав (сучасн. Івано-Франківськ) відбулися загальні збори туристського товариства «Чорногора», де був прийнятий його статут. Серед цілей організації варто виділити вивчення гір Західної України, збір про них матеріалів, популяризацію гірських подорожей. Для аматорів подорожей починають видаватися статті, монографії, путівники (П. Франко «Прогулянки в наші гори», Р. Заклинський «Мала географія України», М. Орлович «Путівник по Галичині», А. Будзиновський «Туристика» тощо). Товариство проводило збори, конференції, подорожі, організувало теоретичні та практичні заняття з молоддю, створило спеціалізовану бібліотеку. Туристське товариство «Чорногора» тісно співпрацювало з іншим товариством «Плай». Краєзнавчо-туристське товариство «Плай» було засноване в жовтні 1924 р. у м. Львові. Товариство ставило своєю метою організацію туристських походів окраїнами Львова, у Карпати та по Галицькому Поділлі. Незважаючи на постійний недолік коштів, товариству вдалося побудувати першу в Карпатах туристську базу, що знаходилася на плато Плісце під горою Грофой. З 1934 р. через нестачу грошей товариство займалося тільки екскурсійною діяльністю. В 1939 р. із приходом радянської влади на західноукраїнські землі товариство «Плай» було закрито.

4.6. Дослідницькі експедиції XVIII – XIX ст. на території Євразії

Розвиток подорожей в Росії у XVIII ст. був пов'язаний із амбіційними планами прогресивного царя Петра I Великого зробити країну морською державою. Петро приділяв значну увагу не тільки будівництву портів у європейській частині держави, але і надавав великого значення виходам Росії до Тихого океану. Незадовго до своєї смерті цар дав загальні вказівки про подальші дослідження на сході Азії, доручивши керівництво експедицією досвідченому мореплавцеві Вітусу Юнасену (Івану Івановичу) Берингу (1680 – 1741 рр.) (рис. 4.4). Під час цієї експедиції, що одержала назву 1-ї Камчатської, в 1728 р. було доведене існування протоки, що розділяє Азію й Америку.

РОЗДІЛ 4. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ ЯК МАСОВОГО ЯВИЩА

Успіхи в освоєнні і дослідженнях Східно-Азіатського узбережжя вплинули на прийняття 17 квітня 1732 р. рішення про організацію 2-ї Камчатської експедиції, що згодом була названа Великою Північною.

Її організація затяглася на кілька років, і в той час, поки В.І. Беринг перебував у Петербурзі, готуючись до 2-ї Камчатської експедиції, підштурман бота «Святий Гаврило», яким перед цим командував особисто Беринг, Іван Федоров і геодезист Михайло Гвоздьов 23 червня 1732 р., покинувши устя ріки Камчатка, направилися уздовж берегів Азії до півночі. Під час цього плавання їм вдалося дістатися північно-західних берегів Америки і провести геодезичну зйомку частини узбережжя. Таким чином, Іван Федоров і Михайло Спиридонович Гвоздьов (1700/1704 – після 1759 рр.) стали першими європейцями, які дісталися берегів Північної Америки морським шляхом з Азії. Лише в 1741 р. Олексій Ілліч Чіріков (1703 – 1748 рр.) під час 2-ї Камчатської експедиції знову дістався берегів Північної Америки і провів там більш ретельні дослідження.

Безпосередньо Велика Північна експедиція стартувала 4 червня 1741 р., коли начальник 2-ї Камчатської експедиції В.І. Беринг і його заступник А.І. Чіріков, командуючи двома пакетботами «Святий Петро» та «Святий Павло», вийшли в море з Авачинської губи.

Дана експедиція на той момент була найбільш масштабною в Росії. В ній брали участь більше 1000 чоловік. Крім А.І. Чірікова, заступником Вітуса Беринга був призначений відомий російський мореплавець, датчанин за походженням, Мартин Петрович Шпанберг (? – 1761 рр.). До складу експедиції також увійшли відомі мандрівники, такі як Дмитро Леонідович Овцин (1704 – 1757 рр.); Василь Васильович Прончищев (1702 – 1736 рр.); Семен Іванович Челюскін (прибл. 1700 – після 1760 рр.); Харитон Прокопович Лаптев (1700 – 1763 рр.); Дмитро Якович Лаптев (1701 – 1767 рр.); Степан Петрович Крашеніников (1711 – 1755 рр.); Степан Гаврилович Малигін (? – 1764 рр.); Федір Олексійович Мінін (прибл. 1709 – ? рр.); Дмитро Васильович Стерлегов (прибл. 1707 – 1757 рр.) та інші. Учасники експедиції були розділені на загони, що опікувалися вивченням різних ділянок суші та моря. У результаті досліджень був зроблений ряд важливих географічних відкриттів, що дозволило закрити багато білих плям на карті Сибіру і Далекого Сходу.

Величезний інтерес до знов відкритих земель виявили і великі промисловці, що організовували поряд з державними власні експедиції, і результаті яких також був зроблений ряд географічних відкриттів. Одним з таких промисловців-першовідкривачів був Сава Лошкін, що вирішив проникнути на багате хутровим звіром східне узбережжя Нової Землі. Під час цього складного плавання, що тривало близько 4 років, Саві Лошкіну вдалося довести, що Нова Земля, яка до цього вважалася півостровом, відділена від континентальної частини протокою.

Серед відомих російських купців-мандрівників варто виділити якутського купця Івана Ляхова, який у 60-і рр. XVIII ст. відкрив у Північному Льодовитому океані ряд островів, один із яких був названий його ім'ям;

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

якутського купця Микиту Шалаурова, якому в 1763 р. вдалося досягти Чанунської губи Шелагського мису, до якої не спромігся дійти учасник Великої Північної експедиції Д.Я. Лаптева; промисловця Михайла Неводчикова, який першим склав карту ряду островів Алеутської гряди; нижнекамчатських промисловців Степана Глотова і Панаса Очередина, що відкрили ряд островів із групи Командорських; селенгінського купця Андрія Толстих, що в 1760 – 1764 рр. відкрив острови, названі згодом на його честь Андряновськими тощо.

Особливе місце в освоєнні Північно-Американського узбережжя належить російському промисловцеві Григорію Івановичу Шеліхову (1747 – 1795 рр.). В 1775 р. на островах Тихого океану та Алясці він організував компанію для хутрового і звіробійного промислу. А створена з його ініціативи 17 серпня 1781 р. постійна Північно-Східна компанія, що одержала монополні права торговельної та промислової діяльності на островах і узбережжі Північної Америки, сприяла заснуванню там перших російських поселень. Першим головним правителем російських поселень в Америці з 1790 р. був призначений Олександр Андрійович Баранов (1746 – 1819 рр.). З його ініціативи були організовані торгово-дослідницькі експедиції в північно-західну частину Америки.

В 1799 р. на базі компанії Шеліхова для освоєння «Російської Америки» була створена Російсько-Американська компанія, що проіснувала аж до 1868 р. Її внесок у розвиток подорожей, по суті, неоціненний. За підтримкою Росії компанія організувала 25 експедицій, у тому числі 15 кругосвітніх.

Ідея про організацію російських кругосвітніх плавань виникла ще в 1732 р., коли обговорювалася програма Великої Північної експедиції. Наприкінці XVIII ст. таку думку висловлював і Г.І. Шеліхов.

а)

б)

в)

Рис. 4.4 – Визначні мандрівники:

а) В.І. Беринг; б) І.Ф. Крузенштерн; в) Ю.Ф. Лисянський

Перше ж російське кругосвітнє плавання відноситься до 1803 – 1806 рр. Воно було здійснено на кораблях «Надія» і «Нева», якими командували відповідно росіянин мореплавець і мандрівник Іван Федорович Крузенш-

РОЗДІЛ 4. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ ЯК МАСОВОГО ЯВИЩА

терн (1770 – 1846 рр.) (рис. 4.4) і уродженець Чернігівщини Юрій Федорович Лисянський (1773 – 1846 рр.) (рис. 4.4).

Серед інших відомих російських кругосвітніх мореплавців початку ХІХ ст. слід згадати Василя Михайловича Головніна (1776 – 1831 рр.), що керував кругосвітніми експедиціями на кораблях «Діана» (1807 – 1809 рр.) і «Камчатка» (1817 – 1819 рр.); Отто Євстаф'євича Коцебу (1788 – 1846 рр.) – учасника плавання на «Надії» під керівництвом І.Ф. Крузенштерна (1803 – 1806 рр.), керівника дослідницької експедиції на бригу «Рюрик» (1815 – 1818 рр.) і кругосвітнього плавання на «Підприємстві» (1823 – 1826 рр.); Федора Петровича Літке (1797 – 1882 рр.) – учасника плавання на «Діані» під керівництвом В.М. Головніна і керівника кругосвітньої експедиції на шлюпі «Сенявін» у 1826 – 1829 рр.; Фердинанда Петровича Врангеля (1796/1797 – 1870 рр.) – керівника кругосвітньої експедиції 1825 – 1827 рр. на судні «Лагідний».

Російські мореплавці і мандрівники Михайло Петрович Лазарєв (1788 – 1851 рр.) і Фадей Фадейович Беллінсгаузен (1788 – 1852 рр.) під час дослідницької експедиції 1819 – 1821 рр. відвідали Австралію, Полінезію і в 1821 рр. відкрили новий материк – Антарктиду.

У рамках Російсько-Американської компанії було зроблено багато дослідницьких експедицій, що відкрили імена великих російських мандрівників. Геннадій Іванович Невельської (1813 – 1876 рр.) під час дослідницьких експедицій 1848 – 1849 рр. і 1850 – 1855 рр. зумів довести, що Сахалін є островом. Петро Федорович Анжу (1796 – 1869 рр.) під час Усть-Янської експедиції досліджував північні береги Сибіру і склав карту Ново-сибірських островів. Серед великих російських мандрівників ХІХ ст., що досліджували Сибір і узбережжя Північного Льодовитого океану, також слід виділити Петра Кузьмича Пахтусова (1800 – 1835 рр.); Степана Осиповича Макарова (1848/1849 – 1904 рр.); Михайла Францевича Рейнеке (1801 – 1859 рр.); Івана Дем'яновича Черського (1845 – 1892 рр.).

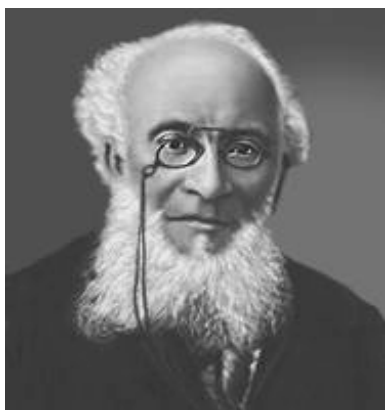

Рис. 4.5 – П.П. Семенов
Тянь-Шанський

Як уже неодноразово відзначалося, протягом декількох століть поняття «географічні відкриття» і «подорожі» були нерозривно пов'язані. У Росії, починаючи з ХІХ ст., практично всі дослідницькі експедиції організовувалися за активного сприяння Російського Імператорського Географічного товариства, створеного в 1845 р.

З дослідженнями Середньої і Центральної Азії пов'язані імена видатних російських мандрівників: Петра Петровича Семенова Тянь-Шанського (1827 – 1914 рр.) (рис. 4.5), що першим з європейців дослідив Тянь-Шань і відкрив гірський масив Хан-Тенгри; Миколи Михайловича Пржевальського (1839 – 1888 рр.), який як самотійно, так і спільно зі своїми учнями та послідовниками Всеволодом Івановичем Роборовським (1856 – 1910 рр.) і Петром Кузьмичем Козловим (1863 – 1935 рр.) здійснив

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

ряд експедицій вглиб Центральної Азії і відкрив при цьому ряд хребтів, улоговин та озер у Куньлуні, Наньшані і на Тибетському нагір'ї; Михайла Васильовича Певцова (1843-1902 рр.), що відомий не тільки як керівник трьох експедицій по Джунгарії, Монголії, Гобі, Кашгарії, Куньлуню, але і як автор способу визначення географічної широти по зірках, названого йо-

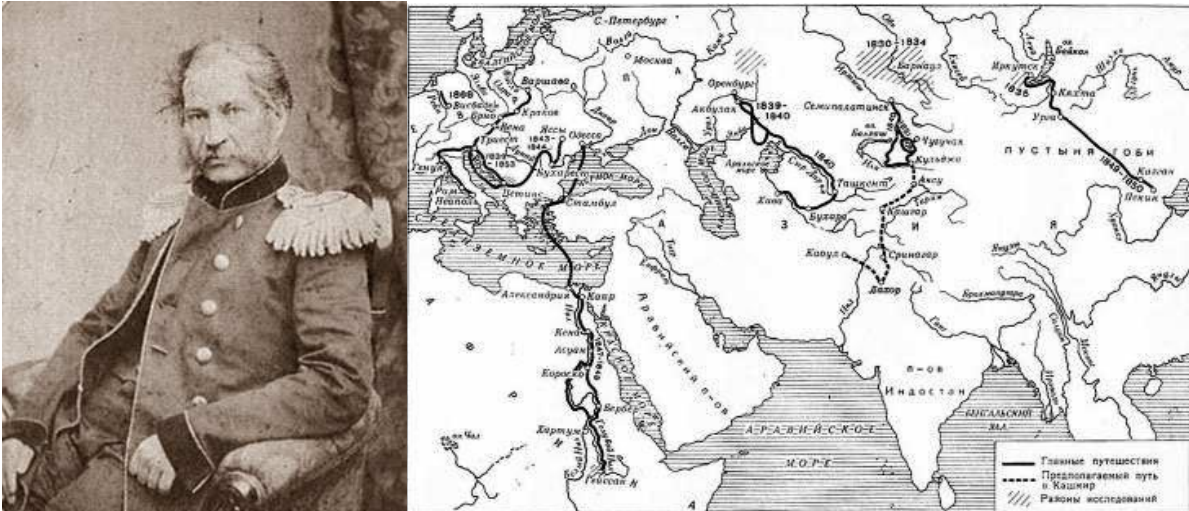

Рис. 4.6 – Є.П. Ковалевський та карта його мандрівок

го ім'ям; Григорія Миколайовича Потаніна (1835 – 1920 рр.), що здійснив в період з 1863 по 1899 рр. ряд експедицій на озеро Зайсан, у гори Тарбагатай, у Монголію, Туву, Північний Китай, Тибет тощо; Григорія Юхимовича Грумм-Гржимайло (Грум-Гржимайло) (1860 – 1936 рр.), мандрівника, дослідника Західного Китаю, Памиру, Тянь-Шаню, Західної Монголії і Далекого Сходу. Значний внесок у розвиток подорожей і дослідження Центрально-азійського регіону внесли Володимир Опанасович Обручев (1863 – 1956 рр.), Микола Олексійович Северцов (1827 – 1885 рр.), Іван Васильович Мушкетов (1850 – 1902 рр.), Олексій Павлович Федченко (1844 – 1873 рр.), Петро Олексійович Кропоткин (1842 – 1921 рр.) та інші.

У плеяді українських мандрівників ХІХ ст. варто виділити Єгора Петровича Ковалевського (1809 – 1868 рр.) (рис. 4.6), що народився в с. Ярошевка під Харковом. Вихований в інтелегентному середовищі (дядько Є.П. Ковалевського – просвітитель Василь Назарович Каразін (1773 – 1842 рр.) відомий як засновник Харківського університету), Є.П. Ковалевський одержав якісну домашню освіту, а в 1829 р., закінчивши Харківський університет, відправився в Петербург. У 1831 – 1835 рр. Є.П. Ковалевський займався розвідкою золотих запасів у Північному Алтаї, горах Кузнецького Алатау, у районі Телецького озера тощо. У 1840 р., проводячи геологічні розвідки в Середній Азії, Є.П. Ковалевський задовго до П.П. Семенова

Рис. 4.7 – М.М. Міклухо-Маклай

РОЗДІЛ 4. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ ЯК МАСОВОГО ЯВИЩА

Тянь-Шанського і М.М. Пржевальського почав дослідження цього регіону. Однак найбільше визнання він отримав після дослідницьких експедицій в Африку. Він першим з українців, побувавши в Абіссинії (Ефіопії), докладно описав її.

Особливе місце серед мандрівників українського походження посідає Микола Миколайович Міклухо-Маклай (1846 – 1888 рр.) (рис. 4.7) відомий антрополог і етнограф, що вивчав корінне населення Південно-Східної Азії, Австралії та Океанії.

4.7. Європейські дослідницькі експедиції ХІХ – першої половини ХХ ст.

ХІХ ст. характеризується великим прагматизмом у розвитку подорожей. На зміну жадібним завойовникам і піратам прийшли вчені, подорожі яких відрізнялися свідомістю та цілеспрямованістю. Організацією та плануванням подорожей опікувалися спеціально створені для цього в багатьох європейських країнах географічні товариства. Незважаючи на те, що основні географічні відкриття вже були зроблені, поле діяльності для мандрівників все-таки було дуже великим, оскільки на карті залишалось ще багато «білих плям».

Африканський континент довгий час таїв у собі безліч загадок. Незважаючи на те, що північне узбережжя материка активно освоювалося ще в епоху стародавнього світу, вглиб Африки європейські мандрівники стали проникати лише на рубежі ХVІІІ – ХІХ ст. Такі експедиції організовувалися, насамперед, з метою вивчення природних ресурсів материка та подальшого захвату і колонізації внутрішніх територій Африки. Для здійснення цих цілей у 1788 р. в Лондоні була заснована «Асоціація для сприяння відкриттям внутрішніх областей Африки». Трохи пізніше при активній участі Джона Барроу (1764 – 1848 рр.), що у 1795 – 1804 рр., працюючи в Південній Африці, неодноразово здійснював подорожі у внутрішні райони материка, було створено Королівське географічне товариство, що також сприяло організації експедицій у маловивчені райони планети, в тому числі і в Африку. Аналогічні товариства виникали і в інших європейських країнах. Це свідчить про те, що з кінця ХVІІІ ст. дослідницькі експедиції ретельно продумувалися та готувалися.

Найбільш зручними, на думку як організаторів експедицій, так і безпосередньо мандрівників, шляхами проникнення вглиб материка були ріки. Однак, у європейців були відсутні відомості про те, де беруть свій початок великі африканські ріки Нігер, Гамбія, Конго, Замбезі, Ніл. Існувало припущення, що всередині материка ці ріки можуть бути пов'язані між собою. Підтвердження цієї версії робило б можливим наскрізне плавання через Африку. Першим, хто намагався вирішити цю загадку, був шотландський лікар Мунго Парк (1771 – 1806 рр.). Під час своєї першої подорожі у внутрішню Африку у 1795 – 1799 рр. він не тільки досліджував ріку Гамбія, але і зміг визначити, що ріка Нігер тече в східному напрямку, а не в західному, як вважали до цього європейці. Повторна експедиція Мунго Пар-

ку 1805 – 1806 рр. повністю загинула, так і не встигнувши розгадати таємницю Нігеру. Це вдалося зробити лише через чверть століття. У 1822 – 1824 рр. Олександр Ленг (1793 – 1826 рр.), також уродженець Шотландії під час експедиції в Сьєрра-Леоне на підставі власних спостережень і зібраних даних зміг довести, що Нігер бере початок біля Лома, найвищої вершини Західної Африки і не може бути пов'язаний з Нилом.

У 1822 – 1825 р. шотландець Х'ю Клаппертон (1788 – 1827 рр.) і англійці Діксон Дінемо (? – 1828 рр.) і Волтер Аудней (? – 1824 рр.), дослідивши територію на захід від озера Чад, встановили, що Нігер не пов'язаний із цим озером, а, не доходячи до нього, дійсно повертає на південь. Друга експедиція Х'ю Клаппертона 1825 – 1827 рр., що продовжувала вивчати ріку Нігер, зазнала повного провалу, всі її учасники за винятком Ричарда Лендера (1804 – 1834 рр.) загинули. Повернувшись в Англію, Р. Лендер опублікував двотомну роботу «Матеріали останньої африканської експедиції Клаппертона» (1829 – 1830 рр.). Згодом саме Р. Лендеру вдалося остаточно розгадати загадку Нігеру, довівши, що ця ріка впадає у Гвінейську затоку.

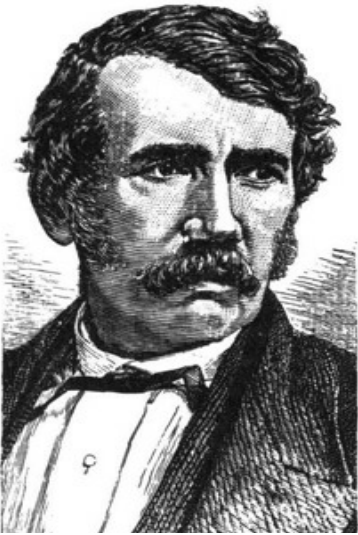

Рис. 4.8 – Д. Лівінгстон

Вагомий внесок у вивчення Африканського континенту зробив англійський мандрівник Джеймс Річардсон (1806 – 1851 рр.), що керував експедиціями з вивчення Сахари, під час яких у 1849 – 1851 рр. йому вдалося перетнути Сахару з півночі на південь. Практичною цінністю цієї експедиції стали численні знахідки: руїни храмів і будинків, гробниці, які підтвердили припущення про те, що Сахара колись була багата водою та рослинністю. Після смерті Дж. Річардсона експедицію очолив німецький географ і мандрівник Генріх Барт (1821 – 1865 рр.). У період з 1851 по 1855 рр. він двічі перетнув Сахару, здолавши більше 20 000 км. Крім того, Р. Барт закінчив дослідження озера Чад, з'ясувавши, що з нього вза-

галі ніякі ріки не випливають, а озеро має одні тільки притоки. Жаркі вітри Сахари висушують озеро, а в період дощів прибережні райони покриваються водою. Через це озеро Чад не має постійних берегів.

Але дослідження внутрішніх районів Африки на цьому не було завершено: все ще залишалось актуальним питання, де знаходяться витoki Нила. Відповідь на це питання зміг знайти англієць Джон Спек (1827 – 1864 рр.), який до цього був відомий тим, що в 1854 – 1855 та 1856 – 1859 рр., разом з Річардом Бертоном (1821 – 1890 рр.), досліджував Сомалі та відкрив озеро Танганьїка; в 1858 р. відкрив озеро Вікторія. Саме Джон Спек під час експедиції 1860 – 1863 рр. разом із Джеймсом Грантом (1827 – 1892 рр.) встановив, що ріка Нил витікає з озера Вікторія.

Вивченню внутрішніх областей Центральної та Південної Африки присвятив своє життя чудовий шотландський мандрівник Давид Лівінгстон (1813 – 1873 рр.) (рис. 4.8). Йому вперше у 1853 – 1856 рр. удалося перетнути південну частину Африки із заходу на схід. Важливою подією цієї подорожі було відкриття Д. Лівінгстоном гігантського водоспаду Вікторія (рис. 4.9). В результаті експедиції були також з'ясовані і нанесені на карту береги ріки Замбезі, вивчені особливості рельєфу внутрішньої Африки і спростована думка про те, що значна частина внутрішньої Африки – пустеля. У південній частині материка Лівінгстон також виявив величезні території із родючим ґрунтом, багату рослинністю та тваринним світом. Разом із журналістом газети «Нью-Йорк геральд» Генрі Стенлі (1841 – 1904 рр.) Д. Лівінгстон у 1871 – 1872 рр. здійснив плавання по озеру Танганьїка, під час якого остаточно переконався в тому, що озеро не є витком Ніла. Після смерті Д. Лівінгстона Г. Стенлі продовжив самостійно вивчати Африку. У 1874 – 1877 рр. він перетнув материк зі сходу на захід; під час подорожі дослідив майже повністю ріку Конго, вивчив озеро Вікторія, відкрив озеро Едуард і остаточно розв'язав загадку витоків Білого Ніла.

Рис. 4.9 – Водоспад Вікторія

Перше англійське поселення в *Австралії* було засноване у 1788 р. як каторжна колонія. Саме з кінця XVIII ст. і почалося заселення Австралії англійськими та ірландськими емігрантами, яких привабили сприятливі умови для розвитку скотарства. Одночасно із заселенням материка йшло і географічне вивчення його території.

У 1797 – 1803 р. англійський дослідник Мет'ю Фліндерс (1774 – 1814 рр.) очолював три морські експедиції, які довели, що Нова Голландія* – самостійний материк. Саме М. Фліндерс у своїй чотиритомній праці «Подорож до Terra Australis» (1814 р.) запропонував використовувати новий термін стосовно материка – Австралія.

Однією з перших експедицій вглиб материка може вважатися похід вівчарів у пошуках нових пасовищ під керівництвом Едуарда Ейр (1815 – 1901 рр.). Е.Ейр відкрив хребет Фліндерс, озеро Торренс, а також велике солоне озеро, назване згодом на його честь.

У вивчення Австралійських Альп чималий внесок вніс польський географ і геолог Павло Стшелецький (1797 – 1873 рр.) (рис. 4.10). У 1840 р. він досліджував ріку Муррей від устя до витоків; перетнув Австралійські

* Ця назва закріпилася за Австралією ще на початку XVII ст.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Альпи; відкрив одну з вищих точок материка, назвавши її ім'ям польського революціонера Костюшко. Пізніше з'ясувалося, що Стшелецький помилково здійнявся не на цю гору, а на сусідню – Таунсенд (2219 м). Однак австралійські географи закріпили ім'я Костюшко за найвищою горою материка (2234 м).

Першу експедицію в Центральну Австралію у 1844 – 1846 рр. очолював англійський мандрівник Чарльз Стерт (1795 – 1869 рр.), який вже був відомий тим, що у 1829 р. відкрив ріки Дарлинг і Муррей.

У 1841 – 1843 рр. німецький мандрівник Фрідріх Лейхгардт (1813 – 1848 рр.) здійснив ряд одиночних подорожей прибережними районами Австралії, а в 1844 – 1845 рр. брав участь у першій сухопутній експедиції через тропічну Австралію. Загинув він у 1848 р. під час спроби перетнути Австралію зі сходу на захід.

Здійснити задумане Лейхгардтом вдалося Огастесу Грегорі (1819 – 1905 рр.), який у 1856 р. став першим європейцем, що перетнув Австралію з північного заходу на південний схід. У 1858 р. під час пошуків експедиції Лейхгардта, він вдруге перетнув материк.

Вперше пройти весь материк з півдня на північ від Аделаїди до затоки Карпентарія вдалося у 1860 – 1861 рр. експедиції Роберта О'хара Берка (1821 – 1861 рр.). По дорозі назад учасники експедиції за винятком однієї людини загинули від голоду.

В 1860 – 1862 рр. Джон Стюарт здійснив три самостійні експедиції, метою яких також була спроба перетнути континент із півдня на північ. Йому вдалося зробити це у 1862 рр.

Задовго до відкриття *Антарктиди* будувалися різні припущення про існування Південного материка. У творах стародавніх письменників говорилося про великий масив суші в Південній півкулі; на карті Птолемея (90 – 160 рр. н.е.) вона займала весь простір навколо Південного полюса. Численні експедиції, що відправлялися на пошуки казково багатого Південного континенту, довгий час не приносили жодних результатів. Вперше наблизитися до вирішення проблеми вдалося першим кругосвітнім мандрівникам Ф. Магеллану та Ф. Дрейку. І хоча їм не вдалося знайти безпосередньо Південний материк, результати цих експедицій спростовували припущення стародавніх вчених про те, що континент з'єднується на заході з Африкою, а на сході з Азією. Незважаючи на це, іспанці продовжували розшукувати легендарний Південний материк з боку Америки. У результаті плавань у 1527 – 1529 рр. Альваро Сааведра, у 1542 р. Руї Лопеса Вільяловоса, у 1565 р. Андреса Урданетти, у 1567 – 1568 рр. Альваро Мендан'ї, у 1605 – 1608 рр. Педро Кіроса та Луїса Ваесо Торреса було відкрито чимало островів у Тихому океані, які нерідко приймали за Південний материк. У 1642 р. голландському мореплавцеві Абелью Тасману пощастило побачити

Рис. 4.10 – Павло Стшелецький

РОЗДІЛ 4. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ ЯК МАСОВОГО ЯВИЩА

сушу, що він прийняв за західну окраїну «Терра Аустраліс Інкогніта» (невідомої Південної землі). Згодом з'ясувалося, що А. Тасман відкрив острів, що одержав пізніше його ім'я. У 1671 р. французький мореплавець Ля Рош відкрив острів Південна Георгія; французька експедиція Буве де Лоз'є у 1739 р. відкрила в південній частині Атлантичного океану острів, названий Буве. В 1772 р. французький мореплавець І.Ж. Кергелен виявив великий архіпелаг у південній частині Індійського океану, що складався із одного великого острова (Кергелен) і 300 дрібних. Материк, здавалося, усе далі відступав від мореплавців.

Дж. Кук під час своїх першої (1768 – 1771 рр.) та другої (1772 – 1775 рр.) кругосвітніх експедицій, що були направлені на пошук Південного материка, першим з мореплавців перетнув Південне полярне коло, однак міфічного континенту виявити не зміг. Зіштовхнувшись із непрохідними антарктичними льодами, Дж. Кук заявив про неможливість знайти материк через льоди, що роблять землю недоступною.

Хоча міф про казково багатий Південний материк був остаточно розвіяний, численні експедиції XVI – XVIII ст. так і не дали відповідь на питання, чи існує цей континент взагалі.

Відкриття шостого материка пов'язане з іменами легендарних російських мореплавців Ф.Ф. Беллінсгаузена і М.П. Лазарева, які в складі російської кругосвітньої експедиції на двох судах «Схід» та «Мирний» змогли не тільки шість разів перетнути Південне полярне коло, спростувавши твердження Дж. Кука про неможливість плавання в антарктичних водах, але і 28 січня 1820 р. впритул наблизитися до берегів Антарктиди.

У 1820 – 1821 рр. американські та англійські промислові судна наближались до Антарктичного півострова. Зокрема, у 1821 р. до Землі Грейама підходив американський звіробій Палмер, а американець Повель відкрив Південні Оркадські острови, в 1823 р. англійський китобій Дж. Ведделл зробив опис Південних Оркнейських островів і відкрив море, згодом назване на його честь.

У 1831 – 1833 рр. навколо Антарктиди на суднах «Тулі» та «Лайвлі» здійснив плавання англійський мореплавець Джон Біско; він відкрив Землю Ендерби, а також цілу групу островів, названу на його честь. У 1837 – 1840 рр. французький океанограф Жюль Дюмон-Дюрвиль (1790 – 1842 рр.) очолював експедицію на шхунах «Астролябія» та «Старанний» у південні полярні широти; йому вдалося відкрити Землю Луї Пилипа, острів Жуанвіль, а також Землю Аделі, названу так французьким мореплавцем на честь своєї дружини. В 1838 – 1842 рр. Чарльз Вілкс (1797 – 1877 рр.) очолював

Рис. 4.11 – Антарктида.
Пролив Лемера

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

комплексну експедицію в південну частину Тихого океану, під час якої була відкрита частина узбережжя Східної Антарктиди – Земля Вілкса. Великий внесок у вивчення Антарктиди зробив Джеймс Кларк Росс (1800 – 1862 рр.). Під час експедиції 1840 – 1843 рр. на суднах «Еребус» та «Терор» Дж. Росс відкрив 2 вулкани, назвавши їх на честь кораблів експедиції Еребус і Терор. Тоді ж він зробив дивне відкриття, виявивши величезний крижаний бар'єр висотою 45 – 60 м, що простягнувся із заходу на схід на відстань 600 км. На честь мандрівника його так і назвали Крижаний бар'єр Росса. Експедиція Росса зробила ще ряд важливих відкриттів, серед яких гірські ланцюги та вершини, острови, а також Земля Вікторії та море Росса.

Після експедиції Дж. Росса протягом довгого часу не було жодної наукової експедиції до Південного материка. Лише через 30 років ряд досліджень в антарктичних водах зробила кругосвітня океанографічна експедиція 1872 – 1876 рр. на паровому корветі «Челленджер» під керівництвом шотландця Чарльза Томсона (1830 – 1882 рр.).

Поновлення плавань до Антарктиди після тривалої перерви було пов'язане зі зростаючими потребами китобійного промислу. У 1893 р. на судні «Балена» у берегів льодового материка побувала шотландська експедиція, що відкрила землю Оскара II. У 1893 – 1894 рр. норвезька експедиція під керівництвом Карла Ларсена (1860 – 1924 рр.) на суднах «Язон» та «Антарктика» відкрила шельфовий льодовик і виявила берег Ларсена. У цій експедиції матросом на «Антарктиці» служив норвежець-натураліст Карстен Борхгревінк (1864 – 1934 рр.). Дорогою назад Борхгревінк вмовив капітана спустити шлюпку неподалік від мису Адер. 24 січня 1895 р. він вперше ступив на землю Антарктиди, де провів кілька годин, збираючи зразки гірських порід та рослин. Бельгійська експедиція 1897 – 1899 рр. під керівництвом А. Жерлаша, що вивчала море Беллінсгаузена, здійснила першу зимівлю в Антарктиді на дрейфуючому судні «Бельжика».

Першу зимівлю на материк здійснив К. Борхгревінк, що вдруге прибув до Антарктиди в 1899 р. на кораблі «Південний хрест» і разом з дев'ятьма супутниками залишився зимувати на мисі Адер. Ця експедиція дала поштовх появі перших стаціонарних станцій в Антарктиді.

Рис. 4.12 – Будинок в Антарктиді, побудований Р. Скоттом у 1902 р. Відсіля він здійснив спробу дістатися Південного полюсу

РОЗДІЛ 4. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ ЯК МАСОВОГО ЯВИЩА

Першу в ХХ ст. експедицію до берегів Антарктиди в 1901 – 1904 рр. здійснив англійський мандрівник Роберт Скотт (1868 – 1912 рр.). У ході експедиції він і два його супутники направилися вглиб материка, їх головною метою було досягти Південного полюса. Однак, зіткнувшись із численними труднощами, мандрівники змушені були повернутися на корабель. Проте, ця експедиція була дуже результативною: в її ході був зібраний великий матеріал з геології Антарктиди, її флори, фауни та корисних копалин.

Рис. 4.13 – Р. Амундсен

Рис. 4.14 – Р.Ф. Скотт

У цей же час свої власні експедиції до шостого материка почали організовувати європейські країни. Першою німецькою антарктичною експедицією керував Ерік фон Дригальський (1865 – 1949 рр.). У 1902 р. він відкрив і дослідив територію, названу Землею Вільгельма II. В 1902 – 1904 рр. океанологічні дослідження в море Веделла проводив шотландський мореплавець Вільям Брюс (1867 – 1921 рр.). Він розробив проект трансантарктичного переходу від моря Ведделла через Південний полюс до моря Росса*. У 1903 – 1905 рр. французька експедиція під командуванням Жана Батисту Шарко (1867 – 1936 рр.), що проводила дослідження біля західного узбережжя Антарктичного півострова, відкрила Землю Лубі.

В 1908 р. в Антарктиду прибула інша англійська експедиція, очолював яку Ернест Шеклтон (1874 – 1922 рр.). На початку жовтня учасники експедиції Еджуорт Дейвід, Дуглас Моусон та Аліфтер Маккай направилися до Південного магнітного полюса, якого спромоглася дістатися через 122 дні важкого шляху. Безпосередньо Е. Шеклтон у цей час із трьома супутниками наплавився до Південного полюса, але, не дійшовши

180 км, змушений був повернути назад.

Першим же дістатися Південного полюса вдалося норвезькому полярному мандрівникові Руалу Амундсену (1872 – 1928 рр.) (рис. 4.13). У січні 1911 р. він висадився в Антарктиді, а 14 грудня 1911 р. Р. Амундсен із чотирма супутниками: О. Вістінгом, С. Хасселом, Х. Хансеном та У. Б'єланном на собачих запряжках дістався Південного полюса. Місяцем пізніше, 18 січня 1912 р., полюса дісталася група, очолювана Р. Скоттом (рис. 4.14). Однак доля експедиції Р. Скотта склалася трагічно: дорогою назад, в 18 км від базового табору (рис. 4.12), Скотт та його супутники за-

* Здійснити задум В. Брюса вдалося більш ніж через піввіку. Англійський мандрівник Вівіан Ернест Фукс у 1957 – 1958 рр. першим перетнув по суші Антарктиду від моря Ведделла через Південний полюс до моря Росса. Завдяки цій експедиції був отриманий профіль поверхні підлідних корінних порід Антарктиди.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

гинули. Їхні тіла, а також записи і щоденники були знайдені через вісім місяців.

З кожним роком усе більше експедицій відправлялося в Антарктиду. На узбережжі в декількох місцях з'явилися стаціонарні станції. Вагомий внесок у вивчення шостого материка внесли мандрівники різних країн: Вільгельм Філчнер (1877 – 1957 рр.) очолював другу німецьку антарктичну експедицію 1910 – 1912 рр.; австралійський мандрівник, учасник експедиції Е. Шеклтона, Дуглас Моусон (1882 – 1958 рр.) двічі у 1911 -1914 рр. та 1929 – 1931 рр. очолював антарктичні експедиції; з 1928 по 1947 рр. американський полярний дослідник Ричард Берд (1888 – 1957 рр.) здійснив чотири експедиції в Антарктиду, у листопаді 1929 р. саме йому вдалося на літаку досягти Південного полюса. Перший трансантарктичний переліт здійснив у 1935 р. американський гірський інженер і льотчик Лінкольн Елсворт (1880 – 1951 рр.). У 1933 – 1937 рр. датський дослідник Л. Крістенсен, пропливаючи уздовж узбережжя на судні «Торсхавн», відкрив Берег Принца Гаральда і Беріг Леопольда. Д. Рімілла в 1934 – 1937 рр. вперше перетнув Антарктичний півострів.

Інтерес до Антарктиди зростає, але значні ділянки узбережжя і вся внутрішня частина материка залишалися майже недослідженими. Для подальших досліджень на материку і сусідніх островах було створено більше 60 наукових станцій. В дослідженнях брали участь вчені СРСР, США, Англії, Австралії, Нової Зеландії, Франції, Бельгії, Японії, Чилі, Аргентини, Норвегії.

У дослідженні районів *Арктики* величезну роль протягом декількох століть відіграло незмінне бажання відшукати шляхи з Атлантичного океану в Тихий через північні моря, так звані Північно-західний і Північно-східний проходи.

Після ряду невдалих експедицій, ще в першій половині XVII ст. європейські держави відмовилися від пошуків Північно-західного проходу. Їх поновлення пов'язане з ім'ям англійських мандрівників Вільяма Паррі (1790 – 1855 рр.), що за час експедицій 1819 – 1824 рр. відкрив ряд островів і протоку Канадського Арктичного архіпелагу, і сера Джона Франкліна (1786 – 1847 рр.), що у першій половині XIX ст. очолював три експедиції з пошуку Північно-західного проходу. Перша (1819 – 1822 рр.) і друга (1824 – 1827 рр.) експедиції Франкліна дозволили значно розширити знання про полярні райони Північної Америки. Третя, остання експедиція (1845 – 1847 рр.) завершилася трагічно: її екіпаж на чолі з видатним мореплавцем загинув. На пошуки Дж. Франкліна були спрямовані великі сили. В числі найбільш значних експедицій варто виділити загопи англійців Едуарда Белчера і Френсіса Леопольда Мак-Клінтока (1819 – 1907 рр.), шотландців Джона Рея (1813 – 1893 рр.) і Джона Річардсона (1787 – 1865 рр.), американця Кента Кейна (1820 – 1857 р.). За час пошуків багато мандрівників опанували мистецтво плавання в Арктиці, навчилися жити в умовах Півночі. Завдяки їх зусиллям були вивчені полярні райони Північної Америки. Полярні дослідники по частках збирали відомості про Північно-західний прохід.

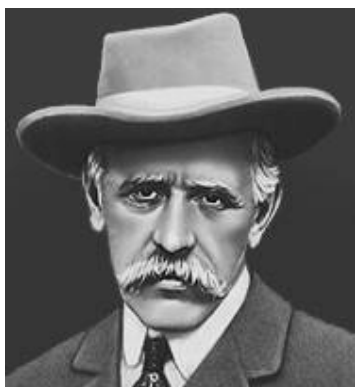

Рис. 4.15 – Ф. Нансен

Розвідати останню його ділянку в 1853 р. вдалося англійському дослідникові Роберту Мак-Клуру (1807 – 1873 рр.).

Перше в історії плавання від Гренландії до Аляски здійснив Руал Амундсен (1872 – 1928 рр.). В 1903 – 1906 рр. на невеликій шхуні «Йоа» він вперше (із трьома зимівлями) здолав Північно-західний прохід зі сходу на захід.

Поряд з пошуками Північно-західного проходу тривали і пошуки Північно-східного шляху з Атлантики в Тихий океан.

У 1873 р. Австро-Угорська експедиція під керівництвом Карла Вайп-рехта (1838 – 1881 рр.) і Юліуса фон Пайєра (1842 – 1915 рр.) на судні «Тет-гетгоф» відкрила на півночі Баренцева моря великий архіпелаг, що назвала Землею Франца-Йосіфа.

У 1893 р. на судні «Фрам», яке було побудовано з таким розраху-нком, що при льодових стисках воно вижималося на лід і залишалося непо-шкодженим, в Арктичний басейн потрапила норвезька експедиція Фри-тьофа Нансена (1861 – 1930 рр.) (рис. 4.15). У 1893 – 1896 рр. судно «Фрам» під керівництвом Ф. Нансена і Отто Свердрупа (1854 – 1930 рр.) здійснило успішний дрейф по Північному Льодовитому океану.

Почесне місце в історії вивчення Арктичного басейну і Північно-східного або, як його ще називають, Північного морського шляху належить шведській експедиції Нільса Адольфа Еріка Норденшельда (1832 – 1901 рр.) У 1878 – 1879 рр. він на пароплаві «Вега» вперше, всього з однією зи-мівлею, здолав весь Північний морський шлях.

У цей же час багато мандрівників прагнуло дістатися Північного по-люса. Першим таку експедицію розпочав ще в 1827 р. В. Паррі. В 1879 р. на яхті «Жаннетта» пробитися до самої північної точки планети намагався американець Джордж Де-Лонг (1844 – 1881 рр.). В 1893 р. здійснив спробу досягти Північного полюса і Ф. Нансен, але йому і його супутникові Йоха-нсену не вистачило всього 45 км, щоб досягти до мети.

Починаючи з 1892 р., кілька спроб пройти до Північного полюса по дрейфуючих льодах на собачих запряжках зробив американський мандрів-ник Роберт Пірі (1856 – 1920 рр.) (рис. 4.16). Його зусилля увінчалися успіхом лише в 1909 р., коли, вийшовши з північного берега острова Елсмір, він з п'ятьма супутниками дістався Північного полюса.

Першість Р. Пірі заперечував англієць Фреде-рік Альберт Кук (1865 – 1940 рр.), що, відповідно до його власних розрахунків, досяг Північного по-люса ще 21 квітня 1908 р. Однак Ф. Кук затратив занадто багато часу на дорогу назад, тому його за-пізніле повідомлення про відкриття Північного по-люса було сприйнято громадськістю як неправда.

Рис. 4.16 – Р. Пірі

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Однак, аналізуючи записи Ф. Кука, багато вчених схиляються до однозначного висновку, що у квітні 1908 р. він був якщо не на самому полюсі, то в безпосередній близькості від нього. Проте, за традицією дотепер першовідкривачем Північного Полюса вважають Р. Пірі.

Наприкінці 20-х рр. минулого століття були здійснені дві арктичні дослідницькі експедиції на дирижаблях. У 1926 р. експедиція під керівництвом Р. Амундсена, Л. Елсуорта і У. Нобілі здійснила перший трансарктичний безпосадочний переліт з острова Шпіцберген через Північний полюс на Аляску на дирижаблі «Норвегія». У 1928 р. італійська експедиція Умберто Нобілі (1885 – 1978 рр.) пролетіла на дирижаблі «Італія» зі Шпіцбергена до полюса. Дорогою назад дирижабль зазнав катастрофи. З 16 учасників експедиції 8 загинули, а ті, хто залишилися в живих, опинилися в безпомічному стані на дрейфуючих льодах на північ від Шпицбергена. Шість європейських країн – Радянський Союз, Італія, Норвегія, Фінляндія, Франція й Швеція – взяли участь і їхньому порятунку.

Контрольні питання і завдання

1. Розкрийте сутність поняття «транспортна революція»?
2. Яку роль у становленні і розвитку турсоператорської справи зіграв Томас Кук?
3. Визначте, чим характеризувався процес розвитку гірського руху в Європі в XIX – XX ст.
4. Охарактеризуйте діяльність перших туристсько-екскурсійних організацій у Росії.
5. Чим характеризувалася туристсько-екскурсійна діяльність на Західній Україні в XIX – XX ст.?
6. У чому полягає сутність російських дослідницьких експедицій XVIII – XIX ст.? Розкажіть про Російсько-Американську Компанію.
7. Назвіть найбільш відомих мандрівників-дослідників Африки та Австралії.
8. Що Вам відомо про арктичні і антарктичні експедиції XIX – XX ст.?

РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Активізація туризму на початку ХХ ст. багато в чому залежала від темпів розвитку транспортної інфраструктури. Саме цей період характеризувався формуванням основних напрямків, властивих для транспортної сфери сучасності. Незважаючи на науковий потенціал, в Європі цей процес відбувався повільно і недостатньо рівномірно. На противагу європейським тенденціям у розвитку транспортної сфери, географічне положення США, розміри їх території та темпи економічного розвитку забезпечили в цій країні швидкий і головне практично одночасний розвиток чотирьох основних видів транспорту:

- ✓ залізничного,
- ✓ автодорожнього,
- ✓ водного;
- ✓ повітряного.

5.1. Залізничний транспорт

Швидке поширення залізничного транспорту в другій половині ХІХ ст. зробило доступними поїздки на значні відстані. Так, у США в 1869 р. було закінчене будівництво залізниці, що з'єднала узбережжя Атлантичного та Тихого океанів. Якщо подорож у кибитці із Заходу на Схід або у зворотному напрямку раніше потребувала кілька місяців і була пов'язана із численними труднощами та небезпеками, то поїздка залізницею тим самим маршрутом не перевищувала тижня. А залізничні поїзди, у порівнянні з іншими видами наземного транспорту того часу, відрізнялися високим рівнем комфорту: вагони були обладнані спеціальними спальними полками, у кожному поїзді був передбачений вагон-ресторан.

До початку ХХ ст. загальна довжина залізниць у США становила приблизно 125 тис. км, а їх активне будівництво тривало аж до Великої Депресії. На той час довжина залізничних магістралей у порівнянні з початком століття збільшилася у 2 рази і становила майже 250 тис. км.

У Японії перша залізниця, що з'єднала Токіо і Йокогаму, була побудована в 1872 р.

В 1891 р. у Росії почалося будівництво залізниці, що одержала назву Транссибірська магістраль. Вона з'єднала Європейську частину країни із Сибіром і Далеким Сходом. Магістраль простягнулася більш ніж на 7000 км. Її будівництво тривало близько 25 років і було закінчено в 1916 р.

Активний розвиток залізничного сполучення на початку ХХ ст. вніс серйозні зміни в структуру готельного господарства: постійні двори, що розташовувалися уздовж основних доріг, поступово поступилися місцем привокзальним готелям.

Розвиток залізничного туризму багато в чому пов'язаний з діяльністю американської компанії «Вагон-Лі», що була створена братами Пуль-

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

ман в 1872 р. Через 12 років, у 1884 р. була створена міжнародна компанія «Вагон-Лі і Великий Європейський експрес». Її основною метою була організація залізничного сполучення між столицями європейських країн. Саме ця компанія 5 червня 1883 р. ввела в експлуатацію знаменитий «Східний експрес», що курсував за маршрутом Париж – Константинополь і долав цю відстань за 80 годин. У 1898 р. зусиллями «Вагон-Лі» була почата експлуатація «Транссибірського експреса», в 1922 р. був введений «Блакитний експрес», а в 1926 р. – «Золота Стріла». В Росії після революції 1917 р. було націоналізовано більше 160 висококласних вагонів, які належали цій компанії, що нанесло серйозний збиток «Вагон-Лі». Проте, компанія змогла утриматися на європейському ринку залізничних перевезень. Після Другої світової війни «Вагон-Лі» була реорганізована в міжнародну компанію «Вагон-Лі і туризм».

Післявоєнний розвиток залізничного сполучення пов'язаний із появою високошвидкісних поїздів. Перший такий потяг, що отримав назву «Поїзд-куля» за обтічний корпус і високу швидкість руху, був побудований у Японії на початку 1960-х рр.

У Європі швидкісні залізничні лінії були побудовані трохи пізніше. Поїзда, що курсували по них, пов'язали основні європейські міста. Перевагою швидкісних залізничних ліній перед авіалініями стало те, що поїзда звичайно прибувають на вокзали, розташовані в центрі міст, що мінімізує витрати часу і коштів на трансфер.

Кінець ХХ ст. характеризувався стрімко зростаючим попитом на залізничні круїзи, що являють собою одно- і багатоденні туристські подорожі на поїздах в умовах підвищеної комфортності (рис. 5.1). Під час таких поїздок передбачене бездоганне обслуговування туристів, вишукане харчування, широка культурно-пізнавальна і розважальна програма.

Лідером сучасних залізничних круїзів може вважатися компанія «Орієнт-Експрес», що не тільки відновила у 1980 р. знаменитий «Східний експрес», але і значно розширила його культурно-пізнавальну програму. Сьогодні маршрути компанії «Орієнт-Експрес» пролягають через такі міста, як Лондон, Париж, Венеція, Рим, Відень, Будапешт, Прага, Бухарест, Стамбул.

Рис. 5.1 – Інтер'єр купе в вагоні круїзного поїзда, ПАР

Крім країн Європи, великою популярністю користуються також маршрути інших залізничних круїзних компаній, які проходять територіями Австралії, Танзанії, ПАР, Таїланду, Індії, Індонезії, США, Канади, Мексики та інших держав.

РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

5.2. Автодорожній транспорт

Розвиток автомобілебудування також відіграв важливу роль у становленні транспортної інфраструктури. Винахід автомобіля став можливим завдяки змінам, зробленим у паровому двигуні. Створення перших автомобілів пов'язане з іменами німецьких винахідників і підприємців Готліба Даймлера (1834 – 1900 рр.), що, разом з Вільгельмом Майбахом (1846 – 1929 рр.), заснував свою власну компанію Даймлер і Майбах. У 1885 р. вони запатентували свій перший вдалий високошвидкісний двигун внутрішнього згоряння та сконструювали карбюратор, що зробив можливим використання бензину у якості палива. Даймлер використав двигун при створенні у 1885 р. першого у світі мотоцикла, в 1886 р. – чотирьохколісного екіпажа з одноциліндровим двигуном, а в 1887 р. – першого моторного чошна. Кульмінацією співпраці Даймлера та Майбаху стало створення в 1889 р. чотирьохколісного екіпажа, що вважається за своїми параметрами одним з перших автомобілів. Перший же автомобіль (триколісний із чотиритактним двигуном) був створений у 1885 р., а в 1886 р. запатентований Карлом Бенцем (1844 – 1929 рр.). Багато в чому сприяв розвитку автомобілебудування німецький інженер і винахідник Рудольф Дизель (1858 – 1913 рр.). В 1897 р. в Аугсбурзі ним був сконструйований двигун внутрішнього згоряння із запаленням від стиснення, що одержав назву на честь свого творця – дизель. Двигун відрізнявся досить високим коефіцієнтом корисної дії, але працював на дорогому гасі. Удосконалена в 1898 – 1899 рр. конструкція дизеля стала працювати на більш дешевому паливі – нафті, і широко застосовуватися у виробництві. Винахід двигуна Р. Дизелем не тільки спростив виробництво автомобілів, зробив їх більш функціональними, але і послужив поштовхом до створення літаків.

Проте, своє визнання автомобіль одержав не в Європі, а в США, де завдяки зусиллям Генрі Форда і декількох його компаньйонів у 1899 р. була заснована «Детройтська автомобільна компанія» (пізніше перейменована в «Компанію Генрі Форда»). Прагнучи зробити автомобіль масовим, у 1913 р. Генрі Форд вперше у світі створив конвеєрне виробництво, вже у 1914 р. із заводського конвеєра кожні 24 секунди сходило по одному автомобілю. Це дозволило до 1929 р. кожному п'ятому американцю мати власний автомобіль.

Розвиток автомобілебудування в США вимагав будівництва мережі автомобільних доріг, основна частина яких пролягала територією більш спокійних і безпечних північних штатів, що у свою чергу обумовило активізацію туристського обміну між США і Канадою.

Автомобільний бум у США сприяв також стрімкому зростанню сфери обслуговування автотуристів. У 1925 р. американським архітектором Артуром Хайнеманом був спроектований і побудований перший готель для автомобілістів – мотель, що знаходився у Сан-Луїс Обіспо (штат Каліфорнія), у містечку, розташованому приблизно в 200 милях від Лос-Анджелеса. Саме таку відстань у середньому за один день долали в той час

автомобілісти в США. А. Хайнеман спроектував свій мотель таким чином, щоб гості могли під'їжджати прямо до дверей одноповерхових бунгало або до гаражів, що примикали безпосередньо до бунгало.

У 1927 р. Джон Віллард Марріотт (1900 – 1985 рр.) відкрив першу закусочну швидкого обслуговування «драйв-ин» (drive in), в якій клієнти обслуговувалися не виходячи з машини.

Також саме в США був покладений початок діяльності з надання автомобілів на прокат. У 1916 р. перша така служба почала працювати в м. Омахі. А найбільша на сьогоднішній день компанія з прокату автомобілів «Хертц» була створена у 1918 р. Відразу після Другої світової війни в 1946 – 1947 рр. були створені компанії «Авіс», «Нешнл» і «Баджет», які сьогодні також посідають провідні місця на ринку прокату автомобілів.

Друга половина ХХ ст. характеризувалася активним розвитком автобусного транспорту, що забезпечило перевезення туристів як на приміських маршрутах, так і на більшій відстані, а також використанням його при організації екскурсійних поїздок і трансферів.

5.3. Водний транспорт

Розвиток туристського обміну між США і Європою у ХІХ ст. був пов'язаний з освоєнням трансатлантичних маршрутів і будівництвом морських лайнерів. Першим вітрильним пароплавом, що перетнув Атлантику, було судно «Савана», яке в 1819 р. здолало шлях від Нью-Йорка до Ліверпуля. При цьому більша частина шляху була пройдена під вітрилами. Вперше винятково на паровому двигуні Атлантичний океан перетнув пароплав «Сиріус». В цьому ж році було відкрите регулярне пароплавне сполучення між Нью-Йорком і Лондоном: колісно-гвинтовий пароплав «Грейт вестерн» доставив з Америки в Європу 68 пасажирів.

В 1840 р. англійський судновласник Самюель Кунард створив компанію «Кунард Лайн» і вивів на трансатлантичні лінії один за іншим 4 пароплави: «Британія», «Акадія», «Каледонія» і «Колумбія».

Поряд з розвитком трансатлантичних перевезень вже в середині ХІХ ст. були зроблені перші спроби організації круїзів. В 1844 р. відбувся круїз по Середземному морю на судні «Леді Мері Вуд» компанії «Пі енд Оу Лайн» («P&O Line»).

В 1848 р. судновий магнат з Гамбургу Роберт М. Сломен запропонував бажаним влади кошти в переобладнання одного із суден власної компанії для здійснення круїзного плавання. Судно повинне було вийти з Гамбургу, відвідати порти Середземного моря, Південної Америки, Африки і повернутися в Гамбург. На жаль, цей проект не був реалізований.

Організація успішних круїзних маршрутів пов'язана з ім'ям Альберта Болліна з німецької компанії «Гамбург – Америка Лайн». Він запропонував у період спаду трансатлантичних рейсів перевести судно «Августа» на круїз по Середземному морю. 22 січня 1891 р. «Августа» з 241 пасажиром на борту відправилася у подорож. В 1900 р. ця компанія почала буду-

РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

вати круїзні лайнери, де були передбачені тільки каюти першого класу. Вже на початку минулого століття круїзні лайнери «Принцеса Вікторія Луїза» і «Кобра» здійснювали плавання по Середземному морю, а «Клівленд», «Цинциннаті», що були зафрахтовані американською туристською компанією, відправилися у кругосвітні подорожі.

В 1906 – 1907 рр. британська компанія «Кунард Лайн» спустила на воду 2 нові судна «Мавританія» і «Луїзітанія», водотоннажністю 30 тис. тонн кожний. Лайнери були обладнані найсучаснішим устаткуванням, мали у своєму розпорядженні великі салони, кімнатами для відпочинку, зручні каюти. За «Мавританією» на довгий час закріпився титул «перлини океану», тоді як «Луїзітанія» у 1915 р. була потоплена німецьким підводним човном.

На початку ХХ ст. активізувала свою діяльність компанія «Вайт Стар Лайн», що в 1911 – 1912 р. побудувала судна «Олімпік» і «Титанік» (рис. 5.2) водотоннажністю більше 50 тис. тонн кожний. Ці лайнери по праву вважалися «плаваючими палацами». Суднобудівники пишалися особливо міцною конструкцією кораблів. Проте, під час першого плавання з м. Саутгемптон (Великобританія) у Нью-Йорк (США) «Титанік», зштовхнувшись 12 квітня 1912 р. з айсбергом, затонув. На борту лайнера перебувало близько 2200 чоловік, з яких, за різним даними, загиблими вважаються від 1400 до 1523 чоловік*. Трагічна загибель «Титаніка», поряд із Першою світовою війною, що розпочалася в Європі у 1914 р., спричинила різке зниження інтересу до трансатлантичних рейсів. І якщо в період з 1860 по 1913 р. число американців, які перетнули океан, збільшилося більш ніж в 10 разів з 26 тис. чол. до 286 тис. чол. відповідно, то в 1914 р. їх число знизилося до 189 тис. чол., а довоєнний рівень був знову досягнутий лише у 1923 р., коли число заокеанських туристів перевищило 300 тис. чол.

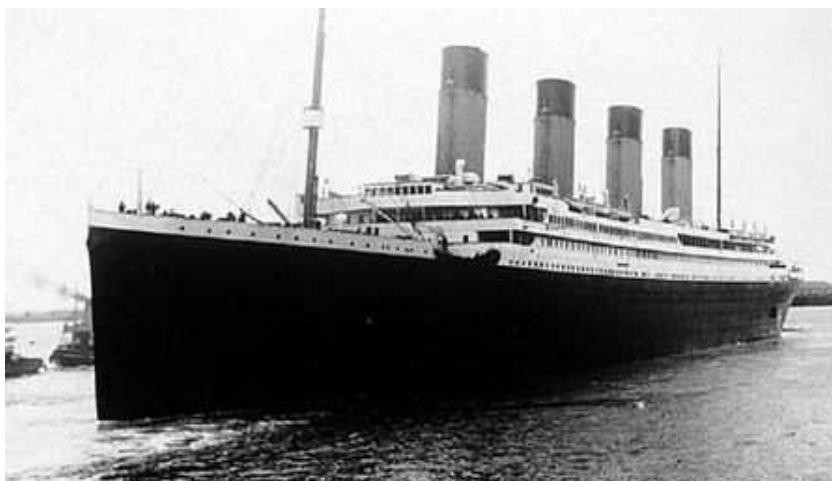

Рис. 5.2 – Трансатлантичний лайнер «Титанік»

В Росії в 1914 р. були спущені на воду два найбільших теплоходи того часу: «Велика князівна Ольга Миколаївна» та «Велика князівна Тетяна Миколаївна».

Поновлення круїзів після Першої світової війни пов'язане з діяльністю американської фірми «Американ Експрес». В 1922 р. вона зафрахтувала лайнер «Лаконія», що належав компанії «Кунард Лайн». Маршрут кругос-

* У 1985 р. спільна французько-американська експедиція виявила затонуле судно приблизно у 800 км на південний схід від острову Ньюфаундленд.

вітнього круїзу «Лаконії» пролягав через тільки що побудований Панамський канал. Феноменальний успіх забезпечив небувалий попит на цей круїз. Квитки були розкуплені на кілька років вперед.

Розквіт епохи круїзів у першій половині ХХ ст. припав на 30-ті роки. Кожна поважаюча себе морська держава прагнула мати власний надвеликий і надшвидкісний лайнер. В цей період на воду були спущені італійські «Конте ді Савойя» і «Рекс», німецькі «Бремен» та «Європа», французьке судно «Нормандія».

Найбільш відомі лайнери того часу були побудовані у Великій Британії. 1 грудня 1930 р. за замовленням компанії «Кунард Лайн» на верфі фірми «Джон Браун» у Клайдбенці був закладений корабель за назвою «проект № 534». За рік кошти «Кунард Лайн» закінчилися і будівництво заморозили. Вихід був знайдений на найвищому державному рівні. За вимогою тодішнього міністра фінансів Великобританії Невіла Чемберлена найлютіші конкуренти, судноплавні компанії «Кунард Лайн» і «Вайт Стар Лайн» злилися в одну – «Кунард Стар Лайн». Об'єднавши кошти колишніх конкурентів і додавши державні інвестиції, британці побудували один із найвідоміших своїх кораблів – «Куїн Мері». В 1936 р. судно відправилося у свій перший рейс через океан. В 1938 р. англійці спустили на воду ще один морський гігант – «Куїн Елізабет»*.

В період Другої світової війни італійські «Конте ді Савойя» і «Рекс» були ушкоджені бомбами і відновленню не підлягали. Німецький «Бремен» згорів у 1941 р.; лайнер «Європа» залишився неушкодженим, однак став трофеєм США. Французьке судно «Нормандія» з початком війни було затримано в Нью-Йорку, американці спробували переробити його на військовий транспорт. Під час зварювальних робіт у надбудові «Нормандії» спалахнула пожежа. З пожежних катерів посилено поливали надбудову і заповнили її водою. Лайнер втратив стійкість і перекинувся на борт. Незважаючи на можливість відновлення судна: (головний конструктор «Нормандії» російський інженер Володимир Юркевич запропонував реальний план порятунку корабля, розрахований на 6-8 місяців), американці порізали його на металобрухт.

«Куїн Мері» і «Куїн Елізабет» під час Другої світової війни використовувалися як військово-транспортні судна, а після закінчення війни швидко повернули собі довоєнний статус і блиск.

У 1961 р. французи спустили на воду «Франс» довжиною 315,5 м. Італійці в 1960 – 1965 р. побудували «Океанік», «Рафаелло» і «Мікеланджело». Хоча ці кораблі вражали своєю досконалістю і добірністю архітектури, вони були дуже дорогими в експлуатації, оскільки споживали велику кількість енергоресурсів. Енергетична криза початку 1970-х рр. і подальший розвиток авіації зробили нерентабельними ці шедеври кораблебудування.

---

* До появи у 1960 рр. супертанкерів водотоннажністю більше 100 тис. тонн «Куїн Елізабет» залишався не тільки найбільшим пасажирським лайнером, а й найбільшим кораблем світу.

РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

В цілому 1970-і рр. характеризувалися будівництвом тихохідних судів, для яких основне завдання полягало не в перевезенні пасажирів, а наданні туристам повного спектра послуг. Однією з перших компаній, що обладнала свій теплохід кінотеатром, казино, басейнами, тенісними кортами, численними ресторанами та магазинами, була заснована у 1972 р. компанія «Карнівал Круїз Лайнс»*, що й на сьогодні є одним з лідерів на ринку круїзів.

Відродивши систему круїзного судноплавства на кораблях середніх розмірів у 70-х роках. ХХ ст., в 1990-х рр. знову відродилася ідея будівництва гігантських морських лайнерів.

В 1995 р. американцями був побудований 285-метровий лайнер «Гранд Принцес», за ним пішла серія суперлайнерів, кожний з яких був більше попереднього, у 2002 р. на воду був спущений 311-метровий «Навігатор оф зе Сіз».

8 січня 2004 р. у Саутгемптоні королева Великобританії Єлизавета II провела церемонію освячення лайнера «Куїн Мері 2» (рис. 5.3). Це судно має водотоннажність 150 тис. тонн, його довжина – 345 м, ширина – 41 м,

Рис. 5.3 – Лайнер «Куїн Мері 2»

каюти площею від 19 до 455 кв. м.; на борті можуть розміститися 2620 пасажирів і 1254 члена екіпажа. До послуг пасажирів триярусний ресторан, 7 конференц-залів, 5 басейнів, декілька казино і кінозалів, музичний салон, нічні клуби, гольф-поля, тенісні корти, джакузі, фітнес-центри, бари, магазини і навіть планетарій.

Початок круїзної справи у Північному Причорномор'ї має точну дату. У 1887 р. пароплав англійської компанії «Томас Кук» з відпочиваючими на борту відвідав порти Ялти та Севастополя. На цю подію російська влада негайно відреагували будівлею причалів для пасажирських суден. Аж до 1914 р. кількість заходів круїзних лайнерів у Чорне море постійно зростала. У Радянському Союзі перший круїз був здійснений в 1930 р.: 10 листопада 257 ударників праці першої п'ятирічки з Москви, Ленінграда, Нижнього Новгороду та Іваново, із заводів Уралу і України на теплоході «Абхазія», побудованому на Балтійському суднобудівному заводі в Ленінграді, відправилися у місячну подорож навколо Європи з відвідуванням міст Гамбург, Неаполь, Стамбул. Екскурсійна програма круїзу передбачала відвідування не тільки морських портів і визначних пам'яток, але і промислових об'єктів, а також робочих кварталів.

* Окрім «Карнівал Круїз Лайнс» визнаними лідерами сучасного ринку круїзів є «Ройал Карібіан Круїз Лайнс», «Принцес Круїзес», «Холланд Америкен Лайн».

Більш активно круїзи почали розвиватися в СРСР після другої світової війни. В 1956 р. 286 передовиків виробництва – представників наукової і творчої інтелігенції, здійснили круїз навколо Європи на теплоході «Перемога». З 1957 р. ВАТ «Інтурист» почало здійснювати на орендованих пасажирських суднах «Перемога» та «Грузія» морські подорожі з Одеси в Ленінград навколо Європи, а на лайнері «Петро Великий» – по Чорному морю. У 1962 р. на теплоході «Григорій Орджонікідзе» було здійснено перше плавання по Далекому Сходу тривалістю 20 діб із заходом у Находку, бухту Ольги, Совгавань, Холмськ, Корсаків. У цей же період морський туризм почав розвиватися на Півночі та Балтиці. У СРСР основною базою морського круїзного флоту було Чорноморське пароплавство (ЧМП) в Одесі.

5.4. Повітряний транспорт

Початок ХХ ст. також характеризувався і становленням такого виду транспорту, як повітряний. Це стало можливим завдяки науково-технічному прогресу: за кілька десятиліть літальні апарати зазнали серйозних змін і на початку ХХ ст. стали придатними і досить безпечними для перевезення пасажирів.

Ідеї створення літальних апаратів виношували багато вчених, у тому числі і відомий Леонардо да Вінчі (1452 – 1519 рр.), однак наблизитися до здійснення цих ідей стало можливим лише у ХVІІІ ст.

В 1783 р. брати Жозеф (1740 – 1810 рр.) та Ет'єн (1745 – 1798 рр.) Монгольф'є запустили одинадцятиметрову повітряну кулю із лляного полотна і паперу, що піднялася на висоту 1830 м. У тому ж році в Парижу маркіз д'Арланд і Пілатр де Роз'є вперше піднялися в небо на тепловій повітряній кулі.

В 1896 – 1897 рр. шведський інженер і винахідник Саломон Андре (1854 – 1897 рр.) уперше використав повітряну кулю для організації дослідницької експедиції: на повітряній кулі «Орел» Андре з двома супутниками вилетів зі Шпіцбергена до Північного полюса. Експедиція закінчилася провалом, а всі її учасники загинули.

Використання в конструкції аеростатів двигуна дозволило створити новий вид літальних апаратів – дирижабль. У 1852 р. французький винахідник Анрі Жиффар (1825 – 1882 рр.) здійснив перший політ на самостійно сконструйованому і побудованому аеростаті з паровим двигуном. А. Жиффар також сконструював і побудував декілька оригінальних дирижаблів, які продемонстрував на Всесвітніх виставках у Лондоні (1868 р.) і Парижі (1878 р.).

В 1872 р. відбувся успішний політ дирижабля, сконструйованого французом Шарлем Дюпюї де Лома. Хоча цей політ був останньою спробою використання для переміщення аеростата мускульної сили людини, відсутність двигуна на борті компенсувалася іншими технічними рішеннями, реалізованими в конструкції дирижабля.

РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

У тому ж 1872 р. німцем Паулем Генлейном у конструкції дирижабля був використаний газовий двигун; в 1880 р. у Лейпцизі німецькі інженери Баумгартен і Вельферт провели успішні випробування керованого аеростата, на якому був установлений бензиновий двигун; в 1883 р. французькими інженерами братами Тіссанд'є був сконструйований дирижабль із електродвигуном.

Значний внесок в удосконалювання дирижаблів зробили французи Шарль Ренар (1847 – 1905 рр.) і Артур Кребс, які в 1884 р. створили дирижабль, що вперше здійснив політ по замкнутій кривій і повернувся до місця старту.

Початок регулярним повітряним пасажирським перевезенням було покладено 14 червня 1910 р. у Швейцарії, де з цією метою став експлуатуватися дирижабль «Місто Люцерн». В 1910 – 1911 рр. ним було виконано без єдиної аварії 247 польотів. На дирижаблі, крім трьох членів екіпажа, у кожному польоті знаходилося 5 – 6 пасажирів.

У цей же час повітряні пасажирські перевезення стали здійснюватися і в Росії: 6 серпня 1911 р. дирижабль «Київ» взяв на борт перших вітчизняних пасажирів.

Подальший розвиток повітроплавання пов'язаний з ім'ям німецького конструктора, графа, генерала Фердинанда Цепеліна (1838 – 1917 рр.), перший дирижабль якого здійснив політ 2 липня 1900 р.; з 1910 р. Ф. Цепелін організував серійний випуск дирижаблів жорсткої конструкції «целелін».

Перша світова війна внесла свої корективи в розвиток повітроплавання: дирижаблі використовувалися для повітряних атак і бомбардування міст. Наприклад, у Росії з 1908 по 1910 рр. було налагоджене будівництво перших військових дирижаблів, що надходили на озброєння армії. До початку Першої світової війни в ній налічувалося 11 повітроплавальних рот і одне відділення, до складу якого входило 15 дирижаблів, 7 з яких – вітчизняного виробництва, а інші 8 було закуплено в різні роки у ведучих дирижаблестроїтельних закордонних фірм: 6 французьких і 2 німецьких дирижаблі. Бойові дирижаблі оснащувалися кулеметними установками і певним запасом бомб, що дозволяло їм проводити самостійні бойові дії.

Рис. 5.4 – Дирижабль «Граф Цепелін»

Можливо б і надалі дирижаблі використовувалися переважно у військових цілях, якби не умови Версальського договору, відповідно до якого Німеччина втрачала можливість мати військово-повітряні сили. Оскільки потенціал целелінів був настільки значний, було вирішено задіяти їх як один з видів пасажирського транспорту.

До смерті Фердинанда Цепеліна (1917 р.) фірма Luftschiffbau Zeppelin побудувала більше 100 керованих аеростатів. Однак саме трьом наступним моделям було призначено назавжди ввійти в історію світового

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

повітроплавання. Перший з них – LZ-126 був куплений Сполученими Штатами Америки в 1924 р. і знаходився в експлуатації до 1940 р. З іншим LZ – 127 «Graf Zeppelin» (рис. 5.4) пов'язані найбільші успіхи пасажирських дирижабельних перевезень. Уже через три тижні після виходу з верфі в 1928 р. він здійснив переліт у Нью-Йорк, після чого регулярно експлуатувався на пасажирських лініях, що пов'язували Європу з Америкою. За 9 років дирижабль виконав 578 польотів, при цьому 143 рази перетинав Атлантичний океан, здолавши відстань 1660000 км, загальна кількість перевезених пасажирів склала 17591 чол. За рівнем комфорту дирижабль не поступався океанським лайнерам. Пасажири розміщалися у двомісних обладнаних каютах зі спальними місцями, у передній частині була передбачена кают-компанія; через нахилені вікна кают і салону забезпечувався гарний огляд; також були передбачені вмивальні кімнати, пошта тощо. Ще більшим комфортом відрізнявся LZ-129 «Гінденбург», побудований у 1936 р. на заводах Ф. Цепеліна. Вже у рік виходу з верфі «Гінденбург» перевіз 1002 пасажирів, при тому, що ціна квитка становила 800 доларів – астрономічна за тим часом сума. Зробивши 63 польоти, через рік експлуатації він згорів при посадці за лічені секунди, чим заслужив трагічне право називатися «Небесним Титаніком».

Паралельно з розвитком дирижаблебудування в Німеччині будувалися дирижаблі і в інших країнах. Так, вже у березні 1918 р. в Радянській Росії була створена так звана «Летуча лабораторія», діяльність якої була спрямована на подальшу і якнайшвидшу інтенсифікацію розвитку радянського повітроплавання. З 1920 р. аеростати стали широко застосовуватися для наукових досліджень, промислових і пропагандистських цілей. В 1923 р. з метою поновлення промислового виробництва дирижаблів була створена спеціальна державна організація, що одержала назву «Дирижабльбуд». За десять років, починаючи з 1927 р., нею були споруджені та введені в експлуатацію 6 дирижаблів («СРСР-В-1» – «СРСР-В-6»). Останній з них з порядковим номером «6», провівши в 1937 р. у польоті 130 годин 27 хвилин, встановив світовий рекорд за тривалістю польоту серед керованих повітроплавальних аеростатів.

США також залишалися вірними традиціям будівництва і використання дирижаблів як у мирних, так і у військових цілях. Деякі американські дирижаблі широко використовувалися в справі освоєння віддалених північних земель. Так, наприклад, дирижабль «Шенандоа», що здійснив свій перший політ у 1923 р., через рік відправився в експедицію з дослідження Аляски. З 1925 р. фірма «Гуд'єр» побудувала більше 10 дирижаблів, які використовувалися в комерційних цілях, і до середини 1940 р., налітавши більше 6 млн. км, перевезли 365988 пасажирів. В 1930-ті роки в США були побудовані дирижаблі «Мейкон» та «Екрон» – найвідоміші повітряні гіганти.

У Європі в 1920-і роки дирижаблі також активно використовувалися при організації дослідницьких експедицій. Так, в 1926 р. арктична експедиція під керівництвом Р. Амундсена, Л. Елсворта і У. Нобілі на дирижаблі

РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

«Норвегія» здійснила перший трансарктичний безпосадочний переліт з острова Шпіцберген через Північний полюс на Аляску. В 1928 р. італійська експедиція під керівництвом У. Нобілі здійснила на дирижаблі «Італія» політ зі Шпіцбергена до Північного полюса. Дорогою назад дирижабль зазнав катастрофи. З шістнадцяти учасників експедиції були врятовані вісім.

Незважаючи на численні успіхи в експлуатації дирижаблів, загибель «Гінденбурга» призупинила експлуатацію дирижаблів як пасажирського транспорту, а пізніше дирижабль поступився місцем більш досконалому літальному апарату – літаку.

Появі першого літака ми зобов'язані американським авіаконструкторам, братам Улберу (1867 – 1912 рр.) та Орвіллу (1871 – 1948 рр.) Райт, яким вдалося 17 грудня 1903 р. здійснити перший успішний політ на самостійно сконструйованому ними аероплані «Флайер-1», політ тривав 59 сек. Верховенство США в авіабудуванні тривало недовго. Вже у 1909 р. французькому авіаконструкторові Луї Блерію (1872 – 1936 рр.) на літаку «Блерію-ХІ» вдалося вперше перелетіти через протоку Ла-Манш.

Розвиток авіабудування в Україні пов'язаний з ім'ям уродженця Києва Ігоря Сикорського (1889 – 1972 рр.), який у 1913 р. побудував перший у світі чотирьохдвигунний літак, що одержав назву «Російський витязь».

12 грудня 1913 р. І. Сикорський здійняв у повітря свій новий літак «Ілля Муромець», на ньому знаходилося 1100 кг вантажу, що майже вдвічі перевищувало тодішній світовий рекорд. Переобладнані літаки «Ілля Муромець» (рис. 5.5) використовувалися у 1921 – 1922 рр. на авіалнії Москва – Харків.

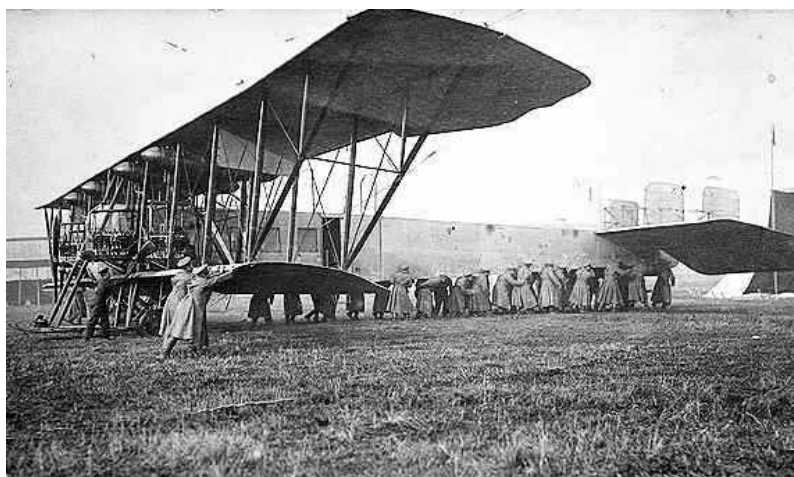

Рис. 5.5 – Літак «Ілля Муромець» конструкції І.Сикорського, 1913 р.

Емігрувавши в 1919 р. у США, І. Сикорський вже у 1923 р. заснував фірму, де під його керівництвом були створені пасажирські і військові літаки. В 1930-ті роки І. Сикорський активно працював над створенням машини з вертикальним зльотом. В 1939 р. здійснив перший політ вертоліт VS-300 конструкції Сикорського. Його удосконалена модель XR-4 у травні 1942 р. здійснила політ зі Стратфорда (шт. Коннектикут) у Дейтон (шт. Огайо), подолавши відстань більше 1,2 тис. км.

Однак найбільший технічний успіх супроводжував германського конструктора, професора Г. Юнкерса (1859 – 1935 рр.), фірма якого зуміла в 1915 р. створити й запустити в серію перший суцільнометалевий літак-моноплан «J-1» – прообраз всіх нині існуючих повітряних суден.

Найпоширеніший у Європі та США пасажирський літак 20-х років минулого століття був створений нідерландським авіаконструктором Антоні Фоккером (1890 – 1939 рр.) в 1921 р. і називався «Фоккер – 111». В 1926 р. на літаку Фоккера дістався Північного полюса Р. Берд.

В 1916 р. американський авіаконструктор і промисловець У. Боїнг (1881 – 1956 рр.) заснував фірму «Пасифік аеро продактс», що змінила через кілька місяців свою назву на «Боїнг ерплейн» і випускала до 1927 р. в основному військові літаки. У. Боїнг, використовуючи літаки власного виробництва організував поштові авіап перевезення, а в 1926 р. створив свою авіатранспортну компанію. Його ім'я носить сучасна фірма «Боїнг», що на сьогоднішній день є найбільшим у світі виробником магістральних лайнерів, що використовуються авіап перевізниками всього світу.

Перший пасажир був перевезений на літаку в 1908 р., коли француз Леон Деллагранж, здійснивши політ на аероплані з пасажиром, сам того не відаючи, поклав початок комерціалізації повітряного простору. Перша авіалінія, що з'єднала Сан-Дієго з Лос-Анджелесом, була відкрита в 1915 р. у США. Кращим доказом перетворення повітряного транспорту на дійсно масовий засіб пересування було майже повсюдне створення в першій половині ХХ ст. великих комерційних авіакомпаній. Причому родоначальником цієї справи виступила Росія, що цілком закономірно, з огляду на неосяжні простори країни і хронічне бездоріжжя. Навесні 1923 р. було утворено акціонерне товариство «Доброльот», що активно зайнялося прокладанням авіаліній і формуванням парку літаків. Згодом АТ «Доброльот» було перетворено в державну компанію «Аерофлот». Американська авіакомпанія Delta, що існує дотепер і посідає третє місце у світі за обсягами перевезень, була створена в 1924 р.; у тому ж році була створена і британська Imperial Airways; а знаменита німецька Lufthansa, що посідає зараз сьоме місце у світі за обсягами пасажироперевезень, – в 1925 р.; з 1933 р. розпочала діяльність Air France, що замикає зараз п'ятірку найбільших авіакомпаній світу, а лідер сучасних пасажироперевезень – компанія American Airlines виникла в 1934 р.

Перша організація, що регламентувала авіап перевезення, – Міжнародна асоціація повітряного руху (International Air Traffic Association), була заснована в 1919 р. Засновниками асоціації стали Англія, Німеччина, Данія, Швеція й Норвегія. По закінченню Другої світової війни, в 1945 р. асоціація була реорганізована і на її основі створене нове об'єднання – Міжнародна асоціація повітряного транспорту (International Air Transport Association). На сьогоднішній день об'єднання являє собою професійну асоціацію авіаційних компаній, що здійснюють міжнародні рейси. Її головна функція – упорядкування міжнародного комерційного авіаційного сполучення, введення єдиних для всіх членів правил і процедур і встановлення погоджених тарифів на пасажирські авіап перевезення на міжнародних маршрутах. Членами ІАТА є 259 авіакомпаній, що здійснюють міжнародні польоти; на їхню частку припадає близько 95 % міжнародного регулярного авіасполучення.

РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

В 1944 р. у Чикаго була заснована Міжнародна організація цивільної авіації (International Civil Aviation Organization)*. Діяльність ІКАО визначає Чиказька конвенція про цивільну авіацію – юридичний акт і основне джерело повітряного міжнародного права. Головним завданням є розвиток і забезпечення безпечного, спеціалізованого та економічно ефективного міжнародного ринку авіаперевезень відповідно до міжнародних стандартів і норм. Ця організація зі штаб-квартирою в Монреалі поєднує сьогодні 188 країн, що офіційно іменуються Договірними Державами. З багатьох спеціалізованих установ, що діють під егідою ООН, ІКАО – не тільки найбільш численна, але і найбільш ефективно діюча організація, що забезпечує єдині стандарти під час перевезення повітрям більш ніж 1,6 мільярда пасажирів і 30 мільйонів тонн вантажу щорічно.

Після Другої світової війни авіатранспорт став розвиватися стрімкими темпами. В 1954 р. був прийнятий в експлуатацію перший Боїнг-707. До 1958 р. авіакомпанія «Пан-Американ» відкрила трансатлантичні рейси з Нью-Йорка в Париж. Боїнг-707 міг доставляти 111 пасажирів на відстань 10000 км зі швидкістю 1000 км на годину. У тому же 1958 р. компанія «Мак-Доналд-Дуглас» випустила DC – 8, що мав не менш вражаючі можливості. Для польотів на середні й ближні відстані вводилися інші літаки. В 1964 р. Боїнг-727 стає основним авіалайнером внутрішнього ринку США; він перевозить 145 пасажирів зі швидкістю 1000 км на годину. Його модифікація, Боїнг-737, випущений в 1968 р., відразу ж посів провідне місце в польотах на ближні відстані. В 1970 р. був створений Боїнг-747 – перший по-справжньому місткий літак, здатний прийняти на борт до 500 чол.

В 1950-і роки самостійні дослідження зі створення надзвукового пасажирського літака були розпочаті в Європі англійською фірмою «Брістоль» і французькою компанією «Аероспас'яль». Однак, виходячи з фінансових міркувань, в 1962 р. уряди Франції та Великої Британії підписали угоду про спільну розробку літака «Конкорд», перше випробування якого відбулося в 1969 р. Проте, «Конкорду» не призначено було стати першим у світі надзвуковим лайнером. У регулярних рейсах «Конкорд» експлуатувався з 1976 по 2000 рр. Новим європейським проектом в області авіабудування став літак «Ербас», спільно створюваний концерном Європейська аеронавтика, оборона і космос» (створений в результаті злиття французького «Аероспас'яль», німецького DASA і іспанського CASA) і компанією «Брітїш Аероспейс».

За два місяці до випробування «Конкорда», 31 грудня 1968 р. у небо здійнявся ТУ-144 – перший у світі надзвуковий літак, що був розроблений і зібраний у конструкторському бюро Андрія Миколайовича Туполева (1898 – 1972 рр.). Раніше, в 1955 р. під керівництвом А.М. Туполева був

---

* Незважаючи на численні розбіжності між американськими і європейськими делегатами з питання обмеження конкуренції, сімнадцять із сорока країн ратифікували угоду, заснувавши Міжнародну Асоціацію повітряного транспорту. Міжнародні угоди по фінансових, правових, технічних і торгівельних питаннях зробили можливим створення всесвітньої системи повітряних перевезень.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

створений перший у світі серійний реактивний пасажирський літак ТУ – 104, здатний долати відстань до 2100 км зі швидкістю 800 км на годину.

Пасажирські реактивні літаки ЯК – 40 та ЯК – 42 побачили світ завдяки зусиллям інженерів конструкторського бюро Олександра Сергійовича Яковлєва (1906 – 1989 рр.). Під його керівництвом також були створені спортивні та учбово-тренувальні ЯК – 18 і ЯК – 50.

Поряд з бюро А.М. Туполева та О.С. Яковлєва, великий внесок у розвиток літакобудування був зроблений конструкторським бюро Сергія Володимировича Ілюшина (1894 – 1977 рр.). В 1958 р. ним був створений один з найпоширеніших лайнерів «Аерофлоту» – ІЛ – 18 з дальністю польоту до 7000 км. Літаки для внутрішніх рейсів, серед яких провідне місце посідав АН – 24, створювалися також в українському конструкторському бюро Олега Костянтиновича Антонова (1904 – 1984 рр.) (рис. 5.6).

Рис. 5.6 – О.К.Антонов

Розвиток авіаперевезень вимагав створення потужної інфраструктури, що включала диспетчерські служби, служби технічного обслуговування авіаційного парку, забезпечення безпеки польотів тощо. Особливе місце в повітряних перевезеннях посідали аеропорти, серед яких найбільш великими на сьогоднішній день є Хартфілд Інтернешнл (Атланта, США), О'хара Інтернешнл (Чикаго, США), Хітроу (Лондон, Великобританія), Ханеда (Токіо, Японія), Лос-Анджелес Інтернешнл (Лос-Анджелес, США), Форт Верт Інтернешнл (Даллас, США), Франкфурт Інтернешнл (Франкфурт, Німеччина), Шарль де Голль (Париж, Франція).

Для захисту інтересів авіапасажирів і забезпечення їхнього страхового обслуговування була створена Міжнародна асоціація авіаційних пасажирів (International Airline Passenger's Association), що також розгорнула широку дисконтну програму для туристів, які часто користуються авіатранспортом. Суть програми полягає в наданні широкого спектра знижок на послуги проживання в різних готельних комплексах, послуги із прокату автомобілів тощо.

За короткий час повітряний транспорт значно зменшив вартість перевезень, що дозволило мільйонам людей здійснювати поїздки на далекі відстані.

Наприкінці ХХ ст. фахівці багатьох країн активно заговорили про розвиток нового виду туризму – космічного. Це найбільш дорогий і, мабуть, найекзотичніший вид відпочинку. Поки космічних туристів можна перерахувати по пальцях – це американський мільйонер Деніс Тіто, громадянин ПАР Марко Шаттлворт, американець Грегорі Олсен, перша жінка космічний турист американка іранського походження Ануше Ансарі, двічі – американець угорського походження Чарльз Сімоні та американець Річард Геріот.

РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Хоча аматорам екстремальних відчуттів вже зараз пропонується можливість випробувати всі «принадності» космічного польоту на спеціальних тренажерах, на яких тренуються майбутні космонавти, бажаючих відправитися безпосередньо в космос не так вже і мало. Наприклад, отримані результати опитування в Японії показали, що 70 % людей у віці до 60 років і більше 80 % людей – до 40 років хоча б раз у житті хотіли б побувати в космосі.

Найбільш близько до ідеї «чистого» і найбільш масового космічного туризму підійшли американці. 21 червня 2004 р. льотчик Майк Мейвіл на космічному човнику (ракетоплані) Спејс Шіп 1 (Space Ship 1) (рис. 5.7) вперше зробив короткостроковий політ у космос. Космічний човник був піднятий літаком-носієм Вайт Найт (White Night) на висоту 17 км, де ракетоплан відокремився від літака-носія, за 80 секунд розвив надзвукову швидкість і здійнявся на висоту 100 км. Фінансує даний проект один із засновників компанії Microsoft Пол Аллен, що входить до числа найбільш багатих людей планети.

Рис. 5.7 – Космічний човник Спејс Шіп 1 (Space Ship 1)

Аналогічні дослідження та розробки проводяться і в Росії.

Запропоновані американські та російські розробки мають шанс стати більш «відкритими» для космічного туризму системами не тільки в силу відносної дешевини польотів, але і за показниками часу підготовки до подорожі та оптимальних вимог до здоров'я його учасників.

Контрольні питання і завдання

1. Розкрийте сутність поняття «транспортна інфраструктура туризму».
2. Дайте коротку характеристику основним видам транспорту в туризмі.
3. Яким чином відбувалося становлення залізничного транспорту в XIX – XX ст.?
4. Коротко охарактеризуйте історію автомобілебудування. Яке значення автотранспорт мав для розвитку туризму?
5. Яким чином відбувався розвиток круїзного напрямку в туризмі?
6. Дайте характеристику еволюції повітряних транспортних засобів.
7. Яким чином відбувалося становлення авіаційного транспорту? Назвіть видатних вітчизняних авіабудівників.
8. У чому сутність космічного туризму?

РОЗДІЛ 6. ТУРИЗМ – ФЕНОМЕН ХХ СТОЛІТТЯ

6.1. Формування основних туристських центрів у першій половині ХХ ст.

Вже наприкінці ХІХ ст. у Європі вчені відзначали величезне значення міжнародного туризму, його позитивний вплив на економіку країни, що приймає туристів. На початку ХХ ст. міжнародний туризм отримав могутній поштовх і в Північній Америці, що пояснювалося активним розвитком і стабільним зростанням виробництва на даній території, підвищенням рівня життя окремих категорій населення, вигідним курсом американського долара по відношенню до валюти більшості країн, а також економічною і політичною стабільністю та іншими чинниками, які визначили провідну роль американських туристів в міжнародному туризмі. Офіційна американська статистика зафіксувала, що ще в 1869 р. громадяни США на закордонні поїздки витрачали 25 млн. дол., в 1909 р. ця сума складала 170 млн. дол., а в 1929 р. збільшилася до 868 млн. дол. Основний потік американських туристів прямував до Канади, що пояснювалося рядом чинників: наявністю спільного кордону між США і Канадою, що протягнувся на тисячі кілометрів; цікавими визначними пам'ятками, що розташувалися уздовж кордону (Великі озера, Ніагарський водоспад і тому подібне); автомобільним бумом в США, внаслідок якого автомобіль став доступним засобом пересування для широких верств населення; розвиненою мережею автомобільних доріг. Згідно статистиці, в 1930 р. із США до Канади прибуло 5,4 млн. автомобілів із числом туристів майже 15,7 млн. чол., а загальне число американських туристів досягло 17 млн. чол., завдяки чому в 1920-і роки Канада впевнено посідала перше місце в світі за кількістю туристів, а надходження від іноземного туризму стояли на другому місці за об'ємом після головної експортної статті країни – продажу пшениці. Серед причин, чому американці відправлялися до Канади, було і бажання купити алкогольні напої, що вільно продавалися в Канаді, тоді як в США у той час діяв «сухий закон». Таким чином, можна сказати, що ще в 20-ті роки минулого століття були започатковані так звані «дрінк-тури» (“drink-tour”, від англ. to drink – пити).

Хоча на туризм з Канадою припадало більше 90 % всього іноземного туризму в США, ще з середини ХІХ ст. серед забезпечених американців, передусім вихідців з Європи, стали популярними подорожі на свою історичну батьківщину, що сприяло розвитку трансатлантичних океанських перевезень, про що йшлося вище.

В'їзний туризм розвивався в США значно повільніше ніж виїзний, надходження від в'їзного туризму були в 4-6 разів менше, ніж витрати американських туристів на зарубіжні поїздки. При цьому основний потік в'їзного туризму, так само, як і виїзного, доводився на сусідню Канаду.

РОЗДІЛ 6. ТУРИЗМ – ФЕНОМЕН ХХ СТОЛІТТЯ

В'їзний туризм гальмувався і ставленням офіційної влади до іноземних туристів. Практично всі громадяни, що прибували в США з Європи, реєструвалися як емігранти. Вважалося, що основною метою їх поїздки до Північної Америки було прагнення влаштуватися в цій країні; виключення робилося лише для європейців, що прибували в США на пароплавах в каютах вищого класу. Оскільки вони могли дозволити собі подорож за океан, їх реєстрували як неемігрантів.

Велика Депресія 1929 – 1933 рр. негативно позначилася як на всіх галузях промисловості в цілому, так і на туризмі зокрема. Витрати американців на поїздки за кордон скоротилися до 250 – 300 млн. дол. на рік. Проте, не дивлячись на це за період 1926 – 1936 рр. загальний дефіцит туристського балансу склав більше 5 млрд. дол., що змусило уряд США вживати термінових заходів з обмеження виїзду громадян за рубіж, перш за все за океан, оскільки найбільших розмірів витрати досягали саме під час цих поїздок. З метою активізації внутрішнього туризму в 1938 р. був створений спеціальний урядовий комітет для управління внутрішнім і зовнішнім туризмом, в країні була проведена широка рекламна акція під гаслом «Огляньте свою власну країну», вживалися й інші заходи щодо розвитку внутрішнього туризму.

Не дивлячись на активізацію і масовість туризму в Європі в ХІХ ст., подальшого свого розвитку він набув лише з другої половини 20-х років ХХ ст. Перша світова війна (1914 – 1918 рр.), що охопила практично всі європейські держави; політична нестабільність в Росії, що призвела до революції 1905 – 1907 рр., а потім лютневої буржуазної і жовтневої соціалістичної революцій 1917 р., і Громадянська війна (1918 – 1920 рр.), що відбулася за ними, на території вже Радянської Росії, різко негативно позначилися на розвитку туризму в Європі.

Зміна суспільного устрою в Росії стимулювала активізацію соціальних процесів в європейських країнах. Страх перед повторенням аналогічних революцій в інших державах Європи змусив їх керівництво провести низку заходів щодо поліпшення життя своїх громадян, їх соціального захисту, зокрема, в багатьох країнах були введені відпустки і вихідні, зменшена тривалість робочого дня, збільшена оплата праці тощо. Всі ці процеси поступово призвели до нового витка активності у сфері туризму: поїздки і відпочинки для європейців стали доступнішими. Проте в багатьох країнах Європи туризм як і раніше розглядався як сфера комерційної діяльності; численні краєзнавчі туристські суспільства, які були осередками національно-культурного відродження і патріотичного виховання громадян (перш за все молоді) не отримали державної підтримки. Навпаки, держава бачила в них джерело нестабільності. Не отримав у той час підтримку й соціальний туризм.

Незважаючи на вищесказане, вже в 20-30-і роки минулого століття для європейського туристського руху були характерні деякі риси, які можна прослідкувати й на сучасному етапі.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

Так, центром міжнародного туризму в Європі в той час, як і зараз, була Франція. Щорічно її відвідували більше 2 млн. чол., які витрачали на відпочинок в цій країні 350 – 400 млн. дол. Іноземних туристів приваблювали Париж з його історичними визначними пам'ятками, а також відпочинок на Середземноморських курортах Франції (Канни, Ніцца тощо). Основний потік в'їзного туризму доводився на Англію, Німеччину, США. З початком світової економічної кризи (1929 – 1933 рр.) потік іноземних туристів до Франції почав катастрофічно падати, їх число знизилося більш ніж в 2 рази.

Стабільністю в розвитку в'їзного туризму відзначалася у той час Швейцарія. Туризм розвивався в цій країні різнопланово: лікувально-кліматичний туризм брав свої витoki ще з часів Стародавнього Риму, а з кінця XVIII ст. Швейцарія по праву почала вважатися й батьківщиною гірського туризму. Крім того, завдяки нейтралітету, Швейцарія наприкінці XIX – початку XX ст. була центром проведення всіляких міжнародних конгресів, конференцій і нарад, на які регулярно з'їжджалися представники міжнародних організацій, ділових кіл тощо. У Швейцарії також розташувалася Ліга Націй, від обслуговування персоналу якої вже в той час країна отримувала більше 4 млн. дол. щорічно. Всього ж дохід від іноземного туризму в Швейцарії в 1928 р. складав 76,5 млн. дол., тоді як кількість туристів перевищувала 2,5 млн. чол. За цим показником країна знаходилася на першому місці в Європі, випереджаючи Францію. За Францією залишалося лідерство за об'ємом валютних надходжень, що пояснювалося, перш за все, термінами перебування іноземців: так, поїздки більшості іноземних туристів до Швейцарії мали діловий характер і, відповідно, були, короткостроковими, тоді, як Франція користувалася популярністю серед туристів, що прагнули відпочити на Середземноморських курортах.

Серед інших європейських країн-лідерів з прийому іноземних туристів в цей період слід виділити Австрію і Італію, яким, як і Франції і Швейцарії, вдалося переступити рубіж в 1 млн. іноземців. Хоча поїздки до Австрії, яка володіє прекрасними для розвитку туризму природно-кліматичними умовами і вигідним географічним положенням, мали, як і до Швейцарії, переважно, короткостроковий і транзитний характер, і доходи від міжнародного туризму у 1929 р. склали лише 36 млн. дол., число іноземних туристів вже тоді досягло 1,8 млн. чол.

Італія, завдяки тисячокілометровому морському побережжю, м'якому клімату, величезній кількості безцінних історичних, архітектурних і культурних пам'яток, багатовіковій історії, не тільки приваблювала туристів зі всього світу, але і мала багатовікові традиції їх прийому та обслуговування. У 1929 р. число іноземців, що відвідали Італію з метою туризму, складало 1,22 млн. чол., а дохід від них перевищив 137 млн. дол., що вивело Італію за рівнем туристських надходжень на друге місце в Європі.

П'яте місце в Європі за числом іноземних туристів посідала Німеччина. Кількість іноземців, які щорічно відвідували цю країну, складало

Рис. 6.1 – Карлови Вари (Карлсбад)

близько 1 млн. чол., а доходи від міжнародного туризму в 1929 р. досягли 42,9 млн. дол. Німеччина вже тоді була лідером в Європі за кількості виїжджаючих туристів: від 1 до 2 млн. німців щорічно здійснювали закордонні поїздки. Не дивлячись на активний розвиток міжнародного туризму, в Німеччині розвивався й внутрішній туризм, який концентрувався на курортах Баварії і Баден-Вюртемберг, відомих ще стародавнім римлянам (зокрема, курорт Ба-

ден-Баден), а також на кліматичних курортах, розташованих на узбережжі Північного моря. Могутній поштовх німецький внутрішній туризм отримав з приходом до влади Адольфа Гітлера (справжнє прізвище Шикльгрюбер) (1889 – 1945 рр.): у той час туризм в Німеччині почав використовувати механізм пропаганди німецького стилю життя, переваги німецької нації і тому подібне.

Окрім Німеччини, основним постачальником туристів в Європі була Англія; щорічно в закордонні поїздки виїжджало більше 1 млн. чол., а їх витрати склали більше 150 млн. дол. (1929 р. – 158,9 млн. дол.), в той час, як число іноземних туристів, що відвідали Англію в 1929 р., досягло лише 450 тис. чол., а надходження від міжнародного туризму – 108,9 млн. дол. Англійський уряд, як і американський, у той час сильно турбувався витоком валюти за кордон, особливо гостро ця проблема стала під час світової економічної кризи. Аналогічно США, в Англії була проведена кампанія «Витрачай свої гроші в своїй країні», направлена на активізацію внутрішнього туризму. До цього часу належать й одні з перших маркетингових досліджень в туризмі, в результаті яких була визначена структура туристів за цілями прибуття: понад 55 % іноземців прибували до Англії з метою відпочинку, 24 % були діловими туристами, на транзитних туристів припадало 11 %, а на частку трансмигрантів – 10 %.

Якісна матеріально-технічна база для прийому і обслуговування туристів була створена ще у ХІХ ст. в Чехії та Угорщині, однак більшість туристських об'єктів розташовувалося в цих країнах на відносно незначній території

Так, в Чехії найбільш популярним вважався курорт Карлсбад (Карлови Вари) (рис. 6.1), а в Угорщині туристські об'єкти були переважно зосереджені в Будапешті, що був відомий своїми цілющими джерелами ще з часів Стародавнього Риму.

Число іноземних туристів, що відвідали Чехію в 1928 р., склало більше 400 тис. чол., надходження від їх обслуговування досягли 23,1 млн. дол.; більше 100 тис. іноземців щорічно відвідувало Угорщину. Таку ж кількість туристів приймала і Югославія (1929 р. – 123 тис. чол.) (рис. 6.2),

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

що відома своїми адриатичними курортами, чудовою природою й історичними пам'ятниками. Окрім того, в Чехії й Угорщині на початку століття з'явилися національні організації, що опікувалися питаннями туризму: у 1902 р. в Угорщині вперше в світовій практиці було створено національне туристське агентство «Ібус», а в 1920 р. в Чехії був організований «Чедок».

Популярністю користувався й зимовий туризм в Європі, основні його потоки припадали на північні країни: Скандинавський півострів і Фінляндію, проте в загальноєвропейському масштабі частка цих країн в міжнародному туризмі була незрівнянно мала. Так, в 1929 р. Фінляндію відвідало приблизно 40 тис. іноземних туристів.

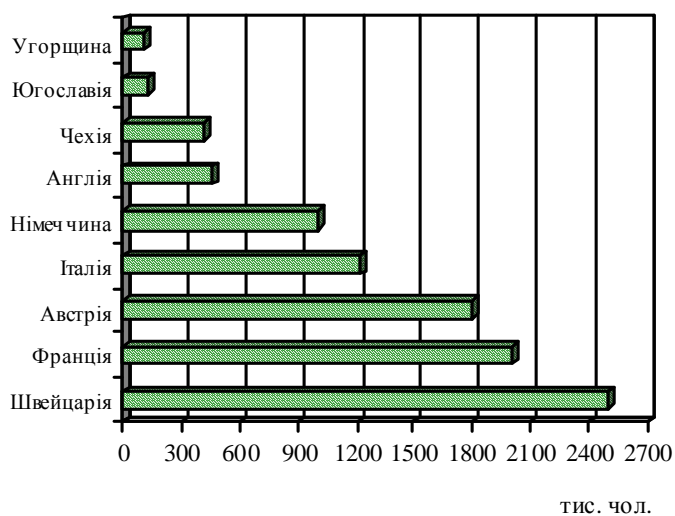

Рис. 6.2 – Лідери з прийому іноземних туристів, Європа, 1929 рік

ціальним питанням; по-третє, на невеликій території цих держав розташовувалася величезна кількість історичних і архітектурних пам'ятників, музеїв; країни Бенілюксу мають в своєму розпорядженні рідкісний за красою природно-рекреаційний потенціал; по-четверте, разом із Швейцарією, ці країни вже тоді стали місцем проведення багатьох конференцій, нарад та інших масових заходів.

Спроби відродження туризму неодноразово робилися в XIX – XX ст. у Греції. Найбільша кількість туристів відвідала цю країну в 1896 р., коли в Афінах відбулися перші Олімпійські ігри сучасності. Проте, із-за слабо розвиненої матеріальної бази туризму Греція ще дуже довго не могла посісти гідне місце серед лідерів світового туристського бізнесу.

6.2. Розвиток туризму в другій половині XX ст.

Друга світова війна (1939 – 1945 рр.) завдала непоправного збитку світовому господарству в цілому, і світовому туризму зокрема. У багатьох країнах була практично повністю знищена матеріально-технічна база туризму, були зруйновані або серйозно постраждали історичні, архітектурні, культурні пам'ятки, знищена транспортна інфраструктура, загинули під час війни фахівці в області туризму і готельної справи. Не дивлячись на всі

вищеназвані негативні чинники, інтерес до відпочинку й туристських поїздок після Другої світової війни стрімко збільшувався. Завдяки економічному зростанню, що спостерігалось в багатьох країнах Європи, яке сприяло зростанню добробуту населення, туризм поступово став надбанням не тільки привілейованих класів, але і досить широких верств населення.

Починаючи з 50-х років доходи від міжнародного туризму за темпами зростання значно перевищували як показники зростання світового національного доходу, так і темпи зростання світового експорту. Кількість іноземних туристів також стабільно збільшувалася, хоча темпи зростання були не такими високими, як темпи зростання надходжень. Значне збільшення доходів від міжнародного туризму припадає на 70-ті й кінець 80-х років минулого століття. У порівнянні зі зміною числа туристів в світі, надходження від міжнародного туризму збільшувалися випереджаючими темпами, що пояснюється підвищенням доходів туристів, а, отже, можливістю витратити більше коштів на відпочинок, а також здорожченням туристських і транспортних послуг. Туризм, як чітко було відмічено, є свого роду барометром політичної і економічної ситуації в світі і відображає основні тенденції, характерні для світового економічного господарства.

Туристські потоки завжди розподілялися вкрай нерівномірно, що особливо було помітне в 50 – 60-х роках минулого століття: на долю європейських країн припадало більше 70% від загальної кількості іноземних туристів, а близько 65-75% туристського ринку припадало на 15 країн-лідерів, причому в 1950 р. більше 70% іноземних туристів прийняли країни першої п'ятірки (США, Канада, Італія, Франція і Швейцарія) (табл. 6.1)

Високі темпи розвитку туризму в другій половині ХХ в. пояснювалися наступними чинниками, серед яких слід виділити:

✓ *політичні.* Не дивлячись на регіональні конфлікти, на планеті в цілому панував мир, а політична стабільність в туристських регіонах була та залишається чи не найголовнішим чинником, що визначає інтерес туристів до тієї чи іншої країни;

✓ *економічні.* Достатньо стабільне зростання виробництва в багатьох державах, перш за все в Європі та Північній Америці, визначав високий попит на людські ресурси, конкуренція на ринку праці вела до постійного збільшення рівня оплати праці, наявність вільних коштів у населення робила туризм з кожним роком все більш доступнішим видом відпочинку;

✓ *соціальні.* З одного боку, поліпшувалися умови роботи громадян, вводилися додаткові вихідні, збільшувалися оплачувані відпустки, з іншого боку – достатньо великі навантаження на роботі викликали необхідність психологічного відпочинку, зміни обстановки; саме в цей час в Європі почали розвиватися короткострокові подорожі, у громадян європейських країн, США, Канади з'явилася можливість дробити відпустку, що послужило стимулом до розвитку зимового туризму;

Таблиця 6.1 – Лідери світового туристського ринку в 1950 – 1990 рр.

1950 р.		1965 р.		1970 р.		1985 р.		1990 р.	
Місце	Частка на ринку, %	Місце	Частка на ринку, %	Місце	Частка на ринку, %	Місце	Частка на ринку, %	Місце	Частка на ринку, %
1	США	1	Іспанія	1	Італія	1	Франція	1	Франція
2	Канада	2	Канада	2	Канада	2	США	2	США
3	Італія	3	Італія	3	Франція	3	Італія	3	Іспанія
4	Франція	4	Франція	4	Іспанія	4	Іспанія	4	Італія
5	Швейцарія	5	США	5	США	5	Австрія	5	Угорщина
Частка на ринку, %									
	70,7		40,5		43,2		38,7		37,9
6	Ірландія	6	Австрія	6	Австрія	6	Великобританія	6	Австрія
7	Австрія	7	ФРН	7	Німеччина	7	Канада	7	Великобританія
8	Іспанія	8	Швейцарія	8	Швейцарія	8	ФРН	8	Канада
9	Німеччина	9	ЧССР	9	Югославія	9	Мексика	9	ФРН
10	Великобританія	10	Великобританія	10	Великобританія	10	Швейцарія	10	Канада
Частка на ринку, %									
	16,9		18,3		21,9		19,6		18,9
11	Норвегія	11	Югославія	11	Угорщина	11	Угорщина	11	Швейцарія
12	Аргентина	12	Нідерланди	12	ЧССР	12	Югославія	12	Китай
13	Мексика	13	Португалія	13	Бельгія	13	Китай	13	Греція
14	Нідерланди	14	Угорщина	14	Болгарія	14	Греція	14	Португалія
15	Данія	15	СРСР	15	Румунія	15	Португалія	15	Малайзія
Частка на ринку, %									
	9,1		6,5		9,8		11,3		10,5
Всього: 25,3 млн. дол.									
Інші	3,3	Інші	34,7	Інші	25,1	Інші	30,4	Інші	32,7
Всього: 115,9 млн. дол.									
Всього: 165,8 млн. дол.									
Всього: 327,6 млн. дол.									
Всього: 457,2 млн. дол.									

РОЗДІЛ 6. ТУРИЗМ – ФЕНОМЕН ХХ СТОЛІТТЯ

✓ *культурно-освітні*. Доступність освіти, що призвела до покращення загального інтелектуального рівня населення, викликала інтерес до пізнання історії, культури, етнографії, фольклору різних народів;

✓ *науково-технічний прогрес*. Активний розвиток транспортних систем, особливо авіатранспорту, зробив можливими поїздки у віддалені регіони світу, а збільшення конкуренції на ринку транспортних послуг призвело до зниження вартості поїздок, і, отже, збільшенню їх кількості. Модернізація і автоматизація використання людської праці, що призвели до зменшення потреби в людських ресурсах на крупних виробництвах, викликали необхідність активного розвитку сфери послуг і, перш за все, туризму;

✓ *розвиток засобів масової інформації*. Величезний вплив на потенційних туристів мало розповсюдження телебачення.

Не дивлячись на вищеперелічені чинники, що сприяли популяризації туризму, післявоєнний час характеризувався і рядом негативних процесів, які помітно ускладнювали розвиток туризму.

Друга світова війна дала поштовх до розділення світу на два протилежні табори: соціалістичний і капіталістичний, в яких туризм в післявоєнний час почав розвиватися за двома різними сценаріями. Якщо в капіталістичних країнах туризм став однією з найважливіших галузей економіки, то в соціалістичних державах туризм не тільки розглядався як джерело валютних надходжень, але і як інструмент пізнання історії і культури, а найголовніше, як елемент пропаганди і патріотичного виховання. Щоб не допустити витоку валюти, в соціалістичних країнах держава повністю взяла під свій контроль виїзний туризм, який міг відносно вільно розвиватися лише в межах країн соціалістичного табору. У той же самий час активізується розвиток внутрішнього туризму: ведеться будівництво недорогих туристських баз, будинків відпочинку і інших засобів розміщення з мінімальним рівнем сервісу, розробляються маршрути з активним способом пересування. Ці та багато інших заходів були направлені не тільки на популяризацію і доступність внутрішнього туризму, але і на пропаганду соціалістичного ладу.

Крім того, нерівномірність розвитку міжнародного туризму, що була характерна для першої половини минулого століття, збереглася й у післявоєнний період.

Впродовж багатьох десятиліть Європа була і залишається найпривабливішим туристським регіоном на Землі. Велика кількість культурних і історичних пам'яток, різноманітні ландшафти, освоєні пляжі, високорозвинута інфраструктура, а також стабільна політична і економічна ситуація – все це сприяє постійному інтересу туристів до відпочинку в цьому регіоні.

Не дивлячись на те, що туризм розвивався в Європі, починаючи з середини ХІХ ст., його значна активізація припадає на другу половину минулого століття. Одним з найбільш важливих стимулюючих чинників, що значно вплинув на розвиток туризму в Європі, є інтеграційні процеси, що

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

беруть свій початок з 1950 р. Саме цього року міністром закордонних справ Франції Робером Шуманом була підписана декларація, в якій містилася офіційна пропозиція про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС). Договір про створення цього співтовариства був підписаний Францією, ФРН, Бельгією, Нідерландами, Люксембургом і Італією 18 квітня 1951 р. Інтеграція цього найважливішого у той час сектора господарства відкрила шлях для інтеграції і інших галузей економіки, наслідком чого стало підписання 25 березня 1957 р. членами ЄОВС Римських договорів про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом).

Головними цілями Договору про ЄЕС стали створення митного союзу і спільного ринку для вільного руху товарів, осіб, капіталів і послуг на території Співтовариства, а також введення загальної політики в області сільського господарства. Країни, що підписали його, зобов'язувалися почати зближення у своїй економічній політиці, гармонізувати законодавства в області економіки, умов праці і життя тощо.

Успіх співпраці держав в рамках вищеперелічених угод привів до того, що у 1973 р. до співтовариства приєдналися Великобританія, Данія, Ірландія, у 1981 р. – Греція, у 1986 р. – Іспанія, Португалія. У 1993 р. на базі ЄЕС, згідно Маастріхтському договору, був утворений Європейський Союз, до якого в 1994 р. приєдналися Австрія, Швеція, Фінляндія, а в 2004 р. – Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Мальта, Словенія, Кіпр, Латвія, Литва, Естонія, в 2007 р. – Румунія та Болгарія.

Таблиця 6.2 – Кількість іноземних туристів, млн. чол.

Регіон	1950	1960	1970	1980	1990	2000
Європа	16,8	50,4	113,0	186,0	280,6	392,7
Америка	7,5	16,7	42,3	61,4	93,0	128,0
Азія й Океанія	0,2	0,9	6,2	24,3	57,5	115,3
Африка	0,5	0,8	2,4	7,4	15,0	27,4
Близький Схід	0,2	0,6	1,9	7,5	9,7	24,0
ВСЬОГО	25,2	69,4	165,8	286,6	455,8	687,4

Джерело: ВТО

Таблиця 6.3 – Надходження від міжнародного туризму, млрд дол.

Регіон	1950	1960	1970	1980	1990	2000
Європа	0,90	3,9	11,0	63,6	143,8	229,7
Америка	1,10	2,5	4,8	25,4	69,2	133,5
Азія й Океанія	0,04	0,2	1,2	10,3	41,3	86,9
Африка	0,10	0,2	0,5	2,6	5,3	10,8
Близький Схід	0,03	0,1	0,4	3,5	4,5	12,4
ВСЬОГО	2,17	6,9	17,9	105,4	264,1	473,3

Джерело: ВТО

РОЗДІЛ 6. ТУРИЗМ – ФЕНОМЕН ХХ СТОЛІТТЯ

Інтеграційні процеси в Європі виключно сприятливо позначилися на розвитку туризму. Якщо в 1950 р. число туристів, що відвідали країни Європи, складало 16,8 млн. чол., то через 25 років їх кількість збільшилася майже в 10 разів (табл. 6.2, 6.3).

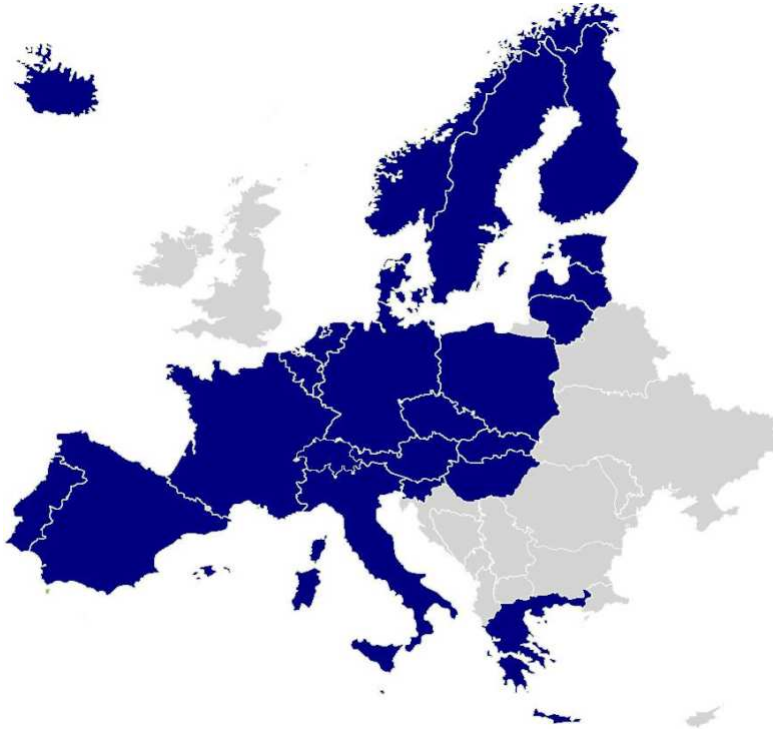

Рис. 6.3 – Країни-члени Шенгенської угоди

Угоду було підписано в Шенгені, маленькому містечку в Люксембурзі. Шенген знаходиться поблизу точки сходження кордонів Люксембургу, Німеччини та Франції.

15 березня 2006 було прийнято Шенгенський кодекс про кордони, що змінював Шенгенську конвенцію.

До Шенгенського простору входять 22 із 27 держав-членів ЄС (усі «старі» держави-члени ЄС окрім Великої Британії та Ірландії та усі «нові», окрім Кіпру, Румунії та Болгарії), 2 країни Європейської економічної зони (Норвегія та Ісландія) і Швейцарія. 21 грудня 2007 року до Шенгенської зони приєдналися 9 нових держав-членів ЄС, що вступили до Союзу у 2004 році (окрім Кіпру, що приєднується до неї пізніше). Станом на 2007 рік угода діяла у 24 країнах: Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ісландія, Італія, Греція, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Іспанія, Швеція, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія.

5 червня 2005 на референдумі в Швейцарії громадяни проголосували за вступ країни до Шенгенської зони. 12 грудня 2008 року Швейцарія приєдналась до Шенгенської зони.

Усі Шенгенські країни, окрім Ісландії, Норвегії та Швейцарії, є країнами-членами ЄС.

Прагнучи задовольнити потреби туристів, що постійно зростають, багато підприємств готельно-туристської галузі європейських країн, по-

Також важливим кроком щодо активізації туризму було впровадження в дію Шенгенської угоди.

Шенгенська угода – договір «Про відміну паспортного митного контролю між країнами Європейського союзу», вперше підписане 14 липня 1985 сімома європейськими державами (Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Франція, Німеччина, Португалія та Іспанія). Угода вступила в дію 26 березня 1995 року.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

ліпшивши якість обслуговування, вимушені були підвищити ціни на свої послуги. І якщо на забезпечених європейцях це практично не позначилося, то поїздки до Європи для туристів з регіонів з відсталими економіками стають накладними. Тому більше 90 % закордонних поїздок до Європи здійснюють самі європейці.

6.3. Характеристика основних туристських напрямів у другій половині ХХ століття

Не дивлячись на економічні, політичні зв'язки, багато в чому схожий соціальний розвиток, кожна з європейських країн політику у сфері туризму будувала, спираючись на унікальні природні, історичні, культурні ресурси.

Іспанія, наприклад, яка в першій половині ХХ ст. не була залучена до міжнародного туристського обміну, відразу після Другої світової війни почала активне освоєння побережжя країни, надаючи, при цьому, численні пільги підприємствам туристської сфери. Стрімкий розвиток туризму дозволив державі за короткий час подолати складну економічну кризу. Рационально використовуючи унікальну культурно-історичну спадщину, іспанський уряд стимулював відкриття готелів, в тому числі і у старовинних замках (парадорів)*, що значно збільшило інтерес туристів до екскурсійних турів. У Іспанії за короткий час була створена ціла індустрія розваг. У кожному, навіть невеликому туристському центрі, обов'язково будувалися парки розваг, прекрасні сади і музеї. Хоча кожне курортне містечко придбало сучасне обличчя, в ньому обов'язково трепетно зберігається історична частина з вузькими мощеними вулицями, римськими руїнами і старовинними церквами.

Німеччина, що традиційно була постачальником туристів, зберегла дану тенденцію і у другій половині ХХ ст. Хоча німці переважно надають перевагу відпочинку в сусідніх державах, особливо Австрії (зимовий туризм), Франції і Швейцарії (у міжсезоння, а також взимку), Італії (літній і зимовий туризм), Іспанії (літній туризм), останнім часом їх інтереси розповсюджуються і на держави Східної Європи, Північної Америки, Східної Азії і Північної Африки. В середині країни, крім культурно-пізнавального і лікувального видів туризму, широкого поширення набув діловий і розважальний туризм. Численні виставки, що проводяться в Німеччині, привертають увагу галузевих фахівців з усього світу. А всілякі свята, карнавали, маскаради збирають найбільшу в світі аудиторію туристів.

Туризм в *Австрії* має свої традиції, які хоча і почали формуватися ще декілька сторіч тому, але залишаються характерними і сьогодні. Австрія – ідеальна країна для любителів подорожувати по горах. Прекрасно розвинена автомобільна і туристсько-рекреаційна інфраструктура дозволяє охочим потрапити практично в будь-які, навіть найнепрохідні місця і від-

---

* Парадори – це готелі в Іспанії, що розташовуються у старовинних замках. Зазвичай – це чотирьохзіркові готелі.

почити там із комфортом. Австрію називають колискою гірськолижного спорту і відпочинку. Катання на лижах поширене тут повсюдно. Австрія відвіку славилася своїми бальнеологічними курортами, тому лікувальний туризм також набув широкого розвитку. Наявність термальних джерел, які використовуються для ванн, питного лікування, інгаляцій; експлуатація штолень, що залишилися після гірських вироблень, для спелеотерапії, а також чисте повітря зробили Австрію чудовим місцем для охочих одночасно відпочити і підлікуватися.

Максимально ефективному використанню туристських ресурсів в Швейцарії сприяє грамотна політика уряду, що стимулює розвиток туризму. У 1978 р. була прийнята унікальна на той момент «Концепція туризму», згідно якої держава бере на себе всі функції керівництва і координації діяльності в області туризму, але при цьому основи туристської політики Федерального уряду мають рекомендаційний характер. На федеральному рівні також були видані ряд законів, що підтримують розвиток туризму, серед яких «Про кредитування готельного господарства і туризму», «Про інвестиційну допомогу гірським районам». Особливий інтерес являє останній закон, згідно з яким туризм розглядається як один із засобів запобігання відтоку населення з віддалених гірських районів в міста. Закон передбачає надання безвідсоткових або пільгових федеральних кредитів для розвитку інфраструктури в цілому і під будівництво туристських об'єктів. Інвестування коштів у віддалені і гірські райони сприяли затвердженню Швейцарії як одного зі світових лідерів розвитку гірського і гірськолижного туризму. Проте, окрім традиційних видів, в Швейцарії, що скрізь і неухильно дотримує нейтралітет, активного розвитку набув діловий туризм. Женева і Давос є одними з кращих в світі місць для проведення різного роду міжнародних конференцій, семінарів, симпозіумів.

Великобританію можна віднести до розряду країн-родоначальниць організованих форм туризму. Статистика свідчить, що більшість туристів приїжджають до Великобританії з метою відпочинку, друге місце посідає діловий і конгресний туризм, на третьому – відвідування родичів і друзів. Самі ж британці вважають за краще подорожувати власною країною. Частина внутрішнього туризму складає близько 85 % всіх поїздок, що здійснюються англійцями. Впродовж майже двох сторіч у Великобританії формувалася туристська індустрія, яка на цей час досягла значних розмірів. Сьогодні туризм є другою за об'ємами галуззю, у сфері якої зайнято близько 8 % працездатного населення країни. Успішному розвитку туристської галузі Великобританії сприяють унікальні природно-рекреаційні ресурси країни, а також могутня матеріально-технічна база туризму. Система управління індустрією туризму також має глибоке історичне коріння. У 1969 р. законодавчим актом було створено Британське Управління з туризму, Англійську Раду з туризму, Шотландську Раду з туризму та Валійську Раду з туризму. Рада з туризму Північної Ірландії була створена ще в 1948 році.

Італія є популярним місцем цілорічного туризму. Туристська індустрія Італії досягла високого рівня розвитку. В Альпійському туристському

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

районі успішно розвивається і функціонує зимовий гірськолижний туризм; прекрасне морське узбережжя, розвинена мережа підприємств готельного господарства створили всі передумови для процвітання літнього курортного туризму. У той же час величезна кількість археологічних, історичних, культурних пам'яток сприяють розвитку пізнавального туризму. Останнім часом особливу актуальність отримав релігійний туризм.

Одним з безперечних лідерів світового туристського бізнесу є Франція. Вона – найбільш відвідувана країна в світі. Чарівний Париж, середньовічні замки, прекрасні ландшафти, тепле море і щира гостинність у поєднанні з високорозвинутою індустрією розваг – гральний бізнес, численні культурні програми, розважальні програми для дітей (наприклад, Євродіснейленд) – все це, як магніт притягує до себе туристів з усього світу. Франція також є дуже привабливим екскурсійним об'єктом. Маршрути практично всіх європейських екскурсійних турів і круїзів обов'язково включають відвідання Франції.

У Португалії, як і в Іспанії, туризм почав розвиватися лише після Другої світової війни. Але саме завдяки йому країна змогла досягти високого рівня розвитку економіки. Португалія – країна, де активно розвинений пляжно-кліматичний туризм.

В другій половині ХХ ст. заявити про себе як про туристську державу світового значення спромоглася і Греція. Туризм за короткий час став провідною експортною статтею цієї країни.

При розвитку міжнародного туризму в *соціалістичних країнах* особливий акцент робився на в'їзному туризмі, при цьому для прийому іноземних туристів з капіталістичних країн будувалися готелі більш високого рівня комфорту, організовувалися розважальні заходи. На світовому туристському ринку після Другої світової війни з'являються нові країни, такі як Болгарія і Румунія, активізується робота в індустрії відпочинку в Югославії. Для залучення на морські курорти іноземних туристів з капіталістичних країн ці держави в 1960-х роках відмінюють візовий режим, спрощують прикордонний контроль. Серйозні капіталовкладення в сферу туризму дозволили цим країнам вже в 1970 р. увійти до числа 15 провідних туристських країн з прийому іноземних гостей. Світової популярності набувають болгарські курорти Золоті Піски і Сонячний Берег, югославські курорти, розташовані на побережжі Адріатичного моря тощо.

Інтенсивний розвиток туризму був характерний також для Угорщини і Чехословаччини. Матеріально-технічна база туризму, що була в цих країнах до другої світової війни, не була повністю зруйнована, що дозволило цим країнам швидко відновити інфраструктуру туризму, а курорти, що мали світову популярність ще з довоєнного часу, швидко завоювали популярність серед туристів і після війни. Окрім того, в Угорщині і Чехословаччині активно почали освоюватися й нові курортні зони, зокрема, стрімкими темпами створювалася туристська інфраструктура на узбережжі озера Балатон (Угорщина), а також на лікувальних курортах Чехословаччини – Маріанських Лазнях і Франтішкових Лазнях; у Чехословаччині в районі

РОЗДІЛ 6. ТУРИЗМ – ФЕНОМЕН ХХ СТОЛІТТЯ

Низьких і Високих Татр набуває розвитку й зимовий туризм. Ці країни також міцно посідали місце серед 15 лідерів з прийому туристів.

Розвиток міжнародного туризму в НДР (Німецька Демократична Республіка) був одностороннім: обміну туристами з капіталістичними країнами практично не відбувалося, що пояснювалося стратегічним значенням НДР для всього соціалістичного табору.

Друга світова війна принесла Польщі серйозні руйнування і матеріальні втрати, оправитися від яких країна не могла декілька десятиліть. Не дивлячись на те, що саме в Польщі вперше в світі в 1937 р. було створено кооперативне бюро подорожей, до війни країна практично не мала в своєму розпорядженні власної матеріально-технічної бази туризму. Тому в післявоєнний час Польща довгий час не могла влитися в світовий туристський обмін. Лише у 60-х роках були створені певні умови для розвитку туризму в цій країні, після чого в Польщі відбувся своєрідний туристський бум. З метою надолужити втрачене в країні стрімкими темпами освоювалися курортні зони в Татрах і на узбережжі Балтійського моря, створювалася туристська інфраструктура в крупних історичних центрах – Кракові, Варшаві, Вроцлаві та інших містах. І хоча потік туристів із сусідніх країн стрімко збільшувався, Польща довго не могла посісти гідного місця серед лідерів світового туризму.

Туристський обмін в соціалістичних країнах регулювався рядом спільних та двосторонніх угод. З 1966 р. як консультативний орган функціонувала Рада урядових органів з туризму соціалістичних країн (РУО-ТУРСК). Пленарні засідання проводилися щорічно в столицях країн-учасників угоди. В рамках наради визначалися основні напрями розвитку туристських зв'язків між соціалістичними країнами відповідно до комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції країн-членів РЕВ (Ради Економічної взаємодопомоги). Діяльність бюро подорожей на міжнародному рівні була об'єднана в дорадчий орган туристських об'єднань, підприємств і організацій країн соціалістичного табору – Рада бюро подорожей соціалістичних країн (РБПСК), що була створена в 1962 р. Нарада проводилася один раз на рік на запрошення однієї з національних туристських організацій. Організацією міжнародного туризму в соціалістичних країнах займалися такі організації як «Інтурист» (СРСР), «Балкантурист» (Болгарія), «Ібус» (Угорщина), «В'єтнамтурист» (В'єтнам), «Чедок» (Чехословаччина), «Райзебюро» (НДР), «Юготурс», «Кампас» (Югославія) й ін.

В рамках міжнародного молодіжного туристського обміну в польському курортному містечку Закопане в 1964 р. було підписано Закопанська угода про принципи довгострокової співпраці молодіжних туристських організацій соціалістичних країн. Угода, з урахуванням накопиченого досвіду уточнювалася кожні п'ять років (1974 р., 1979 р., 1984 р.). У даній угоді була узгоджена система так званого двостороннього обміну групами на безвалютній основі, тобто взаємного надання сторонами рівнозначних послуг туристським групам молоді, при цьому для оцінки послуг використовувалася єдина система. Оскільки членами даної угоди були молодіжні ту-

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

ристські організації, такі як «Орбіта» (Болгарія), «Експрес» (Угорщина), «Югендтурист» (ГДР), «Ювентур», «Альматур», «Харцтур» (Польща), «Супутник» (СРСР) і ЦКМ (Чехословачія), що мали в своєму розпорядженні власну матеріальну базу, така система молодіжного обміну набула широкого поширення в соціалістичних країнах.

Велика увага, що приділялася міжнародному туризму в соціалістичних країнах, дозволила їм досягти високих показників в цій області. У 1977 р. на частку восьми європейських соціалістичних країн припадало 76 млн. іноземних туристів, що складало 30,4 % загального об'єму світового туризму і 49 % – туризму в Європі. Проте надалі темпи зростання міжнародного туризму почали знижуватися: у 1985 р. лише Угорщина і Югославія залишалися серед числа 15 країн-лідерів з прийому іноземних туристів, в першій «десятці» не було жодної країни-представниці соціалістичного табору. Таке положення пояснювалося наступними причинами:

- ✓ загострення політичної ситуації в світі, посилення протистояння між країнами соціалістичного і капіталістичного таборів призвели до збільшення взаємної критики, звинувачень, могутнім антирекламним кампаніям, які, в свою чергу, різко негативно позначилися на кількості туристів, що виїжджали з капіталістичних країн в соціалістичні, відповідно, із соціалістичних у капіталістичні;

- ✓ залякування туристів владою, що призвело до зменшення туристського обміну між соціалістичними і капіталістичними країнами, крім політичних підстав, мало й економічний підтекст: правлячим колам був не вигідний вивіз валюти туристами за межі капіталістичних країн;

- ✓ рівень обслуговування іноземних туристів в 80-х роках в країнах соціалістичного табору почав помітно відставати від європейських і світових стандартів, де вони постійно зростали, тоді як ціни трималися на середньосвітовому рівні;

- ✓ початок 80-х років ознаменувався також спадом в світовій економіці, що призвело до зниження темпів зростання міжнародного туризму в цілому;

- ✓ на початку 80-х років на світовому туристському ринку активізували свою діяльність низка країн Тихоокеанського регіону, Близького Сходу, Північної Африки, що призвело до деяких змін в світових туристських потоках на користь цих держав.

Відновлення й підвищення інтересу до країн соціалістичного табору з боку західних туристів відбулося лише наприкінці 80-х років з розпадом соціалістичної системи господарювання в Європі, що зробило країни Східної Європи відкритішими для іноземних туристів.

Не дивлячись на швидкі темпи зростання міжнародного туризму в цілому, в окремі періоди (1968 р., 1974 р., 1980 р.) спостерігалися спади в туризмі, що пояснювалося зниженням економічної активності, а також суспільними явищами негативного характеру в політичному житті низки країн. Зокрема, зниження об'ємів міжнародного туризму на початку 80-х років пояснювалося загальносвітовим спадом в економіці.

РОЗДІЛ 6. ТУРИЗМ – ФЕНОМЕН ХХ СТОЛІТТЯ

Активно розвивався в цей час туризм і у Північній Америці. Безперечним лідером в цьому регіоні є США. Сполучені Штати Америки – відносна молода держава, що має не довгу, але яскраву історію. Проте США, будучи, перш за все, місцем мешкання представників практично всіх націй і народностей на планеті, має багатющу багатонаціональну культуру, яка багато в чому створює сучасний імідж цієї державі. Розвиток туризму тут досяг дуже високого рівня. Туристсько-готельна інфраструктура США є найбільш високорозвинутою в світі. З десяти провідних готельних ланцюгів вісім є американськими. США належить лідерство і серед ресторанних ланцюгів, послуги яких також є невід'ємною частиною туристського продукту. Більш того, американські готельні і ресторани ланцюги проводять активну експансіоністську політику за межами своєї країни.

Сполучені Штати є і безперечним лідером за наданням транспортних послуг, зокрема, авіаційним транспортом. Більшість подорожей, що здійснюються всередині країни, обслуговуються провідними американськими авіакомпаніями: American Airlines, Delta Airlines, United Airlines, Federal Express, US Air Group, North-West Airlines та іншими. Крім того, в США є найкраща в світі мережа автомобільних доріг. Проводячи впродовж багатьох десятиліть державну політику з організації внутрішнього туризму, США досягли в цьому питанні найкращих результатів. Не дивлячись на те, що американці дуже багато виїжджають за рубіж, основні туристські потоки сконцентровані всередині країни.

До лідерів туризму в Північній Америці належать також Мексика і Канада. У Мексиці розвиток отримав курортний туризм, а також культурно-пізнавальний, маршрути якого прокладені старовинними містами індіанців майя, ацтеків та інших.

Канада спеціалізується, в основному, на екологічному й лікувальному туризмі. Окрім того, активно розвиваються такі форми відпочинку, як рибальство і полювання. Пізнавальний туризм знаходиться на високому рівні, але він більшою мірою сконцентрований на південному сході країни, де знаходяться основні визначні пам'ятки (зокрема Ніагарський водоспад). Останнім часом в Канаді активно розвивається і діловий туризм.

З поліпшенням економічної та політичної ситуації в Південній Америці, туризм тут почав розвиватися швидкими темпами. Найбільш високе зростання туризму відзначається в Аргентині і Бразилії, які приваблюють туристів, перш за все, своєю екзотичною природою і океанськими курортами. У Бразилії великою популярністю користуються також екологічні тури Амазонкою і знаменитий карнавал.

Особливої уваги заслуговує Близькосхідний регіон, лідерами з прийому туристів у якому є Саудівська Аравія, на території якої найважливіші мусульманські святині, і Єгипет. Законодавство Єгипту в області туризму є чітко визначеним і в той же час гнучким, таким, що оперативно реагує на всі зміни, що відбуваються на туристському ринку. Уряд створює всі необхідні умови для залучення інвестицій в галузь туризму, звільняючи від

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

сплати податків на 5 – 10 років усі новостворені туристські підприємства, але в той же час жорстко контролює їх діяльність: будь-яка туристська фірма може бути позбавлена ліцензії, якщо за 2 роки вона не подвоїть свій капітал, або якщо співвідношення виїзного і в'їзного туризму буде більше, ніж 1:3. Держава, прагнучи уникнути високої текучості кадрів в туристських підприємствах, встановлює суворі рамки з прийому на роботу або звільнення. В цілому ж близько 35 – 40 % населення країни так чи інакше пов'язане з туризмом.

Кінець 1970 – початок 1980 рр. відзначений бурхливим зростанням економіки, в цілому, і туризму, зокрема, в країнах Східної Азії і Океанії. На даний процес мали вплив наступні чинники:

✓ по-перше, поліпшення економічної, а також політичної ситуації в цих країнах;

✓ по-друге, зростання добробуту населення в країнах Західної Європи і США, а також прагнення туристів з цих країн отримати нові враження від відвідання так званих «екзотичних» країн, якими вважаються країни Східної Азії та Океанії. З цього виходить, що більшість туристів з інших регіонів, що відвідують Східну Азію та Океанію, – європейці і американці. На частку цих туристів припадає, відповідно, 12 і 9% загального туристського потоку. Проте, і внутрішньоазіатський туризм останнім часом досяг високого ступеня розвитку;

✓ по-третє, поліпшення транспортної інфраструктури, створення нових авіаліній, будівництво сучасних аеропортів. Все це зробило поїздки в країни Східної Азії та Океанії більш доступними для туристів з інших, віддалених регіонів.

Східна Азія й Тихоокеанський регіон приваблюють іноземних туристів, перш за все, своєю унікальною природою. Проте існують і інші чинники, що спонукають туристів відвідати цей регіон. Нові індустріальні країни, так звані «азіатські тигри», привабливі для ділових туристів. Розважальний туризм добре розвинений в *Японії* і *Південній Кореї*, причому вважається, що японська індустрія розваг посідає друге місце в світі після США. *Гонконг* і *Сінгапур* пропонують відмінний шоп-туризм, оскільки товари продаються там без митних зборів. Одним із важливих туристських центрів став *Таїланд*, де активний розвиток на півдні країни отримав курортний і рекреаційний туризм, а на півночі розпочали організовуватися культурно-пізнавальні поїздки. Великою популярністю у іноземців почав користуватися відпочинок на острові Балі (*Індонезія*). Значно зросли туристські потоки до *Малайзії*. Проте безперечним лідером в регіоні є *Китай*, де спостерігаються одні з найвищих темпів зростання туризму в світі.

6.4. Міжнародні туристські організації

Оскільки міжнародний туризм є віддзеркаленням соціально-економічних відносин в житті окремих країн і одночасно складовою частиною міжнародних відносин, виникають необхідні передумови організації й управління всім комплексом туристсько-екскурсійної діяльності, як в рамках держави, так і на міжнародному рівні. Ці передумови реалізуються, зокрема, у створенні туристських організацій.

Постійне розширення міжнародного туристського обміну зумовило необхідність його міжнародно-правової регламентації: розробки різних правових інститутів і створення спеціалізованих міжнародних туристських організацій.

Перша міжнародна туристська організація – Міжнародна Ліга туристських суспільств – була створена ще у 1898 р. 1919 р. ознаменувався створенням Міжнародного туристського альянсу і Міжнародної Федерації туристських агентств. У травні 1925 р. в Гаазі (Нідерланди) був створений Міжнародний конгрес громадських асоціацій з пропаганди туризму (МКГАПТ); у 1927 р. був скликаний Міжнародний конгрес офіційних туристських організацій (МКОТО); у 1934 р. в Гаазі був створений Міжнародний союз організацій з пропаганди туризму (МСОПТ).

Проте попередником сучасної спеціалізованої міжнародної туристської організації – ВТО, став Міжнародний Союз офіційних туристських організацій (МСОТО), який був створений у 1947 р. в результаті об'єднання МКГАПТ, МКОТО і МСОПТ

У 1967 р. МСОТО прийняла резолюцію про перетворення МСОТО в міжурядову організацію, уповноважену приймати рішення на світовому рівні і здатну співробітничати з іншими світовими організаціями, що входять в систему ООН. Резолюція була розглянута на Генеральній Асамблеї ООН в грудні 1969 р.

27 вересня 1970 р. в Мехіко на Позачерговій Генеральній Асамблеї МСОТО був прийнятий Статут Всесвітньої туристської організації (ВТО) (рис. 6.4).

Рис. 6.4 – Емблема ВТО (UNWTO)

Згідно Статуту, основна мета ВТО – сприяння розвитку туризму для здійснення внеску в економічний розвиток, міжнародного взаєморозуміння, миру, процвітання, взаємної пошани і дотримання прав людини і основних свобод для всіх людей без відмінності раси, статі, мови і релігій. Окрім того, ВТО ставить своїми цілями допомогу людям в отриманні доступу до освіти і національних культур під час подорожей; поліпшення стандартів проживання і перебування в менш розвинених районах світу за рахунок допомоги в забезпеченні необхідної матеріально-технічної бази для іноземного туризму і розвитку транспортних шляхів, що поєднують з даними регіонами; розширення можливостей країн, що приймають туристів і тим самим роблять внесок в розвиток націона-

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

льних економік даних держав; координація співпраці між країнами і організаціями у сфері туризму.

Статут набув чинності 2 січня 1975 р. (згідно нормам ООН, через 120 днів після його ратифікації 51 державою). Одночасно з цим МСОТО передала всі свої повноваження ВТО, і вже у травні 1975 р. в Мадриді (Іспанія) розпочала свою роботу Перша Генеральна асамблея Всесвітньої туристської організації, на якій першим Генеральним секретарем організації був обраний Роберт Лонаті. В 1976 р. секретаріат ВТО переїхав із Женеви до Мадрида, де знаходиться і тепер. В 1979 р. було прийняте рішення про щорічне проведення 27 вересня, починаючи з 1980 р., Всесвітнього дня туризму. В 1980 р. на Всесвітній конференції з туризму в м. Маніла (Філіппіни), ВТО одногосно прийняла Манільську декларацію зі світового туризму, в якій розглядалося багато основоположних питань функціонування туризму в світі, зокрема, відповідальності держав за розвиток туризму (соціально-економічні умови, визначення цілей і завдань, визначення і ліквідація впливу стримуючих чинників), а також було акцентовано увагу на таких питаннях, як регулювання попиту і пропозиції на ринку туристських послуг; науково-технічна співпраця в області туризму; підготовка кадрів для сфери туризму тощо.

22 вересня 1985 р. на VI Генеральній асамблеї в Софії (Болгарія) були затверджені Хартія туризму і Кодекс туриста. З 10 по 14 квітня 1989 р. в м. Гаага (Нідерланди) Міжпарламентським союзом спільно з ВТО була проведена Міжпарламентська конференція з туризму, підсумковим документом якої стала Гаагська декларація з туризму, що була сформульована з 10 пунктів і оголошена учасниками як інструмент міжнародної співпраці в області туризму.

У 1986 р. організацію очолив австрієць Віллібальд Пара, а в 1990 р. – мексиканець Антоніо Ернікес Савін'як. У 1996 р. після виходу у відставку А. Савін'яка в.о. Генерального секретаря був призначений Франческо Франжіаллі. 20 жовтня 1997 р. на XII Генеральній Асамблеї ВТО, що проходила в Стамбулі, до складу організації, що налічувала на той момент 138 держав, була прийнята Україна.

1 листопада 1999 р. на XIII Генеральній асамблеї ВТО, що проходила в Сантьяго (Чилі), був прийнятий, а в 2001 р. затверджений спеціальною резолюцією Генеральної Асамблеї ООН Глобальний етичний кодекс туризму. У 2003 р. ВТО було перетворено на спеціалізовану установу ООН, після чого офіційною назвою організації стало ЮНВТО (UNWTO – United Nations World Tourism Organization).

У структурі ВТО функціонує ряд регіональних організацій, зокрема: Арабська туристська асоціація (ААТТА); Американське товариство туристських агентів (АСТА); Туристська асоціація країн Тихоокеанського регіону (РАТА); Конференція туристських агентств країн Латинської Америки (СОТАЛ); Асоціація Британських туристських агентств (БАТА); Європейська туристська комісія (ЕТС) та інші.

До регіональних організацій, що опікуються питаннями туризму, та-

кож можна віднести Організацію з економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), яка була створена 14 грудня 1960 р. в Парижі і об'єднує на сьогоднішній день найбільш економічно розвинені держави світу. При ОЕСР функціонує Туристський комітет, який не тільки розглядає питання розвитку туризму в країнах-членах організації, але і відповідає за збір та обробку статистичної інформації, а також складає щорічні звіти «Туристська політика і міжнародний туризм в країнах-членах ОЕСР».

Контрольні питання і завдання

1. Яким чином відбувався розвиток міжнародного туризму в країнах Північної Америки наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.?
2. Охарактеризуйте найбільш популярні європейські туристські центри початку ХХ ст.
3. Визначте основні тенденції, характерні для туризму у другій половині ХХ ст.
4. Які чинники вплинули на стрімкий розвиток туризму у другій половині ХХ ст.?
5. Дайте характеристику особливостям розвитку міжнародного туризму в країнах соціалістичного табору в 1960 – 1970 рр.
6. Назвіть головні туристські центри другої половини ХХ ст.
7. Розкажіть про історію створення ВТО.

РОЗДІЛ 7.

СТАНОВЛЕННЯ ТУРИСТСЬКОЇ СПРАВИ В СРСР ТА УКРАЇНІ

Революція, що відбулася 7 – 8 листопада (25 – 26 жовтня за старим стилем) 1917 р. (до 1927 р. іменувалася жовтневим переворотом, а після 1927 р. – Великою Жовтневою соціалістичною революцією) внесла корінні зміни до всіх аспектів життя Росії, і в перші післяреволюційні місяці про туризм ніхто і не згадував.

7.1. Науково-дослідницькі українські та російські експедиції у першій половині ХХ століття

Практично в перші післяреволюційні роки радянський уряд активно відновив дослідницькі роботи з вивчення значних районів Сибіру, Заполяря, Середньої Азії, що були розпочаті Російським імператорським географічним товариством ще у ХІХ ст. Це, в свою чергу, не тільки поклато початок численним дослідницьким експедиціям, але і відкрило світу імена перших радянських мандрівників.

1 червня 1918 р. В.І. Ленін підписав декрет Раднаркому про організацію експедиції гідрографії Західного району Північного Льодовитого океану. Цим декретом був покладений початок радянським роботам в Арктиці; логічним продовженням яких було створення, згідно декрету від 16 березня 1921 р., плавучого наукового інституту для всестороннього і планомірного дослідження північних морей, їх островів і узбережжя.

Десятки арктичних експедицій були відправлені на спеціально обладнаних суднах-криголамах в Північний Льодовитий океан. З освоєнням арктичних просторів пов'язані імена таких видатних мандрівників: Володимира Юл'євича Візе (1886 – 1956 рр.) – учасника і наукового керівника багатьох арктичних експедицій; Отто Юл'євича Шмідта (1891 – 1956 рр.) – одного з керівників (разом з В.Ю. Візе) експедиції 1932 р. на криголамі «Сибіряков» (капітан В.І. Воронін), успішність якої довела можливість наскрізного плавання Північним морським шляхом. Завдяки цій експедиції радянський уряд 17 грудня 1932 р. виніс рішення про створення при Раді Народних Комісарів СРСР Головного управління Північного морського шляху, метою якого було прокладання шляху від Білого моря до Берінгової протоки і забезпечення його успішної експлуатації і безпечного проходження суден. Очолив управління О.Ю. Шмідт. За його особистої підтримки також була проведена повітряна експедиція з організації унікальної, першої в світі, станції, що постійно дрейфувала ПП-1, очолив яку легендарний радянський полярний дослідник і мандрівник Іван Дмитрович Папанін (1894 – 1986 рр.). Дослідження Арктики також поклали початок унікальній для свого часу подорожі – безпосадочному перельоту Валерія Павловича Чкалова (1904 – 1938 рр.) за маршрутом м. Москва – Північний полюс – Ванкувер (Канада).

РОЗДІЛ 7. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИСТСЬКОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Першу радянську експедицію до Сибіру, що буда організована в 1926 р. геологічним комітетом СРСР і Раднаркомом Якутської АСРР, очолив молодий геолог Сергій Володимирович Обручев (1891 – 1965 рр.) – син Володимира Опанасовича Обручева (1863 – 1956 рр.) – російського, радянського мандрівника, дослідника Сибіру. Метою експедиції було дослідження району річки Індігірка. Під час подорожі було зроблено, мабуть, найбільше географічне відкриття першої половини ХХ ст.: виявлений гірський хребет, що отримав згодом ім'я І.Д. Черського – великого російського мандрівника, дослідника Сибіру.

7.2. Характеристика галузі туризму та екскурсій у 20-ті роки ХХ ст.

Разом із дослідницькою роботою молода радянська держава визначила завдання – поставити на службу новому суспільству культурні цінності, що були успадковані народом від попередніх епох, створивши при цьому свою пролетарську культуру. Велика увага у вирішенні даного питання приділялася позашкільній освіті народних мас: у листопаді 1917 р. в Народному Комісаріаті освіти (Наркомпрос від рос. Народный комиссариат просвещения) був створений позашкільний відділ на чолі з Надією Костянтинівною Крупською (1869 – 1939 рр.), а в губернських відділах Наркомпроса були організовані підвідділи позашкільної освіти, які на місцях здійснювали серед широких мас політику з ліквідації неписьменності*. Разом з іншими методами навчання в системі позашкільної освіти, провідне місце зайняв екскурсійний метод як найбільш образний, доступний і зрозумілий для простого народу.

У 1918 р., не дивлячись на те, що відбувалася Громадянська війна і в країні панувала розруха, при Наркомпросі була організована Дослідно-показова екскурсійна база, яка керувала екскурсійними установами на місцях. Нарком освіти Анатолій Васильович Луначарський (1875 – 1933 рр.) доручає професорові Івану Петровичу Полянському, зібрати, а потім очолити спеціальну комісію учених, яка би відповідала за підбір в околицях Петрограду відповідних місць для організації опорних баз або екскурсійних станцій. Улітку 1918 р. за пропозицією А.В. Луначарського в Павловську вдалося організувати курси для вчителів, на яких вони були ознайомлені з методами організації екскурсій. До травня 1919 р. було організовано шість екскурсійних станцій – Павлівська, Дятчосільська (Царське Село), Лахтінська, Сестрозерська, Петергофська, а також станція при Кам'яноостровському сільськогосподарському інституті. Всі екскурсійні станції, що були організовані в 1919 р., працювали за природничонауковою програмою. Проводилися одноденні, і навіть багатоденні екскурсії з геології, ботаніки, зоології та інших природничих наук. В цей же час починав виходити журнал «Екскурсійний вісник», а декілька пізніше – «Екскурсійна справа». Крім того, на екскурсійних станціях проводилася не тільки

* В російській мові стало прозивним слово «ликбез» – «ліквідація безграмотности»

екскурсійна, але і науково-методична робота, зокрема, на Лахтінській станції до весни 1923 р. була підготовлена колективна праця «Північне узбережжя Невської губи в світлі природознавства і історії».

12 квітня 1918 р. голова Ради Народних Комісарів (РНК) РРФСР Володимир Ілліч Ульянов (Ленін) підписав декрет «Про зняття пам'ятників, що були споруджені на честь царів і їхніх слуг, і виготовлення проектів пам'ятників Російської Соціалістичної революції» – в країні було розпочато спорудження барел'єфів, стел, пам'ятників, які стали першими об'єктами нових революційних виставкових екскурсій і туристських заходів.

20 березня 1919 р. В.І. Ленін (1870 – 1924 рр.) підписав декрет «Про лікувальні місцевості загальнодержавного значення», який сприяв відродженню лікувального туризму.

У 1919 р. Наркомпрос розпочав роботу із залучення школярів в багатоденні туристські походи та екскурсії, створивши Центральне бюро дальніх екскурсій (Бюро дальніх екскурсій Інституту методів позашкільної роботи). При губернських відділах Наркомпросу починають також створюватися бюро дальніх і ближніх екскурсій.

За сприяння відділу дальніх екскурсій багато шкіл розпочали здійснювати екскурсійні поїздки по річках Волга і Північна Двіна, стародавнім містам Росії, а також Уралу.

Вже у травні 1920 р. до Радянської Росії прибула перша іноземна делегація, що була направлена англійськими робочими. Іноземних гостей особисто прийняв глава уряду В.І. Ленін, – це було початком міжнародного туризму в СРСР. Слідом за ними до країни прибув англійський письменник-фантаст Герберт Уеллс, що написав під враженнями про своє перебування в Радянській Росії відомий твір «Росія у млі». У 1926 р. на пароплаві «Капполонія» до Ленінграду прибула перша туристська група із США, що складалася з декількох сотень осіб.

Розвиток внутрішньої туристсько-екскурсійної справи набирає обертів також починаючи з 20-х років минулого століття.

У 1920 р. при Наркомпросі було створене Об'єднане лекційно-екскурсійне бюро – прообраз сучасних туристсько-екскурсійних установ, метою якого стає широка пропаганда пролетарського туризму і екскурсій. У цьому ж році в Петрограді і в Москві відкриваються інструкторські екскурсійні станції, що спеціалізувалися на підготовці керівників екскурсій. З кожним роком кількість вчителів, що пройшли підготовку зростала. У 1923 р. Наркомпрос і Інститут методів позашкільної роботи провели навчання методам організації екскурсій 2,5 тис. вчителів. Крім того, в Москві було відкрито Центральний музейно-екскурсійний інститут, а в Петрограді – Екскурсійний інститут. Великий внесок в розвиток вітчизняної екскурсійної справи, його пропаганду серед широких мас в цей час зробили Н.П. Анциферов, А.Б. Бакушинський, П.П. Блонський, П.Н. Вейнер, Н.А. Гейніке, Б.А. Герд, І.М. Гревс, А.Я. Закс, Л.А. Ільїн, Д.М. Кайгородов,

РОЗДІЛ 7. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИСТСЬКОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Н.К. Крупська, В.Я. Курбатов, А.П. Пінкевич, І.І. Полянський, Б.Є. Райков, С.Т. Шацький.

21 грудня 1920 р. В.І. Ленін підписав декрет РНК РРФСР «Про використання Криму для лікування трудящих», 12 січня 1921 р. Рада з Праці і Оборони (РПО) прийняла спеціальну постанову «Про відновлення кримських курортів», в якому наголошувалося про необхідність екстреного облаштування курортів Криму з метою їх подальшого використання як санаторіїв і здравниць для червоноармійців і робочих. При цьому роботи з облаштування кримських курортів визнавалися роботами державного значення, їх керівником був призначений В.А. Сіндеєв, а виконавцем І.Є. Коросташевський. Багато організаційних питань, пов'язаних з управлінням курортами та їх подальшим розвитком, знайшли своє віддзеркалення в постановках I Всеросійського з'їзду з курортної справи, що був проведений в лютому 1921 р. Відновлення роботи лікувально-курортних установ в Криму також пов'язане з ім'ям Дмитра Іллча Ульянова (1874 – 1943 рр.).

Зі зростанням інтересу населення до туризму і екскурсій ставала очевидною необхідність їх використання в культурній роботі. З цією метою, а також для підвищення ідейного змісту всіх заходів в області туризму і екскурсій методичне керівництво туристсько-екскурсійною діяльністю в 1920 р. було покладене на Головний політико-освітній комітет Наркомпроса (рос. Главполитпросвет – ГПП), який протягом 10 років очолювала Н.К. Крупська. Перед ГПП постало таке питання, як підготовка суспільних кадрів: екскурсоводів груп і організаторів туризму.

На початку 20-х років минулого століття інтерес до туризму і екскурсій почав зростати. Тільки одна екскурсійна секція Московського відділу народної освіти в 1921 р. щомісячно проводила більше 400 групових екскурсій; в цілому ж по країні в 1921 р. було проведено 53 тис. екскурсій, в яких брало участь 161 тис. екскурсантів. Навіть в порівнянні з 1920 р. ці показники зросли на 15,2 і 16,7 %, відповідно.

У грудні 1921 р. під егідою Наркомпроса РРФСР і Академії наук проводилася Перша краєзнавча конференція РРФСР, в результаті якої було прийняте рішення про створення при Академії наук Центрального бюро краєзнавства (ЦБК, січень 1922 р.) на чолі з академіком С.Ф. Ольденбургом (1863 – 1934 рр.). ЦБК, що мало відділення в Петрограді та Москві, повинно було стати організаційним і науково-історичним центром краєзнавства в країні. При бюро була організована шкільна краєзнавча комісія, завданням якої була розробка методик шкільного краєзнавства і наближення вивчення шкільних предметів до краєзнавчої роботи. З 1923 р. ЦБК почав видавати власний журнал – «Краєзнавство» (1923 – 1929 рр.), а з 1925 р. – «Вісник ЦБК» (1925 – 1929 рр.)

У 1921 р. в Петрограді за рекомендацією екскурсійної конференції, що проходила 16 – 21 травня 1921 р., було розпочато розробку механізмів і заходів щодо розширення мережі туризму та екскурсій. У 1923 р. відділ дальніх екскурсій увійшов до складу Московського музейно-екскурсійного інституту, а в 1926 р. при Наркомпросі РРФСР було створено Об'єднане

екскурсійне бюро, куди увійшли найбільш значущі і впливові організації Радянської Росії, що відповідали за організацію екскурсійної діяльності в країні, зокрема, Бюро дальніх екскурсій, Екскурсійне бюро при ГПП і Екскурсійне бюро при музейному відділі Главнауки.

7.3. Перші туристсько-екскурсійні організації (ТТТ, Радтур, ТПТЕ)

Разом із новоствореними організаціями в 1927 р. відновлює свою діяльність і Російське Товариство Туристів (РТТ), штаб-квартира якого розміщувалася у м. Москва, по вул. Гарматній, будинок 17. Проте РТТ, ігноруючи інтереси робочої молоді, проводило всю свою роботу серед інтелігенції й заможних громадян. Прихильність дореволюційним методам керівництва призвела до того, що РТТ була дуже нечисленною організацією (близько 500 чол., що в 10 разів менше їх кількості в 1905 р.).

У грудні 1926 р. ЦК ВЛКСМ спільно з редакцією газети «Комсомольська правда» створив штаб, який став одним з ініціаторів розвитку масового туризму. За цілями і змістом цей туризм був названий редакцією газети «пролетарським». Вже через декілька днів Штаб спільно з Московським міськкомом ВЛКСМ організував перший в історії вітчизняного туризму масовий виїзд робочих (600 чол.) на електростанцію «Волховбуд».

6 січня 1927 р. «Комсомольська правда» на своїх сторінках підняла питання про організаційне оформлення туристського руху, що стихійно почав розвиватися. 13 січня 1927 р. ЦК ВЛКСМ і редакція газети «Комсомольська правда» провели нараду в клубі «Правдист» з питань організації масового пролетарського туризму із запрошенням партійних, комсомольських, профспілкових працівників, а також організаторів фізкультурного руху. На нараді було ухвалене рішення про створення комісії при редакції газети «Комсомольська правда», до якої разом із комсомольцями-активістами увійшли Микола Олександрович Семашко (1874 – 1949 рр.) – перший нарком охорони здоров'я РРФСР, і Микола Ілліч Подвойський (1880 – 1948 рр.) – голова Спортінтерна.

На цій нараді ЦК ВЛКСМ виступило з пропозицією про негайне створення масового туристського добровільного товариства, основою якого мали бути статі осередки на підприємствах, в установах і учбових закладах. Проте ця ідея не тільки не знайшла підтримки серед туристсько-екскурсійних організацій, але і зустріла опір з боку профспілок, Наркомпроса і, перш за все, Об'єднаного екскурсійного бюро, які бачили в новій організації свого конкурента. Несподівано був знайдений оригінальний вихід із становища. Бюро туризму при Московському комітеті ВЛКСМ направило в РТТ, яке, як вже наголошувалося вище, на той момент складалося з 500 членів, 1500 молодих туристів, які, вступивши до нього, через деякий час зажадали від його керівника П. Лебедева скликання позачергової конференції.

РОЗДІЛ 7. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИСТСЬКОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

31 травня 1928 р. була проведена Московська конференція РТТ (були присутніми 274 делегати), яка визнала діяльність старого правління незадовільною і вибрала нове правління (Л.Л. Бархаш, В.П. Антонов-Саратовський, Л.М. Гурвіч, В. Никітін, Н. Аделунг) під керівництвом М.В. Криленко, а на конференції, що відбулася в січні 1929 р., було висловлено думку про перейменування організації в Товариство пролетарського туризму. Після дебатів питання про перейменування було вирішене позитивно, і, починаючи з 3 червня 1929 р., організація функціонувала як ТПТ РРФСР. 30 листопада 1929 р. Народний Комісаріат внутрішніх справ (НКВС) затвердив нову назву і статут товариства. У статуті серед основних цілей діяльності визначалося розповсюдження серед трудящих ідей організованого туризму, які повинні сприяти підвищенню культурного рівня громадян, розширенню живого спілкування між народами СРСР, вихованню художніх навиків тощо, а також вивчення і поліпшення техніки туризму, впровадження елементів краєзнавства, проведення громадської та ідеологічної роботи серед туристів під час подорожей, сприяння обороні СРСР шляхом воєнізації туризму.

Ідея взаємозв'язку туристської і військової підготовки спостерігалася і раніше. У 1928 р. в Москві при Центральному Будинку Червоної Армії (ЦБЧА) ім. М.В. Фрунзе було створене військово-туристське бюро, на яке були покладені обов'язки керівництва армійським туристським рухом. Услід за ним при гарнізонних Будинках Червоної Армії з'явилися військово-туристські бюро. Таким чином, в армії виникла організаційна структура туризму. Літом 1929 р. військтурбюро при ЦБЧА відкрило 7 туристських баз, що діяли цілорічно, на Кавказі при місцевих Будинках Червоної Армії, у волжських частинах і при будинку відпочинку військовослужбовців в Хості. Туризм і надалі проникав в Червону Армію, в чому було зацікавлено її керівництво. Начальник Штабу Робітничо-селянської Червоної Армії (з 1931 р. – Штаб РСЧА, з 1935 р. – Генштаб), один з перших радянських маршалів (став ним в 1935 р.) Олександр Ілліч Єгоров (1883 – 1939 рр.) в 1933 р. на сторінках журналу «На суші і на морі» чітко визначив роль і значення туризму для зміцнення бойової потужності Червоної Армії. 14 липня 1934 р. Нарком оборони СРСР підписав наказ № 13, що передбачав широкий і планомірний розвиток туризму в армії і, перш за все, серед керівного складу. У 1935 р. військово-туристське бюро при ЦБЧА було реорганізоване у відділ туризму і альпінізму. З цього року розвитком туризму у військових округах почали займатися секції з туризму і альпінізму, що створювалися при Будинках Червоної Армії.

Наприкінці 1928 р. припинило своє існування Об'єднане екскурсійне бюро. Йому на зміну прийшло акціонерне товариство «Радянський турист» (рис. 7.1), яке остаточно витіснило

Рис. 7.1 – Емблема АТ «Радтур»

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

приватні туристські контори і бюро. Акціонерами АТ «Радянський турист» були Наркомпрос, Наркомздрав, Мосрада, Комісаріат залізниць. «Радтур» опікувався, перш за все, комерційною діяльністю, в його обов'язки входило створення мережі туристських баз і маршрутів по території СРСР, іншими словами, розвиток планового туризму. До літа 1929 р. «Радтур» вже пропонував путівки на 29 розроблених маршрутів, які проходили як європейською, так і азійською частинами країни.

Таким чином, наприкінці 20-х років ХХ ст. на території СРСР функціонували дві основні організації у сфері туризму: ТПТ РРФСР і «Радтур».

ТПТ РРФСР (рис. 7.2) активно розгортало свою діяльність. У 1929 р. в його складі було 50 тис. членів, кількість обслужених туристів за перший рік роботи після реорганізації перевищила 300 тис. чол., що було значно вище за показники АТ «Радтур».

Вже тоді Товариство пролетарського туризму РРФСР за підтримки ЦК ВЛКСМ поставило питання про злиття двох організацій, відзначаючи, що самодіяльний туризм, який вже набув масового характеру за допомогою ТПТ, сприяв об'єднанню громадян, їх культурному і політичному вихованню, створенню справжнього суспільства. Організація ж діяльності «Радтура» зводилася до чисто комерційних форм, що, на думку керівництва ТПТ РРФСР, негативно позначалося на культурно-ідеологічному вихованні туристів.

Конфлікт між цими двома організаціями розгорівся настільки сильно, що в нього довелося втрутитися Наркомпросу, внаслідок чого в 1929 р. було підписано угоду про розмежування сфер діяльності. У ньому було визначено, що завданням «Радтура» є обслуговування туристів на задалегідь визначених маршрутах, тоді як метою ТПТ була організація самодіяльного туризму. При цьому, згідно з угодою, установи АТ «Радянський турист» зобов'язані були надавати допомогу групам ТПТ і обслуговувати їх на своїх базах за пільговими тарифами.

«Радтур» умови з пільгового обслуговування груп Товариства пролетарського туризму не виконував, про що негайно було повідомлено керівництвом ТПТ РРФСР. Питання про злиття двох організацій було знов підняте і розглянуте на спеціально скликаній нараді при агітмасовому відділі ЦК ВКП(б) за участю усіх зацікавлених сторін. Нарада визнала добровільне товариство найбільш вдалою формою об'єднання туристів, що сприяла формуванню їх громадсько-політичного світогляду і творчої ініціативи. 8 березня РНК СРСР прийняла Постанову про злиття цих двох організацій і створення Всесоюзного добровільного товариства пролетарського туризму і екскурсій, яке, також, як і ТПТ РРФСР, очолив М.В. Криленко.

ТПТЕ доручалася вся туристсько-екскурсійна робота і передавалися усі державні туристські організації, що існували в СРСР. Одночасно було

Рис. 7.2 – Емблема ТПТ

РОЗДІЛ 7. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИСТСЬКОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

затверджено Оргбюро, до якого, окрім М.В. Криленко (голова), увійшли Л.М. Гурвіч і В.П. Антонов-Саратовський. ТПТЕ створювалося, як незалежна організація, повністю самостійна і не підпорядкована жодному комісаріату або іншій державній структурі.

У 1930 р. ТПТЕ спільно із державним центральним інститутом курортології провело нараду з питань наукового обґрунтування відпочинку і туризму в країні. Товариство випускало велику кількість книг і брошур з туризму. Друкарська продукція спочатку видавалася видавничим відділом ЦР товариства, а з 1930 р. – видавництвом «Фізкультура і туризм». На рік виходило до ста брошур і книг. З січня 1930 р. журнал «На суші і на морі» став офіційним органом ЦК ВЛКСМ і ТПТЕ. З 1931 р. почав виходити журнал «Турист-активіст». При ЦР ТПТЕ були створені заочні курси туристива і вечірній туристський технікум.

З – 7 квітня 1932 р. в Москві в Колонному залі Будинку Союзів був проведений перший з'їзд ТПТЕ, на якому було присутньо 260 делегатів, що представляли інтереси 800 тис. членів Товариства. ТПТЕ до цього часу мало понад 300 туристських баз, а фінансовий план в 1932 р. перевищив 80 млн. крб. На з'їзді замість Оргбюро був вибраний новий керівний орган – Центральна Рада, до якої увійшли представники центральних партійних, комсомольських і профспілкових організацій, Всесоюзної Ради з фізичної культури, народних комісаріатів охорони здоров'я і освіти, різних відділень ТПТЕ. Головою ЦР ТПТЕ був вибраний М.В. Криленко, його заступником Л.М. Гурвіч.

До літа 1932 р. ТПТЕ мало вже 360 туристських баз і будинків туристів із загальною кількістю місць – 17 тис., в країні діяли 177 дальніх оперативних (планових) маршрутів, зокрема 103 – індустріальних, 40 – краєзнавчих, 23 – сільськогосподарських і 11 – для іноземних робочих і фахівців.

У 1932 р. для підготовки екскурсиводів в м. Москва був відкритий туристсько-екскурсивний технікум. У цьому ж році Центральна екскурсивна база Наркомпроса була реорганізована на Центральну дитячу екскурсивно-туристську станцію.

Початок будівництва туристських установ в Радянському Союзі також припадає на початок 30-х років.; саме тоді були створені перші спеціалізовані оздоровчо-спортивні установи для молоді, що називалися молодіжними будинками відпочинку, але їх будівництво не носило масового характеру, в основному під туристські бази пристосовувалися будівлі, що були збудовані раніше. До другої половини 30-х років слід віднести початок будівництва установ туризму нового типу, які обслуговувала переважно молодь, – туристських і альпіністських таборів, високогірних хатин. У 1934 р. в країні функціонувало 6 таких таборів на 750 місць, але вже у 1938 р. число таборів зросло до 50, а їх загальна місткість досягла 15 тис. місць. Найбільш цікавим із споруд готельного типу того часу можна назвати туристський готель «Готель під хмарами» на 200 місць, більш відомий, як «Приют одинадцяти», що став на той момент найвисокогірнішим готелем в

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

світі. До кінця 30-х років в СРСР виникла практика створення типових проектів туристських баз, будівництво яких набирало темпи. Проведений в серпні 1939 р. перепис установ відпочинку і туризму засвідчив, що туристські і альпіністські табори і бази того часу одночасно могли прийняти до 18 тис. чол. До 1940 р. було завершено будівництво нових туристських баз в Криму, на Кавказі. Проте подальшому планомірному розвитку галузі перешкодила війна. У роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.) туристські бази, разом з іншими здравницями, що знаходилися в тилу, були переобладнані під шпиталі для лікування і відпочинку фронтовиків.

7.4. Особливості функціонування сфери туризму та екскурсій в Україні в 30-ті роки ХХ ст.

Політика «українізації» 1923 – 1933 рр. сприяла національно-культурному відродженню України; в цей час великого значення набула туристсько-екскурсійна справа, яка, також як і в РРФСР, розглядалася як елемент дії на маси.

В Україні (за винятком Західної) розвиток туризму відбувався паралельно з розвитком туризму в РРФСР і практично за таким же сценарієм.

В Україні поетапно виникли, змінюючи одне одного організації, що забезпечували туристсько-екскурсійну роботу. У період з 1919 по 1928 рр. розвитком туризму і екскурсій активно займався екскурсійно-виставково-музейний відділ Наркомпроса УРСР (ЕВВ). В його рамках формувалися і відкривалися екскурсійні пункти, екскурсійні бази, екскурсійні комуни. Робота в даній організації будувалася за двоступінчатим принципом: перший ступінь – масова екскурсійна робота, другий, – керівні установи губернського, обласного і всеукраїнського значення. Таким чином, система туристсько-екскурсійних установ ґрунтувалася на міцному внутрішньому зв'язку і вертикальній схемі управління.

В той час в Україні активно розвивалося і краєзнавство. 18 – 31 травня 1925 р. в Харкові в будівлі Ветеринарного інституту, на вул. Сумській, будинок 37* проходила Перша Всеукраїнська краєзнавча конференція, що збрала 75 делегатів – представників 22 міських осередків з усіх регіонів України. За рішенням конференції був створений Український комітет краєзнавства. З 1927 р. в Харкові видавалося щомісячне періодичне видання комітету – журнал «Краєзнавство», редакція якого, як і сам комітет, розміщувалася в будинку 5 Госпітального провулку (зараз тут розміщується експозиція Музею природи ХНУ).

У 1928 р. за ініціативою ВУЦВК і Раднаркому УРСР була створена нова екскурсійна структура – Українське мішане пайове екскурсійне товариство (УМПЕТ), правління якого знаходилося в м. Харкові. Екскурсійне товариство швидко почало розгортати свою діяльність зі створення мережі

---

* В 1962 р. в цю будівлю був переведений Харківський обласний палац дитячої та юнацької творчості – колишній Центральний ордену «Дружби народів» Палац піонерів та школярів ім. П.П. Постишева, що був відкритий в 1935 р. і був першим в світі аналогічним закладом

РОЗДІЛ 7. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИСТСЬКОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

екскурсійних установ. Організаційна діяльність УМПЕТ охоплювала нові регіони, включаючи союзні республіки. З метою подальшого розвитку міжрегіонального туристсько-екскурсійного руху УМПЕТ виступило з пропозицією про створення Всесоюзного акціонерного товариства, до якого на рівних умовах мали увійти усі туристсько-екскурсійні організації союзних республік. Але створення ТПТ, метою якого була монополізація всієї туристсько-екскурсійної діяльності в країні, призвело до того, що в 1930 р. УМПЕТ було реорганізоване, а туристською і екскурсійною діяльністю в Україні почало керувати ТПТЕ, а точніше, його підрозділ – Укртуру, створення якого офіційно було затверджене на засіданні Раднаркому УРСР. Така ж доля спіткала і «Турист Грузії».

Разом із масовим самодіяльним і плановим туризмом, в Україні продовжував розвиватися і альпіністський рух, що брав свої витoki ще з дореволюційних часів. Свого роду кузнею високопрофесійних кадрів гірських туристів і альпіністів став Харків. У Харкові жив і працював талановитий організатор українського гірського туризму і альпінізму Михайло Тимофійович Погребецький (1892 – 1956 рр.) – відомий дослідник Центрального Тянь-Шаня, підкорювач Хан-Тенгри (11 вересня 1931 р., 6995 м) і першовідкривач піку Перемоги (7439 м – друга за висотою вершина в СРСР). Починаючи з 1927 по 1933 рр., завдяки його зусиллям з Харкова було направлено сім українських експедицій в район Центрального Тянь-Шаня. Здійснювалися експедиції і в інші регіони, де в 1931 р. Харківським відділенням ТПТЕ Укртуру на поляні Азау в ущелині річки Баксан (Кавказ) був створений перший альпіністський табір похідного типу. У 1933 р. це ж відділення організувало другий табір харків'ян в урочищі Штулу на Кавказі. У 1934 р. харків'яни створили в Цейському районі Кавказу ще один великий альпіністський табір. Він був цікавий тим, що, окрім сходжень на гірські вершини, з його використанням були також організовані походи через перевали і льодовики Цея, що дозволило доскональніше вивчити цей район. Також був організований перший і єдиний в СРСР високогірний табір для юних альпіністів.

До 1936 р. харків'яни мали таку кількість інструкторів, яка дозволила їм організувати альпіністські табори на Домбайській поляні (Західний Кавказ): табір Харківського обласного управління ТЕУ ВЦРПС і табір Харківського обкому працівників вищої школи і наукових установ. Наприкінці 1936 р. секції гірського туризму стали створюватися на підприємствах міст і у вищих навчальних закладах.

7.5. Розвиток туризму в передвоєнні роки. Створення ЦТЕУ

Діяльність ТПТЕ несподівано була припинена. 17 квітня 1936 р., враховуючи необхідність подальшого організаційно-кадрового і матеріального зміцнення радянського туристського руху, ЦВК СРСР виносить постанову про ліквідацію Всесоюзного добровільного товариства пролетарського туризму і екскурсій і передачу туристсько-екскурсійної справи

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

профспілкам – ВЦРПС, у ведення якої передавалися турбази і маршрути як союзного, так і місцевого значення, а також туристсько-екскурсійні бази, дома туристів, все інше майно ТПТЕ. При ВЦРПС було організовано Центральне туристсько-екскурсійне управління (ЦТЕУ) (рис. 7.3). Керівництво самодіяльним туризмом було покладене на Всесоюзну раду з фізичної культури, що згодом була перетворена постановою ЦВК і РНК (21 червня 1936 р.) на Всесоюзний комітет у справах фізичної культури і спорту, який ніколи раніше питаннями організації туризму не займався, але при цьому від туризму був відокремлений альпінізм.

28 листопада 1937 р. Секретаріат Всесоюзної Центральної Ради Професійних Союзів затвердив статут туристсько-екскурсійного управління ВЦРПС, в якому наголошувалося на необхідності організації самодіяльного туризму як масового культурного відпочинку трудящих.

На початку 1937 р. при Всесоюзному комітеті фізичної культури і спорту при РНК СРСР була заснована секція альпінізму, а за рішенням Секретаріату ВЦРПС, Центральне туристсько-екскурсійне управління розпочало організацію гірничорятувальної служби СРСР. У 1938 р. були організовані перші десятимісячні курси з підготовки працівників рятувальної служби, які згодом очолили рятувальні пункти. А 18 червня 1941 р. Секретаріат ВЦРПС своєю постановою передає гірничорятувальну службу ТЕУ у юрисдикцію відділу фізкультури і спорту ВЦРПС.

Паралельно велася робота з розробки туристської символіки. У грудні 1934 р. ВЦВК СРСР затвердив значок «Альпініст СРСР», а в 1935 р. Президія ЦР ТПТЕ винесла постанову про введення значка «Турист СРСР», але справа не була доведена до кінця, і лише 26 березня 1939 р. його затвердив Всесоюзний комітет у справах фізичної культури і спорту при РНК.

1 липня 1938 р. в країні був відкритий перший плановий туристський маршрут, що проходив через Кавказький державний заповідник. Довжина маршруту складала 125 км., він починався від ст. Ходжох і закінчувався в м. Туапсе. Під час його проходження, яке тривало 9 днів, туристи долали 2 перевали заввишки 2100 м.

Восени 1939 р. на Боровському кургані біля впадіння р. Пахра в р. Москва відбувся зліт, присвячений десятиріччю радянського туризму. Найбільш заслужені діячі туризму були нагороджені значками «Турист СРСР».

Не дивлячись на постійну критику роботи ЦТЕУ, роботи із удосконалення організаційної структури туризму проводилися. У 1940 р. з метою упорядкування системи спортивного туризму, підвищення заходів безпеки туристських подорожей вперше в світі була проведена класифікація самодіяльних туристських маршрутів за категоріями складності (від I до III). У цьому ж році в туризмі були введені інструкторські

Рис. 7.3 – Емблема ТЕУ

РОЗДІЛ 7. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИСТСЬКОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

звання (молодший інструктор, інструктор, старший інструктор) за видами туризму – з пішохідного, лижного, водного, велосипедного, автмототуризму.

З 15 липня 1940 р. в Профіздаті почала виходити щотижнева газета «Радянський туризм і альпінізм». 1940 р. був оголошений роком масового походу школярів, а 1941 р. – роком Всеросійської експедиції піонерів і школярів маршрутами бойової слави громадянської війни.

До фатального 1941 р. сформувалася нова організаційна структура планового туризму. До її складу входило 25 ТЕУ ВЦРПС, 16 екскурсійно-туристських бюро, 165 Будинків туриста (зокрема, в П'ятигорську – на 150 місць, в Зеленограді під Москвою – на 225 місць, в Нальчику на – 130 місць і інших містах), 50 турбаз, 12 туристських готелів, 24 стаціонарних табори, 19 туристсько-альпіністських захисток, сотні тимчасових (сезонних) наметових стоянок, кемпінгів. Крім того, у веденні ЦТЕУ були дві гірськолижні школи: у заполярному Кіровську – на 50 чол. і в Домбаї (Західний Кавказ) – на 100 чол. По 30 обласним ДЕТС до участі в самодіяльних туристських походах тільки в 1940 р. було залучено 261 тис. школярів.

Для розвитку інтернаціональних зв'язків радянської молоді з молодіжними організаціями інших країн ЦК ВЛКСМ 20 березня 1937 р. прийняло постанову про створення Всесоюзного комітету інтернаціональних зв'язків молоді. В основу його діяльності лягли пропаганда і зміцнення миру і дружби між народами; знайомство молоді капіталістичних країн з культурою, економікою і політичним життям радянської молоді; встановлення широких зв'язків молоді СРСР з трудящими і прогресивною молоддю капіталістичних країн; безпосередній зв'язок з генеральною радою Всесвітнього конгресу молоді.

Міжнародний туризм розвивався, переважно, як пропаганда радянського устрою життя. Розвиток іноземного туризму викликав необхідність розробки ряду заходів щодо впорядкування прийому туристів з-за кордону. Проте, вже в 1921 р. Постановою Ради Праці і Оборони (РПО) від 24 серпня було створено Центральне бюро з обслуговування іноземців при Народному Комісаріаті закордонних справ. Ця організація стала першим офіційним державним органом Радянської Росії, який опікувався питаннями міжнародного туризму.

11 квітня 1929 р. (згідно протоколу засідання Ради Праці і Оборони СРСР) було створено Державне акціонерне товариство з іноземного туризму в СРСР (ДАТ «Інтурист») Наркомату зовнішньої і внутрішньої торгівлі СРСР. Статутний капітал «Інтуриста» був визначений у розмірі 5 млн. крб., розподілених на 200 акцій. Засновниками були Народний Комісаріат Торгівлі СРСР, Радторгфлот, Народний Комісаріат шляхів сполучення СРСР, інші радянські організації. Декретом Народного Комісаріату Торгівлі СРСР від 8 червня 1929 р. був затверджений статут ДАТ «Інтурист», в якому були визначені основні принципи діяльності організації. Зокрема, для організації в'їзного туризму передбачався розвиток двох напрямів: зовнішнього – продаж на зовнішніх ринках турів в СРСР, і внутрішнього –

організація прийому іноземців, розробка маршрутів, будівництво інфраструктури тощо. Головою Правління був обраний А.С. Сванідзе – представник Народного Комісаріату зовнішньої і внутрішньої торгівлі СРСР. 7 лютого 1933 р. Президія ЦВК СРСР прийняла спеціальну постанову про злиття Державного акціонерного суспільства з іноземного туризму в СРСР «Інтурист» і Всесоюзного Акціонерного Товариства «Готель». Нова організація отримала назву Всесоюзне Акціонерне Товариство з іноземного туризму в СРСР «Інтурист» (ВАТ «Інтурист»). Статутний капітал товариства на той час складав 35 млн. крб. З 1934 р. «Інтурист» розпочав співпрацю з такими найбільшими світовими компаніями, як «American Express Co.» (США) і «Thomas Cook & Son» (Великобританія). З 1929 по 1934 р. тільки Москва прийняла по лінії Інтуриста майже 9 тис. іноземних туристів.

Готельному господарству в перші післяреволюційні роки було завдано серйозного удару. Ще в 1918 р. згідно декрету Радянського уряду всі готелі були націоналізовані і передані у ведення місцевим органам Радянської влади. Практично відразу в готелі почали заселятися робочі, перетворюючи їх, таким чином, на своє постійне місце проживання. В таких умовах виникли так звані комунальні квартири – теоретично тимчасове житло з коридорною системою без елементарних зручностей. До 1937 р. Наркомфіном СРСР був обстежений стан готельного фонду в 110 крупних містах і районних центрах, в яких налічувалося 539 готелів. З них 343 готелі на 11187 номерів були заселені постійними мешканцями, готельний фонд в них зменшився більше ніж на 50 %. До 1938 р. у юрисдикції місцевих Рад народних депутатів на всій території СРСР збереглося тільки 1100 готелів на 90 тис. номерів.

7.6. Сутність та значення туристсько-екскурсійної діяльності в період Великої Вітчизняної війни

В період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. діяльність ТЕУ ВЦРПС була припинена. З перших же днів війни практично всі активісти туристського руху, інструктори з туризму, альпіністи пішли на фронт, використовуючи свій практичний досвід в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками. Безсмертний подвиг здійснили альпіністи Малінов О.О., Сидоренко О.І., Одноблюдов Г.В., Моренець М., Двалішвілі Г., Кухтін В. та інші. Вони забезпечили безаварійний перехід через перевал Бечо (3375 м, 1Б) (Центральний Кавказ, Головний Кавказький хребет) більше 1500 чол., серед яких були люди похилого віку, жінки, 230 дітей. Багато туристів-спортсменів, використовуючи свої знання й досвід, здійснювали підготовку кадрів для фронту, наприклад, Аркадій Васильович Яров (1909 – 1987 рр.) займався підготовкою парашутистів-десантників.

У 1942 р. Центральна дитяча екскурсійно-туристська станція (ДЕТС), беручи участь у всенародному русі «Все – для фронту, все – для

РОЗДІЛ 7. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИСТСЬКОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

перемоги», оголосила похід піонерів і школярів країни на заготівлю лікарських рослин, ягід, грибів.

Радянські профспілки з метою підняття морального духу громадян у воєнні роки продовжували здійснювати культурно-масові заходи на територіях, що не були захоплені окупантами (табл. 7.1).

Таблиця 7.1 – Туристсько-екскурсійні заходи профспілок серед населення СРСР в 1942 – 1944 рр.

Число екскурсій і масових заходів			Обслуговано чоловік		
1942 р.	1943 р.	1944 р.	1942 р.	1943 р.	1944 р.
1253	1402	3090	261962	287827	628375

У ці роки «Інтурист» обслуговував дипломатичні представництва, акредитовані в СРСР, персонал місії країн-союзників по антигітлерівській коаліції і представників нейтральних держав.

Війна піддала народне господарство СРСР значному руйнуванню, принесла неймовірно величезні втрати. Населення країни втратило більше 26 млн. чол., повністю або частково було зруйновано 1710 міст і понад 10 тис. населених пунктів в сільській місцевості, а також 31850 промислових підприємств. Матеріальні втрати економіки склали близько 2600 млрд. крб., було знищено близько 30% національного багатства СРСР. Значною мірою постраждала і матеріально-технічна база туризму: було зруйновано 28 будинків туриста, 22 альпіністсько-туристських таборів, 16 стадіонів, 189 клубів і будинків фізкультури, 130 будинків відпочинку, 109 профспілкових санаторіїв. Для відновлення зруйнованої туристської інфраструктури профспілкового (соціального) туризму потрібне було капітальних вкладень на суму близько 145 млн. крб. З фронтів Великої Вітчизняної війни не повернулося багато інструкторів туристського і альпіністського руху, серед яких А. Глуховський, І. Бабін, В. Терещенко, Ю. Молоканов, І. Персианінов, Б. Беркович, П. Глебов, Л. Надеждін, В. Назаров, Л. Гутман і багато інших.

7.7. Відновлення туристсько-екскурсійної діяльності в післявоєнний період

Перші післявоєнні десятиліття туризм у країні розвивався достатньо сумбурно і хаотично, оскільки процес відновлення матеріально-технічної бази туризму, формування організаційної структури, розподілу повноважень і туристських напрямів затягнувся на довгі роки.

Рішенням Секретаріату ВЦРПС від 24 квітня 1945 р. була відновлена діяльність ТЕУ і його територіальних управлінь. Першими директорами ТЕУ ВЦРПС в післявоєнний час були Н.М. Роговський, Г.Ф. Косилов, Герой Радянського Союзу Б.Т. Піщекевич, В.Н. Орфаніцький.

Протягом 1945 – 1948 рр. були відновлені територіально-екскурсійні управління в Москві, Ленінграді, в Криму і на Кавказі, в Краснодарському

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

краї, Києві, Горькому, Уральську, Свердловську, Алма-Аті, реконструйовані 45 із 47 зруйнованих туристських об'єктів, приведені до ладу 17 союзних маршрутів, що діяли раніше. У 1946 р. відкрилися нові турбази «Селігер» в Калінінській (Тверській) області і «Неліярве» в Естонії, в 1947 р. – «Кавказ» в сел. Гузеріпль Краснодарського краю, в 1948 р. – «Привал» в Бахчисараї і «Репіно» в сел. Репіно Ленінградської області. У 1946 – 1947 рр. профспілки із коштів соціального страхування на організацію туристсько-екскурсійної роботи, ремонт і реконструкцію культурних і спортивних споруд виділили 1400 млн. крб.

У 1946 р. Всесоюзний комітет у справах фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР* видав наказ № 234 «Про посилення роботи з туризму серед трудящих і молоді, що вчиться». Цим же комітетом у 1947 р. була розроблена «Інструкція про порядок організації і про обов'язки організаторів і керівників туристських подорожей» і «Показники, що визначають складність туристських маршрутів». У цьому ж році на допомогу керівникам самодіяльних туристських груп вийшла книга О. Архангельського «Як організувати туристську подорож».

З метою відновлення системи рятувальної служби з 1947 по 1950 рр. щорічно проводилися короткострокові курси рятувальників.

У 1947 р. «Інтурист» вперше після 1945 р. прийняв великий потік іноземців, що прибули на сесію Ради Міністрів закордонних справ до Москви, на міжнародний хутровий аукціон до Ленінграду, а також іноземних гостей, що прибули за запрошенням Мосради на святкування 800-річчя Москви.

Відновлення туристсько-екскурсійного потенціалу в той час знаходилося під пильною увагою партійно-державних організацій. 27 грудня 1948 р. ЦК ВКП (б) прийняв Постанову про розвиток фізичної культури і спорту, якою передбачалося також створення нових умов для повсюдного широкого заняття туризмом.

У тому ж році Президіум ВЦРПС ухвалив рішення, що 20 % від загального числа всіх путівок в санаторії, профілакторії і турбази і 10 % путівок в будинки відпочинку мали виділятися профкомами підприємств трудящим за рахунок коштів державного соціального страхування безкоштовно, останні – із стягуванням 30% їх вартостей. При цьому допускалося і придбання путівок для членів сімей працівників.

З 1 квітня 1949 р. туризм був внесений до Єдиної Всесоюзної спортивної класифікації – самодіяльний туризм визнавався як вид спорту. З цього часу почалася підготовка спортсменів-розрядників і майстрів спорту з туризму. Першими туристами, що отримали звання майстра спорту СРСР стали велосипедист О. Власов, байдарочник Є. Ромашков, учені МДУ М. Немицький, Г. Іллічова та інші. Для отримання звання майстра спорту з туризму необхідно було здійснити 12 дальніх походів протяжністю близь-

---

* 15 березня 1946 р. сесія Верховної Ради СРСР прийняла рішення про перейменування Ради Народних Комісарів в Раду Міністрів, а народних комісаріатів – в міністерства.

РОЗДІЛ 7. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИСТСЬКОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

ко 3 тис. км., відвідавши при цьому як мінімум чотири географічних райони, і оволодівши не менше ніж трьома видами туризму.

В цей же час постало питання про створення туристських клубів, як координаційних центрів самодіяльної туристської роботи. 6 травня 1950 р. був заснований Московський міський клуб туристів, його першим директором став Михайло Романовіч Злацен (1912 – 1999 рр.). Рішенням Московської міської ради профспілок колишнє приміщення клубу Московського ливарно-механічного заводу «Червоний шлях» було передано туристам міста. У тому ж році міський туристський клуб був затверджений і в Свердловську (Катеринбург).

30 червня 1951 р. Всесоюзний комітет у справах фізкультури і спорту при Радміні СРСР наказом № 600 затвердив «Розрядні вимоги з туризму»; показники, що визначали категорії складності туристських маршрутів (від I до III категорії); інструкцію про порядок організації і про обов'язки організаторів і керівників туристських походів; навчальний план і програму семінару з підготовки учасників туристських подорожей і форму Маршрутної книжки самодіяльної групи туристів.

1949 – 1954 рр. характеризувався зростанням зацікавленості радянських людей до різного роду туристських походів та поїздок. В цей же час активізувалася і діяльність профспілок з відновлення матеріально-технічної бази туризму, оновлення спорядження та інвентаря, з проведення методичної роботи і підготовки кадрів. З цією метою з 1949 по 1954 рр. було витрачено 59,5 млн. крб., що майже на 15 млн. крб. перевищило аналогічні капітальні вкладення за 1939 – 1940 рр. Абсолютна ж сума асигнувань на розвиток туризму за перші десять післявоєнних років, тобто 1945 – 1954 рр., склала 94,8 млн. крб.

До 1955 р. загальна кількість місць на всесоюзних туристсько-екскурсійних базах досягла 11 300. У 1956 р. ТЕУ обслужило 179 тис. туристів і 2,4 млн. екскурсантів. Число турбаз досягло 109 загальною місткістю майже 15 000 місць.

Наприкінці 1956 р. Президія ВЦРПС прийняла рішення про відкриття в профспілкових установах прокатних баз туристського спорядження, що значною мірою активізувало самодіяльний туристський рух на підприємствах.

Для стимулювання розвитку дитячого туризму Бюро ЦК ВЛКСМ 10 квітня 1954 р. винесло постанову про впровадження нагрудного знаку «Юний турист», яким нагороджували піонерів 5 – 7 класів, що виконували відповідні вимоги.

На подальшому розвитку туризму і, перш за все, міжнародного в той час позначилося загострення відносин Радянського Союзу із західними країнами, що призвело до початку так званої «холодної війни». Наприкінці 40-х – початку 50-х років XX ст. в СРСР новий виток отримало ідеологічне і патріотичне виховання, що було орієнтоване, перш за все, на молодь. З цією метою відбулося зміцнення інтернаціональних зв'язків з передовими молодіжними організаціями різних країн, що дало поштовх відроджен-

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

ню міжнародного туризму. За період з 1949 по 1953 рр. СРСР на запрошення Антифашистського комітету радянської молоді (АКРМ)* відвідало 236 зарубіжних молодіжних делегацій, а 121 делегація радянської молоді виїжджало за кордон.

В цілому ж, середина 50-х рр. минулого сторіччя відзначається активізацією міжнародного туристського обміну.

У 1955 р. був затверджений новий статут ВАТ «Інтурист», згідно з яким на цю організацію поклалися обов'язки з розвитку не тільки в'їзного, але і виїзного туризму. «Інтурист» також отримав право приймати і розміщувати іноземців, що прямували через територію СРСР транзитом.

У 1955 р. по лінії ВЦРПС вперше за післявоєнні роки виїхали за рубіж і побували в СРСР дві тисячі радянських та іноземних громадян.

7.8. Удосконалення системи організації туризму в 50-х – на початку 60-х років ХХ ст. Створення БММТ «Супутник»

Імпульсом в розвитку міжнародного туристського обміну стала «хрущовська відлига», що наступила після 14 лютого 1956 р., коли в Кремлі почав свою роботу ХХ з'їзд КПРС, на якому була зроблена доповідь про «культ особистості Сталіна». В країні розпочалися перетворення, які позитивно позначилися і на активізації міжнародного туризму; у цій сфері було створено нові форми роботи, зокрема безвалютний обмін туристськими групами між країнами, прикордонний і спеціалізований обмін, що охопив різні професійні, вікові і територіальні контингенти населення. У 1956 р. профспілки збільшили об'єм виїзду трудящих в країни соціалістичного табору: до Болгарії, Угорщини, Чехословаччини, Румунії тощо. Всього за кордон виїхали представники 154 областей, країв, республік СРСР. У тому ж році 286 передовиків виробництва, представників наукової і творчої інтелігенції вперше за післявоєнні роки здійснили круїз навколо Європи на теплоході «Перемога». Всього у 1956 р. 561 тис. радянських громадян відвідали 61 державу світу, а 486 тис. іноземців з 84 країн побували в СРСР. Наприкінці 50-х років набув поширення, як форма міжнародної співпраці між країнами соцтабору, обмін туристами на некомерційній основі. Так, в 1958 р. радянські профспілки провели «туристський обмін» з профспілками ПНР, НДР, УНР і ЧССР (ПНР – Польська Народна Республіка, ЧССР – Чехо-Словацька Соціалістична Республіка, НДР – Німецька Демократична Республіка, УНР – Угорська Народна Республіка): 1413 громадян цих країн відвідали СРСР, а 1391 радянський громадянин за даною програмою побували закордоном.

У серпні 1956 р. ЦК ВЛКСМ прийняв постанову «Про зміцнення зв'язків з молодіжними організаціями країн народної демократії», що значною мірою позитивно вплинуло на встановлення прямих ділових контак-

---

* В середині 50-х рр. АКРМ був реорганізований в Комітет молодіжних організацій СРСР.

РОЗДІЛ 7. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИСТСЬКОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

тів комсомольських комітетів всіх рівнів з молодіжними організаціями соціалістичних країн.

Знаменною подією в подальшому розвитку міжнародного молодіжного туристського обміну стало проведення в 1957 р. VI Всесвітнього фестивалю молоді і студентів в Москві. Під час фестивалю стало можливим проведення на озері Селігер Міжнародного зльоту туристів, на якому було присутньо 23 делегації з різних країн світу загальною чисельністю більше 350 чол.

24 червня 1958 р. за пропозицією Комітету молодіжних організацій СРСР постановою ЦК ВЛКСМ «Про організацію туристського обміну із зарубіжними молодіжними організаціями» була започаткована нова організація, метою якої було сприяння розвитку молодіжного туризму, – Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» (БММТ «Супутник»). У 1958 р. «Супутник» співпрацював з 16 організаціями з 8 країн Європи, міжнародні молодіжні табори в Криму і на Кавказі прийняли під егідою «Супутника» 1574 молодих іноземних туристів, а 1364 радянських хлопців і дівчат стали гостями молодіжних організацій за кордоном. У 1959 р. молодіжний туристський обмін по лінії «Супутника» склав вже 9711 і 7246 чол., відповідно.

Не дивлячись на те, що в другій половині 50-х років ХХ ст. у СРСР склалася система трьох монопольних структур у сфері міжнародного туризму: ВАТ «Інтурист», ТЕУ ВЦРПС і БММТ «Супутник» ЦК ВЛКСМ, основна робота з організації міжнародного туризму в другій половині 50-х років була зосереджена в руках ВАТ «Інтурист», тому темпи його розвитку значно відставали від загальносвітових процесів, що також пояснювалося дорожнечою путівок і недостатньою пропагандою міжнародного туризму. У числі туристів повністю були відсутні жителі сільської місцевості, на частку робітників припадало не більше 10-15 % всіх путівок, що продавалися, решту отримували інженерно-технічні працівники та службовці. З метою підвищення відсотка робітників і колгоспників у складі груп, що виїжджали по путівках за кордон, профспілки провели ряд заходів, а саме:

- ✓ введення доплати за путівки із коштів профспілок, що зробило поїздки за кордон доступнішими;

- ✓ складання спеціальних планів розподілу туристських путівок за кордон на певний рік. В таких документах чітко визначалися маршрути (причому на один маршрут могли відправлятися як представники однієї області, так і декількох областей СРСР). Маршрути турів затверджувалися ВЦРПС і розподілялися по обласних Радах профспілок, які, у свою чергу, розподіляли путівки по обкомах галузевих профспілок. Даний документ оформлявся як Додаток до Постанови Президії Ради профспілок (у табл. 7.2 представлений зразок такого Плану, затверджений на 1961 р. для Харківської області).

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Таблиця 7.2 – Розподіл путівок за кордон по галузевих профспілках в Харківській області в 1960 р.

№ п/п	Тури	Пора року (по місяцях)	Обкоми профспілок																	Разом
			машинобудування	електриків	будівельників	текстильників і шваль	харчовиків	сільського господарства	зв'язку і автотранспорту	торгівлі	освіти	культури	державних установ	комунального господарства	дорпрофсож	ГК металургів	ГК хіміків	ГК геологів	медпрацівників	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1	Угорщина-Чехословаччина	II				40														40
2	Румунія-Угорщина	IX			45															45
3	НДР	III	40																	40
4	Чехословаччина	IX	40																	40
5	НДР-Чехословаччина	III		40																40
6	Румунія	VI		40																40
7	Чехословаччина	VI			40															40
8	Польща	VI							40											40
9	Чехословаччина-Польща	VI													40					40
10	Китай	IX													40					40
11	Румунія-Болгарія	VII						40												40
12	Угорщина (з відпочинком)	VIII										45								45
13	Угорщина-Чехословаччина	IV							40											40
14	Албанія	X					30													30
15	Югославія	IX										25		15						40
16	Болгарія (з відпочинком)	IX																	40	40

РОЗДІЛ 7. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИСТСЬКОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Продовження таблиці 7.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
17	НДР-Чехословаччина	XI														15	15	10		40
18	Болгарія (з відпочинком)	VIII											25							25
19	Ірак-Ліван	I	1	1	1						1	1								5
20	США	VI	1	1	1						1	1			1				1	7
21	Фінляндія	VII						3		3			3	3			3		3	18
22	Франція	VII									12									12
23	Австрія	VII									4	3								7
24	Італія	IX			5							5								10
25	Навколо Африки	II	2	2								2								6
26	Навколо Африки	IX-XI	2	2	2														2	8
27	Навколо Азії	III	1	2	2						1	1			1					8
28	Навколо Європи	IV	4	2	2			2			4	4	2		2					22
29	По Дунаю	VIII	2	2	2						10	5								21
30	По Дунаю	X				2	2	2	2	2			2	2						14
Разом:			93	92	100	42	32	47	42	45	78	47	32	20	84	15	18	10	46	843

Для підвищення масовості на планових туристських маршрутах Наказом № 136 від 3 червня 1957 р. Голови Комітету з фізичної культури і спорту при Радміні СРСР було затверджено нове Положення про значок «Турист СРСР». Основними формами внутрішнього туризму наприкінці 50-х років були подорожі Всесоюзними радіальними маршрутами, коли туристи відвідували один район або місто, і подорожі по лінійними маршрутами, де туристи знайомилися з обширнішим регіоном, наприклад, з районами Військово-Грузинської або Військово-Сухумської дороги, Поволжжя або Дніпра. Найбільшого поширення набуло міжбазове пересування пішки, на лижах, байдарках тощо. Активно проходили походи вихідного дня і туристські масовки та зльоти. Наприклад, літом 1957 р. відбулися I зліт туристів Прибалтики за участю молоді з Естонської і Латвійської РСР і VI республіканський зліт молдавських туристів, де на березі Дністра в туристській техніці разом з господарями змагалися гості з Одеси, Архангельська, Києва і Ленінграда; у січні в Москві відкрився II зліт учасників Всесоюзної експедиції піонерів і школярів, присвячений 40-річчю Великої Жовтневої революції, в самій же експедиції брало участь 50 тис. загонів, чисельністю близько 1 млн. піонерів і школярів; а 3-4 лютого 1958 р. на кордоні Європи і Азії під Свердловськом було проведено I Всеросійський зліт туристів «Європа-Азія», в якому взяло участь 17 команд з різних міст РРФСР.

9 грудня 1958 р. в Москві відкрилася перша Всесоюзна нарада керівників 42 туристських клубів. У січні 1959 р. вийшла Постанова ЦК КПРС і

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Радміну СРСР, а 27 листопада Постанова Президії ВЦРПС «Про поліпшення управління розвитком туризму в профспілках».

У жовтні 1957 р. Президія ВЦРПС ухвалила рішення про передачу 20 навчальних альпіністських таборів ДСТ знову під юрисдикцію ТЕУ. Протягом року ТЕУ на будівництво нових і капітальний ремонт старих альптаборів витратило 1,5 млн. крб. Всього ж у 1958 р. ТЕУ ВЦРПС ввело в експлуатацію 38 туристських об'єктів. У тому ж році в цілях координації роботи рятувальних загонів, за рішенням ВЦРПС, в гірських районах СРСР були створені контрольні-рятувальні пункти (КРП), які з 1960 р. безпосередньо підпорядковувалися Всесоюзній раді ДСТ профспілок.

У 1959 р. Президією ВЦРПС було прийнято рішення «Про поліпшення роботи з громадськими фізкультурними кадрами». У тому же році Президія Центральної Ради Союзу спортивних товариств і організацій СРСР прийняла постанову «Про заходи щодо поліпшення роботи з громадським фізкультурним активом». Цими постановами визначалися не тільки категорії громадських кадрів, але і форми їх спортивно-туристської підготовки, кількісний склад кожної категорії, навчальні плани і програми. Згідно з цими програмами, підготовка громадських інструкторів з туризму планувалася як на семінарах, що проводилися радами ДСТ, так і на туристських маршрутах ТЕУ ВЦРПС. Кількість осіб, що пройшли таку підготовку за 1960 – 1961 рр., складала 55 тис.

23 жовтня 1959 р. була створена Всесоюзна федерація туризму, але вже 17 березня 1961 р. постановою Секретаріату ВЦРПС вона була розпущена, а 30 березня 1961 р. постановою Центральної Ради Союзу спортивних товариств і організацій були розпущені усі секції туризму. Однією з основних причин була загибель і травматизм туристів на маршрутах. Дані постанови ставили під сумнів саме існування спортивного туризму, що набув в СРСР на той час масового характеру. Заборона проведення туристських походів не могла стати виходом із ситуації, що склалася, оскільки самодіяльний туризм почав приймати неофіційний характер, що тільки збільшувало вірогідність подальшого травматизму на маршрутах.

Багатомісячні спори із цього приводу призвели до того, що в грудні 1961 р. Президія Центральної Ради Союзу спортивних товариств і організацій СРСР прийняла рішення «Про поліпшення організації самодіяльного туризму і підготовці туристських кадрів». Згідно з постановою, туризм був виведений із спортивної класифікації, маршрути підвищеної складності пропонувалося використовувати тільки для господарських і наукових цілей, тобто для широких мас вони були практично заборонені. До постанови додавалося 5 додатків: «Правила організації самодіяльних туристських подорожей на території СРСР», «Положення про громадських інструкторів туризму», «Програма і навчальний план підготовки молодших інструкторів туризму», «Положення про класифікаційні нормативи з туризму», «Програма і навчальний план підготовки керівників походів вихідного дня».

Контрольні питання і завдання

1. Які географічні об'єкти знаходилися під особливою увагою перших радянських науково-дослідних експедицій?
2. Яким чином відбувалося становлення туристсько-екскурсійної діяльності в СРСР в 20-ті роки ХХ ст.?
3. Визначте основні особливості діяльності перших радянських туристських організацій (ТПТ, Радтур, ТПТЕ).
4. За яких обставин відбувалося створення ЦТЕУ? У чому полягала діяльність цієї організації?
5. Визначте особливості функціонування сфери туризму й екскурсій в Україні в 1920 – 1930 рр.
6. Як відбувалося відновлення туристської інфраструктури в післявоєнні роки?
7. Яким чином розвивався туризм у СРСР в період «хрущовської відлиги»?

РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СРСР

8.1. Формування структури управління сферою туризму

У зв'язку з ситуацією, що склалася, ВЦРПС СРСР вирішив провести реорганізацію системи управління туризму. 20 липня 1962 р. Президія ВЦРПС прийняла постанову «Про подальший розвиток туризму» (протокол № 17). Цією постановою були скасовані федерації та секції туризму при відповідних Радах Союзу спортивних товариств і організацій, центральне, республіканські, крайові й обласні ТЕУ були реорганізовані відповідно в центральний, республіканські, крайові й обласні ради з туризму. У постанові також підкреслювалася необхідність подальшого масового розвитку туризму. Цією постановою затверджувалися ряд положень і правил; вводилася нова класифікація маршрутів (п'ять категорій складності замість трьох, що діяли) залежно від складності і тривалості; затверджувалися нові класифікаційні нормативи з туризму. Крім того, було введено Положення про маршрутно-кваліфікаційні комісії, на які покладалися наступні функції: надання допомоги туристським групам з вибору маршрутів і підготовки до походів; перевірка підготовленості груп до подорожей; розгляд звітів про походи; розбір нестандартних ситуацій і випадків порушення «Правил організації туристських подорожей на території СРСР», затверджувалися нові кваліфікаційні нормативи з туризму: «Турист СРСР», «Турист СРСР 3-го, 2-го і 1-го ступеня», «Майстер туризму СРСР» (рис. 8.1) тощо.

Рис. 8.1 – Знак «Майстер туризму СРСР»

У 1962 р. для альпіністської рятувальної служби була випущена відзнака, яка існує й до теперішнього часу. Його ідею – червоний хрест на тлі Кавказької гори Ушба (Ушба Пд 4710 м і Ушба З 4694 м) подав Фердинанд Алоїзовіч Кропф, а втілив її в ескізі Кирило Олександрович Баров.

Для поліпшення управління екскурсійною роботою в крупних містах виникли нові організації – бюро подорожей і екскурсій. У 1964 р. їх було сімнадцять.

17 вересня 1964 р. в Єдину Всесоюзну спортивну класифікацію було введено спортивне орієнтування на місцевості, яке народилося в надрах туристських походів і зльотів. 19 березня 1965 р. туризм зусиллями громадськості, серед якої були вчені лауреати державних премій, був відновлений в Єдиній Всесоюзній спортивній класифікації. У тому ж році ЦРТ затвердила перший перелік класифікованих туристських маршрутів. Нова класифікація істотно відрізнялася від попередньої, яка допускала можливість вільно варіювати категоріями складності й однаково оцінювати похо-

РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ди, що різко відрізнялися від дійсності за складністю. Класифікація 1965 р. в основу поставила оцінку технічної майстерності, необхідної для подолання природних перешкод, характерних для тієї чи іншої категорії складності. До 1965 р. звання майстра спорту з туризму і майстра туризму було надано більш ніж 300 чол. Автором знаку майстра туризму, який діяв з 1963 по 1965 рр., був московський художник Юрій Рубін. Звання заслуженого майстра спорту з туризму на той момент мала тільки одна людина – 87-річний москвич Микола Михайлович Губанов (1881 – 1969 рр.).

Туристські походи того часу були овіяні свого роду романтикою. Під час таких походів нерідко народжувалися вірші й пісні. Особливо інтенсивно, за часів хрущовської відлиги, розвивалася самодіяльна туристська пісня. Ідея популяризації туристської пісні отримала підтримку навіть на державному рівні. 30 березня 1965 р. Президія ЦРТ, яку на той момент очолював Олексій Хуршудович Абуков, ухвалила спільно із Союзом композиторів СРСР і Союзом письменників СРСР рішення провести Всесоюзний конкурс на кращу туристську пісню.

Високі темпи розвитку міжнародного туризму вимагали реорганізації структури управління в цій сфері. У 1964 р. було ухвалено рішення про створення вперше в СРСР урядового органу, який би опікувався питаннями організації іноземного туризму, – Управління з іноземного туризму при Радміні СРСР. Начальником управління був призначений В.М. Анкудінов.

Військово-патріотичне виховання молоді за допомогою туризму також набирало оберти. 1 червня 1965 р. газета «Комсомольська правда» помістила звернення ЦК ВЛКСМ до молоді країни про проведення Всесоюзного туристського походу по місцях бойової слави радянського народу, присвяченого 20-річчю перемоги у Великій Вітчизняній війні. Центральний штаб походу очолив Маршал СРСР Іван Степанович Конев (1897 – 1973 рр.), а після його смерті – Маршал СРСР Іван Христофорович Баграмян (1897 – 1982 рр.), секретарем штабу був призначений Лев Менделейович Гурвич, один із засновників ТПТЕ. У цьому поході взяли участь більше 3 млн. хлопців і дівчат, а перший зліт переможців відбувся у вересні 1965 р. у Брестській фортеці.

У січні 1966 р. вийшов друком перший номер щомісячного ілюстрованого журналу ВЦРПС «Турист».

Рівень розвитку самодіяльного туризму до того часу вимагав перегляду якості підготовки інструкторських кадрів: Президія ЦРТ своїм рішенням від 29 листопада 1966 р. затвердила Положення про громадські туристські кадри, навчальні плани і програми їх підготовки; були введені нові інструкторські звання – молодший інструктор, інструктор, інструктор-методист, старший інструктор-методист. Величезний внесок у розвиток інституту інструкторів зробили С.М. Болдирев, І.В. Васил'єв, Є.О. Косарев, П.І. Лукоянов, Ю.О. Штюмер і багато інших.

У 1966 – 1967 рр. було проведено II Всесоюзний похід молоді по місцях бойової слави радянського народу, присвячений 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. У 1966 р. кількість учасників турист-

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

ських походів і екскурсій зросла й досягла 45 млн. чоловік, з них по місцях революційної, бойової і трудової слави радянського народу – більше 10 млн. чоловік. У порівнянні з 1960 р. вдвічі збільшилась кількість туристських маршрутів. На будівництво нових і упорядкування існуючих туристських об'єктів, оснащення їх сучасним інвентарем і устаткуванням ВЦРПС в другій половині 60-х років виділила 26 млн. крб.; було введено 40 підприємств туристського обслуговування на 10220 місць.

Таке істотне збільшення об'єму туристсько-екскурсійної роботи профспілок було викликане тим, що згідно з Постановою ВЦРПС «Про поліпшення роботи профспілок з державного соціального страхування» від 22 травня 1968 р. був установлений порядок планування витрат коштів на придбання туристських путівок і їх оплату комітетами профспілок для робочих і службовців. Крім того, починаючи з другої половини 60-х років, організація туристсько-екскурсійного обслуговування увійшла безпосередньо до планів економічного і соціального розвитку трудових колективів. Усе це сприяло тому, що число учасників походів і екскурсій в 1967 р. в порівнянні з 1963 р. зросло з 13,9 до 50 млн. чоловік

У цей час перед туристськими організаціями актуальним стало завдання збільшення подорожей з використанням різноманітних видів транспорту. 5 липня 1968 р. Президія ВЦРПС ухвалила постанову «Про дозвіл профспілковим організаціям на придбання за рахунок коштів державного соціального страхування путівок на авіаційні, автомобільні, залізничні і пароплавні туристські маршрути», відповідно до якої профкоми купували путівки на всі види туристських маршрутів з подальшою оплатою 50 % їх вартості для робочих, службовців, а також для учнів старших класів.

14 березня 1969 р. згідно з Постановою ВЦРПС «Про прийом на туристських маршрутах батьків з дітьми» ЦРТ зобов'язувалася обслуговувати туристів з дітьми від 12 років і старше. Даний документ офіційно закріпив новий напрям, що оформився на той час, – сімейний туризм.

До 1969 р. виникла ситуація, коли зростаючий попит населення країни на туристсько-оздоровчі послуги випереджав можливості туристських установ. Тісний взаємозв'язок туристського й екскурсійного обслуговування як взаємообумовлених елементів подорожей зробила важливою чітку узгодженість їх не тільки з організаційної точки зору, але й за змістом. Звідси витікала необхідність зосередити туристське й екскурсійне обслуговування в одних руках. Стан туристсько-екскурсійної справи вимагав вирішення проблем, що виходять за рамки компетенції профспілкових органів. На початку 1969 р. ВЦРПС вийшов з такою пропозицією в ЦК КПРС і Раду Міністрів СРСР. 30 травня 1969 р. спільною постановою ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС «Про заходи з подальшого розвитку туризму й екскурсій в країні» було визначено, що керівництво туризмом і екскурсійною роботою в країні мав здійснювати ВЦРПС; крім того, ставилося завдання про перетворення туризму і екскурсій на крупну галузь обслуговування населення. Екскурсії при цьому розглядалися як одна з форм ідеологічної роботи. Таким чином, з виходом цієї постанови в СРСР закінчився

РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКАРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

період формування єдиної туристсько-екскурсійної системи, на чолі якої стала Центральна Рада з туризму й екскурсій.

В цей час в країні паралельно розвивалися також і інші, більш вузькопрофільні напрями в туризмі, зокрема структура вітчизняного туризму включала п'ять паралельних напрямів (рис. 8.2):

- ✓ профспілковий туризм (ЦРТЕ ВЦРПС);
- ✓ іноземний туризм (Державний комітет з іноземного туризму при Раді Міністрів СРСР);
- ✓ молодіжний туризм (БММТ «Супутник» ЦК ВЛКСМ);
- ✓ військовий туризм (Управління з туризму й екскурсій при Міністерстві оборони СРСР);
- ✓ шкільний туризм (ЦДТЕС Міністерства освіти СРСР), з 1981 р. до цього напрямку можна віднести й молодіжний туризм системи професійно-технічної освіти (Державний комітет СРСР з професійно-технічної освіти).

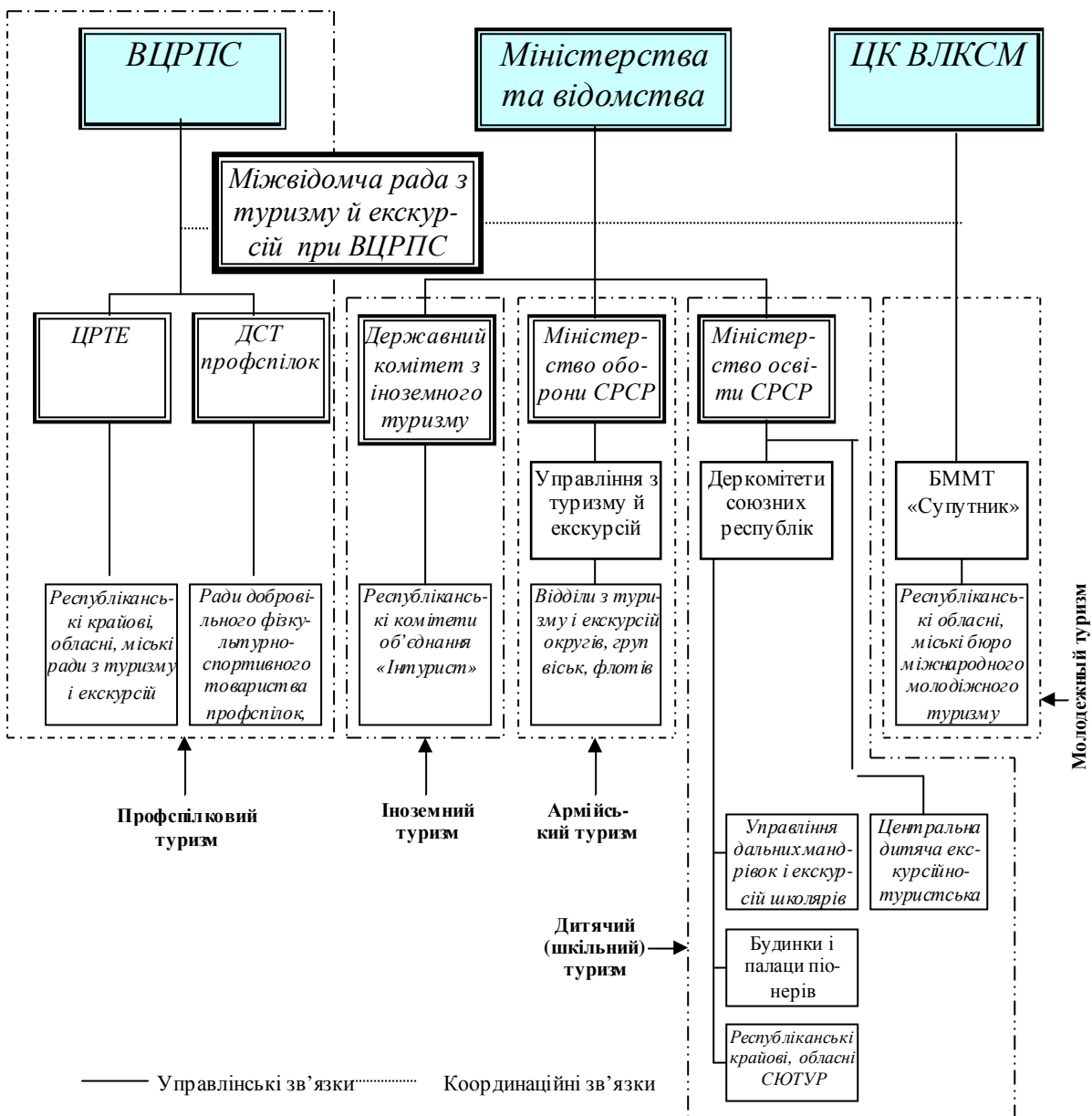

Рис. 8.2 – Структура вітчизняного туризму

8.2. Профспілковий туризм

Центральна рада з туризму і екскурсій (ЦРТЕ ВЦРПС), створена 19 серпня 1969 р., згідно з новим Положенням «Про центральну, республіканські, крайові, обласні й міські (районні) ради з туризму і екскурсій» була найбільшою в Радянському Союзі організацією в області туристсько-екскурсійної справи. До 1989 р. в її системі працювало близько 170 тис. чоловік; до неї входило 2369 різних установ, організацій, підприємств, що знаходилися у веденні профспілок. На них були покладені завдання з масового розвитку туризму й екскурсій серед трудящих і молоді. ЦРТЕ охопила своєю діяльністю всі основні напрями туристсько-екскурсійної роботи країни.

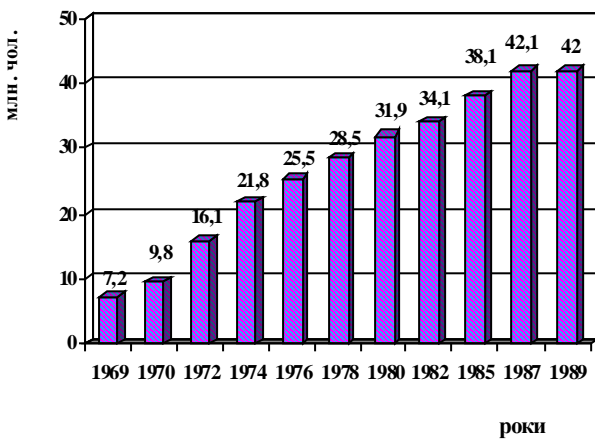
Вона взялася за активізацію масового туристського руху в країні. Починаючи з 1970 р. показники діяльності профспілок у сфері туризму неухильно зростали (рис. 8.3). Тільки з 1970 по 1976 рр. було освоєно 0,624 млрд. крб. капіталовкладень, об'єм наданих послуг за цей період збільшився у 5 разів, а в 1985 р. – перевищив 2 млрд. крб.

Вже в 1969 р. був створений спеціальний структурний підрозділ – Головне екскурсійне управління (ГЕУ), на яке були покладені функції з організації екскурсійного обслуговування населення. За період з 1969 по 1985 рр. результатом діяльності ГЕУ було збільшення числа екскурсантів у країні в 7 разів (у 1969 р. екскурсійні послуги були надані 28,5 млн. радянським громадянам; у 1971 р. – 54,9 млн.; у 1974 р. – 108,8 млн.; у 1976 р. – 136 млн.; у

1981 р. – 179,4 млн.; у 1985 р. – 204 млн.), а кількості екскурсійних бюро – більш ніж в 4 рази – з 219 в 1970 р. до майже 900 в 1985 р.

З 1969 р. Центральне рекламно-інформаційне бюро «Турист» (ЦРІБ «Турист») почало випускати рекламно-інформаційну, навчальну і методичну літературу з туризму. У 1970 р. була затверджена емблема (марка)

Кількість туристів, що були обслуговані ВЦРПС

Обсяг наданих профспілками туристських послуг

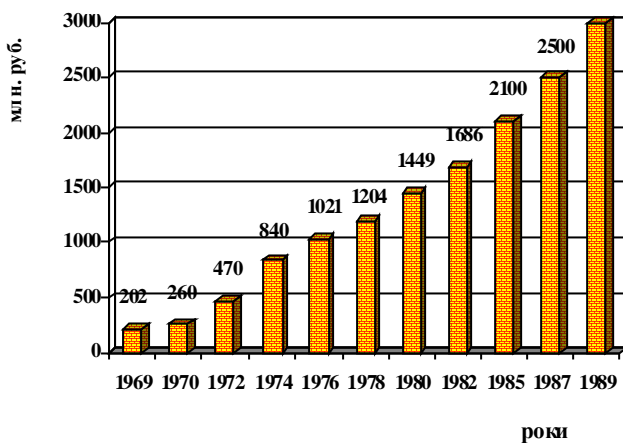

Рис. 8.3 – Показники діяльності ВЦРПС в області внутрішнього туризму

РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ЦРТЕ, а також інструкція з її використання. Емблема «Турист» почала застосовуватися для оформлення власного транспорту, фірмових бланків, друкарської продукції всіх видів, світлової та іншої реклами, значків, сувенірів. 13 квітня 1971 р. президією ЦРТЕ був затверджений знак «За активну роботу з розвитку туризму й екскурсій».

У 1969 р. Президією ЦРТЕ було також ухвалено рішення про створення Центральних туристських курсів (м. Сходня Московської області; директор Борис Гаврилович Фадєєв) і їх філій: зональні курси Московської РТЕ, Ленінградської РТЕ, Краснодарської КРТЕ, Красноярської КРТЕ. У м. Сходня був також створений методичний кабінет, який почав займатися підготовкою різних методичних і навчальних посібників з туризму для всієї країни.

У рамках ЦРТЕ ВЦРПС подорожі підрозділялися на планові, для участі в яких отримувалася путівка на певний маршрут, і самодіяльні, що організовувалися силами туристської групи. Планові маршрути підрозділялися на всесоюзні, такі, що знаходилися у веденні Центральної ради з туризму і екскурсій, і місцеві, організацією яких опікувалися республіканські, краєві і обласні ради з туризму і екскурсій.

Плановий туризм належав до категорії соціального туризму: згідно із постановою Президіума ВЦРПС від 9 червня 1971 р. «Про заходи щодо подальшого поліпшення екскурсійної роботи» профспілковим комітетам було дозволено оплачувати екскурсії та подорожі місцевими маршрутами вихідного дня тривалістю до двох діб, організовуваних за рахунок коштів профспілкового бюджету, що передбачалися на культурно-виховну роботу і роботу з дітьми, зі стягуванням з працівників і членів їх сімей 30% вартості путівки завдяки чому кількість туристів, що обслуговувалися на планових маршрутах, збільшувалася з кожним роком (рис. 8.3).

У 70-ті роки активізувалося використання транспорту на туристських маршрутах (рис. 8.4), з'явилися спеціальні залізничні, водні, автобусні маршрути. У 1982 р. туристам пропонувалося більше 13 тис. маршрутів, з яких 412 мали всесоюзне значення, решта мали місцевий характер. Територією України в 1980 р. проходили 88 всесоюзних, 211 республіканських і більше 1,5 тис. місцевих туристсько-екскурсійних маршрутів.

В цілому в рамках профспілкового туризму в СРСР виділялися два основні напрями:

плановий туризм, маршрути для якого розроблялися і затверджувалися Управлінням туристських установ і маршрутів. В СРСР регулярно видавалися спеціальні збірники, що містили інформацію про ці маршрути, їх тривалість і ціну, при цьому вартість путівок була досить низькою. Проходження таких маршрутів не вимагало від туристів серйозної фізичної підготовки, хоча деякі з маршрутів, що пропонувалися, проходили переважно в умовах гірської місцевості, включали подолання природних перешкод, у тому числі

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

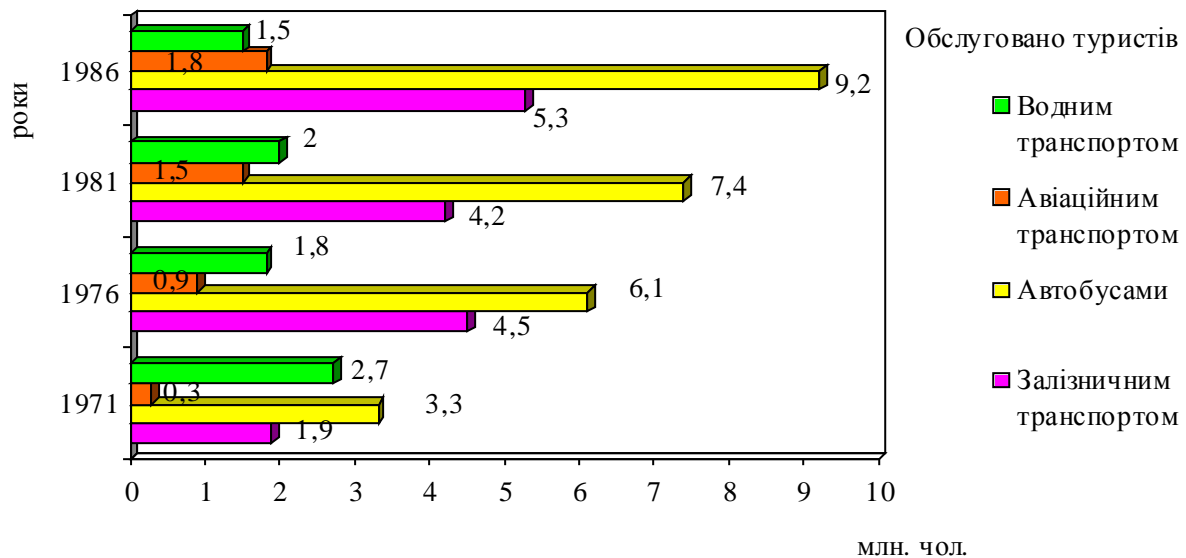

Рис. 8.4 – Обслуговування туристів різними видами транспорту

- ✓ маршрут № 42 «Військово-Осетинська дорога» включав подолання Мамісонського перевалу (н/к, 2851 м);
- ✓ маршрут № 43 «Військово-Сухумська дорога» – перевалу Клухор (н/к, 2782 м);
- ✓ маршрут № 46 «Кабардино-Сванський» проходив через перевал Бечо (1Б, 3375 м);
- ✓ маршрут № 80 «Південно-західною Грузією» включав подолання Зекарського перевалу (н/к, 2182 м);
- ✓ маршрут № 297 «Через перевал Донгуз-орун» – перевал Донгуз-орун (1А, 3161 м) тощо.

Інтенсивність заповнювання планових маршрутів з активним способом пересування спонукала апарат ЦРТЕ до відкриття нових маршрутів, які практично завжди перетиналися з маршрутами самодіяльних туристів. На початок 1989 року на просторах СРСР діяло 629 всесоюзних маршрутів з активним способом пересування, серед яких:

- ✓ фізкультурно-оздоровчих маршрутів було 81;
- ✓ пішохідних – 135;
- ✓ лижних – 33;
- ✓ гірничопішохідних – 83;
- ✓ гірськолижних – 92;
- ✓ водних – 114;
- ✓ велосипедних – 36;
- ✓ кінних – 36;
- ✓ маршрутів з відвідуванням печер – 19.

Серед туристсько-спортивних походів найбільшу частку склали пішохідні і водні маршрути, які користувалися підвищеним інтересом у туристів як найменш складні для проходження. Крім того, слід звернути увагу на наявність комбінованих маршрутів (зокрема, гірничопішохідних і гірськолижних маршрутів, на частку яких припадало 24 %). Більшість із цих маршрутів передбачала активний спосіб пересування.

РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проходження маршрутів з активним способом пересування давало право на отримання значка «Турист СРСР». Більшість з цих маршрутів не мали певної категорії складності, тобто належали до так званих некатегорійних походів, проте деякі мали першу або другу категорію складності, що давало право їх учасникам претендувати на отримання спортивних розрядів. Це служило додатковим стимулом для розвитку спортивного туризму, оскільки, як правило, після проходження таких категорійних маршрутів їх учасники записувалися в секції туризму при підприємствах, організаціях, установах, тим самим поповнюючи армію туристів-спортсменів;

самодіяльний туризм включав походи, що проводилися туристською групою за самостійно розробленими маршрутами або за маршрутами, рекомендованими туристськими клубами й федераціями туризму. Організація і проведення самодіяльних туристських походів будувалися в основному на принципах самозабезпечення й самообслуговування. Проте самодіяльний туризм не був безконтрольним і неорганізованим. З метою керівництва даним напрямом в туризмі, а також для контролю над організацією самодіяльних туристських походів при ЦРТЕ було створено Управління самодіяльного туризму і Всесоюзну федерацію туризму. Крім того, Федерація туризму займалася підготовкою методичних рекомендацій з самодіяльного туризму, переліку класифікованих туристських маршрутів, перевалів, печер, організацією туристських зльотів, змагань тощо. Не дивлячись на те, що маршрути розроблялися самостійно учасниками туристської групи, необхідною умовою виходу на маршрут було обов'язкове узгодження його та затвердження в туристських організаціях, зокрема в маршрутно-кваліфікаційних комісіях, які функціонували при клубах туристів, а також в обласних, крайових і республіканських радах з туризму і екскурсій, а для координації їх роботи при ЦРТЕ була створена Центральна маршрутно-кваліфікаційна комісія (рис. 8.5).

В рамках самодіяльного туризму були передбачені маршрути різної складності. Виконання певних нормативів за кількістю походів і рівню складності давало можливість їх учасникам отримувати спортивні розряди з туризму, а також звання майстра спорту СРСР. До участі в спортивних туристських походах широкі маси залучалися з раннього віку. Присвоєння спортивних розрядів використовувалося також для стимулювання, як юних, так і зрілих туристів. Все це вело до додаткової популяризації туризму. Таким чином, самодіяльний туризм, який стояв у витоків сучасного туристського руху, набув в СРСР широкого розмаху: практично на кожному крупному підприємстві, в організації, установі, навчальному закладі були створені клуби туристів або секції туризму. Їх кількість з 1975 по 1985 рр. зросла з 60549 до 96920, а число тих, хто постійно займався туризмом – з 4,21 млн. чол. у 1975 р. до 9 млн. чол. в 1985 р. З 80-х років спортивний туризм за числом учасників посів друге місце після легкої атлетики. Туристські походи за рівнем складності розподілялися на:

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

✓ **категорійні походи**, тобто походи, що мали певну категорію складності. Виділялося п'ять категорій складності* туристських походів, проходження кожної з яких давало його учасникам можливість отримати спортивний розряд (табл. 8.1).

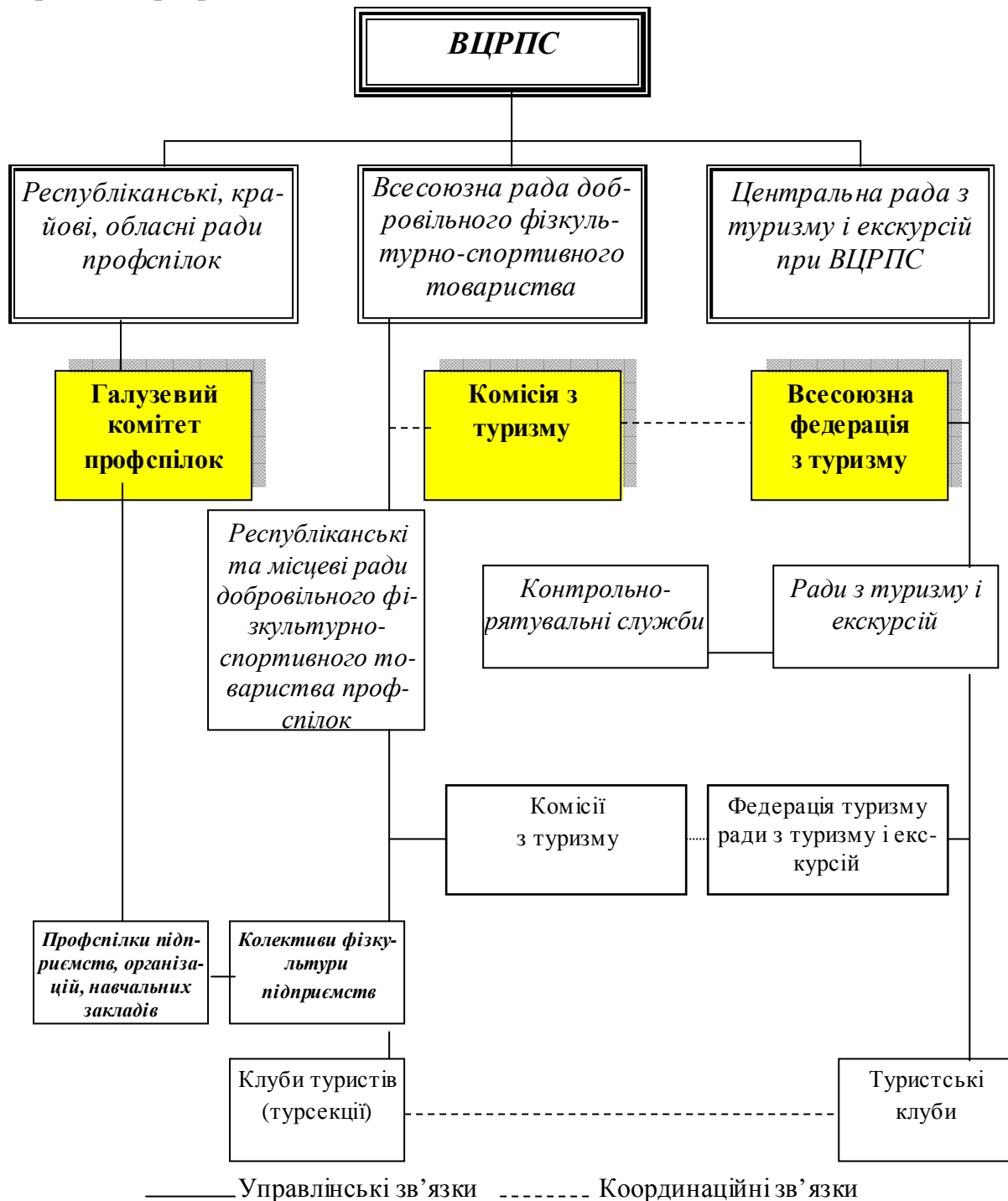

Рис. 8.5 – Структура управління спортивним туризмом

✓ **некатегорійні походи**, сутність яких полягала в проходженні нескладних маршрутів і участь в яких не давала права на отримання спортивних розрядів, проте передбачалось отримання значка «Турист СРСР».

* Існувала також шоста категорія складності, але до спортивного заліку вона не йшла

РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКАРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

При розробці туристських маршрутів використовувалися єдині в СРСР правила й інструкції, зокрема «Правила проведення туристських спортивних походів». Для виходу на маршрут туристська група повинна була отримати спеціальний дозвіл у маршрутно-кваліфікаційній комісії (МКК), маршрутний лист або маршрутну книжку.

Таблиця 8.1 – Вимоги для здобуття спортивних розрядів у туризмі

Розряди	Кількість походів									
	Категорія складності походів									
	перша		друга		третя		четверта		п'ята	
	участь	керівництво	участь	керівництво	участь	керівництво	участь	керівництво	участь	керівництво
Майстер спорту										
чоловіки	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2*
жінки	1	1	1	1	1	1	1	1	2*	-
Кандидат у майстри спорту										
чоловіки	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-
жінки	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-
Перший розряд	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-
Другий розряд	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Третій розряд	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Перший юнацький розряд (14-15 років)	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Другий юнацький розряд (13-14 років)	Один п'ятиденний похід або два триденні походи загальною протяжністю не менше 65 км.									
Третій юнацький розряд (12-13 років)	Один триденний похід або два дводенні походи загальною протяжністю не менше 30 км.									

Про рівень розвитку спортивного туризму можна судити, виходячи із статистичних даних, наведених в табл. 8.2.

Таблиця 8.2 – Кількість учасників категорійних походів, 1985 – 1990 рр.

Ради з туризму і екскурсій	Один. вимір.	1985 р.	1986 р.	1987 р.	1988 р.	1989 р.	1990 р.
Всього по СРСР (ЦРТЕ)	походів	19890	22115	21930	24642	23506	18965
	чол.	192270	207782	209764	224119	227890	184149
Українська РРТЕ	походів	3473	3525	3569	4081	4053	3763
	чол.	33143	35044	34513	39477	39066	37483
Харківська ОРТЕ	походів	280	278	306	353	313	256
	чол.	2536	2589	2970	3432	2898	2383

* Походи повинні були здійснюватися в різних географічних районах країни, визначених у «Переліку класифікованих туристських маршрутів»

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Для профілактики нещасних випадків і забезпечення безпеки на туристських маршрутах у системі ЦРТЕ 6 жовтня 1972 р. була створена туристська контрольно-рятувальна служба (КРС), яка активно взаємодіяла з місцевими службами охорони здоров'я, лісового господарства, цивільної авіації, зв'язку гідрометеорологічною службою та іншими організаціями.

Таблиця 8.3 – Рівень розвитку спортивного туризму в Україні наприкінці 70-х рр. ХХ ст.

№ з/п	Обласні ради з туризму й екскурсій	Займаються туризмом			Кількість громадських туристських кадрів, 1978г., чол.	Участь у категорійних походах	
		1977 р., чол.	1978 р., чол.	1978/1977, %		Кількість, чол.	частка %
1	Вінницька	18762	19402	103,41	2222	312	2,64
2	Волинська	13508	14832	109,80	895	88	0,62
3	Ворошиловградська	135327	131151	96,91	4461	1777	1,43
4	Дніпропетровська	87208	118508	135,89	7864	1586	1,45
5	Донецька	106725	153537	143,86	8317	2335	1,65
6	Житомирська	17355	24369	140,41	930	112	0,47
7	Закарпатська	34324	38888	113,30	1790	577	1,54
8	Запорізька	57858	69640	120,36	7534	1620	2,55
9	Івано-Франківська	18351	27522	149,98	1773	746	2,76
10	Київська (міська)	81477	84335	103,51	3825	1935	2,32
11	Київська (обласна)	46704	59067	126,47	1211	248	0,42
12	Кіровоградська	28655	29136	101,68	2143	177	0,62
13	Кримська	60265	78872	130,88	3341	680	0,87
14	Львівська	95452	95358	99,90	5572	855	0,97
15	Миколаївська	5210	5352	102,73	2502	348	9,63
16	Одеська	54375	61229	112,61	3719	1785	2,93
17	Полтавська	30678	30800	100,40	4500	471	1,54
18	Рівненська	13971	18682	133,72	733	473	2,60
19	Сумська	14650	14700	100,34	1700	223	1,53
20	Тернопільська	11075	11142	100,60	1427	814	8,21
21	Харківська	78210	89944	115,00	3604	3012	3,42
22	Херсонська	21765	21949	100,85	1853	238	1,11
23	Хмельницька	7902	12999	164,50	1045	284	2,21
24	Черкаська	25948	29909	115,27	2338	276	0,98
25	Чернівецька	16152	17026	105,41	1194	594	3,54
26	Чернігівська	24725	28938	117,04	779	130	0,45
РАЗОМ		1106632	1287287	116,32	77272	21696	1,77

В Україні спортивний туризм з кожним роком набував все більшу популярність. Так, якщо в 1977 р. у туристських секціях і клубах займалися 1,1 млн. чол., то в 1978 р. їх кількість досягла 1,3 млн. чол., а в 1985 р. –

РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2,4 млн. чол. Проте лише 2 % від тих, хто займався туризмом, брали участь у категорійних походах, що давали право на отримання спортивних розрядів і звань; решта, 98 %, брали участь в походах вихідного дня і некатегорійних походах (табл. 8.3).

У системі спортивного туризму існувала класифікація походів за видами туризму. Серед широких мас найбільш доступним і, відповідно, найбільш поширеним був пішохідний туризм, на частку якого припадало 89 % (Україна, 1978 р.) всіх здійснюваних некатегорійних походів. Серед категорійних походів, тобто походів, що мали певну категорію складності, в той же період найбільшою популярністю користувався гірський туризм (55 %), спелео (27 %) і водний (25 %); на частку велосипедного припадало 7 %, лижного 3,5 %, а на долю авто-, мото- і пішохідного туризму – сумарно трохи більше 2 %.

Активний розвиток самодіяльного туризму в СРСР пояснювався декількома чинниками: крім доступності, він сприяв оздоровленню організму людини шляхом природного дозування фізичних навантажень, мав велику пізнавальну й виховну цінність, допомагав всесторонньому і гармонійному розвитку особистості, вихованню високих етичних якостей, самостверженню людини в умовах боротьби з труднощами, перш за все стихійними силами природи, а також психологічному розвантаженню людини, що було вирішальним чинником серед туристів, що здійснювали категорійні походи. Серед їх учасників були переважно представники інтелігенції, які, прагнучи відпочити від зайвого політизування суспільства, буденної суєти, відправлялися в туристські походи, – у гірську і тайгову місцевість.

Активне будівництво туристської інфраструктури було пов'язане з рішенням Президіума ВЦРПС від 24 червня 1971 р. «Про бази відпочинку трудящих», в якому профспілки зобов'язувалися здійснювати роботу з широкого залучення на громадських засадах робочих, службовців, а також членів їх сімей до проектування, будівництва й упорядкування баз відпочинку. За період з 1969 по 1975 рр. кількість туристських баз, що знаходилися у веденні профспілок зросла з 545 до 943, а число місць в них – зі 139 до 300 тис. (рис. 8.6).

Не дивлячись на те, що розвиток інфраструктури туризму ВЦРПС, починаючи з середини 70-х років, був спрямований на збільшення місткості туристських готелів, баз, кемпінгів, що існували на той час, і їх упорядкування, але часто це відбивалося на якості організації проживання відпочиваючих.

Друга половина 70-х років характеризувалася підготовкою до Олімпійських ігор 1980 р., а, отже, активнішим державним фінансуванням будівництва високо комфортабельних готелів великої місткості, а також готелів, що передбачали обслуговування іноземних делегацій і що належали до системи «Інтурист».

У 1979 – 1980 рр. були здані в експлуатацію найбільші туристські комплекси і готелі: Центральний будинок туриста (1200 місць), туристський комплекс «Салют» (більше 2 тис. місць) і найбільший в Європі турист-

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

ський комплекс «Ізмайлово» (рис. 8.7) на 10 тис. місць, який включав п'ять 30-поверхових будівель, об'єднаних загальним транспортним тунелем (всі м. Москва); готель «Гавань» на 1 тис. місць (м. Ленінград).

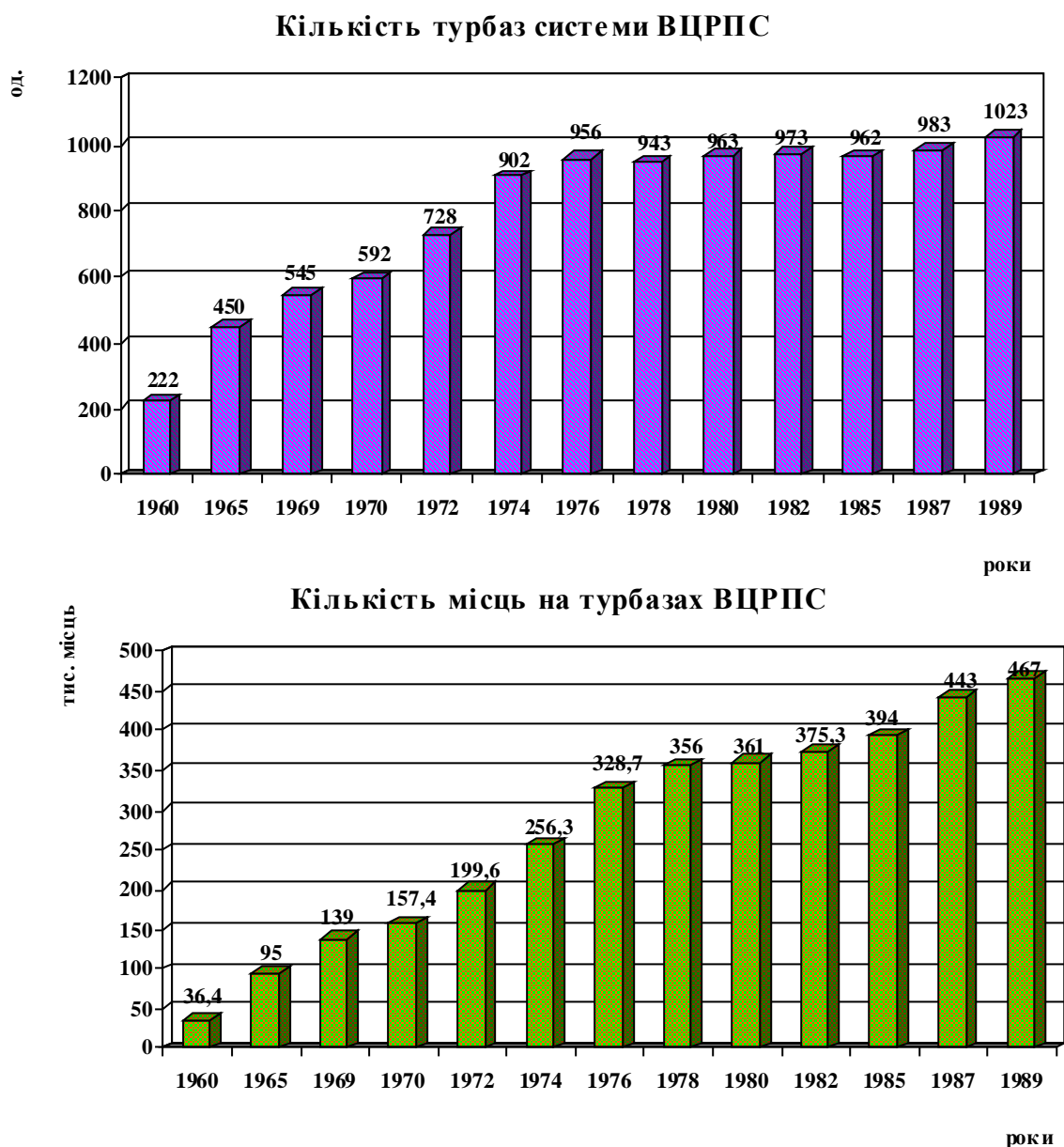

Рис. 8.6 – Динаміка кількості турбаз і місць в них

У середині 70-х років минулого сторіччя була розпочата програма будівництва великих туристських комплексів цілорічного функціонування з високорозвинутою внутрішньою інфраструктурою. Ця програма знайшла продовження і в 80-ті роки. В той час велика увага приділялася розвитку матеріальної бази туризму в Сибіру, на Далекому Сході, в Середній Азії.

Слід зазначити, що власна база розміщення профспілок складала близько 60 – 65 %, при цьому число місць було практично незмінним впродовж довгих років. Так, в 1985 р. профспілки мали в своєму розпорядженні власну базу розміщення (готелі, турбази, кемпінги тощо) в кількос-

РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ті 617 загальною місткістю 258 тис. місць, в 1989 р. ці показники склали відповідно 627 і 289 тис. З 1985 до 1989 рр. зменшилася кількість орендованих теплоходів з 132 до 107, їх місткість знизилася з 35 до 28,5 тис. місць. Це пояснювалося високим зносом водного транспорту, який був не спроможний забезпечити безпеку туристів. Стабільним залишалася лише зростання числа орендованих туристських готелів, баз і кемпінгів. Якщо в 1985 р. профспілками було орендовано 213 підприємств розміщення загальною місткістю 101 тис. місць, то в 1989 р. обсяг оренди досяг 289 і 150 тис. відповідно.

Важливим напрямом діяльності радянських туристських організацій на початку 80-х років було дослідження туристсько-екскурсійних можливостей країв, областей, республік і розробка перспективних схем розвитку туризму в окремих регіонах. Отримані результати були узагальнені в Єдиній Генеральній схемі розвитку туризму і розміщення туристсько-екскурсійних маршрутів і установ на території СРСР, яка стала науковою основою для подальшого перспективного туристського планування.

Рис.8.7 – Туристський комплекс «Ізмайлово»

8.3. Іноземний туризм

Активізація міжнародного туризму в світі не обійшла стороною і СРСР, хоча, як і інші напрями в радянському туризмі, іноземний туризм був пронизаний ідейно-пропагандистською спрямованістю: він розглядався перш за все як важливий чинник зміцнення дружби і взаєморозуміння між народами, а також як можливість пропаганди радянського стилю життя серед іноземців, що відвідували Радянський Союз. З метою впорядкування міжнародного туристського обміну в 1969 р. Управління з іноземному туризму при Раді Міністрів СРСР було перетворене на Головне управління з іноземного туризму при Раді Міністрів СРСР*, на яке були покладені функції прийому, розміщення, організації дозвілля іноземних туристів, а також організації виїзду радянських громадян за рубіж. Основний туристський обмін здійснювався між країнами соціалістичного табору: близько 65 % в'їзного і 55 % виїзного туризму припадало саме на ці держави (мал. 8.8).

* В 1983 р. він був перетворений в Державний комітет СРСР з іноземного туризму, голова якого увійшов до Ради Міністрів СРСР.

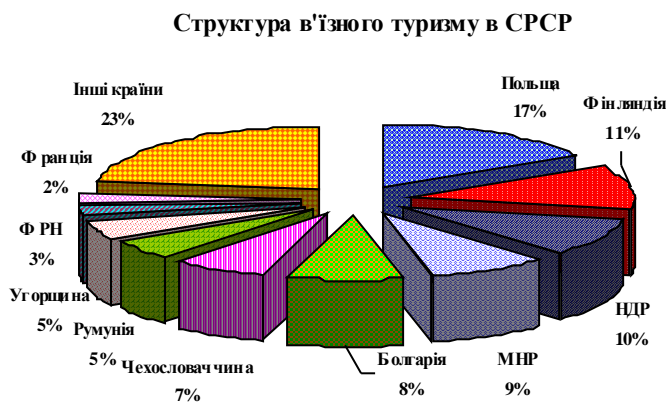
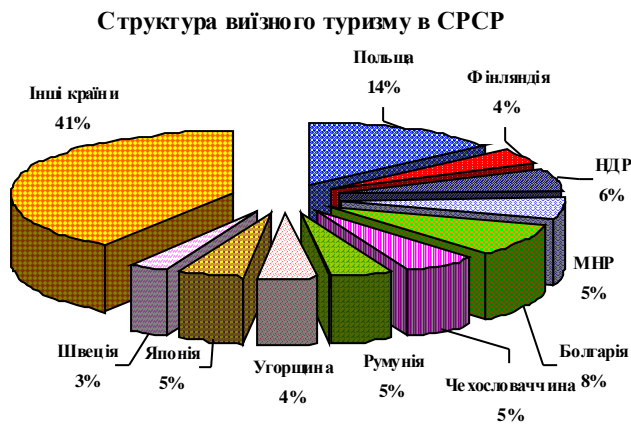

Рис. 8.8 – Структура міжнародного туризму в СРСР в 1968 р.

Важливим поштовхом до активнішого розвитку іноземного туризму в СРСР стало остаточне відновлення до кінця 60-х років матеріально-технічної бази «Інтуриста». 70-і роки були відзначені активним будівництвом нових готелів системи «Інтурист», що було пов'язане з підготовкою до прийому іноземних туристів в період Олімпійських ігор 1980 р. За період 1970 – 1980 рр. готельний фонд «Інтуриста» збільшився більш ніж у 4 рази і перевищив 50 тис. місць. На початку 80-х років «Інтурист» мав у своєму розпорядженні більше 100 готелів, мотелів, кемпінгів, великий автопарк, чисельні ресторани і бари, станції технічного об-

слуговування, конференц-зали, басейни тощо. Проте, активний розвиток інфраструктури «Інтуриста», різко зупинився після Олімпійських ігор. Так, число підприємств розміщення з 1985 по 1989 рр. залишалося незмінним – 73 готелі, 16 мотелів і 11 кемпінгів, тоді як їх місткість почала знижуватися.

Іноземним туристам, їх розміщенню, екскурсійному обслуговуванню, організації дозвілля дійсно приділялося багато уваги, оскільки під час їх перебування в СРСР необхідно було створити умови, які б сформували позитивне враження про Радянський Союз. Часто це йшло врозріз з існуючою реальністю, оскільки спеціально відкриті для обслуговування іноземців валютні магазини різко контрастували з напівпорожніми радянськими магазинами, а системи дозвілля, що включали нічні клуби і бари, вар'єте і казино, які існували при готелях системи «Інтурист», були чужі радянській людині. Зіставлення західного і радянського стилів життя могли спостерігати і вітчизняні туристи, що виїжджали за кордон. Обмеження на обмін валюти призводило до того, що радянські туристи, знаходячись за кордоном, особливо в капіталістичних країнах, у місцеві магазини ходили як на екскурсії. Оскільки такий психологічний тиск витримати більшості громадян СРСР за кордоном було важко, путівки за кордон діставалися лише ідейно підкованим. Більш того всі, хто виїжджав в інші країни, піддавалися ретельній перевірці з боку КДБ (Комітету державної безпеки). У Радянсь-

РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

кому Союзі виїзний індивідуальний туризм був практично неможливий, виїзд дозволявся лише одиницям. Що ж до групового туризму, то в кожній групі обов'язково знаходився спеціально поставлений інформатор, про існування якого членам групи було відомо, але секретом до кінця подорожі залишалася особа цієї людини. Це призводило до того, що радянський турист, який виїжджав за рубіж, був остаточно закомплексований: з одного боку, ще в СРСР він активно інструктувався і попереджався про можливі провокації, з іншого – всі боялися справити негативне враження на інформатора, – у цьому випадку про поїздки за кордон в майбутньому не могло бути й мови. Як наслідок, виїзний туризм охоплював менше 0,5 % громадян СРСР (рис. 8.9).

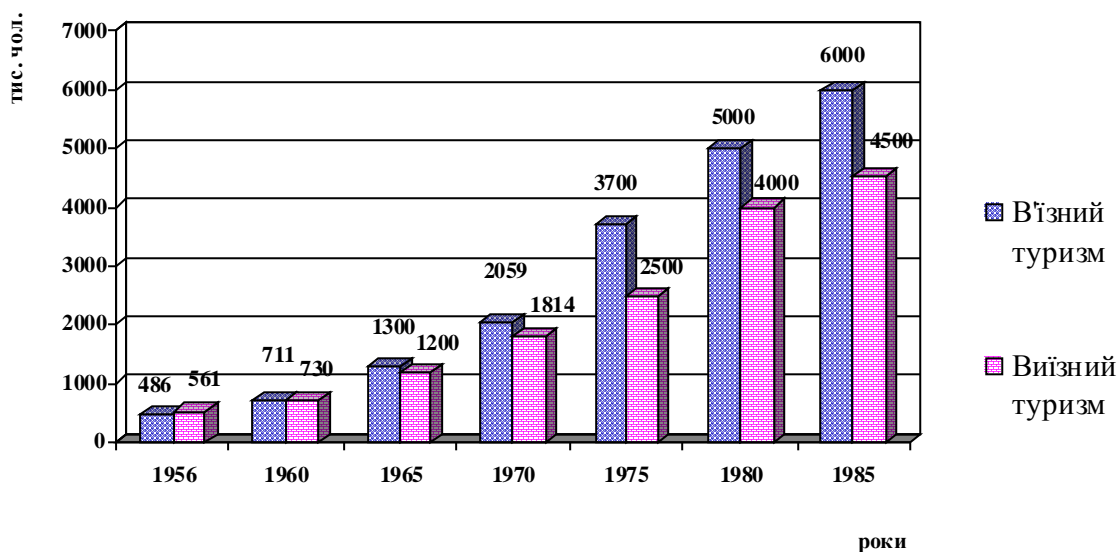

Рис. 8.9 – Динаміка розвитку міжнародного туризму в СРСР

Все це не тільки стримувало розвиток іноземного туризму в СРСР, але й вело до формування негативного ставлення наших громадян до іноземців, до елементарної заздрості. Додавали масла у вогонь і спеціалізовані туристські видання капіталістичних країн, які регулярно видавали всілякі «пам'ятки» та інструкції поведінки своїх громадян при відвіданні Радянського Союзу.

Проте, іноземний туризм в СРСР не стояв на місці. Туристам із-за кордону пропонувалося більше 500 різноманітних туристських маршрутів і екскурсій, що проходили більш ніж через 150 міст СРСР. Найбільшою популярністю серед іноземців все ж таки користувалися історичні визначні пам'ятки Москви, Ленінграда, Києва, Золотого кільця Росії.

Для іноземців був спеціально розроблений водний круїз, що проходив по Дніпру, Чорному морю, Дунаю, під час якого туристи мали можливість відвідати як СРСР, так Румунію і Болгарію. Це був свого роду унікальний круїз, оскільки іноземні туристські фірми того часу пропонували або морські, або річкові круїзи. Даний же маршрут будувався як круїз «ріка-море-ріка».

Використовуючи успішний західний досвід з організації залізничних експресів, зокрема «Східного експреса», в СРСР був розроблений власний

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

«Транссибірський експрес», який починався в Москві і закінчувався в Хабаровську, проходячи через усю країну.

Розвиток ділового, конгресного та лікувального туризму так і не набув широкого розмаху в СРСР, хоча про перспективність даних напрямів у туризмі в Радянському Союзі говорили ще у 80-ті роки.

Найбільшим з радянських монополістів в області міжнародного туризму (рис. 8.10) був ЗАТ «Інтурист». Із 6 млн. іноземців, що відвідали СРСР в 1985 р., 1,771 млн. чол. скористалися послугами саме даної готельної мережі.

Рис. 8.10 – Емблема ЗАТ «Інтурист»

У структурі «Інтуриста» до кінця 80-х років працювало більше 70 тис. чол. «Інтурист» налагоджував зв'язки і з міжнародними організаціями: так, у 1980 р. в Москві, Ленінграді і Києві були встановлені перші термінали з обслуговування клієнтів з пластиковими картками «Visa». «Інтурист» представляв СРСР у ВТО (Всесвітня туристська організація), інших міжнародних і регіональних організаціях.

8.4. Молодіжний туризм

Завданнями організації молодіжного туристського обміну в країні, під якими розумілося зміцнення братських зв'язків з молоддю соціалістичних країн, розширення політичних і культурних зв'язків з молодіжними організаціями капіталістичних країн, а також створення сприятливих умов з розповсюдження серед зарубіжної молоді інформації про позитивні зміни, що відбувалися в радянському суспільстві, займалася створена при ЦК ВЛКСМ спеціальна організація – Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник».

За час свого існування воно перетворилося на крупну туристську систему, що включала більше 200 відділень при республіканських, крайових, обласних і міських комітетах комсомолу.

БММТ «Супутник» свою діяльність організовував в трьох напрямках:

- ✓ організація відпочинку в туристських центрах;
- ✓ внутрішньоспілкові подорожі радянської молоді;
- ✓ міжнародний молодіжний обмін.

Для організації відпочинку активістів молодіжного (перш за все комсомольського) руху БММТ «Супутник» мав у своєму розпорядженні 20 туристських центрів, що знаходилися в горах Кавказу, на Чорноморському узбережжі, на Каспійському морі та в інших регіонах СРСР; 6 готельних комплексів; щорічно орендував 15 – 20 теплоходів. Загальна місткість баз розміщення БММТ «Супутник» різко зросла за період з 1985 по 1989 рр. з 57 до 101,3 тис. місць. Обсяг обслуговування туристів склав у 1985 р. 4,7 млн. чол, а в 1989 р. – 6,2 млн. чол., число іноземців коливалося від 400 до 500 тис. чол. На базах «Супутника» за досліджуваний період відпочили й

РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

оздоровилися в 1985 р. 173,4 іноземних туристів, а в 1989 р. – 230 тис. іноземців, за рубіж по лінії «Супутника» в 1985 р. виїхало 149,1 тис. радянських хлопців і дівчат, а в 1989 р. їх число склало 198,4 тис. чол.

Внутрішньоспілкові подорожі радянської молоді прийняли масовий характер завдяки організації Всесоюзного походу комсомольців і молоді по місцях революційної, бойової і трудової слави Комуністичної партії та радянського народу і Всесоюзної туристської експедиції радянської молоді «Моя Батьківщина – СРСР», які були свого роду формою ідейно-політичного і патріотичного виховання. Щорічно в них брали участь до 30 млн. чол. У рамках цих рухів, участь в яких брали піонери і школярі, студенти ПТУ, технікумів, вузів, робочі і службовці, сільська молодь, організовувалися не тільки туристські походи, але й проводилися тематичні зустрічі з революціонерами й учасниками Великої Вітчизняної війни, організовувалися екскурсії на підприємства тощо.

Подорожі зарубіжної молоді по Радянському Союзу мали рекламно-ознайомлювальний характер, переслідували мету створення іміджу СРСР як демократичної держави.

Всі поїздки іноземної молоді умовно можна поділити на:

- ✓ поїздки загальноознайомлювального типу (відвідання міст СРСР, знайомство з історичними визначними пам'ятками, культурними традиціями багатонаціонального радянського народу тощо);

- ✓ спеціалізовані і навчальні поїздки (проводилися за спеціальними програмами, які враховували професійні та навчальні інтереси іноземних туристів);

- ✓ поїздки для навчання на курсах російської мови (окрім занять з російської мови, історії СРСР, що проводилися в крупних містах країни, для слухачів організовувалися ознайомлювальні екскурсії, концерти народної самодіяльності, зустрічі з радянською молоддю);

- ✓ поїздки на фестивалі, національні та міжнародні культурні і спортивні заходи (проводилися в рамках міжнародного обміну молоді, передбачали спільне проживання молодих людей з різних країн, а також включали широку екскурсійну програму. Найбільш масовими заходами були XXII Олімпійські ігри, XII Всесвітній фестиваль молоді і студентів тощо).

БММТ «Супутник» організовував також морські і річкові круїзи на комфортабельних теплоходах, учасниками яких були молоді люди, як із СРСР, так і з інших країн.

У програму перебування іноземної молоді в Радянському Союзі входило обов'язкове відвідування промислових підприємств, радгоспів, колгоспів, навчальних і соціальних закладів, які проводили пропаганду серед іноземців радянського способу життя. Особливістю обслуговування іноземних молодих туристів було закріплення за кожною групою активістів комсомольських організацій, у завдання яких входило забезпечення додаткового сервісу та пропаганди радянського способу життя.

Не дивлячись на зайве політизування та ідейно-пропагандистську спрямованість, молодіжний туризм розвивався стрімкими темпами; число

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

країн, молодь яких відвідала СРСР у 80-ті роки досягло 88, а кількість зарубіжних молодіжних організацій, з якими БММТ «Супутник» налагодив зв'язки, перевищило 550.

Окрім того БММТ «Супутник» був офіційним представником СРСР у БІТЕЖ (Міжнародне бюро туризму і молодіжних обмінів), створеному при Всесвітній федерації демократичної молоді, ФІТО (Федерація міжнародних молодіжних туристських організацій), МКСТ (Міжнародна конференція зі студентського туризму) і в інших впливових міжнародних і регіональних організаціях, що опікувалися міжнародним молодіжним туризмом.

8.5. Армійський туризм

Для організації відпочинку військовослужбовців при Міністерстві оборони СРСР було створено Управління з туризму й екскурсій, а загальне керівництво туризмом було покладене на начальника тилу Збройних Сил СРСР. Для залучення до роботи з розвитку туризму армійської і флотської громадськості була організована Всеармійська рада з туризму, яка мала статус громадського органу; у військових округах були створені відділи з туризму, а при них окружні ради з туризму, які також працювали на громадських засадах; безпосередньо у військових частинах розвитком туризму опікувалися туристські секції та клуби. Управління з туризму й екскурсій всю свою роботу проводило в тісній співпраці з ЦРТЕ ВЦРПС і Спортивним комітетом Міністерства оборони СРСР. У Збройних Силах розвивався як плановий, так і самодіяльний туризм.

У веденні Міністерства оборони на початку 80-х років було 9 туристських баз центрального підпорядкування і 16 окружних і флотських, які щорічно приймали більше 200 тис. чол.

Підчас організації відпочинку військовослужбовців певний акцент робився на їх спортивну підготовку, тому для них регулярно організовувалися походи першої і другої категорій складності, переважно пішохідні, гірські і водні. Для самодіяльного туризму в армії також була характерна організація щорічних Всеармійських зльотів туристів і всеармійських змагань на кращу туристську подорож. Хоча армійськими туристськими зльотами були багатопланові заходи, вони характеризувалися перш за все ідейно-політичною спрямованістю.

Плановий армійський туризм включав декілька річкових круїзів, зокрема по Волзі, Волго-Балтійському водному шляху, Єнісею, були розроблені багатоденні автобусні тури тощо.

З 1978 р. турбази Збройних Сил почали приймати відпочиваючих з дітьми, що стимулювало розвиток сімейного туризму.

РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

8.6. Шкільний туризм

Шкільний туризм, що бере витоки ще з часів Російської імперії і активно розвивався в СРСР у 30-ті роки ХХ ст., після другої світової війни також отримав своє продовження. Для організації туристсько-екскурсійної роботи зі школярами в Радянському Союзі при Міністерстві освіти була створена Центральна дитяча екскурсійно-туристська станція (ЦДЕТС); а в республіках, краях і областях органами народної освіти були створені республіканські, крайові і обласні станції юних туристів (СЮТУР). Їх завданнями входила розробка методичних вказівок для організації туристсько-екскурсійної і краєзнавчої роботи зі школярами, яка велася повсюдно: у палацах піонерів, будинках культури, у піонерських таборах і загальноосвітніх школах створювалися краєзнавчі кружки, туристські секції і клуби. Окрім спортивно-оздоровчої та історико-краєзнавчої спрямованості, шкільний туризм був могутнім важелем патріотичного виховання дітей. На конкретних прикладах з радянської історії у школярів виховувалися любов до Батьківщини, гордість за свою країну, формувалися основи політичного світогляду. Серед всесоюзних шкільних експедицій основною була «Моя Батьківщина – СРСР», у рамках якої виділялися сім напрямів: «Ленін і тепер живе всі живих», «В буднях великих будівництв», «В боях відстояли Батьківщину свою», «Ім'я Леніна на прапорі нашому», «До таємниць природи», «Мистецтво належить народу», «Від ГПО (Готовий до праці й оборони) – до туристської майстерності». Під час походів школярі ознайомилися з історією рідного краю, народними традиціями, вивчали життя і діяльність відомих людей, а також відвідували будівництва, промислові підприємства, радгоспи і колгоспи, удосконалювали туристську техніку і разом з дорослими брали участь в роботі природоохоронних і інших органів.

Туризму надавалося велике значення у фізичному вихованні підростаючого покоління, він був включений до Всесоюзного комплексу «Готовий до праці й оборони СРСР» як один з нормативів, а також до Єдиної всесоюзної спортивної класифікації, що давало можливість школярам, починаючи з 11 років, виконувати нормативи юнацьких спортивних розрядів з туризму.

Під час осінніх, зимових і весняних канікул для школярів організовувалися різного роду туристські поїздки, оплату до 70 % вартості яких брали на себе профспілкові організації підприємств, на яких працювали їх батьки.

Таким чином, до 80-х років минулого століття в СРСР шкільний туризм посів провідне місце позакласної роботи практично в усіх школах країни. Щорічно подорожувало більше 10 млн. школярів, а станції юних туристів обслуговували до 1 млн. чол.

З 1981 р. до цього напрямку в туризмі можна віднести й молодіжний туризм системи професійно-технічної освіти, який знаходився у веденні Державного комітету СРСР з професійно-технічної освіти. За ініціативою

ЦК ВЛКСМ з липня 1981 року було розпочато Всесоюзний похід комсомольців і молоді по місцях революційної, бойової і трудової слави Комуністичної партії і радянського народу, до участі в якому активно залучалися учні старших класів загальноосвітніх шкіл і ПТУ (професійно-технічних училищ). Метою походу було патріотичне виховання молоді на революційних, бойових і трудових традиціях Комуністичної партії і радянського народу.

8.7. Система організованого відпочинку

Розвиток туризму в СРСР відбувався достатньо різносторонньо, система організованого відпочинку включала не тільки туристські готелі й бази, але й санаторії, пансіонати, курортні поліклініки (рис. 8.11).

Рис. 8.11 – Система організованого відпочинку в СРСР

Активного поширення в 70-80-ті роки набув популярний сьогодні зелений (як різновид – дачний) туризм. Не дивлячись на те, що точних статистичних даних про число громадян, що відпочили на дачах і в селі, не існує, результати опитування, опублікованого в газеті «Радянський спорт» (№ 8, за 1971 р.), свідчать, що їх кількість складала не менше третини від загального числа туристів. Високо розвинений був так званий відпочинок «дикуном» – поїздки радянських громадян на морські курорти не за путівками, а приватно, з неофіційною орендою житла у місцевого населення (часто це були трущоби, де розміщувалося по декілька сімей).

Окрім профспілок, ЦК ВЛКСМ, міністерств і відомств, організацією відпочинку своїх працівників опікувалося практично кожне крупне підприємство країни, що мало на власному балансі бази відпочинку, санаторії-профілакторії, піонерські табори.

РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Таблиця 8.4 – Структура і динаміка підприємств розміщення до СРСР, їх місткості та числа відпочиваючих

№ з/п	Засоби розміщення	1975 р.						1980 р.						1985 р.					
		База розміщення відпочиваючих		Місце на підприємствах розміщення		Обслуговано відпочиваючих		База розміщення відпочиваючих		Місце на підприємствах розміщення		Обслуговано відпочиваючих		База розміщення відпочиваючих		Місце на підприємствах розміщення		Обслуговано відпочиваючих	
		од.	%	тис. од.	%	тис. од.	%	од.	%	тис. од.	%	тис. од.	%	од.	%	тис. од.	%	тис. од.	%
1	Санаторії і установи відпочинку	11697	47,5	1795	47,8	31532	50,0	15249	51,5	2138	48,1	40040	50,0	15575	48,2	2405	48,3	47919	50,0
2	Санаторії і пансіонати з лікуванням	2350	9,6	504	13,4	4391	7,0	2333	7,9	551	12,4	5158	6,4	2416	7,5	600	12,1	5896	6,2
3	Курортні поліклініки (дитячі санаторії)	1219	5,0	162	4,3	965	1,5	1197	4,1	167	3,8	1064	1,3	1178	3,6	169	3,4	1063	1,1
4	Санаторії-профілакторії	2201	8,9	163	4,3	1872	3,0	2576	8,7	212	4,8	2876	3,6	3091	9,6	261	5,2	3815	4,0
5	Будинки і пансіонати відпочинку	1124	4,6	339	9,0	5116	8,1	1204	4,1	380	8,6	5331	6,7	1228	3,8	383	7,7	5107	5,3
6	Бази відпочинку	5079	20,6	489	13,0	2584	4,1	6065	20,5	634	14,3	3108	3,9	7878	24,4	767	15,4	3890	4,1
7	Туристські готелі і бази	943	3,8	300	8,0	16604	26,3	963	3,3	361	8,1	22503	28,1	962	3,0	394	7,9	28148	29,4
	Всього	24613	100	3752	100	63064	100	29587	100	4443	100	80080	100	32328	100	4979	100	95838	100

Ці об'єкти туризму також активно використовувалися підприємствами (особливо в період міжсезоння і мертвого сезону) для організації одно-, дводенного відпочинку трудящих (так званих поїздок вихідного дня), при цьому оплата більшої частини вартості таких путівок відбувалася за рахунок коштів самого підприємства, соціального страхування, профспілок. Так, у 1985 р. з числа тих, що відпочивали й лікувалися близько третини (а в оздоровницях профспілок – до 80 %) отримали путівки безкоштовно або за пільговими цінами з оплатою 30 і 50 % їхньої вартості. Таким чином, для організації відпочинку громадян в СРСР була створена могутня інфраструктура розміщення, здатна одноразово прийняти до 5 млн. чол. (1985 р.) (табл. 8.4).

Окрім указаних в таблиці засобів розміщення, в СРСР також існували установи відпочинку одно- і дводенного перебування. У 1985 р. їх кількість перевищувала 2,6 тис., а загальна місткість складала 181 тис. місць. Послугами даних підприємств розміщення за досліджуваній період скористалося більше 7 млн. радянських громадян. Для відпочинку школярів у Радянському Союзі була розвинена широка мережа піонерських і шкільних таборів, таборів праці і відпочинку (ТПВ*), а також спортивно-оздоровчих таборів, в яких тільки в період літніх канікул 1985 р. відпочило і оздоровилося більше 29 млн. дітей і підлітків проти 10,2 млн. чол. у 1975 р.

Суперечність, непослідовність і невизначеність у сфері туризму призвели до того, що наприкінці 70-х – початку 80-х років у СРСР темпи розвитку туризму значно знизилися, почали виявлятися негативні процеси. Зокрема, як вже наголошувалося, в період з 1975 по 1985 рр. база розміщення ВЦРПС практично не збільшувалася, більш того, досягнуте зростання числа місць забезпечувалося переважно за рахунок збільшення числа місць на орендованих турбазах, готелях і кемпінгах; підвищення місткості власних підприємств розміщення досягалося в основному шляхом збільшення місць в одному номері, тобто одномісні номери ставали двомісними, двомісні – тримісними тощо, при цьому площа номера залишалася незмінною, що негативно позначалося на якості обслуговування туристів.

Аналогічні процеси були характерні й для санаторно-курортної галузі: число санаторіїв і пансіонатів з лікуванням за 10 років (з 1975 по 1985 рр.) збільшилося всього на 2,8 %, будинків відпочинку – на 9,3 %, а кількість курортних поліклінік і дитячих санаторіїв знизилася на 3,4 %.

Досить стабільний розвиток в аналізованій період був характерний для самодіяльного туризму, оскільки даний напрям практично не вимагав серйозних капіталовкладень. Проте з початку 80-х років негативні процеси почали простежуватися і в спортивному туризмі: не дивлячись на збільшення числа тих, хто формально числився в туристських клубах, кількість категорійних походів і їх учасників залишалася впродовж багатьох років практично незмінними.

---

* ЛТО (рос.) – лагерь труда и отдыха

РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Крім того, могутня централізація, що створювалася впродовж декількох десятиліть не тільки в туризмі, але й у всіх галузях радянської економіки, послужила поштовхом до розвитку бюрократизму в країні. Ухвалення будь-якого рішення на місцях вимагало проходження тривалого ланцюжка узгоджень у чиновників різного рівня, тому практично вся діяльність республіканських і обласних турклубів, рад з туризму і екскурсій (табл. 8.5) зводилася до виконання директивних вказівок. Фінансування республіканських, крайових, обласних і міських рад з туризму також здійснювалося централізовано (тільки Московський центральний і Ленінградський міський турклуби мали власні розрахункові рахунки), при цьому напрями витрачання даних коштів були визначені заздалегідь. Все це призвело до того, що багато керівників на місцях перетворилися на виконавців, позбавлених ініціативності.

Таблиця 8.5 – Наявність туристських клубів ради з туризму й екскурсій, туристсько-екскурсійних виробничих об'єднань (на 01.01.1990 р.)

Республіки СРСР	Туристські клуби						
	республіканські	міжрегіональні	крайові	обласні	міські	районні місті областей	Всього
РРФСР	---	1	3	17	252	156	429
Українська РСР	---	---	---	5	65	50	120
Білоруська РСР	---	---	---	5	8	12	25
Узбецька РСР	---	---	---	---	14	1	15
Казахська РСР	---	---	---	---	24	6	30
Грузинська РСР	---	---	---	---	6	3	9
Азербайджанська РСР	1	---	---	---	2	---	3
Литовська РСР	---	---	---	---	6	21	27
Молдавська РСР	---	---	---	---	5	12	17
Латвійська РСР	1	---	---	---	5	23	29
Киргизька РСР	---	---	---	---	3	1	4
Таджицька РСР	---	---	---	---	2	---	2
Вірменська РСР	---	---	---	---	3	2	5
Туркменська РСР	---	---	---	---	4	---	4
Естонська РСР	1	---	---	---	7	6	14
м. Ленінград	---	---	---	---	1	12	13
м. Москва	---	---	---	---	1	27	28
РАЗОМ	3	1	3	27	408	332	774

8.8. Система підготовки професійних кадрів туризму

В країні була відсутня система підготовки професійних кадрів в структурі Міністерства вищої і середньої освіти СРСР. Фахівці, що працювали в туристській галузі, в основному проходили професійну підготовку в житлово-комунальних технікумах або, будучи вже співробітниками відомчої системи Центральної ради з туризму і екскурсій, – на Центральних туристських курсах в м. Сходня Московської області і зональних курсах в містах Москва, Ленінград, Красноярськ, Краснодар, Свердловськ і Київ за тридцятьма спеціальностями. 30 листопада 1981 р. постановою Президії ЦРТЕ № 14-5 Центральні туристські курси були реорганізовані в Інститут підвищення кваліфікації працівників туристсько-екскурсійних організацій профспілок ЦРТЕ ВЦРПС (на цей час Російська міжнародна академія туризму) з шістьма філіями, численними курсами і навчально-курсowymi комбінатами.

31 серпня 1987 р. Постановою колегії ЦРТЕ (№13-13) був затверджений «Перелік базових організацій, установ, підприємств для проведення виїзних практичних занять і стажувань із слухачами Інституту підвищення кваліфікації працівників туристсько-екскурсійних організацій, його філій і курсів». До нього увійшли наступні курси: Московська, Київська міські; Вінницька, Володимирська, Волгоградська, Ворошиловоградська, Закарпатська, Івановська, Івано-Франківська, Калінінська, Костромська, Кримська, Курська, Липецька, Орловська, Полтавська, Рязанська, Свердловська, Смоленська, Тульська, Чернігівська, Чернівецька, Ельбрусська, Ярославська, Київська, Ленінградська, Московська обласні; Краснодарська, Красноярська, Ставропольська крайові ради з туризму і екскурсій.

Крім того, керівний склад галузі проходив навчання у Вищій ордену «Трудового Червоного Прапора» школі профспілкового руху ім. Н.М. Шверніна (м. Москва), у Вищій ордену «Знак Пошани» профспілковій школі культури ім. Н.К. Крупської (м. Ленінград), Інституті підвищення кваліфікації керівних працівників і фахівців Державного управління з іноземного туризму при Раді Міністрів СРСР, Вищій комсомольській школі ЦК ВЛКСМ. У 1982 р. ряд інститутів фізкультури країни ввели спеціальність організатора і інструктора з туризму. Решта контингенту інженерно-технічних працівників, що обслуговували інфраструктуру туризму, готували вузи країни, які не мали жодного відношення до туристського відомства (будівельники, енергетики, культурно-освітні працівники тощо), і це при тому, що до кінця 80-х років число працівників туристської галузі (включаючи ЦРТЕ, «Інтурист», «Супутник», санаторно-курортні установи, відомчі будинки і бази відпочинку тощо) досягло напівмільйона чоловік.

РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКАРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

8.9. Негативні процеси в туризмі кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст.

Таким чином, негативні процеси, що охопили туристську галузь наприкінці 70-х – початку 80-х років минулого століття, пояснювалися низьким рівнем упорядкування туристських об'єктів; обмеженими можливостями багатьох туристських готелів, баз, кемпінгів з організації культурно-масових і розважальних заходів; недостатнім рівнем підготовки та низьким культурним рівнем персоналу підприємств розміщення, некомпетентністю керівників тощо, що, в свою чергу, викликало незадоволеність населення якістю і змістом туристських послуг, що надавалися. До сказаного слід додати, що в країні грубо порушувався принцип рівності прав вітчизняних і зарубіжних туристів – матеріально-технічним забезпеченням та інвестиціями підприємства внутрішнього туризму значно поступалися аналогічним підприємствам іноземного туризму, хоча в більшості країн відмінностей при обслуговуванні вітчизняних і іноземних туристів не передбачалося.

У боротьбі за корінне підвищення якості надання туристських послуг необхідним було термінове впровадження нових підходів і методів. На тлі рішень Пленуму ЦК КПРС, що висунув концепцію прискорення соціально-економічного розвитку СРСР, яка сьогодні відома, як «перебудова», 18 липня 1985 р. ЦК КПРС, Радмін СРСР, ЦК ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ прийняли спільну постанову № 674 «Про заходи щодо розвитку туризму й удосконаленню туристсько-екскурсійного обслуговування населення в країні в 1986 – 1990 рр. і на період до 2000 року». Дана програма передбачала різке збільшення капітальних вкладень в матеріальну базу розміщення профспілок, обсяги інвестицій планувалося довести до 618 млн. крб. у 1986 – 1990 рр., 1800 млн. крб. – у 1991 – 1995 рр., 1900 млн. крб. – у 1996 – 2000 рр., при цьому збільшення числа місць мало скласти 45 тис., 117 тис., 139 тис. в кожен з цих періодів відповідно. Число планових туристів передбачалося довести до 2000 р. до 50 млн. чол., екскурсантів – до 300 млн. чол., а туристів, що беруть участь в самодіяльному туризмі, – до 38 млн. чол.; обсяг наданих туристсько-екскурсійних послуг планувалося збільшити в 3 рази і довести до 6 млрд крб. Згідно розробленим програмам, активно мали розвиватися дитячий відпочинок, число відпочиваючих в піонерських таборах в 2000 р. передбачалося довести до 33,3 млн. чол. (у 1985 р. їх число складо 17,2 млн. чол.). Вперше було розглянуто питання розвитку зеленого туризму, зокрема, такої його форми, як дачний туризм: передбачалося збільшення майже в 3 рази з 1985 по 2000 рр. членів садових товариств.

Велика увага мала бути приділена й питанням підвищення якості обслуговування туристів і екскурсантів. 19 серпня 1986 р. ЦРТЕ своєю постановою № 19-26 прийняла «Цільову програму з корінного підвищення якості обслуговування туристів і екскурсантів на 1986 – 1990 рр. для туристсько-екскурсійних організацій, установ і підприємств». Ухвалення даної програми дозволило вперше у вітчизняному туризмі створити галузеву систему управління якістю обслуговування (СУЯО), яка була побудована на основі теорії систем і науки про управління.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Необхідність реорганізації системи управління туризму була підтверджена постановою Секретаріата ВЦРПС від 6 квітня 1987 р. «Про заходи щодо подальшого розвитку самодіяльного туризму, удосконаленню його організації і управління» і постановами колегії ЦРТЕ від 2 липня 1987 р. і Президії профспілок від 30 липня 1987 р. «Про подальший розвиток і удосконалення масового самодіяльного туризму», які в корені змінили організаційну структуру самодіяльно спортивного туризму. В них вперше була встановлена персональна відповідальність голів РТЕ і профспілок за стан самодіяльного туризму і виконання планових показників з його розвитку. Подальше розширення повноважень і збільшення самостійності підприємств рекреаційної галузі знайшло віддзеркалення в постанові Президіума ВЦРПС від 3 лютого 1989 р. «Про перевод підприємств, об'єднань і організацій Центральної ради з туризму і екскурсій на повний господарський розрахунок і самофінансування». Прагнучи впровадити в життя нові методи господарювання, в основі яких лежали принципи розширення меж самостійності туристсько-екскурсійних організацій і підприємств, застосування стабільних економічних нормативів, посилення дії господарського розрахунку, ЦРТЕ реорганізує ради з туризму й екскурсій на туристсько-екскурсійні виробничі об'єднання (ТЕВО).

Метою перетворень, що проводилися, було підвищення зацікавленості трудових колективів і кожного працівника галузі в задоволенні попиту населення на різноманітні туристсько-екскурсійні послуги при високій якості обслуговування. Проте далеко не всі новостворені ТЕВО правильно розуміли поставлені перед ними завдання, більш того, у їх керівників, які звикли до роботи за директивними вказівками і централізованого фінансування, не вистачало досвіду для ухвалення самостійних рішень щодо ефективної організації роботи в нових економічних умовах.

Перебудова торкнулася і самодіяльного туризму: своєю Постановою від 24 серпня 1990 р. «Про розвиток і удосконалення організації самодіяльного туризму в нових умовах господарювання» Коллегія ЦРТЕ запропонувала Всесоюзній федерації туризму і Управлінню самодіяльного туризму створити громадську організацію – туристсько-спортивний союз СРСР (ТСС СРСР), діяльність якого також повинна була базуватися на принципах госпрозрахунку. У листопаді-грудні 1990 р. були створені обласні і республіканські ТСС (ТСС України був створений 1 – 2 грудня 1990 р.), а 14 – 16 грудня 1990 р. було ухвалено рішення про створення ТСС СРСР. З розпадом СРСР з метою збереження єдності спортивного туристського руху, а також з метою удосконалення координаційної структури розвитку самодіяльного спортивного туризму на території держав-учасників Співдружності Незалежних Держав (СНД), створеної в грудні 1991 р., 7 червня 1992 р. відбувся 1-й конгрес Міжнародного туристсько-спортивного союзу (МТСС). На засновницькому з'їзді було ухвалене рішення про збереження досягнень і систематизації досвіду в області самодіяльного і спортивного туризму, накопичених за період з 1927 по 1991 рр., зокрема, збереження системи єдиного туристського простору з використанням існуючої марш-

РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

рутної документації. Президентом МТСС був обраний В.С. Качаков, секретарем Г.О. Стуков, головними фахівцями були призначені В.Ю Попчиковський і Ю.О. Штюрмер. 12 грудня 1992 р. 2-й конгрес МТСС прийняв Міжнародну хартію спортивного туризму.

У 1991 р. ЦРТЕ ВЦРПС була реорганізована на акціонерне товариство «ЦРТЕ-інтур», переорієнтувавши свою діяльність на міжнародний туризм; у січні 1992 р. «ЦРТЕ-інтур» став ініціатором міжнародної асоціації з туризму «АСТУР», співзасновником якої також виступили і ряд колишніх республіканських рад з туризму і екскурсій.

Наприкінці 80-х рр. реорганізації зазнали структури, що відповідали за розвиток іноземного туризму. У 1989 р. Всесоюзне акціонерне товариство «Інтурист» було виділене із структури центрального апарату Держкомінтуриста СРСР і переведене на самофінансування. Основними акціонерами ВАТ «Інтурист» були Держкомінтурист СРСР, «Інтурсервіс», ВХТ «Інтуртранс», ВХТ «Інтурист-Москва», ВХТ «Інтурист-Ленінград», ВХТ «Інтурреклама». У 1991 р. на базі Держкомінтурист СРСР були створені дві організації: Зовнішньоекономічне акціонерне товариство з туризму й інвестицій ВАТ «Інтурист» (з використанням раніше існуючої назви) і товариство з іноземного туризму «Інтурист-Холдинг Компанія».

У 1991 р. замість БММТ «Супутник» ЦК ВЛКСМ було створено Акціонерне товариство «Супутник».

Перебудовний процес, направлений на децентралізацію господарської діяльності в області туризму призвів до того, що матеріальні і фінансові ресурси, що належали державним або громадським організаціям, наприкінці 80-х – початку 90-х років були передані в новостворені комерційні структури. Цей процес часто відбувався без належного урахування інтересів держави, галузі, трудових колективів, громадськості, що у результаті призвело до серйозного занепаду у сфері туризму, руйнуванню інфраструктури, налагоджених зв'язків, розкраданню майна і фінансових ресурсів.

Контрольні питання і завдання

1. Яким чином відбувалося формування структури управління сфери туризму в СРСР в 1960-ті роки?
2. У чому полягала діяльність ЦРТЕ?
3. Визначте, в чому суть планового та самодіяльного туризму.
4. Чим характеризувався іноземний туризм в 1960 – 1980 рр.?
5. Як організовувався молодіжний туризм в СРСР?
6. Що включала система організованого відпочинку в СРСР?
7. Яким чином здійснювалася підготовка професійних кадрів в сфері туризму в СРСР?
8. Охарактеризуйте сутність негативних процесів, що виявилися у сфері туризму СРСР в другій половині 80-х років минулого століття.

РОЗДІЛ 9. СУЧАСНИЙ СТАН ТУРИСТСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

9.1. Розвиток нормативно-правової бази туризму в Україні

Після отримання незалежності Україною в 1991 році почалася нова віха історії розвитку туризму в нашій країні. Цей період розвитку туризму характеризується переходом від адміністративного регулювання туризмом до економічного стимулювання, заснованого на нових українських законах, що стосуються як підприємництва і ринку в цілому, так і туристської діяльності зокрема. Формувалася нова структура управління туризмом. Так, 12 серпня 1993 року було прийнято Постанову КМ України № 625 «Положення про Державний комітет України». З'явилась також необхідність створення законодавчого регулювання сфери туризму. До ухвалення нового закону в Україні діяли нормативні акти, що були прийняті ще за часів СРСР. У результаті роботи зі створення нормативно-правової бази туризму, 15 вересня 1995 року був прийнятий Закон України «Про туризм». Цей закон складався з 10 розділів: основні положення, державна політика і державне регулювання у сфері туризму, організація економічної діяльності і фінансування сфери туризму, організація і надання туристських послуг, порядок укладення договорів суб'єктами туристської діяльності, права і обов'язки туристів, безпека туристів, кадрове і наукове забезпечення туризму, міжнародна співпраця в області туризму, відповідальність за порушення законодавства України про туризм. Таким чином, закон визначив основні поняття, суб'єктів і правила здійснення туристської діяльності. Природно, що з ухваленням закону з'явилося більше визначеності в регулюванні і здійсненні туристської діяльності, були визначені правила ліцензування п'яти видів туристської діяльності (іноземний туризм, внутрішній туризм, зарубіжний туризм, екскурсійна діяльність, організація масового і спортивного туризму). Проте цей закон приймався поспіхом без належної участі професіоналів з практичним досвідом роботи в туризмі і тому був недостатньо опрацьований і мав ряд недоліків, що викликало необхідність внесення змін і доповнень в даний документ. Новий закон був ухвалений 18 листопада 2003 року. Незважаючи на те, що цей закон вважається новою редакцією Закону України «Про туризм», за своєю сутністю він істотно відрізняється від свого попередника. Основним нововведенням закону є поділ суб'єктів туристської діяльності на туроператорів і турагентів, а також ведення механізму фінансової гарантії. Ці положення були прийняті з метою приведення вітчизніного законодавства до Європейських стандартів відповідно до директиви ЄС № 90/314 від 1994 року.

Серед основних нормативно-законодавчих актів, які були прийняті в Україні, необхідно виділити наступні:

- ✓ Постанова КМ від 21.07.1992 р. № 397 «Про державне управління іноземним туризмом в Україні»;
- ✓ Постанова КМ від 12.08.1993 р. № 625 «Про затвердження Поло-

РОЗДІЛ 9. СУЧАСНИЙ СТАН ТУРИСТСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

ження про Державний комітет України з туризму»;

✓ Закон України «Про туризм» № 324/95-ВР, прийнятий ВР 15.09.1995 р.;

✓ Постанова КМ від 13.03.1996 № 322 «Про Національну раду по туризму»;

✓ Постанова КМ від 28.06.1997 № 702 «Про Програму розвитку туризму в Україні до 2005 року». Програма була спрямована на збільшення притоку іноземних туристів і розвиток внутрішнього туризму, а також передбачала поліпшення матеріально-технічної бази і капітальний ремонт частини готельного фонду, створення нових засобів розміщення. Проте програма не була виконана в повному обсязі через брак фінансових коштів;

✓ Указ Президента України от 21.09.1998 р. № 1047/98 «Про день туризму», згідно з яким 27 вересня в Україні визнано Днем туризму, що відзначається у всьому світі під егідою ЮНВТО;

✓ Указ Президента України від 29.12.1998 р. № 1400/98 «Про Положення про Державний комітет України з туризму»;

✓ Постанова КМ України від 29.04.1999 р. № 728 «Про заходи подальшого розвитку туризму»;

✓ Указ Президента України від 10.08.1999 р. № 973/99 «Про Основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року»;

✓ Постанова КМ України від 25.11.1999 р. № 2142 «Про утворення структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій з питань туризму»;

✓ Указ Президента України від 31.05.2000 р. № 740/2000 «Про Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України», згідно з яким управління туризмом перейшло у відомство даного комітету, що не принесло позитивного результату, оскільки в його роботі туризм мав другорядне значення;

✓ Закон України «Про курорти» № 2026-III, що був прийнятий ВР 05.10.2000 р.;

✓ Указ Президента України від 23.01.2001 р. № 35/2001 «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні»;

✓ Указ Президента України від 02.03.2001 р. № 127/2001 «Про підтримку розвитку туризму в Україні»

✓ Постанова КМ України від 16.05.2001 р. № 509 «Про утворення Державного департаменту молодіжної та сімейної політики і Державного департаменту туризму»;

✓ Постанова КМ України від 09.08.2001 р. № 1001 «Про Державний департамент туризму»;

✓ Указ Президента України від 22.11.2001 № 1132/2001 «Про реорганізацію Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України»;

✓ Указ Президента України від 14.12.2001 р. № 1213/2001 «Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму»;

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- ✓ Постанова КМ України від 29.04.2002 р. № 583 «Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки»;
- ✓ Постанова КМ України від 10.06.2002 р. № 789 «Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року»;
- ✓ Постанова КМ України від 11.07.2002 р. № 957 «Про ліквідацію Державного департаменту туризму та Державного департаменту молодіжної та сімейної політики»;
- ✓ Постанова КМ України від 17.08.2002 р. № 1132 «Про утворення Наукового центру розвитку туризму»;
- ✓ Указ Президента України від 11.04.2002 р. № 331 «Про Державну туристську адміністрацію України»;
- ✓ Постанова КМ України від 29.01.2003 р. № 133 «Про затвердження Програми розвитку Криму як цілорічного загальнодержавного та міжнародного курортно-рекреаційного і туристського центру»;
- ✓ Указ Президента України від 11.03.2003 р. № 207 «Про деякі заходи щодо розвитку туристської та курортно-рекреаційної сфер України»;
- ✓ Постанова КМ України від 26.04.2003 р. № 640 «Про внесення змін до Положення про Національну раду по туризму»;
- ✓ Розпорядження КМ України від 27.06.2003 р. № 390-р «Про затвердження заходів щодо розвитку іноземного і внутрішнього туризму»;
- ✓ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» № 1282-IV, прийнятий ВР 18.11.2003 р.»;
- ✓ Розпорядження КМ України від 12.05.2004 р. № 298-р «Про затвердження заходів щодо державної підтримки розвитку молодіжного та дитячого туризму»;
- ✓ Постанова КМ України від 12.08.2004 р. № 1045 «Про утворення Ради з питань туризму»;
- ✓ Указ Президента України від 20.04.2005 р. № 680 «Про Міністерство культури і туризму України»;
- ✓ Постанова КМ України від 12.07.2005 р. № 564 «Про утворення Державної служби туризму і курортів»;
- ✓ Постанова КМ України від 13.02.2006 р. № 132 «Про затвердження Положення про Державну службу туризму і курортів»;
- ✓ Розпорядження КМ України від 03.07.2006 р. № 373-р «Про затвердження плану заходів щодо державної підтримки розвитку сільського туризму на 2006 – 2010 роки»;
- ✓ Указ Президента України від 21.02.2007 р. № 136 «Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні»;
- ✓ Закон України «Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні» № 962-V, прийнятий ВР 19.04.2007 р.»;
- ✓ Розпорядження КМ України від 17.10.2007 р. № 884-р «Про затвердження плану заходів з підготовки та проведення у 2008 році Року туризму і курортів в Україні»;
- ✓ Розпорядження КМ України від 06.08.2008 р. № 1088-р «Про схва-

РОЗДІЛ 9. СУЧАСНИЙ СТАН ТУРИСТСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

лення Стратегії розвитку туризму і курортів».

В цілому ж, характеризуючи процес створення нормативно-законодавчої бази у сфері туризму, можна відзначити як позитивні так і негативні аспекти. Позитивним є те, що українське законодавство у сфері туризму поступово наближається до європейських і світових стандартів, що, у свою чергу, дозволить трансформувати вітчизняний туристський ринок і забезпечити впровадження світових стандартів туристського обслуговування. Також необхідно відзначити, що поступово формується законодавча база, що регламентує функціонування окремих напрямів в туризмі, наприклад, курортної сфери.

Серед негативних тенденцій виділяються наступні:

✓ відсутність чіткого розуміння значення сфери туризму, як провідного сектора економіки і, як наслідок, неможливість сформулювати зрозумілу систему управління галуззю з достатніми повноваженнями і сферою відповідальності. Ця проблема дісталася Україні у спадок від радянської системи управління туризмом. Так окремі складові туристської галузі мали різне підпорядкування: організацією туристських поїздок опікувалися профспілки, система в'їзного туризму перебувала у веденні Міністерства закордонних справ, транспортна галузь відносилася до Міністерства транспорту, готельне господарство розглядалося як складова житлово-комунального господарства тощо. В Україні створенню спеціального органу, який би опікувався питаннями розвитку усіх складових туризму, також майже не приділялося уваги. Так, 12 серпня 1993 року було прийнято Постанову КМУ № 625 «Положення про Державний комітет України з питань молодіжної політики і туризму»; 29 грудня 1998 р., згідно Указу Президента України затверджено «Про Державний комітет з туризму»; 31 травня 2000 р. вийшов Указ Президента України «Про Державний комітет з молодіжної політики, спорту і туризму України». Далі Указ про реорганізацію, створюється Державна туристська адміністрація, потім Департамент туризму при Міністерстві Економіки і, нарешті, згідно Постанови КМУ № 564 від 12 липня 2005 р. було створено Державну Службу туризму і курортів, яка і працює сьогодні. Пізніше цю службу підпорядковано Міністерству культури і туризму;

✓ надто довгий період часу між внесенням проекту закону до розгляду та його остаточним ухваленням (наприклад, Закон «Про сільський і сільський зелений туризм» знаходиться на розгляді вже більше п'яти років);

✓ більшість програм розвитку туризму мають суто декларативний характер і не отримали гідної державної підтримки і, відповідно, впровадження в життя.

9.2. Аналіз стану туристської галузі України

Аналізуючи статистичні дані, можна відзначити, що кількість туристів постійно зростає, змінюються їх вимоги до якості обслуговування і все це вимагає негайної й адекватної реакції будь-якої країни, що ставить за мету активний розвиток туризму як однієї із найперспективніших галузей економіки.

Згідно офіційної статистичної інформації Всесвітньої туристської організації в 2006 році кількість міжнародних подорожей становила 846 млн.

Структура цих подорожей мала наступний вигляд:

- ✓ подорожі з метою відпочинку та розваг – 51 %;
- ✓ приватні поїздки (в тому числі відвідування родичів та друзів, паломництво, лікування) – 27 %;
- ✓ ділові поїздки – 16 %;
- ✓ подорожі, мета яких не з'ясована – 6 %

В цілому, частка туризму у світовому експорті товарів і послуг становить близько 13 %, а в країнах ЄС – 14 %, туризм формує 8 % сукупного ВВП країн ЄС і забезпечує близько 11 % економічного зростання; кількість робочих місць у туристській індустрії країн ЄС становить близько 12 % від загальної чисельності зайнятих.

Україна, згідно цих даних, посідає одне з провідних місць у світі і входить у двадцятку країн, що приймають найбільшу кількість туристів (18,936 млн. чол.), випереджаючи такі країни як Туреччина (18,916 млн. чол.), Канаду (18,265 млн. чол.), Грецію (16,039 млн. чол.), Польщу (15,670 млн. чол.), Португалію (11,282 млн. чол.), Нідерланди (10,739 млн. чол.), Угорщину (9,259 млн. чол.), Хорватію (8,659 млн. чол.), Єгипет (8,646 млн. чол.), Чехію (6,435 млн. чол.) та інші провідні туристські держави.

З іншого боку, доходи від туризму в Україні становили лише 3,485 млрд дол., тоді як, наприклад, Туреччина отримала 16,853 млрд дол., Канада – 14,632 млрд дол., Греція – 14,259 млрд дол., Нідерланди – 11,516 млрд дол., Португалія – 8,349 млрд дол., Хорватія – 7,902 млрд дол., Єгипет – 7,591 млрд дол., Польща – 7,239 млрд дол., Чехія – 5,007 млрд дол., Угорщина – 4,519 млрд дол. тощо

Така велика різниця між показником кількості іноземних туристів і доходами від міжнародного туризму не відповідає загальним світовим тенденціям. В середньому доходи від одного туриста в світі складають 866 дол., в Україні цей показник дорівнює 184 дол. Розмір цього показника залежить від ряду об'єктивних та суб'єктивних факторів. Це, насамперед, середня тривалість подорожі, загальний рівень цін на готельні та туристські послуги, якість обліку тощо.

Проведемо аналіз рівня розвитку туризму в Україні.

В 2006 році структура в'їзних туристських потоків мала наступний вигляд:

- ✓ подорожі з метою відпочинку та розваг – 7 %;
- ✓ приватні поїздки (у тому числі відвідування родичів та друзів, па-

РОЗДІЛ 9. СУЧАСНИЙ СТАН ТУРИСТСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

ломництво, лікування) – 88 %;

✓ ділові поїздки – 5 %.

За 9 місяців 2007 року Україну відвідали 17,9 млн. в'їзних (іноземних) туристів, що на 24 % або майже на 3,4 млн. осіб більше, ніж за аналогічний період 2006 року, але структура в'їзного туризму майже на змінилася:

✓ подорожі з метою відпочинку та розваг – 8%;

✓ приватні поїздки (в тому числі відвідування родичів та друзів, паломництво, лікування) – 88%;

✓ ділові поїздки – 4%.

Проведений аналіз засвідчив, що у в'їзних туристських потоках переважає приватна мета відвідування України. Це, насамперед, туристи із Російської Федерації, Польщі, Молдови, Білорусі, Угорщини, Румунії та Словаччини, на долю яких припадає 88 % в'їзного туристського потоку в Україну. Прикордонний туристський обмін, як правило, має високу частку в туристських потоках будь-якої країни, але, насправді, не може повністю розглядатися лише відвідування родичів і друзів, паломництво, лікування. Такий високий показник потрібно розглядати у двох аспектах.

1. Велика частка туристів із сусідніх країн відвідує Україну з короткотривалими подорожами (менше ніж на добу). Основна мета таких відвідувань – ведення торгівлі. В такому випадку розглядати такі подорожі як туристські поїздки взагалі неможливо, оскільки, згідно визначення, що наведено в Законі України «Про внесення змін в Закон України «Про туризм», туристом вважається особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін.

2. Насправді, певна кількість туристів із сусідніх держав, дійсно відвідують Україну з метою відпочинку, але при розміщенні користуються послугами приватних засобів розміщення, які, у свою чергу, не відображають справжні доходи від здійснення своєї діяльності.

Однак говорити лише про недосконалість існуючої системи статистичного обліку було б не зовсім об'єктивно, оскільки Україна користується такими самими принципами підрахунку як кількості туристів, так і доходів від туризму, що й інші країни світу.

Підрахунок кількості туристів здійснюється на кордоні, згідно даних міграційних карток, що заповнюються безпосередньо туристом. Хоча можна припустити, що турист може надати неповну або неправдиву інформацію щодо, наприклад, мети відвідування, в цілому кількість іноземців, що перетнули кордон України фіксується точно.

Розрахунок доходів від туризму є дуже складною справою, оскільки туризм як сфера економіки включає значний перелік галузей і напрямів діяльності, які пов'язані з туризмом. І тільки 2 із них – це послуги туристських організацій і засобів розміщення свої доходи повністю отримують від

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

туристів. Усі інші напрями – громадське харчування, виробництво товарів туристської спрямованості, транспортні послуги тощо отримують свої доходи як від діяльності в сфері туризму, так і від діяльності в інших соціально-економічних сферах. Майже неможливо достеменно з'ясувати скільки витратив той чи інший турист коштів у ресторані, у казино чи, наприклад, при купівлі квитків до театру або на концерт, чи був клієнт ресторану туристом або звичайним мешканцем міста.

Проблема удосконалення статистичного обліку основних туристських показників була вирішена суспільними зусиллями Всесвітньої туристської організації (ВТО) та Статистичною комісією Організації Об'єднаних Націй, які в 1993 році презентували перші системні документи задля вирішення цього питання: Рекомендації зі статистики туризму та Стандартні міжнародні класифікації видів туристської діяльності (СІКТА). В 2000 році Статистичним відділом Секретаріату Організації Об'єднаних Націй був затверджений документ, що мав назву «Допоміжний рахунок у туризмі (Tourism Sattelite Account): рекомендації щодо методологічної структури». Ця методика являє собою систему статистичних таблиць, що всебічно характеризує відтворювальні процеси в туристській індустрії, переважно у вартісному вираженні в розрізі видів діяльності. Вищезазвані документи були прийнято за основу при розробці вітчизняної Методики розрахунку обсягів туристської діяльності, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 8 грудня 2003 р. за № 1128/8449.

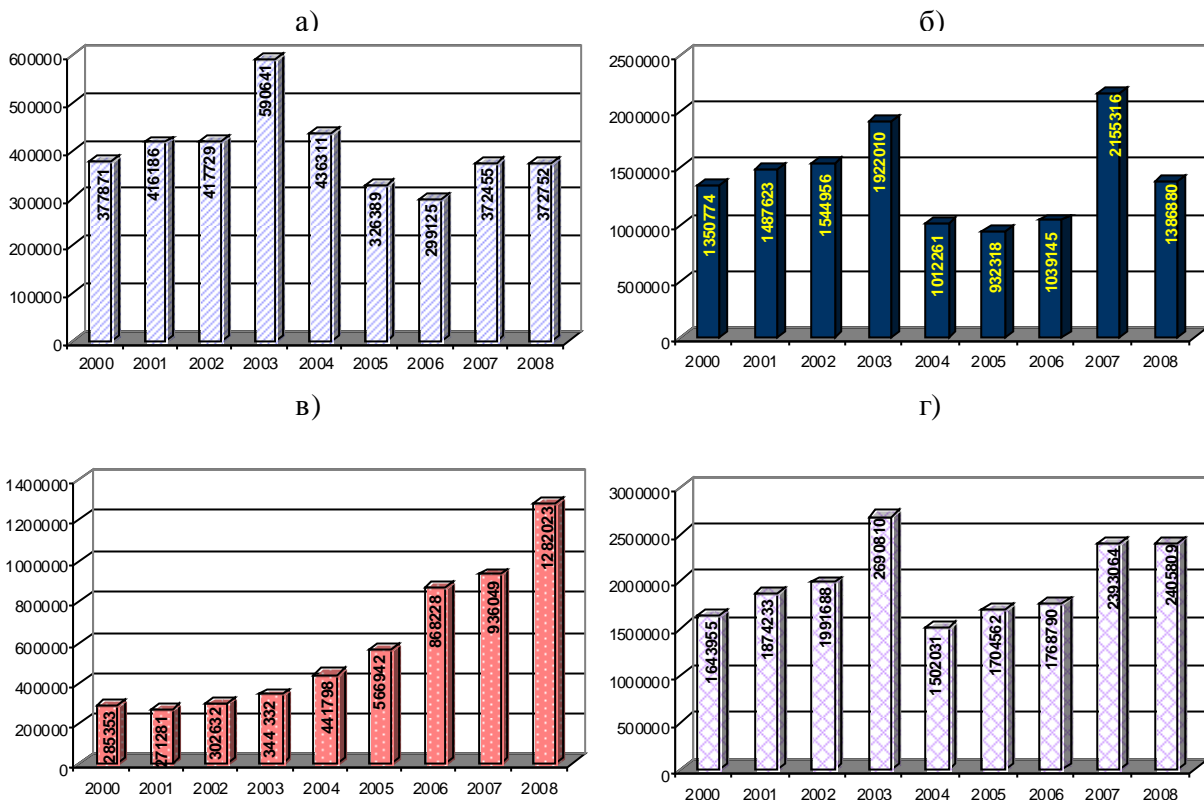

Рис. 9.1 – Динаміка кількості туристів та екскурсантів (організований туризм, згідно даних статистичних звітів суб'єктів туристського ринку – форма 1-ТУР): а) кількість туристів; б) кількість внутрішніх туристів; в) кількість в'їзних туристів; г) кількість екскурсантів

РОЗДІЛ 9. СУЧАСНИЙ СТАН ТУРИСТСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Саме за цією методикою розраховується загальна сума доходів туристської галузі. Однак остаточна цифра не дає можливості визначити структуру доходу за цілями поїздки, напрямками туризму тощо. Можна лише припустити, що рівень витрат організованого і ділового туриста набагато більше ніж у приватного. Ефективність використання туристських ресурсів можливо визначити саме завдяки показнику середнього рівня витрат туриста, але, як показав аналіз, наведений вище, цей показник надзвичайно малий, і це пояснюється, насамперед, тим що в структурі туризму питома вага приватного туризму має дуже велике значення, а провести підрахунок витрат цієї категорії туристів майже неможливо, про що говорилося вище.

Аналіз рівня розвитку організованого туризму провести набагато легше, адже він базується на офіційній статистичній інформації, що надається суб'єктами туристського ринку. Взагалі різке зниження долі організованого туризму в загальній структурі не лише в'їзного туризму, а і у внутрішньому туризмі і сфері надання екскурсійних послуг є надзвичайно негативним фактором.

Так, наприклад, кількість внутрішніх туристів, що скористалися послугами туристських фірм, в 2004 році зменшилася порівняно із 2003 роком майже в 2 рази, а в 2006 році було на третину менше ніж у 2000 році (рис. 9.1).

Як видно із рисунка аналогічна тенденція спостерігається й на ринку в'їзного туризму та екскурсійних послуг.

Зростання, причому постійне, в межах організованого туризму за період, що аналізується, стосується лише виїзного туризму.

Як видно, тенденція корінних змін в організованому туризмі розпочалася в 2004 році. Саме на цей рік припало введення в дію Закону України «Про внесення змін в Закон України «Про туризм».

Так до чого ж призвело введення в дію нового закону?

По-перше, це зміна принципів ліцензування туристської діяльності. Замість ліцензування окремих напрямів було впроваджено ліцензування туроператорської і турагентської діяльності, що вимагало від туристських підприємств визначитися з основними напрямками своєї діяльності.

По-друге, це введення фінансової гарантії: для турагентської діяльності на рівні 2 000 євро, для туроператорської діяльності – 20 000 євро, для туроператорської діяльності внутрішнього туризму – 10 000 євро. Саме останній показник і є каменем спотикання. Так для того, щоб розробити навіть двох- або триденний тур по Україні необхідно отримати ліцензію на здійснення туроператорської діяльності внутрішнього туризму із рівнем фінансової гарантії у 10 000 євро. Рівень доходів туристського підприємства від реалізації такого туру буде нижче, ніж посередницька (тобто агентська діяльність) з продажу туристові путівки за кордон на масові курорти Туреччини чи Єгипту. Окрім того, реалізація туру по Україні ускладнюється багатьма чинниками: для ефективної роботи турпідприємства розроблений маршрут необхідно впроваджувати не одноразово, а регулярно протягом певного часу або сезону. В цьому випадку актуальною стає про-

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

блема реалізації, для чого необхідна досить потужна рекламна кампанія, яка, в свою чергу вимагає великих грошових коштів. В кінцевому результаті вартість такого туру перевищуватиме усі розумні межі, і його впровадження не буде результативним.

Але це ще не всі глобальні проблеми внутрішнього туризму. Рівень розвитку інфраструктури в країні надзвичайно низький. Ціни на відпочинок зростають надзвичайними темпами, особливо це стосується Кримських пансіонатів, санаторіїв, готелів. Серед чинників, що сприяють цьому, можна виділити:

1) короткотривалий сезон. У зв'язку з чим витрати інших періодів закладаються в ціну в пік сезону;

2) рівень податків. Відпочинок за кордоном має ставку ПДВ 0%, тоді як за відпочинок в Україні ПДВ сплачується у повному обсязі. Оскільки транспортні підприємства, ресторани, деякі невеликі готелі, а також поставальники послуг готелям працюють за спрощеною системою оподаткування, то вони при розрахунках не видають податкові накладні. В цій ситуації ПДВ частково або навіть повністю ляже на туроператора, а фактично сплачуватиметься туристом. Як наслідок, вартість коротко- і середньострокових турів по Україні буде вище, ніж аналогічні за сутністю, тривалістю і насиченістю тури в країні Східної Європи, при цьому рівень обслуговування в останніх, як свідчить практика, буде значно вищим.

Після надання чинності новій редакції Закону України «Про туризм» кількість ліцензованих турфірм різко скоротилося, але з кожним роком знов зростала. Так у 2005 р. чинними були 3670 ліцензій на туристську діяльність, із них туроператорів – 1382 та турагентів – 2288, відповідно 38 % і 62 %. У порівнянні з 2004 р. спостерігалось збільшення кількості чинних ліцензій на 33,2 % (у 2004 р. чинними були 2754 ліцензії).

Протягом 2007 р. чинними були вже 5338 ліцензій на туристську діяльність, з них туроператорів – 1606 та турагентів – 3732, відповідно 30 % і 70 %. У порівнянні з 2006 р. спостерігалось збільшення кількості чинних ліцензій на 18,4 % (у 2006 р. чинними були 4508 ліцензій).

Протягом 2007 р. туристські послуги надавали 3833 ліцензіати, з них: туроператорів – 1281, турагентів – 2552, відповідно 33 % і 67 %.

Середньооблікова кількість працівників туроператорів і турагентів дорівнювала у 2007 р. 22,7 тис. осіб, що на 4,5 % більше, у порівнянні з 2006 р. У 2006 р. зростання складало 3 %, що свідчить про зростання темпу приросту.

Пріоритетним напрямком туристської галузі в 2007 р., як і у 2006 р. залишався внутрішній туризм. В цілому по Україні на внутрішній туризм припадає 75 % туристів, обслугованих ліцензіатами.

Всього протягом 2007 р. туристськими підприємствами обслуговано 2,9 млн. туристів (майже на 30 % більше, ніж у 2006 р.) та 2,4 млн. екскурсантів (на 35 % більше).

Щодо розподілу ринку між туроператорами регіонів лідерами у 2007 році стали:

РОЗДІЛ 9. СУЧАСНИЙ СТАН ТУРИСТСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

- ✓ Івано-Франківська обл. (43,7 % ринку, приріст склав 30,6 %);
- ✓ м. Київ (19,8 % ринку, приріст – 10 %);
- ✓ АР Крим (10,8 % ринку, приріст – 0,0 %).

Разом вони становлять 74,3 % туристського ринку.

Обсяг наданих туристських послуг суб'єктами туристської діяльності в Україні у 2007 р. збільшився, у порівнянні з 2006 р. на 44 % (зростання у 2006 р. – 37 %) і становить 5,5 млрд грн. Це результат, який зумовлений такими тенденціями: на фоні збільшення загальної кількості туристів відбулося зменшення тривалості подорожей (в середньому на 18 %) і збільшення їх вартості – в середньому на 11 %. Найбільше зросла середня вартість путівки у виїзному туризмі (майже у 4 рази), хоча тривалість подорожі залишилась на рівні 2006 р. – 8,2 туродні. Суттєво здорожчали й путівки у в'їзному туризмі – в середньому на 32 %. Тривалість подорожі для іноземних туристів теж залишилась майже на рівні 2006 р. – 7,3 туродні.

Платежі до бюджету ліцензіатів у 2007 р. збільшилися порівняно з 2006 р. на 32,5 % і становили 174 млн. грн. В середньому з розрахунку на одного ліцензіата припадає більше 45 тис. грн. платежів до бюджету, що майже на 5 % більше, ніж у 2006 р.

За географічними напрямками туристські потоки 2007 року такі:

- ✓ Туреччина – 25 % виїжджаючих туристів;
- ✓ Єгипет – 17 % виїжджаючих туристів;
- ✓ Чеська республіка – 7 % виїжджаючих туристів;
- ✓ Польща – 4 % виїжджаючих туристів;
- ✓ Угорщина – 4 % виїжджаючих туристів.

До України, як і в 2006 році, приїздили переважно з Росії (46 %), США (7 %), Німеччини (5 %), Англії (3 %), Білорусії (3 %).

9.3. Характеристика готельного господарства України

Переважна більшість готельної бази України – це готелі, що були побудовані ще за часів СРСР. До 2004 р. спостерігалось їх зменшення і лише в 2005 р. вперше було зафіксовано зростання (таблиця 11).

Середня чисельність працівників готельного господарства в 2006 р. становила 31 тис. чол., санаторно-курортних установ – 121,1 тис. чол. Чисельність працівників готельних підприємств і санаторно-курортних установ у період з 2002 по 2006 р. залишалася практично незмінною, а сезонні потреби в додаткових працівниках задовольнялися в основному за рахунок залучення сезонних працівників (в основному молоді та студентів).

Ефективність використання місткості колективних засобів розміщення поступово зростає, починаючи з 2000 р. Так, якщо у 2000 р. середньорічний коефіцієнт завантаження готелів в Україні складав 24 %, то у 2001 р. цей показник дорівнював 25 %; у 2002 р. – 26 %; у 2003 р. – 27 %; у 2004 – 28 %; у 2005 р. – 30 %; у 2006 р. – 32 %.

Таблиця 9.1 – Характеристика готельного господарства України

Рік	Кількість підприємств готельного типу	Кількість номерів	Житлова площа всіх номерів, тис. м ²
1995	1396	62360	1032,3
1996	1368	60601	999,9
1997	1375	58464	1002,1
1998	1328	55487	1010,7
1999	1326	51450	948,7
2000	1308	51012	949,1
2001	1258	49966	947,9
2002	1254	51107	977,0
2003	1218	50412	997,8
2004	1192	50414	1012,2
2005	1232	51686	1072,4
2006	1269	53645	1120,2

При цьому мінімальне використання місткості готелів було відзначено в Луганській і Миколаївській областях, а максимальне в Севастополі. У Києві коефіцієнт завантаження готелів склав 45 – 48 %. У більшості регіонів рівень завантаження готелів складав у період з 1995 по 2000 р. від 0,17 до 0,22, а з 2001 по 2005 р. – 0,22 – 0,25.

Середня тривалість перебування однієї людини в готелях для громадян України складає 2,7 доби, для іноземців – 2,6 доби.

Середня місткість номера по Україні складає 2,02 місця.

Послуги розміщення підлягають сертифікації.

Обов'язкову сертифікацію послуг з тимчасового розміщення (проживання) (далі – послуги з розміщення) здійснюють органи із сертифікації послуг з тимчасового розміщення (проживання) (далі – органи із сертифікації), призначені Національним органом України з сертифікації – Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики на виконання в Системі робіт із сертифікації таких послуг.

Об'єктами обов'язкової сертифікації є послуги з розміщення, що надаються суб'єктами туристської діяльності в колективних та індивідуальних засобах розміщення (готелях, молодіжних туристських базах і гірських притулках, кемпінгах і майданчиках для автофургонів, дитячих і студентських літніх таборах, центрах і будинках відпочинку, санаторних і курортних закладах оздоровчо-профілактичного характеру, вмебльованих приміщеннях, морських та річкових суднах).

Обов'язкова сертифікація послуг з розміщення у Системі здійснюється з метою встановлення відповідності цих послуг обов'язковим вимогам нормативних документів і нормативно-правових актів, уключених до Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні, затвердженого наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 01.02.2005 р. № 28, зареєстровано-

РОЗДІЛ 9. СУЧАСНИЙ СТАН ТУРИСТСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

го в Міністерстві юстиції України 04.05.2005 р. за № 466/10746 (далі – обов’язкові вимоги нормативних документів).

Добровільна сертифікація послуг з розміщення у Системі здійснюється у відповідності з вимогами, що не віднесені нормативними документами до обов’язкових вимог.

Додатково на бажання заявника орган із сертифікації може провести сертифікацію послуг з розміщення на підтвердження відповідності готелю або аналогічного йому засобу розміщення вимогам до певної категорії згідно з ДСТУ 4269:2003 «Послуги туристські. Класифікація готелів» (далі – ДСТУ 4269).

При цьому сертифікація на відповідність усім обов’язковим вимогам нормативних документів виконується у будь-якому випадку.

Процедура проведення обов’язкової сертифікації послуг з розміщення передбачає:

- ✓ подання та розгляд заявки на сертифікацію послуг з розміщення;
- ✓ прийняття рішення за заявкою із зазначенням схеми сертифікації;
- ✓ проведення комплексу робіт, визначених обраною схемою сертифікації;
- ✓ аналіз одержаних результатів і прийняття рішення про можливість видачі сертифіката відповідності;
- ✓ прийняття рішення про можливість присвоєння певної категорії (за необхідності);
- ✓ видачу сертифіката відповідності, присвоєння певної категорії, занесення сертифікованої послуги з розміщення до Реєстру державної системи сертифікації (далі – Реєстр Системи);
- ✓ технічний нагляд за наданням сертифікованих послуг, відповідності готелю або аналогічного йому засобу розміщення присвоєній категорії, сертифікованою системою управління якістю щодо надання послуг з розміщення;
- ✓ інформування центрального органу виконавчої влади в галузі туризму про результати робіт із сертифікації послуг з розміщення.

Схеми, що використовуються під час обов’язкової сертифікації послуг з розміщення, визначає орган із сертифікації на бажання заявника.

При цьому враховуються особливості надання послуг з розміщення.

Перша схема – схема з обстеженням засобу розміщення, яке здійснюється згідно з вимогами ДСТУ 3957:2000 «Система сертифікації УкрСЕПРО. Порядок обстеження виробництва під час проведення сертифікації продукції» (далі – ДСТУ 3957) та цими Правилами з метою встановлення відповідності послуг, що ним надаються, обов’язковим вимогам нормативних документів, Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 р. № 297, а також додатково на бажання виконавця послуг з метою підтвердження відповідності готелю або аналогічного йому засобу розміщення вимогам ДСТУ 4269 до певної категорії.

Друга схема – схема із сертифікацією системи управління якістю щодо надання послуг з розміщення, яка здійснюється на відповідність вимогам ДСТУ ISO 9001-2001 «Системи управління якістю. Вимоги» на бажання виконавця послуг з метою забезпечення впевненості органу із сертифікації у тому, що засіб розміщення здатен систематично надавати послуги, які задовольняють вимоги замовника та обов'язкові вимоги нормативних документів, Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 р. № 297, а також додатково з метою підтвердження відповідності готелю або аналогічного йому засобу розміщення вимогам ДСТУ 4269 до певної категорії.

Станом на 2007 рік в Україні працювало 1 тис. 269 готелів і 3 тис. 164 закладів оздоровлення й відпочинку, власниками яких є юридичні особи, та 2 тис. 144 заклади розміщення, власниками яких є фізичні особи, в тому числі 6 п'ятизіркових, 38 чотиризіркових, 109 тризіркових, 70 двозіркових, 78 однозіркових і 1285 готелів без категорії (табл. 9.2).

Таблиця 9.2 – Характеристика засобів розміщення в Україні

Кількість засобів розміщення						
Разом по Україні	Санаторно-курортні (власники юридичні особи)		Готелі (власники юридичні особи)		Засоби розміщення (власники фізичні особи)	
6577	3 164		1 269		2144	
Кількість сертифікованих засобів розміщення						
Разом	з них за категоріями					
	5*	4*	3*	2*	1*	Без категорії
1586	6	38	109	70	78	1285

Фізичні особи, власники засобів розміщення, сьогодні вже також стали серйозними конкурентами крупним підприємствам індустрії гостинності. Вони звітують перед податковими органами, у зв'язку з чим Державна служба туризму і курортів не має в своєму розпорядженні статистики про масштаби їхньої діяльності.

Для створення рівних можливостей на ринку готельних послуг для підприємств різної форми власності і виведення з тіні великого числа так званих міні-готелів і міні-пансіонатів, Держтуризмкурортів була розроблена і Кабінетом Міністрів України затверджена постанова № 297 від 15 березня 2006 р. «Про порядок надання послуг тимчасового розміщення (мешкання)». Тепер власники всіх колективних засобів розміщення (10 койко-місць і більше) мають право надавати послуги розміщення туристам (табл. 9.3), тільки зареєструвавшись як суб'єкти підприємницької діяльності.

В цілому динаміку розвитку готельного сектора можна оцінити як позитивну: за останні роки ринок змінився. Зростає інтерес до готельного бізнесу з усіх боків: цікавість виявляють банки, страхові компанії, будівельні компанії, навіть крупні гравці туристського ринку.

РОЗДІЛ 9. СУЧАСНИЙ СТАН ТУРИСТСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Таблиця 9.3 – Результати моніторингу виконання постанови Кабінету Міністрів України №297

Рік	Кількість фізичних осіб СПД	Об'єм наданих послуг розміщення, млн. грн.	Сплачено до бюджету у вигляді зборів і податків, млн. грн.
2004	199	3,70	немає інформації
2005	1053	40,10	немає інформації
2006	2144	128,00	2,454

Залучення інвестицій в готельний бізнес, а також поява на українському ринку міжнародних мереж – це питання цивілізованого ринку, що росте і розвивається за світовими канонами.

Останнім часом в Україні спостерігається бурхливе зростання внутрішніх і іноземних інвестицій в розвиток готельної сфери (табл. 9.4).

Таблиця 9.4 – Динаміка інвестицій в будівництво і реконструкцію матеріально-технічної бази, млн. грн.

1993 – 1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
269,1	407,0	378,0	350,0	337,0	800,0	1810,0	1045,85

За підсумками 2006 року на будівництво нових і переоснащення підприємств, що вже діють, за рахунок всіх джерел фінансування вкладено інвестицій в основний капітал на суму 610,7 млн. грн.

Об'єм прямих іноземних інвестицій в розвиток готельної сфери (59 підприємств) склав на 01.01.07 р. – 125,1 млн. дол. США. Відбулося скорочення на 22,2 % в порівнянні з 2005 роком.

Сектор готельних послуг залишається на сьогоднішній день одним з найбільш динамічно розвиваються секторів економіки України. Ненасичені ринки готельних послуг різного рівня являють собою чудову можливість для готельних операторів впевнено увійти на український ринок і проводити політику розширення свого впливу в галузі. Від того, наскільки правильний аналіз ринкової ситуації проведуть представники готельного бізнесу, буде залежати в майбутньому склад учасників українського ринку «індустрії гостинності».

До проблемних моментів у функціонуванні ринку готельних послуг України слід віднести такі:

✓ існує тенденція заповнення вітчизняних ринкових ніш іноземними операторами;

✓ на сучасному етапі економічного розвитку в Україні існує тільки один національний готельний оператор – Premiere-Hotels, до складу якого входять шість готелів – свого роду монополіст в готельному секторі економіки України. Він створювався в розріз із загальноприйнятими стратегіями, оскільки являє собою об'єднання абсолютно різних за концепцією і набором послуг готелів у великих ділових і туристських центрах України. За рахунок специфіки кожного окремого готелю, мережі не приходиться вирішувати проблеми, пов'язані з уніфікацією продукту; важко визначити Premiere-Hotels як повноцінного готельного оператора, адже готелі мережі

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

позиціонуються у різних сегментах і під різними торговельними марками;

✓ сектор готелів рівня трьох зірок і нижче залишається в Україні незаповненим і представлений в основному підприємствами з вкрай низьким рівнем обслуговування і невеликим набором послуг;

✓ проблема ефективного менеджменту не нова для національних готелів – перехід від адміністративних методів управління до ринкових виявився нелегким і найчастіше менеджмент, покликаний забезпечувати якість обслуговування, займається розвитком, цей недолік притаманний не лише менеджменту, але стосується і засновників (власників) готелів;

✓ непростими для національних готельних компаній залишаються питання, пов'язані із взаємодією з державними структурами. До розряду важких питань можна віднести: процес реєстрації готельного об'єкту; відведення земельної ділянки під будівництво; проходження обов'язкових процедур у відомствах пожежної охорони і санепідеміологічний контроль; отримання необхідних дозволів і сертифікатів;

✓ питання стандартизації послуг також є проблематичним внаслідок невідповідності української та європейської систем стандартизації надання готельних послуг, за попередніми оцінками, 80% туристської інфраструктури, включаючи й готелі, потребують ремонту та переобладнання.

Такого роду неоднозначні ситуації ускладнюють і уповільнюють діяльність підприємства готельної сфери. Поштовх для подальшого розвитку може бути наданий за рахунок організації та проведення Чемпіонату Європи з футболу 2012 р.

9.4. Особливості розвитку санаторно-курортної сфери

Розвитком санаторно-курортної справи в Україні опікується переважно Федерація профспілок України та Фонд соціального страхування України. Саме цим організаціям належить практично вся санаторно-курортна інфраструктура України.

Підрозділами Федерації профспілок України можна вважати Українське закрите акціонерне товариство по туризму та екскурсіях «Укрпрофтур» та акціонерне товариство лікувально-оздоровчих закладів профспілок України «Укрпрофоздоровниця»

Українське закрите акціонерне товариство з туризму та екскурсій «Укрпрофтур» створене рішенням Федерації профспілок України та Фонду соціального страхування України 28 жовтня 1991 року. До його статутного фонду передані всі туристські господарства, підприємства та організації, що були підпорядковані Українській республіканській раді з туризму та екскурсій і належали на праві власності профспілкам України.

На сьогодні ЗАТ "Укрпрофтур" є найбільшим в Україні туристським об'єднанням. В його складі діють 10 дочірніх підприємств та 17 обласних акціонерних товариств, яким підпорядковано 69 туристських господарств (готелі, туристсько-оздоровчі комплекси, пансіонати, туристські бази і кемпінги) загальною місткістю близько 15,3 тис. ліжок-місць, 56 бюро подо-

РОЗДІЛ 9. СУЧАСНИЙ СТАН ТУРИСТСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

рожей та екскурсій, інші підрозділи, необхідні для забезпечення оздоровлення та активного відпочинку всіх верств населення.

Основними напрямками діяльності наших підприємств є прийом та обслуговування туристів у власних господарствах, організація транспортних подорожей по Україні та за її межі, екскурсійне обслуговування, надання транспортних послуг і послуг підприємств громадського харчування, а також інші види діяльності, не заборонені чинним законодавством.

Протягом всього періоду діяльності системи профспілкового туризму основним його завданням було вирішення соціальних задач – надання послуг з відпочинку та оздоровлення широким верствам населення за найнижчими, прийнятними цінами.

Споживачам пропонується понад 2000 оздоровчих, лікувальних, пізнавальних, ділових, розважальних турів, маршрутів вихідного дня. Відроджується екскурсійна справа, і на сьогодні в організаціях «Укрпрофтуру» вже працює близько 900 екскурсійних проектів – оновлених та новостворених міських і замських екскурсій (пішохідних, автобусних, теплохідних) історико-культурної, краєзнавчої, природничої, релігієзнавчої, військово-патріотичної, профорієнтаційної тематики.

Готелі «Укрпрофтуру» відповідають потребам найвибагливіших гостей. Це готельний комплекс «Турист» у Києві, що за європейськими стандартами має три зірки, готель «Поділля» у Вінниці, «Світязь» у Луцьку, «Росава» в Черкасах та інші.

Підготовку та перепідготовку кадрів здійснює Інститут туризму Федерації профспілок України – вищий заклад освіти III рівня акредитації. Інститут надає повну вищу освіту на денній та заочній формі навчання, здійснює перепідготовку та підвищення кваліфікації туристсько-екскурсійних кадрів, надає другу вищу освіту, проводить наукові дослідження та консалтингову діяльність у сфері туризму.

За роки незалежності в туристських закладах ЗАТ «Укрпрофтур» прийнято на оздоровлення, залучено на туристські маршрути 16 мільйонів туристів та 23 мільйони екскурсантів, надано туристсько-екскурсійних та інших послуг на 1,2 млрд гривень.

«Укрпрофтур» тісно співпрацює з туристськими фірмами Австрії, Бельгії, Данії, Нідерландів, Німеччини, Іспанії, країн Прибалтики, Північної Кореї, Росії, США, Швеції та іншими.

У 1992 році Федерацією профспілок України, Фондом соціального страхування України та Українською республіканською радою з управління курортами профспілок на базі курортних закладів профспілок України було засноване акціонерне товариство лікувально-оздоровчих закладів профспілок України «Укрпрофоздоровниця».

Як показали подальші події, це дало змогу не тільки зберегти, але й зміцнити на нових засадах курортну систему. Було прийнято курс на створення умов, які б заохочували приїхати на лікування та відпочинок. В складних економічних умовах акціонерне товариство спрямувало зусилля на підвищення якості обслуговування в санаторно-курортних закладах,

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

провело відповідні структурні зміни шляхом збільшення сезонних оздоровниць та заходи щодо ліквідації збиткових установ, активізації дій з реалізації путівок тощо.

З метою подальшого вдосконалення санаторно-курортної справи в 1997 році створено громадську організацію «Всеукраїнська Асоціація фізіотерапевтів та курортологів» (ВАФК). Основна мета діяльності ВАФК – сприяння інтеграції наукового і практичного потенціалів всіх своїх членів для ефективного розвитку наукової та практичної діяльності у галузі фізіотерапії, курортології та медичної реабілітації, визначення основних напрямків і розробок прогностичних оцінок розвитку курортології та фізіотерапії, діяльності санаторно-курортних закладів, розвиток наукових досліджень в галузі курортології, впровадження в практику їх досягнень.

Визнаючи досягнення в розвитку санаторно-курортної справи, ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» в тому ж році була прийнята в члени Всесвітньої Федерації курортологів і бальнеологів (ВФІТЕК).

Закрите акціонерне товариство лікувально-оздоровчих закладів профспілок України «Укрпрофоздоровниця», засновником якого є Федерація профспілок України і Фонд соціального страхування України з тимчасової втрати працездатності, є провідним лідером ринку санаторно-курортних послуг на Україні і об'єднує більш ніж 80 санаторно-курортних закладів, розташованих в різних кліматичних регіонах України. Санаторії Великої Ялти й Алушти, Євпаторії, Сак, Приазов'я, Одеси, Миколаєва, Закарпаття, Морщина, Миргорода, Слов'янська, Хмельника, Дніпропетровська, Харкова, Києва і області нададуть Вам можливість оздоровитися, пройти курс лікування і чудово відпочити. Щорічно біля 500 тисяч людей відвідують наші санаторії.

Всі санаторно-курортні заклади Товариства акредитовані й отримали ліцензії на право здійснення медичної практики. В користуванні санаторно-курортних установ ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» знаходиться 61 родовище мінеральних вод і 13 родовищ лікувальних грязей. Характерною рисою для санаторно-курортних закладів ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» є розвиток медичної реабілітації. В оздоровницях функціонує близько 100 реабілітаційних відділень з більш ніж 20-ти напрямків профільної патології, в тому числі – для хворих з церебро-васкулярною патологією; після перенесення гострого інфаркту міокарду; із хворобами та травмами опорно-рухової системи; з захворюваннями органів травлення; цукрового діабету; на опікову хворобу; для вагітних з ускладненням перебігу вагітності.

В цілому ж в Україні нараховується 3164 заклади санаторно-курортного лікування, в яких протягом 2006 року було оздоровлено 3 241 348 осіб. Найбільша частка осіб, що були оздоровлені в санаторіях України, припадала на АР Крим (28,87 %), Одеську область (8,99 %), Донецьку область (8,78 %), Львівську область (8,02 %), Запорізьку область (6,77 %) і Херсонську область (6,33 %). На долю Харківської області припало лише 2,22 % від загальної кількості осіб, що були оздоровлені в закладах санаторно-курортного лікування України. В абсолютних цифрах –

РОЗДІЛ 9. СУЧАСНИЙ СТАН ТУРИСТСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

це 71862 особи. Середньооблікова кількість працівників закладів санаторно-курортного обслуговування склала 119396 осіб. Середній коефіцієнт використання місткості склав 26 %, причому найбільший показник був зафіксований у Вінницької області – 59 %, найнижчий – 13 % у Миколаївській області.

Контрольні питання і завдання

1. Дайте характеристику нормативно-законодавчій базі туризму в Україні.
2. Охарактеризуйте, яким чином відбувалося формування системи управління туризмом в Україні.
3. Визначте основні тенденції розвитку ринку туристських послуг в Україні.
4. Які основні тенденції розвитку вітчизняного ринку готельних послуг?
5. Визначте основні проблеми розвитку готельного господарства України.
6. Яким чином формувалася система управління санаторно-курортним комплексом України?
7. Дайте характеристику «Укрпрофтуру». Визначте основні напрями його діяльності в галузі санаторно-курортного лікування.

БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК*

- Абалаков Виталий Михайлович (1905 – 1986 гг.) – советский альпинист, Заслуженный мастер спорта СССР по альпинизму (1943 г.), Заслуженный тренер СССР по альпинизму (1961 г.). Возглавлял группу альпинистов, участники которой 30 августа 1956 г. впервые совершили восхождение на пик Победы (7439 м) – вторую вершину СССР (Однако существует также мнение о том, что впервые на этот пик взойшли Л. Гутман, Е. Иванов и А. Сидоренко еще в 1938 г.). Автор первого советского альпинистского снаряжения, которое так и называется «абалаковским».
- Абалаков Евгений Михайлович (1907 – 1948 гг.) – советский альпинист, мастер спорта по альпинизму, скульптор. Впервые 3 сентября 1933 г. совершил восхождение на высочайшую вершину СССР – пик Коммунизма (7495 м), с 1931 по 1962 гг. носившего название пика Сталина (в настоящее время пик Исмаила Самани).
- Абу Дулаф (Мисал ибн Аль-Мухалхил) (X в.) – арабский поэт и путешественник. Начиная с 930-х годов объехал значительные территории Халифата и сопредельных стран. В начале 940-х годов, находясь в Бухаре, примкнул к направлявшемуся в Китай посольству Исмаила ибн-Нуха Саманида. Дальнейшее путешествие (из Китая в Индокитай и Индию) проходило на морских судах. Литературное наследие Абу Дулафа содержит ценнейшие сведения о Китайском государстве, а также описания южного Прикаспия, Закавказья и прилегающих районов Восточного Средиземноморья.
- Абу Юсуф (731 – 798 гг.) – арабский путешественник, историк. В поисках материалов для «Книги о подати» – своего рода источника по социально-экономической истории Арабского халифата в VII – VIII вв., много путешествовал по территории Халифата.
- Абуков Алексей Хуршудович (1922 – 2002 гг.) – выдающийся активист туристского движения в СССР, председатель Центрального совета по туризму и экскурсиям с 1965 по 1988 гг.

---

* Друкується російською мовою

- Абу-Ль-Фида (1273 – 1331 гг.) – арабский путешественник, историк, географ. Автор сочинения по всеобщей истории и географии в таблицах с координатами местностей.
- Адриан (76 – 138 гг.) – римский император (117 – 138 гг.), при котором в Риме была учреждена Академия кулинарного искусства.
- Айлон Лукас Васкес (? – 1526 гг.) – испанский конквистадор, один из первых стремился найти путь из Атлантического океана в Тихий. Организовал экспедицию по исследованию Флориды.
- Акука Кристабаль (1597 – 1676? гг.) – испанский иезуитский миссионер и исследователь. Осуществил путешествие по реке Амазонка.
- Аламинос Антон (XVI в.) – испанский конквистадор, участник многих завоевательных экспедиций. В 1513 г. в составе экспедиции Х. Леона, Антон Аламинос фактически открыл побережье Флориды. В 1518 г. в составе экспедиции Х. Грихальвы собрал первые сведения о государстве ацтеков.
- Аларкон Эрнандо (XVI в.) – испанский конквистадор, возглавлял одну из экспедиций, отправленных Антонио Мендосой, вице-королем Новой Испании, на поиски «Семи городов» – по преданию богатейших индейских городов. Исследовал долину реки Колорадо.
- Александр Македонский (356 – 323 гг. до н.э.) – великий греческий полководец эпохи античности, ученик Аристотеля; осуществил завоевательные походы в Египет, Месопотамию, Среднюю Азию (Бактрию и Согдиану), достиг территории Индии. Его походы способствовали культурному обмену между народами, заселявшими завоеванные территории; распространению культуры эллинизма; во время походов также были сделаны наблюдения, имевшие исторический, географический и научный смысл.
- Алимов Сейяр Ибрагимович (р. в 1924 г.) – активист советского туристского движения, мастер спорта СССР по горному туризму, старший инструктор-методист. Осуществил походы по Уралу, Кавказу, Тянь-Шаню, Памиру, Алтаю. Возглавлял горную комиссию Всесоюзной Федерации туризма. Занимался вопросами ономастики Памира.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

- Аль Бируни Абу Рейхан Мухаммед ибн Ахмед (973 – 1048 гг.) – среднеазиатский путешественник, ученый. Находясь при дворе Махмуда Газневи, участвовал в многочисленных походах в Индию (1001 – 1024 гг.), что позволило собрать ему ценный материал об этой стране. Автор дошедших до нас исторических сочинений «Памятники минувших поколений» и «Разъяснение принадлежащих индийцам учений, приемлемых рассудком или отвергаемых» – важнейшего источника по истории Индии XI в.
- Аль Гарнати Абу Хамид (1080? – 1169? гг.) – арабский путешественник. В течение 20 лет жил в торговом городе Саксин, на берегу Волги, откуда совершал путешествия. Посетил ряд стран Передней Азии. В 1135 г. Гарнати поднялся по Волге до города Булгар. В 1150 – 1153 гг. побывал в русских землях; посетил Киев. Три года прожил в Венгрии. После паломничества в Мекку вернулся в Багдад. Автор книг «Ясное изложение некоторых чудес Магриба» и «Подарок умам и выборка из чудес».
- Аль Иидриси Абу Абдаллах (1100 – 1161? гг.) – арабский путешественник, географ. Посетил Испанию, Португалию, Францию, Англию, Малую Азию и Италию. На острове Сицилия, по поручению сицилийского короля Рожера II, создал карту мира и «Книгу Рожера» (первоначально известную как «Развлечение утомленного от странствий по областям») – ценный источник по истории и исторической географии Европы и Африки.
- Аль Макдиси – (946? – 1000? гг.) – арабский путешественник, энциклопедист, уроженец Палестины. Побывал почти во всех странах Востока. Автор «Книги происхождения и хронологии» – сочинения по истории.
- Аль Масуди (кон. IX в. – 957 г.) – арабский путешественник, историк. Посетил Иран, Индию, Китай, Аравию, Закавказье, Африку. Автор многочисленных научных трудов историко-географической направленности, среди которых основными являются «Промывальни золота и россыпи драгоценных камней» и «Сообщения времени».
- Аль Хорезми Мухаммед бен Муса (787 – ок. 850 гг.) – Среднеазиатский путешественник, географ, астроном, математик. В 840 – 845 гг. по поручению халифа аль Мамуна создал «Книгу картины Земли» – первый географический трактат на арабском языке

(дошел до наших дней в рукописи). Автор многочисленных трактатов по математике и астрономии.

- Альбанов Валериан Иванович (1881 – 1919 гг.) – русский мореплаватель, исследователь Арктики. В 1912 – 1914 гг. участвовал в арктической экспедиции Г.Л. Бруилова.
- Альварато Педро (1485 – 1541 гг.) – испанский конквистадор, сподвижник Э. Кортеса, первооткрыватель перешейка Теуантепек. Основал г. Сантьяго, ныне г. Гватемала. Погиб при подавлении индейского восстания.
- Альварато Эрнандо (XVI в.) – испанский конквистадор, принимал участие в экспедиции по исследованию Колорадо. Был одним из первых известных европейцев, кому удалось достигнуть Высоких равнин.
- Альварес-Чико Хуан (XVI в.) – испанский конквистадор, участник походов Э. Кортеса 1519 – 1521 гг. В 1523 – 1534 гг. возглавлял завоевательные экспедиции по Центральной Америке, во время которых также проводились исследовательские работы.
- Альмагро Диего де (1475 – 1538 гг.) – испанский конквистадор, организовал две экспедиции вдоль западного побережья Южной Америки в 1524 – 1526 гг.
- Амундсен Руал (1872 – 1928 гг.) – выдающийся норвежский путешественник, полярный исследователь. В 1903 – 1906 гг. впервые в истории мореплавания прошел на небольшой парусной шхуне «Йоа» от Гренландии до Аляски, открыв Северо-западный проход с востока на запад. В 1910 – 1912 гг. возглавлял экспедицию в Антарктиду на принадлежавшем Ф. Нансену корабле «Фрам»; во время экспедиции группа путешественников, в которую, кроме Р. Амундсена, вошли О. Вистинг, С. Хассел, Х. Хансен и У. Бьеланн на собачьих упряжках впервые 17 декабря 1911 г. достигли Южного полюса, на месяц опередив экспедицию англичанина Р. Скотта. В 1918 – 1921 гг. прошел вдоль северных берегов Евразии на судне «Мод», повторив дрейф Ф. Нансена на «Фраме». В 1926 г. руководил первым перелетом через Северный полюс на дирижабле «Норвегия». Погиб в Баренцевом море во время поисков итальянской экспедиции У. Нобиле.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

- Анаксимандр Милетский (ок. 610 – после 546 гг. до н.э.) – древнегреческий философ и ученый. Анаксимандр составил первую, дошедшую до нас карту мира, на которой Земля изображена в форме цилиндра, окруженного водой; он также создал первую карту Греции.
- Андре Саломон Август (1854 – 1897 гг.) – шведский путешественник, авиационный инженер, исследователь Арктики. Совершил первую попытку исследования Арктики с воздуха: в 1897 г. на воздушном шаре «Орел» с 2 спутниками Андре вылетел со Шпицбергена к Северному полюсу. Все участники экспедиции погибли, ее остатки найдены в 1930 г. на острове Белый.
- Анжу Петр Федорович (1796 – 1869 гг.) – русский мореплаватель, полярный исследователь, адмирал. В 1821 – 1823 гг. исследовал северные берега Сибири; составил карту Новосибирских островов.
- Анза Хуан Баутиста де (1735 – 1788 гг.) – испанский путешественник, исследователь и официальный представитель Испании в Северной Америке. Предположительно основал город Сан-Франциско. В экспедиции 1774 г. обнаружил ряд сухопутных дорог на южных территориях современных США.
- Анохин Генрих Юсифович (р. в 1925 г.) – советский альпинист, мастер спорта СССР по туризму. За 33 года совершил 278 альпинистских восхождений и 40 спортивных туристских походов.
- Антипатр (II в. до н.э.) – древний грек, житель Сидона, составивший первое описание 7 чудес света.
- Антоний (в миру Добрыня Ядрейкович) (? – 1232 гг.) – архиепископ Новгородский. Странствуя по Руси, побывал в Киеве, оставив бесценные описания Софийского собора. Автор книги «Паломник» о путешествии к святым местам.
- Антоний Печерский (983 – 1073 гг.) – основатель Киево-Печерского монастыря (1051 г.). Дважды осуществлял паломничество на Афон.
- Антонов-Саратовский Владимир Павлович (1884 – 1965 гг.) – активист и лидер пролетарского и советского туризма, ректор Коммунистического университета им. Я.М. Свердлова, Председатель Комиссии законодательных предложений при СНК СССР и Верховном Суде.

- Анучин Дмитрий Николаевич (1843 – 1923 гг.) – русский путешественник, антрополог, географ, этнограф, археолог; участник многочисленных экспедиций по территории России.
- Анциферов Данила Яковлевич (? – 1712 гг.) – русский землепроходец, исследователь Камчатки и Курильских островов. В 1711 г. после смерти В. Атласова был избран казачьим атаманом на Камчатке и вместе с И.П. Козыревским возглавлял первую партию русских казаков, посетивших острова Курильской гряды. Челобитные, подписанные Анциферовым и его товарищами, были первыми описаниями этих островов. В одной из стычек Анциферов был убит ительменами.
- Аристова Ирина Дмитриевна (1908 – ? гг.) – активная участница туристского движения в СССР. На протяжении многих лет являлась руководителем Центральной комиссии водного туризма. Одна из авторов книги «Водный туризм».
- Аристотель (384 – 322 гг. до н.э.) – древнегреческий философ и ученый, учитель и воспитатель Александра Македонского, основатель первого естественнонаучного музея, экспонаты для которого присылал Аристотелю Александр Македонский из своих походов.
- Арриан Флавий (между 95 – 175 гг.) – древнегреческий историк и писатель. Автор многих исторических произведений, в том числе «Анабасиса Александра» в семи книгах (история походов Александра Македонского) и «Описания путешествия по Понту Евксинскому», где дана характеристика народам, проживавшим на побережье Черного моря.
- Арсеньев Владимир Клавдиевич (1872 – 1930 гг.) – русский путешественник, исследователь Дальнего Востока, географ и писатель. В 1902 – 1903 гг. исследовал Южное Приморье; в 1906 – 1910 гг. – горы Сихотэ-Алиня. Один из создателей краеведческого направления в отечественной научно-художественной литературе.
- Артемидор (II в. до н.э.) – греческий путешественник и географ. Осуществил поездки по странам Средиземноморского бассейна. Автор сочинения «Перипл» (дословно «плавание вокруг»), где дана характеристика побережьям Средиземного и Красного морей.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Атласов Владимир Васильевич (1661 – 1711 гг.) – русский землепроходец, сибирский казак. В 1697 – 1699 гг. совершил походы по Камчатке. Дал первые сведения о Камчатке и Курильских островах.
- Аудней Уолтер (? – 1824 гг.) – шотландский путешественник, естествоиспытатель, врач. С 1820 г. – британский консул в Нигерии. В 1822 – 1824 гг. по поручению британской Африканской ассоциации совместно с Х. Клаппертоном пересек Сахару с севера на юг; изучал течение реки Нигер.
- Ашшурбанапал (VII в. до н.э.) – ассирийский царь. В его правление (668 – 633 гг. до н.э.) в столице Ассирии – городе Ниневеи, была собрана первая систематическая библиотека на древнем Ближнем Востоке. Многие из книг, представлявшие собой глиняные таблички с клинописью, дошли до нас и сохранили уникальную историческую информацию о странах и народах древности. В библиотеке, помимо прочего, были найдены примитивные географические карты, а также древне-шумерский эпос о Гильгамеше, датированный приблизительно 2400 г. до н.э. и переведенный на ассиро-вавилонский язык. Это произведение можно считать древнейшим из дошедших до нас повествований, описывающих странствия и путешествия.
- Бадигин Константин Сергеевич (1912 – ? гг.) – советский мореплаватель, исследователь Арктики, капитан дальнего плавания. В 1937 г. стал капитаном исследовательского судна «Седов», на котором совершил дрейф через Северный Ледовитый океан, продолжавшийся 812 дней.
- Бадья-и-Леблих Доминго (1766 – 1818 гг.) – испанский путешественник, известный также под именем Али-бей Эль-Аббаси. В 1801 г. по поручению испанского правительства, под видом знатного мусульманина, посетил Марокко. В 1806 г. совершил путешествие в Мекку и Медину. Автор книги «Путешествия Али Бея в Африку и Азию».
- Байлот Роберт (XVII в.) – английский путешественник и исследователь, участник экспедиции Генри Гудзона. В 1616 г. совершил неудачную экспедицию по поиску Северо-западного прохода, после чего попытки найти этот путь надолго прекратились, возобновившись лишь через два столетия.

- Байрон Джон (1723 – 1786 гг.) – английский мореплаватель, адмирал, дед известного поэта Джона Байрона. Отправившись в 1740 г. в кругосветное плавание совместно с адмиралом Джорджем Ансоном, потерпел кораблекрушение в районе Чили. Его рассказы о кораблекрушениях в районе Патагонии, как считается, использовались его внуком поэтом Джорджем Гордоном Байроном при написании романа в стихах «Дон Жуан». В 1764 – 1766 гг. совершил кругосветное путешествие, которое на тот момент стало самым быстрым.
- Бальбоа Васко Нуньес де (ок. 1475 – 1517 гг.) – испанский конквистадор. В 1513 г. первым из европейцев пересек Панамский перешеек и достиг берега Тихого океана.
- Баранов Александр Александрович (1746 – 1819 гг.) – русский путешественник, купец, исследователь Северной Америки, первый Главный правитель Русской Америки (1790 – 1818 гг.). Инициатор и организатор многочисленных исследовательских экспедиций.
- Баренц Виллем (ок. 1550 – 1597 гг.) – голландский мореплаватель. В 1594 – 1597 гг. руководил тремя экспедициями по Северному Ледовитому океану, которые занимались поиском Северовосточного прохода из Атлантического океана в Тихий. Последняя экспедиция В. Баренца открыла и исследовала остров Медвежий. Погиб в 1597 г. с большей частью команды.
- Баров Кирилл Александрович (1917 – 2006 гг.) – активист спортивного туристского движения в СССР, мастер спорта СССР по альпинизму, Заслуженный тренер УССР по альпинизму (1962 г.). Автор эскиза знака отличия альпинистской спасательной службы, который был выпущен в 1962 г.
- Барроу Джон (1764 – 1848 гг.) – английский путешественник, географ. В 1792 – 1795 гг. работал секретарем посла Англии в Пекине; осуществил несколько поездок по Китаю, за время которых собрал естественно-научный и этнографический материал. В 1795 – 1804 гг. совершил ряд путешествий по Южной Африке и вглубь континента. Вернувшись в Лондон, Дж. Барроу оказывал содействие в организации экспедиций в малоизученные районы планеты; способствовал возобновлению поисков Северо-западного прохода из Атлантического

океана в Тихий, создал Королевское географическое общество. Автор многочисленных научных работ, среди которых: «Путешествие в Китай», «Путешествия по Южной Африке», «Хронологическая история путешествий в арктические регионы», «Заметки о Королевском обществе».

Барроу Стивен
(XVI в.) –

английский путешественник. В 1556 г. С. Барроу был отправлен с экспедицией по поиску пути через Северный Ледовитый океан и реку Обь в Китай. Его отчет, являющийся одним из первых западноевропейских научных трудов об Арктике, дает подробную характеристику условий плавания в Ледовитом океане.

Барт Генрих
(1821 – 1865 гг.) –

немецкий путешественник, географ, историк. В 1849 – 1851 гг. участвовал в экспедиции Дж. Ричардсона в Африку, после его смерти возглавлял экспедицию; в период с 1851 по 1855 гг. дважды пересек Сахару, преодолев более 20 тыс. км; за время путешествия составил точные географические карты посещенных стран. В 1858 – 1864 гг. исследовал Балканский полуостров и Малую Азию. Автор фундаментального пятитомного труда «Путешествия и открытия в Северной и Центральной Африке» (1855 – 1858 гг.).

Бастидас Родриго
(1475 – 1527 гг.) –

испанский конквистадор, один из первооткрывателей Южной Америки. Исследовал значительную часть южного побережья Карибского моря.

Баттон Томас
(? – 1634 гг.) –

английский мореплаватель. Во время экспедиции 1612 – 1613 гг. по поиску Северо-западного пути, смог параллельно исследовать восточное побережье Северной Америки.

Баффин Уильям
(1584 – 1622 гг.) –

английский мореплаватель, полярный исследователь. Участник ряда экспедиций по поиску Северо-западного прохода из Атлантического океана в Тихий.

Бегичев Никифор
Алексеевич
(1874 – 1927 гг.) –

русский мореплаватель, исследователь Арктики. В 1906 – 1908 гг. путешествовал по Таймыру. В 1915 г. организовал санную экспедицию на оленях для спасения моряков с ледоколов «Таймыр» и «Вайгач». Принимал участие в поисках экспедиции Амундсена.

- Бедекер Карл (1801 – 1859 гг.) – немецкий предприниматель, издатель. Основал в 1827 г. в г. Кобленце издательство путеводителей по различным странам. Слово «Бедекер» стало нарицательным и ассоциировалось с названием путеводителей.
- Бейкер Самуэл Уайт (1821 – 1893 гг.) – английский путешественник, исследователь Африки. В 1861 – 1865 гг. вместе с женой осуществил путешествие к истокам Белого Нила, во время которого открыл озеро Альберт и установил, что Нил протекает через него. В 1869 г. возглавлял военную экспедицию в Южный Судан. Совершил ряд путешествий по Индии, Цейлону, Японии, Сирии, США. Автор многочисленных книг о путешествиях, наиболее известные из которых: «Озеро Альберта», «Абиссинские притоки Нила», «Кипр, каким я его увидел в 1879», «Восьмилетние странствия по Цейлону», «Ружье и собака на Цейлоне».
- Бейтс Генри Уолтер (1825 – 1892 гг.) – английский путешественник, естествоиспытатель, исследователь природного мира Южной Америки.
- Бекович-Черкасский Александр (? – 1717 гг.) – русский путешественник и мореплаватель. В 1715 г. по поручению Петра I возглавил исследования Каспийского моря. Во время военно-дипломатической миссии 1717 г. в Среднюю Азию был убит хивинцами.
- Беллинсгаузен Фаддей Фаддеевич (1778 – 1852 гг.) – русский мореплаватель, адмирал (1843 г.). Участник 1-го российского кругосветного плавания 1803 – 1806 гг. В 1819 – 1821 гг. руководил 1-й российской антарктической (кругосветной) экспедицией на шлюпах «Восток» и «Мирный», открывшей в январе 1820 г. Антарктиду и несколько островов в Атлантическом и Тихом океанах.
- Белчер Эдуард (XIX в.) – английский мореплаватель, полярный исследователь. Руководил экспедицией по поиску кораблей Д. Франклина.
- Бенальказар Себастьяно де (1495 – 1551 гг.) – испанский конквистадор. Завоеватель Никарагуа, Эквадора и юго-западной Колумбии; первооткрыватель Экваториальных Анд (1534 – 1535 гг.), завоеватель Кито (1534 г.), одного из главных центров империи инков (ныне столица Эквадора).

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

- Бенёвский Мориц Аугуст (1746 – 1786 гг.) – словацкий путешественник, дипломат, авантюрист. В 1769 г. был сослан на Камчатку, где изучал природу полуострова, в 1771 г. бежал; в этом же году, осуществив переворот на Мадагаскаре, захватил власть, в 1773 г. был избран королем.
- Бент Чарльз (1799 – 1847 гг.) – американский путешественник, купец. В поисках мехового зверя провел ряд экспедиций в бассейне реки Миссури.
- Берг Лев Семенович (1876 – 1950 гг.) – русский (советский) путешественник, физико-географ, академик АН СССР (1946 г.), президент Всесоюзного географического общества (1940 – 1950 гг.). В 1899 – 1903 гг. осуществил ряд путешествий по Средней Азии. В 1906 – 1914 гг. участвовал в экспедициях на ледники Туркестанского хребта, Кавказа, проводил исследования на высокогорном озере Севан и в Баренцевом море. Первым осуществил зональное физико-географическое районирование СССР. Автор многочисленных научных трудов.
- Берд Ричард Эвелин (1888 – 1957 гг.) – американский путешественник, полярный исследователь, летчик, адмирал. Руководитель американских антарктических экспедиций 1928 – 1930, 1933 – 1935, 1939 – 1941 и 1946 – 1947 гг., которые провели аэрофотосъемку, географические, геологические, метеорологические и сейсмологические исследования.
- Бережной Илья Автономович (? – 1839 гг.) – русский мореплаватель, исследователь Сибири и Заполярья, участник экспедиции Ф.П. Врангеля 1820 г. Участник экспедиций П.Ф. Анжу 1821 – 1825 гг. В 1826 г. И. Бережной исследовал устье реки Печоры.
- Беринг Витус Юнассен (Иван Иванович) (1681 – 1741 гг.) – русский мореплаватель, капитан-командор (1730 г.), по происхождению датчанин. В 1725 – 1730 гг. и 1732 – 1741 гг. руководил 1-й и 2-й Камчатскими экспедициями. Прошел между Чукотским полуостровом и Аляской, достиг Северной Америки и открыл ряд островов Алеутской гряды. Умер во время зимовки на острове, ныне носящем его имя. Именем Беринга названо также море и пролив.
- Бёрк Роберт О'Хара (1821 – 1861 гг.) – английский путешественник, исследователь Австралии. Первым пересек материк с севера на юг.

- Бернье Джозеф
(XX в.) – канадский путешественник, полярный исследователь. В 1904 – 1911 гг. занимался исследованием северных районов Америки. В 1909 г., провозгласив остров Малвил Канадской территорией, положил начало канадской экспансии на севере Американского континента.
- Бертон Ричард
Фрэнсис
(1821 – 1890 гг.) – английский путешественник. В 1853 г. при содействии Королевского географического общества совершил путешествие в Афганистан через Аравию В 1854 – 1859 гг. вместе с Дж.Х. Спиком исследовал Сомали, в 1858 г. открыл озеро Танганьика. Автор «Странствий в Западной Африке» (1863 г.), «Абеокута и горы Камеруна» (1863 г.), «Миссия к Джелиле, королю Дагомеи» (1864 г.), «Две поездки в страну горилл и к водопадам Конго» (1875 г.).
- Бершов Сергей
Игоревич
(р. в 1947 г.) – украинский, советский альпинист, Заслуженный мастер спорта (1982 г.), Заслуженный тренер Украины (1990 г.), участник программы «Флаг Украины на вершинах мира». За восхождение на наивысшие вершины СССР награжден знаком «Снежный барс». В 1982 г. впервые в истории, в связке с М.М. Туркевичем, осуществил ночное восхождение на Эверест (8848 м) по новому маршруту, который до сегодняшнего дня никто не смог повторить. За свою карьеру осуществил 20 восхождений на вершины выше 7000 м и 12 восхождений на 7 вершин выше 8000 м. Автор книг (в соавторстве с А. Парахоней) «Шаги по вертикали» (1985 г.), «Да обойдут тебя лавины» (1992 г.).
- Биско Джон
(XIX в.) – английский мореплаватель, исследователь Арктики. Руководил арктической экспедицией 1830 – 1832 (1833) гг.
- Бичи Фредерик
Уильям
(? – 1856 гг.) – английский мореплаватель, полярный исследователь, участник арктических экспедиций Дж. Франклина и У. Парри. Во время возглавляемой им экспедиции 1825 г. по поиску Северо-западного прохода, исследовал северное побережье Аляски, в 1826 – 1827 гг. – Океанию. С 1855 г. был избран президентом Королевского географического общества.
- Блай Уильям
(XVIII в.) – английский мореплаватель, участник 3-й экспедиции Дж. Кука. Во время своих самостоятельных плава-

ний подробно изучил и нанес на карту острова архипелага Фиджи; доставил в Вест-Индию саженцы хлебного дерева.

Блайт Чэй
(р. в 1940 г.) –

шотландский мореплаватель. В 1966 г. совместно с Дж. Риджуэем совершил 92-х-дневный переход на веслах через Атлантический океан на открытой шлюпке «Инглиш Роуз III». В 1971 г. впервые в истории за 292 дня совершил одиночное кругосветное плавание на яхте без заходов в порты, плывя против океанских течений.

Блок Адриан
(? – 1624 гг.) –

голландский мореплаватель. В 1613 г. с целью установления торговых отношений с местными жителями Северной Америки был направлен амстердамскими купцами для исследования региона, обнаруженного Генри Гудзоном. Блок, возможно, был первым европейцем, обнаружившим речной пролив, названный им Hellegat (Врата Ада).

Блэк Джордж
(1796 – 1878 гг.) –

английский путешественник, исследователь Канады. Сопровождал Дж. Франклина в арктических экспедициях в 1818, 1819 – 1822, и 1824 – 1827 гг. В экспедиции 1833 – 1835 гг. исследовал район близ современного Монреаля.

Боден Николая
(? – 1803 гг.) –

французский мореплаватель, возглавлявший в 1800 – 1804 гг. комплексную экспедицию по изучению Южных земель. В ходе этой экспедиции, которая была тщательно подготовлена Французской Академией Наук, был собран богатейший научный материал: уникальные коллекции растений, чучел животных, минералов и т.п.

Бойм Михал
(1614 – 1659 гг.) –

польский путешественник, ботаник, миссионер, уроженец Львова. В 1643 – 1651 гг. и 1655 – 1659 гг. был миссионером в Китае и Юго-восточной Азии. М. Бойм составил первое достоверное описание Китайской империи, ее географическую карту и ботанический атлас. Автор фундаментального сочинения «Флора Китая» (1656 г.).

Болдырев Сергей
Николаевич
(1910 – 1978 гг.) –

активист советского туристского движения, мастер спорта по туризму, старший инструктор-методист. Один из основоположников создания практический

Школы по подготовке общественных туристских кадров в СССР (так называемая Школа Болдырева).

Бомбар Ален
(р. в 1924 г.) –

французский путешественник, естествоиспытатель, врач. В 1952 г. на резиновой лодке «Еретик» он совершил уникальное 65-дневное путешествие через Атлантический океан, во время которого обходился без пресной воды, питаясь исключительно продуктами моря. Этим плаванием А. Бомбар смог доказать высокую степень выживаемости человека в экстремальных условиях. Автор книги «За бортом по своей воле» (1953 г.).

Борзов Александр
Александрович
(1874 – 1939 гг.) –

русский (советский) путешественник, физико-географ. Участник и руководитель многочисленных экспедиций по изучению рельефа европейской части России.

Борушко Михаил
Семенович
(1909 – 1992 гг.) –

советский (украинский) альпинист, Заслуженный тренер СССР по альпинизму (1964 г.). Возглавлял Харьковскую областную федерацию альпинизма.

Борхгревинк
Карстен
(1864 – 1934 гг.) –

норвежский путешественник, исследователь Антарктиды. В 1898 – 1899 гг. организовал первую зимовку в Антарктиде (у мыса Адэр).

Бразза Пьер
Саворньян де
(1852 – 1905 гг.) –

французский путешественник, исследователь и колонизатор Экваториальной Африки. В 1875 – 1880 гг. исследовал бассейны рек Огове, Ньянга и Квилу, в 1891 – 1892 гг. притоки реки Конго – реки Санга и Убанги. В 1883 – 1892 гг. подчинил Франции внутренние районы Габона и земли на правом берегу нижнего Конго.

Брем Альфред
Эдмунд
(1829 – 1884 гг.) –

немецкий путешественник, зоолог. В 1847 – 1852 гг., находясь в составе зоологической экспедиции барона фон Мюллера, собрал богатую зоологическую коллекцию. Позднее совершил путешествия по Испании, Швеции, Норвегии, Финляндии, Сибири. Наблюдения, вынесенные из этих путешествий, легли в основу фундаментального труда в шести томах «Жизнь животных» (1863 – 1869 гг.). Автор таких произведений, как трехтомное «Путешествие по Северо-восточной Африке» (1855 г.), «Жизнь на Севере», «Животные леса», «Итоги поездки по Абисси-

- нии, «Жизнь птиц» и др. В 1863 – 1866 гг. – директор Гамбургского зоопарка, в 1867 г. создал Берлинский аквариум.
- Брендан Мореполаватель (Святой Брендан) (489 – 570/583 гг.) – ирландский миссионер и путешественник, причисленный к лику святых. На основании дошедших до нас рукописей, многие из которых носят название «Плаванія Святого Брендана, Аббата», есть веские основания говорить, что Брендан Мореполаватель был первооткрывателем Америки, достигнув в начале VI в. Ньюфаундленда.
- Брунель Оливер (1540 – ? гг.) – бельгийский путешественник, занимался поиском Северо-восточного пути в Китай
- Брусилов Георгий Львович (1884 – 1914 гг.) – русский мореполаватель, исследователь Арктики. В 1911 г. участвовал в экспедиции на ледоколе «Вайгач», целью которой было описание берегов Северной Сибири. В 1912 г. снарядил собственную экспедицию на паровой шхуне «Святая Анна», участники которой практически все пропали без вести в 1914 г.
- Брюль Этьен (1592 – 1632 гг.) – французский путешественник, участник экспедиции С. Шамплейна. С 1612 г. самостоятельно занимался этнографическими исследованиями.
- Брюс Уильям (1867 – 1921 гг.) – шотландский мореполаватель, исследователь Антарктиды, океанограф, врач. В 1892 – 1893 и 1902 – 1904 гг. проводил океанологические исследования в море Уэдделла, открыл Землю Котса в Антарктиде. Автор проекта трансантарктического перехода от моря Уэдделла к морю Росса, который в 1957 – 1958 гг. осуществил В. Фукс.
- Бугенвиль Луи Антуан де (1729 – 1811 гг.) – французский мореполаватель. В 1766 – 1768 гг. руководил первой французской кругосветной экспедицией, во время которой открыл и исследовал ряд островов в Тихом океане. Издал книгу «Путешествие Бугенвиля».
- Булдаков Тимофей (XVII в.) – русский землепроходец, исследователь Сибири. В 1649 г. во главе отряда казаков прошел около 200 км по льдам Восточно-Сибирского моря.

- Бунге Александр Андреевич (1803 – 1890 гг.) – русский путешественник, ученый, член-корреспондент Петербургской АН. Во время экспедиций 1830 – 1832 гг. по Алтаю, Монголии и Китаю, а также 1857 – 1859 гг. – Персии, изучал флору этих районов. Описал много новых видов растений.
- Буркхардт Иоганн Людвиг (1784 – 1817 гг.) – швейцарский путешественник, исследователь Аравии и Ближнего Востока, положил начало исследованиям Нубии. Во время путешествия 1809 – 1812 гг. по Аравии под именем Ибрагима-ибн-Абдаллаха, И.Л. Буркхардту удалось обнаружить развалины Петры – уникального античного города, включающего пещерные жилища, храмы, театры, гробницы и др. В 1813 – 1814 гг. по заданию британской Африканской ассоциации совершил два путешествия на юг от Асуана, ознакомился с долиной Нила, караванными дорогами через Нубийскую пустыню. Его дневники «Путешествие в Аравию», «Заметки о бедуинах», «Путешествия по Нубии» вышли в свет после смерти путешественника.
- Бутаков Алексей Иванович (1816 – 1869 гг.) – русский мореплаватель, путешественник, гидрограф. Принимал участие в кругосветной экспедиции 1840 – 1842 гг. на корабле «Або». Получил известность благодаря двум экспедициям по Аральскому морю, рекам Сырдарье и Амударье. Во время экспедиций собрал богатейший научный материал, произвел картографическую съемку побережья. В первой экспедиции А.И. Бутакова принимал участие великий украинский поэт Т.Г. Шевченко.
- Бутаков Иван Иванович (XIX в.) – русский мореплаватель, совершивший кругосветное плавание 1852 – 1855 гг. на фрегате «Паллада» под командованием капитана И.С. Унковского. В экспедиции принимал участие писатель И.А. Гончаров, которому принадлежит знаменитая фраза «Жизнь прекрасна еще и потому, что можно путешествовать».
- Бэр Карл Максимович (Карл Эрнест) (1792 – 1876 гг.) – русский путешественник и естествоиспытатель. В 1851 – 1856 гг. проводил исследовательские работы на озере Пейпус, Балтийском и Каспийском морях. Один из учредителей Русского географического общества.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Вавилов Николай Иванович (1887 – 1943 гг.) – русский (советский) путешественник, ботаник, генетик, географ. Совершил длительные поездки в Афганистан, Монголию, Китай, Малую Азию.
- Вагилевич Иван Николаевич (1811 – 1866 гг.) – украинский писатель, сын униатского священника. Один из организаторов и активных участников созданного в 1833 г. литературного кружка «Русская тройка», занимавшегося вопросами развития краеведения и этнокультуры народов Западной Украины. В 1837 г. принимал участие в издании журнала «Днестровая Русалка», где публиковались заметки краеведческого характера.
- Вайпрехт Карл (1838 – 1881 гг.) – австрийский мореплаватель, полярный исследователь. В 1872 – 1874 гг. совместно с Ю. Пайером руководил австро-венгерской полярной экспедицией на судне «Тегетхоф», в ходе которой в 1873 г. была открыта Земля Франца-Иосифа.
- Вака Альваро Нуньес Кавеса де (1490 – 1564 гг.) – испанский конквистадор, один из первооткрывателей Северной и Южной Америки.
- Валиханов Чокан Чингисович (Мухаммед Ханафия) (1835 – 1865 гг.) – казахский путешественник, этнограф, историк. Совершил уникальное по риску и результатам путешествие в китайский город Кашгар.
- Валлин Георг Август (1811 – 1852 гг.) – финский путешественник. Путешествовал под именем Абд-уль-Вали. В 1844 г. предпринял поездку по дельте Нила, Верхнему Египту и Нубии; в 1845 – 1846 гг. осуществил путешествие из Египта через Синайский полуостров в Аравию и обратно; в 1847 – 1849 гг. совершил путешествие по внутренней Аравии, Ираку, Ирану.
- Вальдивия Педро (1497 – 1553 гг.) – испанский конквистадор, завоеватель Чили. Основал восемь городов, включая Сантьяго-де-Чили (1541 г.), Ла-Серена (1544 г.), Консепсьон (1550 г.), Имперьяль (1551 г.), Вальдивия (1552 г.).
- Вамбери Арминий (1832 – 1913 гг.) – венгерский путешественник, исследователь Средней Азии. С 1864 г. переодетый дервишем, именуя себя Решид-хаджи, посетил Хиву, Самарканд, Бухару. Автор книги «Путешествие по Средней Азии».

- Ванкувер Джордж (1757 – 1798 гг.) – английский мореплаватель, участник второй и третьей экспедиций Джеймса Кука. В 1791 г. самостоятельно руководил кругосветной экспедицией. Исследовал Тихоокеанское побережье Северной Америки.
- Вардхамана Махавира (VI в. до н.э.) – древнеиндийский странствующий проповедник, считающийся основателем джайнизма.
- Варлаам (XI в.) – игумен Киево-Печерского монастыря, который совершил паломничество в Иерусалим в 1062 г.
- Вартема Лодовико ди (? – 1512?1517 гг.) – итальянский путешественник. В 1503 г. посетил Ближний Восток. Под видом мамлюка (мамлюки – наемные солдаты турецкого султана, часто рабы-европейцы, принявшие ислам) совершил паломничество в Мекку и Медину, во время которого изучил географическое положение Аравии, ее торговлю с Индией, Эфиопией, Персией, Египтом.
- Вебер Федор Данилович (XIX – XX вв.) – активный участник Крымского горного клуба, организатор первых в Крыму пешеходных и конных экскурсий, основатель первого специального магазина для экскурсантов в Ялте.
- Веласкес де Куэльяр Диего (1464 – 1524 гг.) – испанский конкистадор, завоеватель Кубы (1511 г.). На посту генерал-губернатора Кубы основал несколько городов, в том числе в 1515 г. – Гавану. Веласкес снарядил ряд экспедиций для завоевания Юкатана, Флориды и Мексики.
- Венюков Михаил Иванович (1832 – 1901 гг.) – русский путешественник. Посетил Дальний Восток, Японию, Китай, Среднюю Азию, Кавказ. Автор трудов по географии, этнографии, истории.
- Вергилий Марон Публий (70 – 19 гг. до н.э.) – древнеримский поэт, автор «Энеиды» – героического эпоса, посвященного длительному и смелому путешествию троянца Энея.
- Верн Жюль (1828 – 1905 гг.) – знаменитый французский писатель, популяризатор туризма. Его романы из цикла «Необыкновенные путешествия»: «Пять недель на воздушном шаре» (1863 г.), «Путешествие к центру Земли» (1864 г.), «С Земли на Луну» (1865 г.), «20 000 лье под водой» (1869 г.), «Таинственный остров» (1874) и др. пробудили огромный интерес к путешествиям.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

- Веррацано Джованни де (1480 – 1527 гг.) – флорентийский мореплаватель. Стремясь достичь Азии, двигаясь на Запад, он открыл в 1524 г. реку и залив Гудзон и был, возможно, первым европейцем, который достиг Нью-Йоркского залива. Существует предположение, что Веррацано и известный французский пират Жак Флорин (Флери), нападавший на торговые суда, курсировавшие между Испанией и ее колониями, одно и то же лицо.
- Веспуччи Америго (1454 – 1512 гг.) – флорентийский мореплаватель, участник нескольких испанских и португальских экспедиций (1499 – 1504 гг.) к берегам Южной Америки, названной им Новым Светом. А. Веспуччи впервые высказал предположение, что эти земли – новая часть света. Во многом благодаря этому в 1507 г. известный в то время лотарингский картограф М. Вальдземюллер назвал новые земли по имени Америго Веспуччи – Америкой.
- Визе Владимир Юльевич (1886 – 1956 гг.) – русский (советский) ученый, исследователь Арктики, член-корреспондент АН СССР (1933 г.). Участник экспедиции Г.Я. Седова (1912 – 1914 гг.), экспедиции на «Таймыре» (1921 – 1922 гг.), «Малыгине» (1924, 1928, 1931 гг.); научный руководитель экспедиции на «Георгии Седове» (1930 г.), «Сибирякове» (1932 г.), «Федоре Литке» (1943 г.) и др. Автор трудов по океанологии, метеорологии, ледовитости арктических морей и ледовым прогнозам, истории исследования Арктики.
- Виллоби (Уиллоби) Хью (? – 1554 гг.) – английский мореплаватель, полярный исследователь. В 1553 – 1554 гг. руководил экспедицией по поиску Северо-восточного прохода, во время которой одному из судов под руководством Р. Ченслора удалось достичь берегов России и таким образом открыть северный морской путь в эту страну и наладить с ней торговые отношения. Два других судна под командованием Хью Виллоуби и Корнелия Дюрферта зимовали на Кольском полуострове, где Виллоби и его спутники погибли.
- Виллс Уильям Джон (1834 – 1861 гг.) – английский путешественник, исследователь Австралии. Первым в 1860 г. совместно с Р. Берком пересек материк с севера на юг, погиб на обратном пути.

- Вилькицкий Андрей Ипполитович (1858 – 1913 гг.) – русский путешественник, мореплаватель, исследователь морей Северного Ледовитого океана. Руководил гидрографической экспедицией по изучению рек Печора, Енисей.
- Вилькицкий Борис Андреевич (1885 – 1961 гг.) – русский (советский) мореплаватель, путешественник, гидрограф-геодезист. Руководил гидрографической экспедицией в Северном Ледовитом океане на судах «Таймыр» и «Вайгач» (1913 – 1915 гг.)
- Виссман Герман Вильгельм (1853 – 1905 гг.) – немецкий путешественник, исследователь Африки. В 1880 – 1882 гг. по заданию «Африканского общества в Германии» совместно с Паулем Погге совершил экспедицию, во время которой пересек Экваториальную Африку с запада на восток. В 1884 – 1885 гг. совместно с Куртом фон Франсуа, Людвигом Генрихом Вольфом и братьями Франсом и Гансом Мюллерами повторно пересек Экваториальную Африку. Автор книги «Под немецким флагом через Африку с Запада на восток» (1889 г.), «Мое второе пересечение Экваториальной Африки от Конго до Замбези» (1891 г.).
- Воейков Александр Иванович (1842 – 1916 гг.) – русский путешественник, климатолог, географ, член Русского географического общества (1866 г.), член-корреспондент Петербургской АН. Посетил Северную и Южную Америку, побывал в Индии, Китае, Японии, проводил метеорологические наблюдения в этих регионах, автор многочисленных работ по климатологии.
- Воронин Владимир Иванович (1890 – 1952 гг.) – советский мореплаватель, капитан ледокольного флота. Участник спасения экспедиции У. Нобиле (1928 г.). С 1932 г. – капитан «Сибирякова», в 1933 – 1934 гг. – капитан «Челюскина», в 1934 – 1938 гг. – капитан ледокола «Ермак». В 1932 г. ледокольный пароход «Сибиряков» под командованием капитана В.И. Воронина прошел в одну навигацию от Архангельска до японского порта Йокогама путь протяженностью более 2500 миль за 65 дней.
- Востоков Игорь Евгеньевич (р. в 1947 г.) – активист советского спортивного туристского движения, мастер спорта СССР по туризму (1974 г.), Заслуженный мастер спорта РФ по туризму (1997 г.). Участник и руководитель многочисленных туристских походов по Сибири, Таймыру, Чукотке, Даль-

нему Востоку. Архитектор и организатор строительства в Святогорове спортивно-туристского и оздоровительного центра в старорусском стиле. Председатель Федерации туризма РСФСР, с 1991 г. – Президент ТСС РФ.

Врангель Фердинанд Петрович
(1796/97 – 1870 гг.) –

русский мореплаватель, адмирал. Один из учредителей Русского географического общества. В 1820 – 1824 гг. руководил экспедицией по изучению побережья Сибири от реки Индигирка до Колючинской губы; по опросным данным определил положение острова, названного впоследствии его именем. В 1825 – 1827 гг. руководил кругосветной экспедицией на судне «Кроткий». В 1829 – 1835 гг. – главный правитель русских поселений в Америке. В 1855 – 1857 гг. – морской министр.

Вэрэндри Пьер
Гатье де Варанн де ля
(1685 – 1749 гг.) –

канадский путешественник и исследователь. Стремясь найти сухопутный путь к Тихому океану, осуществил путешествие вглубь материка, практически достигнув истоков реки Миссури.

Габлиц Карл
Иванович
(1752 – 1821 гг.) –

русский путешественник, ученый, географ-натуралист. В составе экспедиции РАН изучал южные области России, много путешествовал по Крыму, составил полное описание Крымского полуострова.

Гагарин Юрий
Алексеевич
(1934 – 1968 гг.) –

летчик-космонавт СССР. Осуществил первый в истории человечества полет в космос.

Гай Юлий Цезарь
(102/100 – 44 гг. до
н.э.) –

римский император. Автор «Записок о галльской войне» и «Записок о гражданских войнах»; автор реформы календаря. В 47 г. до н.э. совместно с царицей Клеопатрой совершил первый в истории круиз по Нилу, продолжавшийся около 2 месяцев.

Гама Васко да
(1469 – 1524 гг.) –

португальский мореплаватель. В 1497 – 1498 гг. совершил плавание, во время которого португальские мореплаватели достигли западной оконечности Индии, положив, таким образом, начало активной морской торговле Португалии с Индией.

- Ганнібал (247 – 183 гг. до н.э.) – один из величайших военачальников древности; полководец, возглавлявший карфагенскую армию в период 2-й Пунической войны (218 – 201 гг. до н.э.), во время которой он совершил переход через Альпы. Дорога, которую Ганнібал проложил при переходе через Альпы, согласно историку Аппиану, существовала еще во 2 в. н.э. и носила имя полководца.
- Ганнон (Ганнон Мореплаватель) (VI – V вв. до н.э.) – первый путешественник, о котором сохранились упоминания в исторических источниках. Приблизительно в 480 г. до н.э. он во главе эскадры, состоявшей из 60 галер, отправился из Карфагена в плавание, целью которого была колонизация новых земель. Ганнон основал семь карфагенских поселений на западном побережье Африки, исследовав более 6 тыс. км побережья этого материка. Ганнон оставил описания своего путешествия, которые частично сохранились в греческом переводе.
- Ганский Алексей Петрович (1870 – 1908 гг.) – русский путешественник, естествоиспытатель, участник русско-шведских экспедиций 1899 – 1901 гг. на Шпицберген.
- Гарсиа Алонсо (Алейшу Гарсиа) (? – 1525 гг.) – испанский конквистадор, по происхождению португалец; один из первооткрывателей Южной Америки. Участник плавания Х. Солиса 1515 – 1516 гг. В 1524 – 1525 гг. во время поисков владений легендарного «Белого Царя», отождествляемого с Инкой, первым из европейцев проник во внутренние области материка. Убит и съеден индейцами на берегу реки Парагвай.
- Гвоздев Михаил Спиридонович (1700/04 – 1759 гг.) – русский мореплаватель. Совместно с И. Федоровым летом 1732 г. совершил плавание, во время которого им удалось достигнуть северо-западных берегов Америки и провести геодезическую съемку части побережья.
- Геденшторм Матвей Матвеевич (1780 – 1845 гг.) – русский путешественник. В 1808 – 1810 гг. руководил экспедициями по съемке и исследованию Новосибирских островов.
- Гедин Свен Андерс (1865 – 1952 гг.) – шведский путешественник, исследователь Азии, писатель, географ. В 1893 – 1935 гг. исследовал Тибет, Синьцзян, Монголию, Восточный Туркестан. Ре-

зультаты путешествий нашли отражение в многочисленных публикациях в научных журналах. Автор фундаментального произведения «Через Азию» (1898 г.).

Генженцев Грант
Александрович
(1912 – 1983 гг.)

один из активистов туристского движения в СССР, организатор первых передвижных туристских лагерей. Способствовал развитию детского туризма и краеведения в СССР.

Генрих
Мореполаватель
(1394 – 1460 гг.)

португальский принц, организатор морских экспедиций к северо-западным берегам Африки. Положил начало эпохе географических открытий и экспансии португальцев в Африке, Индии, и других государствах Индийского океана.

Генш Вениамин
(XVIII в.)

первый русский теоретик туризма. В 1777 г. опубликовал «План предприимлемого путешествия в чужие края», который был первым предложением россиянам совершить групповую поездку в страны Западной Европы. В соответствии с «Планом...» предусматривалась поездка молодых дворян в один из немецких, итальянских или французских университетов, затем проезд по маршруту, следующему через Швейцарию, Италию и Францию, для ознакомления с искусством этих стран и фабричным делом. Условия путешествия оговаривались в специальном контракте.

Георги Иван
Иванович (Иоганн
Готлиб)
(1729 – 1802 гг.)

русский путешественник, ученый-этнограф, по происхождению немец. С 1770 г. занимался исследованием Сибири. В 1772 г. по поручению Палласа, Георги нанес на карту берега озера Байкал. Автор многочисленных научных работ.

Герасимов
Иннокентий
Петрович
(1905 – 1985 гг.)

советский путешественник, географ, почвовед, член-корреспондент АН СССР (1946 г.), директор Института географии АН СССР (1951 г.), действительный член АН СССР (1958 г.). В 20-30 годах XX в. участвовал в исследовательских экспедициях по Средней Азии.

- Герберштейн Сигизмунд фон (1486 – 1566 гг.) австрийский путешественник, дипломат, писатель, барон. Много путешествовал по России, где находился с дипломатической миссией. Автор книги «Записки о московитских делах», (1549 г.), в которой С. Герберштейн изложил русскую историю с древнейших времен, а также дал жизнеописание Московской Руси: ее экономики, быта, религии, городов, торговых путей.
- Геродот (490?480 – ок. 425 гг. до н.э.) – древнегреческий путешественник, ученый, историк. В 455 – 444 гг. до н.э. Геродот посетил Финикию, Сирию, Египет, Вавилон, Македонию, Ольвию. Автор фундаментального труда – «Истории», каждая из девяти книг которой названа именем одной из муз.
- Гилберт сэр Хэмфри (1537? – 1583 гг.) английский путешественник и исследователь. Занимался исследованием северных водных путей Америки. Считал, что Америка – это потерянный континент Атлантида.
- Гильгамеш (XXVII – XXVI вв. до н.э.) – полубоггерарный правитель древнешумерского города Урука, герой эпической традиции Шумера и Аккада. Согласно древнейшему эпосу, Гильгамеш совершил ряд путешествий, как завоевательного, так и познавательного характера.
- Гимилькон (ок V в. до н.э.) – карфагенский купец, путешественник. Согласно древнеримскому учебнику географии IV в., так называемые «Морские берега» Авиена, Гимилькон совершил плавание на север, обогнув Иберию (Испанию) и, возможно, достиг оловяннорудного полуострова Корнуолл.
- Гиппал (I в.) – древнегреческий путешественник, купец. В 14 – 37 гг. осуществил смелое путешествие из Восточной Африки к устью Инда, имевшее огромное значение для развития торговли. Автор «Плавания вокруг Эритрейского моря».
- Глотов Степан (XVIII в.) – русский путешественник, нижекамчатский промышленник, исследователь. Совместно с А. Очердиным открыл ряд островов из группы Командорских.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

- Гмелин Иоганн Георг (1709 – 1755 гг.) – русский путешественник и натуралист, исследователь Сибири, по происхождению немец. Участвовал во 2-й Камчатской экспедиции. В 1736 – 1737 гг. открыл месторождения полезных ископаемых в Якутском крае. Первый исследователь северных отрогов Енисейского кряжа.
- Гмелин Самуэль Готлиб (1745 – 1774 гг.) – русский путешественник, натуралист, академик Петербургской АН, по происхождению немец; с 1767 г. в России; племянник И.Г. Гмелина. Путешествовал по России. Автор труда «Путешествие по России...».
- Головацкий Яков Федорович (1814 – 1888 гг.) – украинский путешественник, этнограф. Собирая этнографический материал, он пешком обошел практически всю территории Галичины. Вместе с М. Шашкевичем и И. Вагилевичем входил в знаменитую «русскую тройку». В 1867 г. Головацкий принимал участие в Московском славянском съезде. Автор «Географического словаря западнославянских и югославянских земель и прилежащих стран» (1884г.), «Славянского географического словаря» – уникального собрания славянских названий, «Славянского топографического словаря».
- Головкинский Николай Алексеевич (1834 – 1897 гг.) – русский геолог, популяризатор экскурсионного движения. Издал один из первых путеводителей по Крыму. В 1896 г. провел первую тематическую экскурсию в Крыму.
- Головнин Василий Михайлович (1776 – 1831 гг.) – русский мореплаватель, член-корреспондент Петербургской АН (1818 г.), вице-адмирал (1830 г.). Руководил кругосветными плаваниями на «Диане» 1807 – 1809 гг. и «Камчатке» 1817 – 1819 гг. На Курильских островах захвачен японцами, был в плену в 1811 – 1813 гг. Автор записок о пребывании в Японии (1816г.) и о кругосветных плаваниях (1819, 1822 гг.).
- Гомер (VIII в. до н.э.) – древнегреческий поэт, которому приписывается авторство «Илиады» и «Одиссеи» – одних из первых дошедших до нас произведений, рассказывающих о путешествиях.
- Гомеш Диого (XV в.) – португальский мореплаватель. Возглавлял последнюю организованную Генрихом Мореплавателем экспедицию. Во время плавания он обогнул Зеленый

Мыс и впервые достиг реки, названной им Рио-Гранде.

Гонзалес Антонио
(XV в.) –

португальский мореплаватель, исследователь Африки. Известен тем, что в 1442 г. привез в Португалию с реки Рио-де-Оро негров-рабов, дав, таким образом, новый толчок развитию работорговли в Средние века, которая была одобрена принцем Генрихом и папой Евгением IV в качестве средства обращения язычников в христианство.

Горбунов Николай
Петрович
(1892 – 1937 гг.) –

советский путешественник, альпинист, секретарь Совнаркома (1917 г.), личный секретарь В.И. Ульянова (Ленина), академик, секретарь АН СССР (с 1935 г.), ректор МВТУ им. Баумана. В 1928 г. возглавлял Советско-Германскую Памирскую экспедицию АН СССР, во время которой немецкими альпинистами было совершено первовосхождение на пик Ленина (7134 м, бывший пик Кауфмана); в 1932 – 1933 гг. возглавлял Таджикско-Памирские экспедиции, во время которых в 1932 г. была открыта высочайшая вершина СССР – пик Сталина (7495 м), а в 1933 г. осуществлено первовосхождение на нее Е.М. Абалаковым.

Горсей Джером
(?- после 1626 гг.) –

английский путешественник. В конце XVI в. посетил Россию, где встречался с Иваном Грозным. Автор «Записок о Московии...».

Госнольд
Бартоломео
(1572 – 1607 гг.) –

английский путешественник и колонизатор. В 1602 г. исследовал залив Мэн, расположенный у восточных берегов США и Канады. В 1606 г. привез первых поселенцев в Виргинию.

Грант Джеймс
Огастес
(1827 – 1892 гг.) –

английский путешественник. В 1860 – 1863 гг. вместе с Дж. Спиком установил, что река Виктория-Нил вытекает из озера Виктория. Автор книги «Пешком через Африку» (1864 г.).

Грегори Огастес
(1819 – 1905 гг.) –

английский путешественник, исследователь Австралии, брат Ф. Грегори. В 1848 г. открыл реку Мерчисон и исследовал ее бассейн. В 1856 г. стал первым европейцем, которому удалось пересечь Австралию с северо-запада на юго-восток. В 1858 г. во время поисков экспедиции Лейхгардта вторично пересек материк.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Грегори Френсис (1812 – 1889 гг.) – английский путешественник, исследователь Австралии, брат О. Грегори. В 1857 – 1861 гг. совершил четыре экспедиции в Северо-западную Австралию; открыл озеро Мур, ряд рек, хребет Хамерсли, гору Огастес (названа в честь брата).
- Грей Джордж (1812 – 1898 гг.) – английский исследователь Австралии. В 1837 – 1839 гг. при содействии Королевского географического общества проследил и нанес на карту северо-западные и западные берега Австралии; открыл реку Гаскойн и устье реки Мерчисон; его именем назван хребет в Центральной Австралии.
- Грей Роберт (1755 – 1806 гг.) – американский мореплаватель, купец, один из первых путешественников – представителей независимых США. Может считаться основоположником американской колониационной политики. В 1787 – 1790 гг., командуя кораблем «Колумбия», отправленным с торговыми целями, осуществил первое кругосветное путешествие под флагом США.
- Григоренко-Пригода Юрий Иванович (1934 – 2002 гг.) – советский (украинский) альпинист, мастер спорта СССР по туризму и альпинизму, мастер спорта международного класса, мастер туризма СССР, обладатель звания «Снежный барс», неоднократный чемпион СССР по альпинизму, обладатель знака «Первопроходитель». Родоначальник высотных и современных технических восхождений в Харькове, первый председатель Харьковского городского туристского клуба. В 65 лет совместно с Алимом Касимовым осуществил восхождение на самый северный «шеститысячник» планеты – пик Мак-Кинли (6193 м) (Северная Америка).
- Григорович-Барский Василий (1701 – 1747 гг.) – украинский (русский) путешественник, паломник. В августе 1724 г. В. Григорович-Барский предпринял пеший поход в Рим; откуда он отправился по святым для христиан местам: на гору Афон, в Палестину, Сирию, Аравию, Египет, Константинополь и др. В 1747 г. вернулся в Киев, где вскоре скончался. Во время всех своих странствований вел обстоятельные путевые записки. Его описания отличаются подробностью и точностью. Он везде снимал виды и планы известных мест и зданий.

- Григорьев Андрей Александрович (1883 – 1968 гг.) – советский путешественник, географ, организатор (1918 г.) и первый директор Института географии АН СССР (до 1951 г.). В 20 – 30 гг. XX в. организовал экспедиции на Кольский полуостров, Южный Урал, в Якутию, в которых принимал активное участие. Автор многочисленных научных работ.
- Грихальва Хуан Диас де (1484 – 1527 гг.) – испанский конквистадор. В 1518 г. совместно с А. Аламиносом осуществил экспедицию, во время которой вторично (после В. Пинсона и Х. Солиса) проследил и тщательно исследовал юго-восточное и участок восточного побережья Мексики (более 1000 км), открыл реку, которая носит его имя. Он также собрал первые известия о Мексиканской империи ацтеков.
- Грумм-Гржимайло Григорий Ефимович (1860 – 1936 гг.) – русский путешественник, географ, зоолог, исследователь Западного Китая, Памира, Тянь-Шаня (1884 – 1890 гг.), Западной Монголии и Тувы, Дальнего Востока (1903 – 1914 гг.). Открыл Турфанскую впадину. Автор многочисленных трудов по физической, политической, исторической географии и этнографии Центральной Азии, энтомологии.
- Гуармани Карло (XIX в.) – итальянский путешественник. В 1864 г. К. Гуармани, по поручению министра сельского хозяйства Франции, был отправлен в Аравию с целью закупки лошадей для императорских конюшен. Во время экспедиции, переодевшись бедуином, К. Гуармани, первым из европейцев, посетил древний оазис Хайбар и совершил поездку в Джебель-Шаммар. Его книга, посвященная этому путешествию, изобиловала географическими сведениями и точными измерениями расстояний. Это делало возможным картографирование Центральной Аравии.
- Гудзон Генри (1550? – 1611 гг.) – английский мореплаватель. В поисках Северо-западного и Северо-восточного проходов между Тихим и Атлантическим океанами совершил четыре плавания в арктических морях, в результате которых сделал ряд важнейших географических открытий.
- Гузман Нуко Белтран де (XVI в.) – испанский конквистадор. В 1530 г. возглавлял военную экспедицию, во время которой ряд мексиканских территорий были подчинены испанской короне.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Гумбольдт Алек-
сандр фон
(1769 – 1859 гг.) – немецкий путешественник, географ, естествоиспытатель. Исследовал Южную Америку, Центральную Азию. Автор многочисленных научных трудов по истории, географии, этнографии
- Гусев Александр
Михайлович
(1912 – 1994 гг.) – советский альпинист. В 1934 г. совместно с Виктором Корзуном совершил первое зимнее восхождение на Эльбрус. Зимой 1943 г. его отряд снял фашистские флаги с вершин Эльбруса и водрузил советские флаги. В 1946 – 1947 гг. председатель федерации альпинизма СССР. Участник многочисленных экспедиций, в том числе к Галапагосским островам и на Антарктиду. Автор книг «Эльбрус», «От Эльбруса до Антарктиды».
- Гэйдж Томас
(? – 1656 гг.) – английский путешественник. В период с 1625 по 1637 гг. путешествовал по Центральной Америке.
- Дампир Вильям
(1651? – 1715 гг.) – английский мореплаватель, пират, путешественник. Совершил три кругосветных путешествия. У берегов северо-западной Австралии открыл группу островов, названных его именем. Составил описания и карты южных районов Тихого океана. Участник грабежей испанских портов в Америке.
- Даниил
(кон. XI – нач. XII
вв.) – украинский (русский) путешественник, игумен одного из Черниговских монастырей. В 1104 – 1107 гг. во главе группы паломников он посетил Палестину. В своих записках, известных как «Хождение игумена Даниила в Святые места», он подробно описал основные святыни Палестины.
- Д'Антраксто
Раймонд
Жозеф Антуан де
Брюни
(1739 – 1793 гг.) – французский мореплаватель. В 1791 г. был отправлен на поиски экспедиции Лаперуза. Несмотря на то, что найти потерпевших крушение моряков ему не удалось, Д'Антраксто сделал ряд выдающихся открытий в Океании.
- Дарвин Чарльз
(1809 – 1882 гг.) – английский путешественник, естествоиспытатель, основоположник дарвинизма. В 1831 – 1836 гг. совершил кругосветное путешествие в качестве натуралиста на корабле «Бигл», давшее ему материал для создания теории о происхождении видов.

- Дарий I (VI – V вв. до н.э.) – персидский царь 522 – 486 гг. до н.э. Возглавлял ряд военных походов, а также организовал разведывательную экспедицию по реке Инд и далее на запад по Индийскому океану.
- Даррелл Джералд Малколм (1925 – 1995 гг.) – английский путешественник, зоолог, писатель, родился в Индии. С 1947 г. организатор и участник экспедиций за коллекциями животных в Африку, Южную Америку, Австралию. В 1958 г. создал зоосад на острове Джерси для животных, находящихся под угрозой исчезновения. Автор популярных книг: «Земля шорохов» (1961 г.), «Зоопарк в моем багаже» (1960 г.), «Ковчег на острове» (1976 г.) и др.
- Дежнев Семен Иванович (1605 – 1673 гг.) – русский землепроходец. В 1648 г. совместно с Ф. А. Поповым (Федотом Алексеевым) проплыл от устья Колымы в Тихий океан, обогнул Чукотский полуостров, открыв пролив между Азией и Америкой.
- Дейвис Джон (1550? – 1605 гг.) – английский мореплаватель, путешественник, арктический исследователь. В 1585 – 1587 гг. совершил три плавания в поисках Северо-западного арктического прохода. Открыл пролив, названный его именем. В 1588 г. Дж. Дейвис участвовал в разгроме «Непобедимой армады».
- Де-Лонг Джордж Вашингтон (1844 – 1881 гг.) – американский мореплаватель, полярный исследователь. С 1879 г. руководил финансируемой издателем газеты «Нью-Йорк джеральд» Джеймсом Гордоном Беннетом экспедицией на яхте «Жаннетта» к Северному полюсу. Целью экспедиции также был поиск команды Н. Норденшельда. После гибели судна (1881 г.) Де-Лонг с частью экипажа достиг устья реки Лена, где погиб от голода. Экспедиция открыла 3 острова в группе островов, позже названных именем Де-Лонга.
- Денем Диксон (? – 1828 гг.) – английский путешественник. Во время экспедиции Х. Клаппертона 1822 – 1823 гг. изучал озеро Чад. В 1828 г. возглавлял экспедицию в Сьерра-Леоне.
- Джеймс Томас (XVI – XVII вв.) – английский путешественник, полярный исследователь, участник экспедиций Л. Фокса по поиску Северо-западного прохода.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Джексон Фредерик Джордж (1860 – 1930 гг.) – английский путешественник, полярный исследователь. В 1893 – 1894 гг. занимался исследованиями тундры на территории России. В 1894 – 1897 гг. командовал экспедицией, доказавшей, что Земля Франца-Иосифа – архипелаг.

Джонсон Хоуард (XX в.) – американский предприниматель. Может считаться основоположником франчайзинга в гостиничном хозяйстве: начиная с 1927 г. он стал сдавать свои отели во франчайзинг.

Диаш Бартоломео (ок. 1450 – 1500 гг.) – португальский мореплаватель. В 1487 – 1488 гг. совершил плавание, во время которого его корабли достигли южной оконечности Африки, названной Бартоломео Диашем мысом бурь (впоследствии переименован в мыс Доброй Надежды). Эта экспедиция подтверждала тот факт, что, обогнув Африку с юга, можно было попасть из Атлантического океана в Индийский.

Дизель Рудольф (1858 – 1913 гг.) – немецкий инженер. В 1897 г. в Аугсбурге им был сконструирован двигатель внутреннего сгорания с воспламенением от сжатия, получивший название по имени своего создателя дизель. Двигатель отличался довольно высоким коэффициентом полезного действия, но работал на дорогостоящем керосине. Усовершенствованная в 1898 – 1899 гг. конструкция дизеля стала работать на более дешевом топливе – нефти, и широко применяться в производстве. Изобретение двигателя стало толчком к развитию автомобилестроения, а также появлению самолетов.

Диодор Сицилийский (90 – 21 гг. до н.э.) – древнегреческий историк. Автор сочинения «Историческая библиотека» в 40 книгах, в котором синхронно излагается история Древнего мира.

Дмитриев Владимир Николаевич (XIX – XX вв.) – один из учредителей Крымского горного клуба, председатель его Ялтинского отделения. Инициатор строительства первого в Крымских горах альпинистского приюта на Чатырдаге. Организатор ряда туристских и альпинистских выставок, устроитель Ялтинского музея Крымского горного клуба.

- Дмитриев Олег Константинович (1924 – 1996 гг.) – активист советского спортивного туристского движения. С 1984 г. возглавлял Московский городской центральный туристский клуб. О.К. Дмитриев, одним из первых в отечественном туристском движении стал применять принципы самофинансирования. В подчинении клуба находились 30 районных турклубов, 5 пунктов проката туристского инвентаря, КБ по изготовлению спортивно-туристского снаряжения, магазинов.
- Добрынин Борис Федорович (1885 – 1951 гг.) – русский (советский) путешественник, географ. В начале XX в. путешествовал по Европе, обошел пешком юг Франции, Австрию, Италию, Испанию. Более поздние путешествия Добрынина были связаны с изучением Крыма, Кавказа, Урала, Алтая. Автор многочисленных научных работ.
- Докучаев Василий Васильевич (1846 – 1903 гг.) – русский путешественник, естествоиспытатель, почвовед. Участник многочисленных исследовательских экспедиций, которые охватывали территорию Украины, Молдовы, Центральной России, Заволжья, Крыма, Кавказа.
- Домейко Игнаци (1802 – 1889 гг.) – польский путешественник, геолог, географ, один из первых исследователей Чили. Автор ряда статей о вулканах Южной Америки.
- Доусон Джордж Мерсер (1849 – 1901 гг.) – канадский путешественник, географ, геолог. В 1880 – 1884 гг. проводил топографическую съемку отдельных районов юго-западной Канады. В 1885 – 1888 гг. исследовал Скалистые горы. Внес значительный вклад в геологическое картографирование Канады.
- Дрейк Френсис (1540 – 1596 гг.) – английский мореплаватель, вице-адмирал. Совершил второе после Магеллана кругосветное путешествие. Руководил пиратскими экспедициями, один из организаторов разгрома испанской «Непобедимой армады».
- Дригальский Эрих фон (1865 – 1949 гг.) – немецкий путешественник, полярный исследователь, геофизик. В 1891 – 1893 гг. руководил экспедицией к западным берегам Гренландии для исследования материкового льда, а в 1901 – 1903 гг. – первой немецкой антарктической экспедицией на судне «Гаусс».

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Дрогобыч (Котермак) Юрий (Джорджо да Леополи) (1450 – 1494 гг.) – украинский путешественник, научный деятель. Окончив Краковский университет, он пешком отправился в Болонью, чтобы продолжить образование. В 1478 г. в Болонье ему была присуждена научная степень доктора свободных искусств. «Прогностическая оценка 1483 года» Ю. Дрогобыча – первая украинская печатная работа. В 1483 г. Юрий Дрогобыч стал ректором Болонского университета. В конце жизни Юрий Дрогобыч преподавал в Краковском университете. Предположительно, среди его слушателей был и Николай Коперник.
- Дулут Даниэль Грэйсолон (1636 – 1710 гг.) – французский путешественник, исследователь Канады. В 1678 г. организовал экспедицию в районе Великих озер.
- Дуттвайлер Г. (XX в.) – швейцарский предприниматель. В 1935 г. создал фирму «Отельплан», которая впервые ориентировалась на развитие недорого общедоступного туризма.
- Дюмон-Дюрвиль Жюль Себастьян Сезар (1790 – 1842 гг.) – французский мореплаватель, ученый-океанограф, контр-адмирал. Внес значительный вклад в исследование Океании и Антарктики. В 1822 – 1825 гг. принимал участие в кругосветной экспедиции Дюперре. В 1826 – 1828 гг. совершил кругосветное плавание на судне «Астролябия»; обнаружил следы погибшей экспедиции Ж. Лаперуза. В 1837 – 1840 гг. руководил экспедицией в Антарктику. Известен также тем, что выкупил (по другой версии, изъясил силой) у греческого крестьянина статую, известную сейчас как Венера Милосская.
- Дюрферт Корнелий (? – 1554 гг.) – английский мореплаватель, полярный исследователь. В 1553 – 1554 гг. участвовал в экспедиции Хью Виллоуби по поиску Северо-восточного прохода, командовал одним из трех судов экспедиции. Погиб во время зимовки в районе Кольского полуострова.
- Евдокс Кизикский (II в. до н.э.) – легендарный мореплаватель античности. Совершил путешествие в Индию и, согласно свидетельству Страбона, якобы обогнул Африку.
- Емельянов Борис Васильевич (1918 – 2001 гг.) – советский (российский) активист туристско-экскурсионного движения. С 1969 по 1986 гг. возглавлял Главное экскурсионное управление Цен-

трального совета по туризму и экскурсиям, принимая активное участие в разработке теории и методики экскурсионного дела. Автор многочисленных книг и научных статей.

Енсен Альфред (1848 – ? гг.) – датский мореплаватель. Впервые в современной истории совершил одиночное плавание через Атлантический океан на собственноручно построенном боте «Сент-Эниел».

Ермак Тимофеевич (1537/40 – 1585 гг.) – русский землепроходец, казачий атаман. Походом 1582 – 1585 гг. положил начало освоению Сибири Русским государством. Погиб в бою с ханом Кучумом. Герой народных песен. По мнению некоторых ученых, настоящее имя Ермака – Ермолай Аленин.

Ефремов Филипп Сергеевич (1750 – 1811 гг.) – русский путешественник. Под видом купца через Тибет и Каракорумские перевалы добрался до Индии, оттуда, обогнув Африку, морским путем прибыл на Британские острова. Его подробный отчет содержит ценные географические, этнографические и исторические сведения.

Ефросиния Полоцкая (? – 1174 гг.) – первая русская женщина-паломник, совершившая паломничество в Иерусалим.

Жиффар Анри (1825 – 1882 гг.) – французский изобретатель и воздухоплаватель. В 1852 г. совершил первый полет на самостоятельно сконструированном и построенном, управляемом аэростате с паровым двигателем. А. Жиффар также сконструировал и построил несколько оригинальных дирижаблей, которые продемонстрировал на Всемирных выставках в Лондоне (1868 г.) и Париже (1878 г.).

Жоли Луи (1645 – 1700 гг.) – французский путешественник, исследователь. В 1672 г. совместно с Ж. Маркетом возглавлял экспедицию по изучению бассейна реки Миссисипи. Эта экспедиция положила начало французской экспансии в США.

Загоскин Лаврентий Алексеевич (1808 – 1890 гг.) – русский путешественник, исследователь Аляски. С 1838 г. служил в Русско-Американской компании. В 1842 – 1845 гг. осуществил исследовательскую экс-

- педицію по Аляске, во время которой передвигался на байдарке, на собачьих упряжках, пешком. Составил ряд точных карт исследованных территорий.
- Зейде Бенциан Шулимович (род. в 1908 г.) – один из инициаторов выхода ежемесячной газеты «Клуб туристов», он ввел рубрику «Походы в выходной день».
- Зетцен Ульрих Гаспар (Яспер) (1767 – 1811 гг.) – немецкий путешественник. В 1802 – 1806 гг. посетил Сирию и Палестину; описал территории, расположенные вокруг Мертвого моря. В 1807 – 1810 гг. осуществил путешествие по Северной Африке. Путевые заметки Зетцена были опубликованы в 1854 г.
- Злацен Михаил Романович (1912 – 1999 гг.) – активист туристского спортивного движения СССР. Один из основных организаторов и первый директор Московского городского клуба туристов. Один из идеологов создания районных туристских клубов в городах с населением свыше 1 млн. чел.
- Зубов Николай Николаевич (1885 – 1960 гг.) – русский (советский) путешественник, океанолог, исследователь Арктики. В 1912 г. принимал участие в арктической экспедиции по Баренцеву морю на судне «Бакан». В 1930 г. возглавил экспедицию на пароходе «Николай Книпович» к берегам Шпицбергена и Земли Франца-Иосифа, впервые обогнув ее с севера. В 1934 и 1935 гг. руководил экспедициями на «Персее» и «Садко».
- Зуев Василий Федорович (1754 – 1794 гг.) – русский путешественник, естествоиспытатель, академик Петербургской АН (1779 г.). Совершил ряд поездок по европейской части России. Автор «Путешественных записок от Санкт-Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 гг.» и первого русского учебника по естествознанию «Начертание естественной истории...».
- Ибн Баттута Абу Абдал-лах Мухаммад аль-Лавати ат-Танжи (1304 – 1377 гг.) – выдающийся арабский путешественник. Начав путешествовать в двадцатилетнем возрасте, он обошел самостоятельно и в составе различных торговых экспедиций практически все страны Востока, включая Афганистан, Индию, Иран, Китай, Византию, Среднюю Азию, Золотую Орду; побывал на острове Суматра; посетил страны Северной Африки: Египет, Марокко, Тунис, преодолев, таким образом, более

- 130 тыс. км. За свою жизнь он составил более 70 карт. Во второй половине XIV в. Ибн Баттута надиктовал известному литератору Ибн Джузайе свои воспоминания, которые составили книгу «Подарок созерцающим о диковинках городов и чудесах путешествий».
- Ибн Джубайр Абу-аль-Хусейн Мухаммад ибн Ахмад (1145 – 1217 гг.) – арабский путешественник, писатель, историк, религиовед, уроженец Валенсии. Во время хаджа в Мекку в 1184 г. и последовавшего за этим путешествия в Багдад и Дамаск досконально изучил особенности религиозных обрядов в различных мусульманских странах, а также быт, обычаи, нравы их жителей. Автор книги «Путешествия кинанийца», в которой нашли отражение его наблюдения во время путешествий.
- Ибн Сина Абу Али Хусейн Абдаллах (Авиценна) (980 – 1037 гг.) – арабский ученый, философ, врач, музыкант. В своем «Медицинском каноне» впервые научно рассматривал проблемы питания путешественников.
- Ибн Фадлан Ахмед (870? – 925? гг.) – арабский путешественник. В составе посольства багдадского халифа путешествовал через Бухару и Хорезм в Волжскую Болгарию. Автор «Рисале» («Записки») – одного из важнейших источников по истории Поволжья, Средней Азии в Средние века.
- Ибн Хаукал (X в.) – арабский путешественник, уроженец Месопотамии. Посетил Испанию, Италию, Африку, Иран и Индию. Автор «Книги облика Земли», которая содержит ценные географические описания.
- Игнатов Павел Григорьевич (1874 – 1902 гг.) – русский путешественник, исследователь Сибири. В 1895 г. осуществил путешествие по Оби и Иртышу. В 1898 г. исследовал Южный Алтай, нанес на карту ряд географических объектов.
- Иловайская Екатерина Сергеевна (XIX – XX вв.) – редактор «Записок Крымско-Кавказского горного клуба» (1904 – 1918 гг.). Закончила труд своего супруга С.И. Иловайского по написанию «Истории Русского общества пароходства и торговли».
- Иловайский Сергей Иванович (? – 1907 гг.) – русский альпинист, активный участник Крымско-Кавказского горного клуба. Совместно с профессором Ф.И. Пастернацким обосновал необходимость

- создания климатического курорта в местности Гагра на Черноморском побережье Кавказа. Автор научных работ: «О горных экскурсиях» (1895 г.), «Горные убежища и гостиницы» (1900 г.), «Три дня в Гаграх» (1902 г.) и др.
- Ислас Родриго де (XVI в.) – испанский конквистадор. Первым из европейцев в 1535 г. достиг внутренних районов Патагонии.
- Йакут ибн Абдаллах аль-Хамави ар Руми (1179 – 1229 гг.) – арабский путешественник, писатель, купец. Посетил Египет, Сирию, Ирак, Хорезм. Во время путешествий изучал древние рукописи. Автор книги «Алфавитный перечень стран» – географической энциклопедии, дающей обширные и достоверные сведения о странах, известных арабам в XII – XIII вв.
- Кабот Джованни (1450? – 1499 гг.) – итальянский мореплаватель, путешественник, с 1490 г. – на английской службе. В 1497 г. и 1498 г. совершил плавания через Атлантический океан и достиг берегов Северной Америки в районе о. Ньюфаундленд.
- Кабот Себастьян (1479?86 – 1557 гг.) – итальянский мореплаватель, путешественник, сын Джованни Кабота, участник экспедиций отца в 1497 г. и 1498 г. В 1506 – 1509 гг. открыл Гудзонов пролив и Гудзонов залив. В 1526 – 1530 гг., состоя на испанской службе, исследовал нижнее течение р. Парана, открыл нижнее течение р. Парагвай.
- Кабрал Педро Альвареш (1460 – 1526 гг.) – португальский мореплаватель. В 1500 г., совершая торговое плавание в Индию, отклонился от курса и достиг берегов Бразилии, которая была им принята за остров и названа Землей Вера-Круш.
- Кабрилья Хуан Родригез (XVI в.) – испанский конквистадор, которому предписывают открытие земель, известных сегодня как Калифорния. В 1542 г. он организовал экспедиции в этот район.
- Кадамосто Альвизе (да Када Мосто Альвизе) (1426 – ? гг.) – венецианский путешественник, мореплаватель, с 1454 г. находившийся на службе у Генриха Мореплавателя. В 1455 – 1456 гг. совершил плавание вдоль западного побережья Африки, открыл острова Зеленого Мыса, оставил подробные описания западного Африканского побережья.

- Казвини Хамдаллах Мустауфи (1281 – 1360? гг.) – азербайджанский путешественник, историк и географ; полное имя Хамдаллах ибн Абу-Бакр ибн Ахмат ибн Наср Мустауфи. Казвини прошел большую административную карьеру, был на государственных постах в Багдаде (Ирак), Тевризе, Ширазе, Исфагане (все – Иран). Автор произведений по истории Ирана: «Избранная история» (1330 г.), «Развлечение сердец» (1339 г.) и др.
- Кайе (Коилье) Огюст Рене (1799?1800 – 1838 гг.) – французский путешественник. В 1828 г. достиг города Томбукту – основного торгового порта на Нигере. На обратном пути преодолел Западную Сахару. Автор «Журнала путешествия в Томбукту» (1830 г.).
- Калесник Станислав Виктеньевич (1901 – 1977 гг.) – советский путешественник, географ, член Географического общества (1931 г.). В начале 30-х гг. XX в. участвовал в комплексных экспедициях в горах Средней Азии. В 1938 г. организовал для студентов туристский поход по маршруту Хибины-Крым-Кавказ. Активно занимался научно-преподавательской деятельностью.
- Камерон Верни Ловетт (1844 – 1894 гг.) – шотландский путешественник. В 1873 – 1875 гг. пересек Центральную Африку. Исследовал район озера Танганьика.
- Камчатой Иван Иванович (XVII в.) – русский землепроходец, исследователь Сибири и Дальнего Востока. Совершил совместно с Ф.А. Чукичевым в 1658 – 1661 гг. экспедицию во внутренние районы Камчатки.
- Кан Диого (Диего) (1440 – 1486 гг.) – португальский мореплаватель, один из участников колонизационной экспедиции Д'Асамбужа. В 1482 г. осуществил плавание вдоль Африканского побережья, открыл Гвинейский залив и реку Конго.
- Капица Андрей Петрович (р. в 1931 г.) – советский путешественник, географ, член-корреспондент РАН (1991 г.; член-корреспондент АН СССР с 1970 г.). Сын П.Л. Капицы. Участник четырех антарктических экспедиций (1957 – 1964 гг.), руководитель геофизической экспедиции АН в Восточную Африку 1967 – 1969 гг. Автор трудов по динамике и морфологии ледникового покрова Восточной Антарктиды.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Карвер Джонатан (1710 – 1780 гг.) – американский путешественник и исследователь. В середине XVIII в. осуществил путешествие в район реки Миссисипи.
- Карденас Гарсиа Лопез де (XVI в.) – испанский конквистадор, член экспедиции Коронадо, руководил одним из его отрядов. Первый европеец, достигший Большого Каньона реки Колорадо (1540 г.)
- Карелин Григорий Силыч (1801 – 1872 гг.) – русский путешественник и натуралист. В 1832 и 1836 гг. составил карту восточного побережья Каспийского моря, первый обошел часть побережья залива Кара-Богаз-Гол.
- Карлсефни Торфин (X – XI вв.) – викинг, который, заинтересовавшись открытием новых земель Лейфом Эйриксоном, первым организовал колонизационное плавание в Америку. В период с 1002 по 1006 гг. им были открыты Хеллуланд (Страна плоских камней) – совр. Лабрадор; Марк-ланд (Лесная страна) – совр. Ньюфаундленд; также была сделана попытка основать поселение в открытом Лейфом Эйриксоном Винланде (страна Винограда), но эта попытка была неудачной из-за возникшего с местным населением конфликта. Тем не менее, открытый Торфином Карлсефни морской путь еще несколько веков использовался норманнами для торговых плаваний в Северную Америку за лесом. Лишь вспыхнувшая в XIV в. в Европе чума, уничтожившая практически все население Гренландии, прервала связь норманнов с Америкой.
- Карпини Джованни дель Плано (1182? – 1252 гг.) – итальянский путешественник, монах-францисканец. В 1245 – 1247 гг. по поручению папы римского Иннокентия IV совершил с дипломатической миссией путешествие в земли, захваченные монголо-татарами. Его отчет о путешествии, предоставленный папе римскому, впервые познакомил европейцев с ситуацией в странах, завоеванных монголо-татарами, а также с жизнью и бытом народов стран Востока. Автор «Истории монголов» и «Книги о Татари».

- Карпинский Александр Петрович (1846 – 1936 гг.) – русский (советский) путешественник, геолог, основатель русской геологической научной школы, академик АН СССР (с 1896 г. – академик Петербургской АН), первый выборный президент РАН (1917 – 1925 гг.), президент АН СССР (с 1925 г.). Один из организаторов и директор Геологического комитета (1885 – 1903 гг.). Организатор и участник многочисленных экспедиций по Европейской части России, Уралу, Сибири.
- Картерет Филипп (? – 1796 гг.) – английский мореплаватель, контр-адмирал. В 1767 – 1769 гг. совершил кругосветное путешествие, во время которого сделал ряд открытий в Тихом океане.
- Картье Жак (1491 – 1557 гг.) – французский путешественник. Открыл и исследовал район залива Святого Лаврентия и внутренние районы Канады, положил начало их колонизации французами.
- Кастельно Франсис (1812 – 1880 гг.) – французский путешественник. В 1843 – 1847 гг. дважды пересек Южную Америку. Исследовал бассейны рек Арагуая и Токантинс, плато Мату-Гросу, открыл истоки реки Парагвай.
- Кастере Норбер (1897 – ? гг.) – французский путешественник, спелеолог. Исследовал в общей сложности более полутора тысяч пещер. Автор книг «Десять лет под землей», «Моя жизнь под землей».
- Кастильо Мальдонадо Алонсо (XVI в.) – испанский конквистадор, активный участник экспедиции Парфильо де Нарваез по исследованию Флориды (1527г.).
- Квартальнов Валерий Александрович (1942 – 2003 гг.) – один из виднейших теоретиков советского и современного туризма, доктор исторических наук, доктор педагогических наук, профессор, ректор Российской международной академии туризма. Участник и организатор крупнейших национальных и международных туристских мероприятий: Европейской конференции по молодежному и студенческому туризму и обменов (Вена, 1975 г.), Всемирной конференции по туризму (Манила, 1980 г.), Всемирного форума по туризму (Акапулько, 1992 г.). Автор более 100 научных трудов по туризму.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Кейзерлинг Александр Андреевич (1815 – 1891 гг.) – русский путешественник, геолог, палеонтолог, член-корреспондент Петербургской АН (1858 г.). Принимал участие в экспедиции английского геолога Р. Мурчисона. Один из авторов фундаментального труда «Геологическое описание Европейской России и хребта Уральского».
- Кейн Элайша Кент (1820 – 1857 гг.) – американский мореплаватель, полярный исследователь, врач. Участник двух морских экспедиций по поиску команды Д.Франклина. Во время экспедиции 1853 – 1855 гг., которой руководил Кейн, был сделан ряд важнейших открытий в северной части Америки.
- Кесада, Гонсало Хименес де (1500 – 1579 гг.) – испанский конквистадор. Руководил экспедициями в Южной Америке; исследовал бассейн реки Магдалена; открыл страну Эльдorado. В 1539 г. основал город Санта-Фе-де-Богота (теперь столица Колумбии). Возможно, послужил М. де Сервантесу прототипом Дон Кихота.
- Кир II Великий (? – 530 до н.э.) – основатель Персидского царства Ахеменидов, царь Персии с 558 г. до н.э. К концу 540-х гг. до н.э. Кир II, завоевав Мидию (совр. Азербайджан и Турция), Ассирию, Армению, Каппадокию (совр. Турция), Парфию (совр. Иран), Лидийское царство (совр. Турция) и подчинив своей власти племена, жившие на Иранском нагорье и в Средней Азии, создал одну из наиболее могущественных империй древности. Для управления империей была создана инфраструктура, способствовавшая развитию путешествий.
- Кирос Педро Фернандес (1565 – 1614 гг.) – испанский мореплаватель. Родился в Португалии. В 1605 – 1606 гг. начальник экспедиции по поиску легендарного, сказочно богатого «Южного материка». Открыл атоллы из архипелага Туамоту, остров Эспириту-Санто (Новые Гебриды), который принял за часть «Южного материка».
- Клаппертон Хью (1788 – 1827 гг.) – шотландский путешественник, исследователь Африки. В 1822 – 1825 гг. вместе с английскими путешественниками У.Аудни и Д.Денемом совершил два путешествия, во время которых пересек Сахару с севера на юг и доказал, что река Нигер не связана с озером Чад. Во время экспедиции 1825 – 1827 гг. Х. Клаппертон продолжал изучать течение реки Нигер.

- Кларк Уильям (1770 – 1838 гг.) – американский путешественник и исследователь. В 1803 – 1806 гг. совместно с М. Льюисом руководил экспедицией по поиску водного пути к Тихому океану, во время которой был исследован бассейн реки Миссури.
- Клеопатра (69 – 30 гг. до н.э.) – последняя царица Египта. Клеопатра была любовницей Юлия Цезаря, позднее любовницей и женой Марка Антония. В 47 г. до н.э. совместно с Юлием Цезарем совершила плавание по Нилу, которое может считаться первым в истории круизом.
- Книпович Николай Михайлович (1862 – 1939 гг.) – русский (советский) путешественник, зоолог, организатор научно-промыслового дела и исследования морей Европейской части России, почетный член АН СССР (1935 г.).
- Ковалевский Егор Петрович (1811 – 1868 гг.) – украинский (русский) путешественник, родился под Харьковом. В период с 1857 по 1865 гг. был помощником председателя Русского географического общества. В 1831 – 1835 гг. Е.П. Ковалевский занимался разведкой золотых запасов в Северном Алтае, горах Кузнецкого Алатау, в районе Телецкого озера. В 1840 г., проводя геологические разведки в Средней Азии, Е.П. Ковалевский задолго до П.П. Семенова Тянь-Шанского и Н.М. Пржевальского начал исследования этого региона. Ковалевский был одним из первых русских исследователей Африки (1847 – 1848 гг.).
- Ковильян Педру де (1447 – 1520 гг.) – португальский путешественник. Путешествовал по странам Средиземноморья, Аравии, Восточной Африки. Под видом купца в 1488 г. достиг Индии. Долгое время жил в Эфиопии. Наблюдения Ковильяна, вынесенные им из путешествий, были записаны священником португальского посольства в Эфиопии под названием «Правдивое сообщение о землях священника Жуана Индийского».
- Козлов Петр Кузьмич (1863 – 1935 гг.) – русский (советский) путешественник, исследователь Центральной Азии, академик АН Украины (1928 г.). Участник экспедиций Н.М. Пржевальского, М.В.Певцова, В.И. Роборовского. Руководил монголо-тибетскими (1899 – 1901 гг. и 1923 – 1926 гг.) и монголо-сычуаньской (1907 – 1909 гг.) экспедиция-

ми. Открыл остатки древнего города Хара-Хото, курганные могильники гуннов (в том числе Ноин-Ула); собрал обширные географические и этнографические материалы.

Козыревский Иван Петрович (1680 – ? гг.) – русский землепроходец, якутский казак, один из первых исследователей Курильских островов. В 1711 г. вместе с Д. Я. Анциферовым совершил плавание к двум северным островам Курильской гряды — Шумше и Парамуширу. Составил первый русский чертеж цепи островов.

Колумб Христофор (1451 – 1506 гг.) – выдающийся итальянский мореплаватель. Родился в Генуе. В 1492 – 1493 гг. руководил испанской экспедицией для поиска кратчайшего морского пути в Индию; на 3 каравеллах («Санта-Мария», «Пинта» и «Нинья») пересек Атлантический океан, открыл Саргассово море и 12 октября 1492 г. достиг острова Самана (официальная дата открытия Америки). В последующих экспедициях (1493 – 1496 гг., 1498 – 1500 гг., 1502 – 1504 гг.) открыл Большие Антильские, часть Малых Антильских островов и побережья Южной и Центральной Америки и Карибское море.

Колчак Александр Васильевич (1874 – 1920 гг.) – русский путешественник, гидролог, участник полярных экспедиций 1900 – 1903 гг. и 1908 – 1911 гг. Адмирал, один из руководителей белого движения.

Кольтер Джон (XVIII – XIX вв.) – американский исследователь, дважды пересекший Северную Америку, совместно с экспедицией Люиса и Кларка.

Кондамин Шарль Мари де ля (1701 – 1774 гг.) – французский путешественник, исследователь, геодезист. Участник Перуанской экспедиции по измерению дуги меридиана в Андах (1736 – 1743 гг.); в течение месяца осуществлял спуск по Амазонке, описал увиденные им в Южной Америке методы изготовления изделий из каучука. Ранее Кондамин совершил исследовательские поездки на Ближний Восток и север Африки.

Константинов Юрий Сергеевич (р. в 1947 г.) – один из активистов спортивного туристского движения СССР, судья Всесоюзной категории по спортивному ориентированию и туризму, Заслуженный пу-

- тешественник России, вице-президент Федерации спортивного ориентирования РФ, вице-президент Международного ТСС, заместитель председателя Союза краеведов РФ. С 1982 г. возглавляет Центр детско-юношеского туризма и краеведения Министерства образования.
- Конфуций (551 – 479 гг. до н.э.) – древнекитайский мыслитель; основатель конфуцианства, более 13 лет провел как странствующий учитель.
- Конюхов Федор (р. в 1951 г.) – советский путешественник. На счету Конюхова 40 больших и малых экспедиций, во время которых он совершил два одиночных кругосветных плавания, поднялся на семь высочайших горных вершин мира, покорил Северный и Южный полюсы, полюс относительной недоступности.
- Кордоба Франсишко Фернандез де (? – 1524 гг.) – испанский конквистадор и купец. По поручению Диего Веласкеса исследовал Мексику (1517 г.) и Никарагуа (1524 г.).
- Корженевский Николай Леопольдович (1879 – 1958 гг.) – советский путешественник, географ, ученый, член-корреспондент АН Узбекистана (1947 г.). Составил каталог ледников Средней Азии (1930 г.), открыл и изучил свыше 70 ледников и ряд горных вершин Памира и Тянь-Шаня.
- Коронадо Франсиско Васкес де (1510 – 1554 гг.) – испанский конквистадор, один из крупнейших первооткрывателей Северной Америки. Во время экспедиции, снаряженной вице-королем Антонио Мендосой на поиски сказочно богатой страны, известной по сообщениям о «Семи городах Сиболы», Ф. Коронадо исследовал обширные территории современных США (штаты Техас, Аризона, Канзас и др.).
- Кортес Эрнандо (1485 – 1547 гг.) – испанский мореплаватель и конквистадор, завоеватель Мексики и Гватемалы, первооткрыватель полуострова Калифорния, генерал-капитан Новой Испании (Мексика) с 1522 г.
- Кортириал Гашпар (1450 – 1501 гг.) – португальский путешественник и исследователь. Отправившись в 1500 г. из Лиссабона на северо-запад, пересек Атлантический океан и, исследуя североамериканское побережье, открыл Лабрадор.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

- Кортириал Мигель (XVI в.) – португальский путешественник и исследователь. Совместно с братом Гашпаром открыл Нью-Фаундленд и Лабрадор.
- Косарев Евгений Апполинарович (1919 – ? гг.) – один из авторитетнейших лидеров советского спортивного туризма, мастер спорта СССР (1947 г.), Заслуженный путешественник России, доктор экономических наук, профессор. Первый выборный председатель Всесоюзной Федерации туризма. В 1957 г., совместно с Пржиемским Ю.Б., впервые организовал и провел Всесоюзный сбор (на 50 чел.) со сплавом.
- Коцебу Отто Евстафьевич (1788 – 1846 гг.) – русский мореплаватель, капитан 1-го ранга (1829 г.). Участник кругосветной экспедиции И.Ф. Крузенштерна 1803 – 1806 гг. Руководил в 1815 – 1818 гг. экспедицией на корабле «Рюрик», в 1823 – 1826 гг. кругосветным плаванием на «Предприятии». Открыл ряд островов в Тихом океане, залив на западе Аляски, завершив открытие полуострова Сьюард.
- Краснов Андрей Николаевич (1862 – 1914 гг.) – русский путешественник, ботаник, географ. Участник экспедиций Мушкетова 1885 г. в Прикаспийские степи, Русского географического общества 1886 г. в Туркестан. В 1887 – 1889 гг. путешествовал по Европе, в 1892 г. осуществил поездку по тщательно разработанному маршруту из Европы в Азию. Автор многочисленных научных трудов. Способствовал разведению в России чая и цитрусовых. Основал Батумский ботанический сад (1912 г.).
- Крашенинников Степан Петрович (1711 – 1755 гг.) – русский путешественник, исследователь Камчатки, академик Петербургской АН (1750 г.). Участник 2-й Камчатской экспедиции (1733 – 1743 гг.). Составил первое «Описание земли Камчатки» (1756 г.).
- Креницын Петр Кузьмич (1728 – 1770 гг.) – русский мореплаватель. В 1764 – 1769 гг. руководил экспедицией по исследованию Алеутских островов и северного побережья полуострова Аляска.
- Кренкель Эрнст Теодорович (1903 – 1971 гг.) – советский путешественник, полярный исследователь. Работал радистом на некоторых арктических экспедициях, в том числе в 1931 г. был бортрадистом в международной экспедиции на дирижабле ЛС – 127 «Граф Цеппелин», а 1937 г. – радистом на дрейфующей научно-исследовательской станции СП – 1.

- Крепс Герман Михайлович (1896 – 1944 гг.) – русский путешественник, ботаник, этнограф, зоолог. Принимал активное участие в работе Северной научно-промысловой экспедиции.
- Крипьякевич Иван Петрович (1886 – 1967 гг.) – украинский путешественник, историк, краевед. Был одним из основателей краеведческо-туристского товарищества «Плай». Автор многочисленных статей по краеведению на Западной Украине. С 1925 г. – редактор специализированного издания «Туристика и краеведение».
- Кропоткин Петр Алексеевич (1842 – 1921 гг.) – русский путешественник, географ. В 60-х гг. XIX в. совершил ряд экспедиций по Восточной Сибири. Деятель революционного движения, теоретик анархизма.
- Кропф Фердинанд Алонзович (1914 – 2005 гг.) – один из основоположников создания единой системы контрольно-спасательных альпинистских пунктов во всех горных районах СССР, мастер спорта СССР, Заслуженный тренер СССР по альпинизму. Автор книги «Спасательные работы в горах».
- Крузенштерн Иван (Адам) Федорович (1770 – 1846 гг.) – русский мореплаватель, один из основоположников отечественной океанологии, адмирал (1842 г.), член-корреспондент (1803 г.), почетный член Петербургской Академии наук (1806 г.), один из учредителей Русского географического общества. Начальник первой русской кругосветной экспедиции 1803 – 1806 гг. на кораблях «Надежда» и «Нева». Впервые нанес на карту около тысячи км восточного, северного и северо-западного берега острова Сахалин.
- Крыленко Николай Васильевич (1885 – 1938 гг.) – советский путешественник, активист туристского движения, партийный деятель. В 1922 – 1931 гг. – председатель Верховного трибунала при ВЦИК, прокурор РСФСР, с 1931 г. – нарком юстиции РСФСР, с 1936 г. – нарком юстиции СССР. В 1928 – 1936 гг. возглавлял ОПТ и ОПТЭ. Репрессирован в 1938 г., посмертно реабилитирован. Организатор и руководитель научных экспедиций АН СССР на Памир в 1928 – 1934 гг. Заслуженный мастер альпинизма (1934 г.).

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Ксеркс I
(V в. до н.э.) – персидский царь 486 – 465 гг. до н.э., сын Дария I. Продолжил начатые отцом греко-персидские войны. Готовясь к войне с Грецией, Ксеркс приказал прокопать канал в Халкидике, чтобы флот персов мог избежать опасности плавания вокруг мыса Афон. Сообщение Геродота о канале Ксеркса в настоящее время подтвердилось данными аэрофотосъемки.
- Кук Джеймс
(1728 – 1779 гг.) – выдающийся английский мореплаватель. Руководитель трех кругосветных экспедиций: 1768 – 1771 гг. («Индевр»), 1772 – 1775 гг. («Резольюшен»), 1776 – 1779 гг. («Резольюшен», «Дискавери»). За время своих плаваний внес огромный вклад в исследование Австралии и Океании, развеял миф о существовании сказочно богатого Южного материка.
- Кук Томас
(1808 – 1892 гг.) – английский предприниматель, основоположник туроператорского дела. В 1841 г. организовал для 580 человек экскурсионную поездку по железной дороге с прогулочной целью из Лейстера в Лафборо. В 1855 г. организовал первую зарубежную поездку на всемирную выставку в Париж. В 1862 г. издал первый каталог турпоездов. В 1864 г. его компаньоном стал сын Джон Мэсон Кук. В 1867 г. компания «Томас Кук и сын» организовала путешествие англичан в Швейцарию, а 1868 г. – в Северную Америку. В 1882г. Томас Кук организовал первое кругосветное путешествие.
- Кук Фредерик Альберт
(1865 – 1940 гг.) – американский путешественник, полярный исследователь, принимал участие в нескольких арктических экспедициях. 21 апреля 1908 г., согласно собственным расчетам, он достиг Северного полюса.
- Кусто Жак-Ив
(1910 – 1997 гг.) – французский путешественник, океанограф, зачинатель подводных исследований и киносъемок, изобретатель акваланга. С 1952 г. Кусто руководил исследованиями на судне «Калипсо», с 1985 г. – на турбопарусном судне «Алкиона». Директор Океанографического музея в Монако с 1957 г. Помимо акваланга, изобрел подводные дома, аппарат «ныряющее блюдо». Автор популярных книг и фильмов.

- Кустовский Анатолий Алексеевич (1925 – 1973 гг.) – советский (украинский) альпинист, неоднократно победитель и призер чемпионатов СССР и УССР по альпинизму. Автор оригинальной конструкции шлямбура; инициатор нового класса восхождений – высототехнического.
- Лазарев Михаил Петрович (1788 – 1851 гг.) – русский мореплаватель, адмирал (1843 г.). В 1813 – 1825 гг. совершил 3 кругосветных плавания, в том числе в 1819 – 1821 гг. (командир «Мирного») в экспедиции Ф.Ф. Беллинсгаузена, открывшей Антарктику. При разгроме турок в Наваринском сражении 1827 г. командир линейного корабля «Азов». С 1833 г. главнокомандующий Черноморского флота и портов Черного моря.
- Лаксман Эрик (Кирилл) Густавович (1737 – 1796 гг.) – русский путешественник, естествоиспытатель, академик Петербургской АН (1770 – 1781 гг.); родился в Финляндии, с 1762 г. в России. Несколько раз с запада на восток и с севера на юг преодолевал просторы европейской части России. Неоднократно пересекал Уральский хребет и Западную Сибирь, объездил Алтай, много путешествовал по Забайкалью, Восточной Сибири и Якутии.
- Лангсдорф Григорий Иванович (Георг Генрих фон Лангсдорф) (1774 – 1852 гг.) – русский путешественник, натуралист, этнограф и дипломат, немец по происхождению. В 1803 – 1806 гг. плавал с И.Ф. Крузенштерном вокруг мыса Горн в Петропавловск-Камчатский и Японию, затем исследовал Русскую Америку и через Охотск вернулся в Петербург сушей, завершив, таким образом, кругосветное путешествие. В 1812 – 1830 гг. – генеральный консул России в Рио-де-Жанейро.
- Лао цзы (IV – III вв. до н.э.) – легендарный древнекитайский мыслитель, основоположник религиозно-философского направления даосизма. Разочаровавшись в современной ему действительности, он отправился на запад с целью навсегда покинуть Китай. В пограничной области Ханьгу он был остановлен неким «стражем заставы» Инь Си (Гуань Инь-цзы), по просьбе которого написал (надиктовал) главный текст религии даосизма – книга «Дао дэ цзин» (Книга о дао и дэ). Затем Лао Цзы продолжил путь в Индию.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

- Лаперуз Жан-Франсуа (1741 -1788? гг.) – французский мореплаватель. В 1785 – 1788 гг. руководил кругосветной экспедицией, исследовал острова Тихого океана, берега Северо-западной Америки, Восточной Азии, открыл пролив, названный его именем. Экспедиция пропала без вести в 1788 г., выйдя из Сиднея (Австралия).
- Лаптев Дмитрий Яковлевич (1701 – 1767 гг.) – русский путешественник, вице-адмирал (1762 г.). С помощниками исследовал (1736 – 1742 гг.) побережье Северного Ледовитого океана в районе реки Лена, провел съемку рек Яна, Индигирка, Хрома, Колыма, Большой Анюй и Анадырь.
- Лаптев Харитон Прокофьевич (1700 – 1763/1764 гг.) – русский путешественник, капитан 1-го ранга. В 1739 – 1742 гг. исследовал побережье Северного Ледовитого океана от реки Лена до реки Хатанга и Таймырский полуостров, нанес на карту Хатангский залив, реки Пясины и Хатанга, открыл острова Большой и Малый Бегичевы.
- Ларсен Генри (XX в.) – канадский мореплаватель. В 1944 г. Г. Ларсен впервые в истории, затратив 86 дней, преодолел на моторной шхуне «Сент-Рок» Северо-западный проход за одну навигацию, практически полностью повторив путь Парри.
- Ларсен Карл Антон (1860 – 1924 гг.) – норвежский мореплаватель. Во время экспедиции в Антарктику (1893 – 1894 гг.) описал восточный берег Антарктического полуострова, открыл шельфовый ледник.
- Ласаль Робер Кавелье де (1643 – 1687 гг.) – французский путешественник, исследователь Северной Америки. В 1681 – 1682 гг. спустился по реке Миссисипи до Мексиканского залива. Объявил весь бассейн реки Миссисипи владением французского короля и назвал его Луизианой. Исследовал также Огайо и Великие озера. Убит одним из своих сподвижников.
- Лев Африканец (Хасан ибн Мухаммад аль Ваззан) (1492 – 1550 гг.) – арабский путешественник. С дипломатическими целями в 1515 – 1520 гг. посетил Египет, Судан, Тунис, Ливию, Нигер, Аравию, Сирию, Византию. Попал в плен к сицилийским корсарам, был продан в рабство, а затем подарен папе римскому Льву X. Принял христианство, наречен Джованни Леоне. Автор трактата

«История и описание Африки...» (1526 г.) – фундаментального труда по географии северо-западной части Африканского материка.

Леваневский Сигизмунд Александрович (1902 – 1937 гг.) – советский летчик, полярный исследователь. В 1934 г. участвовал в спасении экипажа парохода «Челюскин». В 1936 г. совершил перелет Лос-Анджелес – Москва. Пропал без вести при попытке перелета через Северный полюс.

Лейхгардт Фридрих Вильгельм Людвиг (1813 – 1848 гг.) – немецкий путешественник, натуралист, географ, исследователь Австралии. В 1841 – 1843 гг. осуществил ряд одиночных путешествий по прибрежным районам Австралии. В 1844 – 1845 гг. участвовал в первой сухопутной экспедиции через тропическую Австралию. Погиб в 1848 г., пытаясь пересечь Австралию с востока на запад.

Лейцингер Рудольф Рудольфович (XIX в.) – русский альпинист и путешественник, один из основателей Кавказского Горного общества.

Лемер Якоб (1585 – 1616 гг.) – голландский мореплаватель, купец, исследователь. В 1615 – 1616 гг. совместно с В. Схаутеном совершил плавание в Индонезию, во время которого были открыты мыс Горн, атоллы и острова в архипелагах Туамоту, Самоа и Бисмарка.

Ленг Александр Гордон (1793?1794 – 1826 гг.) – шотландский путешественник, исследователь Африки. В 1822 – 1824 гг. совершил экспедицию в Сьерра-Леоне, во время которой, на основании собственных наблюдений и собранных данных, Ленг смог доказать, что Нигер берет начало около Лома, самой высокой вершины Западной Африки и, тем самым, не может быть связан с Нилом. В 1825 – 1826 гг. Ленг пересек Сахару с севера на юг, достигнув города Томбукту, важного центра транссахарской торговли того времени. Автор книги «Путешествия в страны Тиманни, Куранко и Сулима в Западной Африке»(1825г.).

Лендер Джон (1807 – 1839 гг.) – английский путешественник, исследователь Западной Африки, младший брат Р. Лендера. Принимал активное участие в экспедициях брата 1830 – 1834 гг. по изучению реки Нигер.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Лендер Ричард (1804 – 1834 гг.) – английский путешественник, исследователь Западной Африки. Единственный, кому удалось выжить в экспедиции Х. Клаппертона 1825 – 1827 гг. В 1830 – 1832 и 1833 – 1834 гг. возглавлял экспедиции в район реки Нигер, во время которых окончательно разгадал тайну этой реки, доказав, что Нигер впадает в Гвинейский залив. Автор книг «Материалы последней экспедиции Клаппертона» (1829 – 1830 гг.), «Путешествие по Африке для исследования Нигера до его устья» (1832 г.).
- Ленц Эмилий Христианович (1804 – 1865 гг.) – русский путешественник, океанограф. Участвовал в кругосветной экспедиции на шлюпе «Предприятие» под руководством О. Коцебу. Занимался гидрологическими исследованиями Каспийского моря, а также проводил геодезические измерения в высокогорных районах Кавказа.
- Лепехин Иван Иванович (1740 – 1802 гг.) – русский путешественник и натуралист, академик Петербургской АН (1768 г.). Руководил экспедицией АН 1768 – 1772 гг. в Поволжье, на Урал и север Европейской части России. Автор труда «Дневные записки путешествия...».
- Летавет Август Андреевич (1893 – 1984 гг.) – советский путешественник, ученый, академик Академии медицинских наук СССР (1950 г.), лауреат Ленинской (1963 г.) и Государственной (1949 г.) премий. Исследователь Тянь-Шаня, руководитель многочисленных экспедиций в этот район. Заслуженный мастер спорта СССР по альпинизму (1946 г.).
- Ливингстон Давид (1813 – 1873 гг.) – шотландский путешественник, миссионер, исследователь Южной и Центральной Африки. Впервые в 1853 – 1856 гг. пересек южную часть Африки с запада на восток. Открыл водопад Виктория. Вместе с Г. Стэнли в 1871 – 1872 гг. осуществил плавание по озеру Танганьика. Автор книги «Путешествия и исследования миссионера в Южной Африке» (1856 г.). После смерти были опубликованы «Последние дневники Давида Ливингстона в Центральной Африке» (1874 г.).
- Линдберг Чарльз (1902 – 1974 гг.) – американский летчик. В 1927 г. совершил первый беспосадочный полет через Атлантический океан (из

США во Францію), пролетев 5800 км за 33 ч 30 мин.

Липский Владимир
Ипполитович
(1863 – 1937 гг.) – советский (украинский) путешественник, ботаник, академик (1919 г.) и президент (1922 – 1928 гг.) АН Украины, член-корреспондент АН СССР (1925 г.; член-корреспондент РАН с 1924 г.). Исследователь Кавказа и Средней Азии.

Лисянский Юрий
Федорович
(1773 – 1837 гг.) – русский мореплаватель, уроженец Черниговщины, капитан 1-го ранга (1809 г.). В первой русской кругосветной экспедиции И.Ф. Крузенштерна 1803 – 1806 гг. командовал шлюпом «Нева». Открыл один из Гавайских островов, названный в его честь островом Лисянского; исследовал остров Кадьяк и часть архипелага Александра. В ходе путешествия Лисянский впервые в истории мореплавания совершил за 142 дня безостановочный переход от китайского порта Кантона до британского Портсмута. 17 августа 1806 г. «Нева» вернулась в Кронштадт.

Литке Федор
Петрович
(1797 – 1882 гг.) – русский мореплаватель и географ, член-корреспондент (1829 г.), почетный член (1855 г.) и председатель (1864 – 1882 гг.) Петербургской АН, адмирал (1855 г.), граф (1866 г.). Участник кругосветной экспедиции 1817 – 1819 гг. В. М. Головнина. В 1821 – 1824 гг. руководил исследованиями Новой Земли и Баренцева моря, в 1826 – 1829 гг. – кругосветной экспедицией на шлюпе «Сенявин», открыл 2 группы островов Карблинской цепи, составил комплексную характеристику Берингова моря. Один из основателей и руководителей Русского географического общества. С 1846 г. – председатель Морского ученого комитета.

Лойола Хуан
Салинас (XVI в.) – испанский конквистадор. Первым из европейцев совершил плавание по верхнему течению Амазонки, преодолев на каноэ более 2000 км.

Лошкин Савва
(XVIII в.) – русский землепроходец, промышленник, первооткрыватель. В середине XVIII в. с целью поиска пути на богатое пушным зверем восточное побережье Новой Земли Савва Лошкин отправился в плавание, длившееся около 4 лет. За время плавания ему удалось доказать, что Новая Земля, считавшаяся до это-

го полуостровом, отделена от континентальной части проливом.

Лукоянов Петр
Иванович
(1919 – 2007 гг.) –

один из активистов спортивного туристского движения СССР, мастер спорта СССР по туризму, Заслуженный мастер спорта РФ по туризму, старший инструктор-методист по туризму, Заслуженный путешественник России. Возглавлял Центральные комиссии по пешеходному и лыжному туризму. Автор книг по конструированию и изготовлению туристского снаряжения.

Льюис Мериветер
(1770 – 1838 гг.) –

американский путешественник. Во время путешествия по Северной Америке вместе с У. Кларком проследил все течение Миссури, преодолев на лодках почти 5 тыс. км.

Ляхов Иван
(? – ок. 1800 гг.) –

якутский землепроходец, купец-первооткрыватель. В 1770 – 1775 гг. осуществил ряд экспедиций, во время которых открыл в Северном Ледовитом океане ряд островов, один из которых назван его именем.

Маак Ричард
Карлович
(1825 – 1886 гг.) –

русский путешественник, исследователь Сибири и Дальнего Востока. В 1853 – 1855 гг. по поручению Русского географического общества осуществил экспедицию в долину реки Вилюй. Автор двухтомного труда «Путешествие по долине реки Уссури» (1861 г.).

Магеллан Фернандо
(ок. 1480 – 1521 гг.) –

португальский мореплаватель, экспедиция которого совершила первое кругосветное плавание (1519 – 1522 гг.); первооткрыватель части Атлантического побережья Южной Америки, прохода из Атлантики в Тихий океан, впервые им пересеченный. Магеллан доказал наличие единого Мирового океана и представил практическое свидетельство шарообразности Земли.

Магнус Олав
(1490 – 1557 гг.) –

шведский путешественник, гуманист, католический священник, писатель. Путешествуя по странам Европы, изучил множество исторических документов. Автор фундаментального труда в 22 книгах «История народов Севера», который содержит описания скандинавского климата, флоры и фауны, экономи-

- чешской жизни и путей сообщения, военных действий на море и на суше зимой и летом, памятников, устной традиции, народных обычаев и верований, правовых норм и церковного устройства.
- Макаров Степан Осипович (1848/49 – 1904 гг.) – русский мореплаватель, океанограф, вице-адмирал (1896 г.). Руководитель двух кругосветных плаваний: в 1886 – 1889 гг. и 1894 – 1896 гг. Выдвинул идею и руководил строительством ледокола «Ермак», на котором совершил арктическое плавание в 1899 и 1901 гг. Разработал тактику броненосного флота. Исследовал проблемы непотопляемости и живучести кораблей. В начале русско-японской войны командовал Тихоокеанской эскадрой в Порт-Артуре. Погиб на броненосце «Петропавловск», подорвавшимся на mine.
- Маккензи Александр (1764 – 1820 гг.) – шотландский путешественник, купец. В 1789 г. исследовал внутренние районы Северной Америки. В 1792 – 1794 гг. дважды пересек Северную Америку.
- Мак-Клинтон сэра Фрэнсис Леопольд (1819 – 1907 гг.) – английский путешественник, полярный исследователь, участник экспедиции Э. Белчера. Проехав на санях в поисках экспедиции Д. Франклина значительное расстояние, он составил подробный отчет о северо-западном побережье Америки.
- Мак-Клур Роберт Джон (1807 – 1873 гг.) – английский мореплаватель, арктический исследователь, участвовавший в двух полярных плаваниях. Во время поисков экспедиции Д. Франклина ему удалось разведать последний отрезок водного пути между Атлантическим и Тихим океаном. Таким образом, им был найден Северо-западный проход, который ученые и мореплаватели безуспешно искали на протяжении нескольких веков.
- Мак-Миллан Дональд Бакстер (1874 – 1970 гг.) – американский полярный исследователь, филантроп, который совершил более 30 арктических экспедиций за 46-летнюю карьеру путешественника (1908 – 1954 гг.), первое из которых в 34 года, а последнее – в 80.
- Максимович Карл Иванович (1827 – 1891 гг.) – русский путешественник, ботаник, академик Петербургской АН (1868 г.). Исследователь Дальнего Востока.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Малыгин Степан Гаврилович (1702 – 1764 гг.) – русский мореплаватель, полярный исследователь, капитан-командор (1762 г.). Участник 2-й Камчатской экспедиции. В 1736 – 1737 гг. руководил описанием и составлением карты побережья Северного Ледовитого океана от реки Печоры до реки Обь. Автор первого руководства по навигации на русском языке (1733 г.).
- Марк Аврелий (121 – 180 гг.) – римский император, способствовавший развитию деловых поездок: в 166 г. с целью налаживания дипломатических отношений с Китаем направил туда своих послов с дарами.
- Маркевич Алексей Иванович (? – 1903 гг.) – один из популяризаторов отечественного туризма в конце XIX – начале XX вв. Главный редактор «Записок Крымско-Кавказского горного клуба» (1893 – 1903 гг.).
- Маркет Жак (1637 – 1675 гг.) – французский путешественник, исследователь. В 1672 г. совместно с Жоли возглавлял экспедицию по изучению бассейна реки Миссисипи. Эта экспедиция положила начало французской экспансии в районе штата Луизиана.
- Марков Константин Константинович (1905 – 1980 гг.) – советский путешественник, географ, ученый, академик АН СССР (1970 г.). Участник экспедиций на Памир, Тянь-Шань, в Сибирь и Антарктиду.
- Марриотт Джон Уиллард (1900 – 1985 гг.) – американский предприниматель, открывший в 1927 г. первую закусочную быстрого обслуживания «драйв-ин» (drive in): клиенты обслуживались не выходя из машины. В 1957 г. он основал гостиничную цепь «Марриотт».
- Мартынов Илья Александрович (р. в 1918 г.) – советский альпинист, мастер спорта СССР по альпинизму (1956 г.). Автор «Единой системы подготовки альпинистов» и один из разработчиков «Программы подготовки альпинистов СССР» (1985 г.).
- Мархинин Евгений Константинович (р. в 1926 г.) – советский путешественник, ученый-вулканолог. Руководил экспедициями по изучению извержений вулканов на Камчатке и Курильских островах. Также осуществил ряд экспедиций на судне «Геолог» к Центральным Курильским островам.

- Маршан Этьен (XVIII – XIX вв.) – французский мореплаватель. В 1791 г. возглавлял частную торговую экспедицию, во время которой был открыт архипелаг в группе Маркизских островов.
- Матусевич Николай Николаевич (1879 – 1950 гг.) – русский (советский) мореплаватель, гидрограф, геодезист, вице-адмирал, заслуженный деятель науки и техники СССР (1944 г.), профессор Военно-морской академии (1931 г.). В 1911 – 1931 гг. руководил гидрографическими работами на Белом, Баренцевом, Карском морях.
- Матюшкин Федор Федорович (1799 – 1872 гг.) – русский мореплаватель, адмирал. Участник кругосветных экспедиций В. М. Головнина 1817 – 1819 гг. и Ф.П. Врангеля 1825 – 1827 гг. Председатель морского ученого комитета (1858 г.).
- Маури Карло (1931 – 1982 гг.) – итальянский путешественник, альпинист. В 1956 – 1967 гг. совершил многочисленные восхождения на горные вершины. В 1968 г. инициатор и участник научно-альпинистской экспедиции в Антарктиду. Неоднократный участник экспедиций Тура Хейердала. В 1972 – 1973 гг. повторил маршрут Марко Поло.
- Мегасфен (IV – III вв. до н.э.) – древнегреческий путешественник, который совершил ряд путешествий по территории современных Пакистана и Индии. Долгое время состоял послом при дворе Чандрагупты, основателя Маурийского царства. Автор трактата «Индика» – наиболее полного из сохранившихся описаний жизни и устройства Маурийского государства. Сведения Мегасфена об Индии имели огромную ценность и использовались Диодором, Страбоном, Аррианом.
- Мекк Александр Карлович фон (1865 – 1911 гг.) – русский альпинист, председатель Русского горного общества, организатор многочисленных горных экспедиций и восхождений за границей и в России. Автор книг «Альпинизм» (1903 г.), и «Женщины-альпинисты» (1909 г.).
- Мельников Николай Петрович (XIX – XX вв.) – активист Крымского горного клуба. Автор ряда брошюр и книг альпинистско-туристской тематики: «Крымский горный клуб» (1891 г.), «К истории альпинизма в России» (1892 г.), «Описание Крымской выставки» (1893 г.), «Жемчуг на Черном море» (1895

г.), «Горные железные дороги» (1900 г.), «Увеселительная экскурсия из Нью-Йорка в порты Черного моря» (1901 г.) и др.

Менданья де Нейро Альваро (1541?45 – 1595 гг.) – испанский мореплаватель. В 1567 – 1559 гг. открыл крупные острова в группе Соломоновых островов, в 1595 г. – четыре острова в группе Маркизских островов и острова Санта-Крус.

Мендоза Хуан Домингеш де (1631 – ? гг.) – испанский конквистадор, исследователь, участник нескольких экспедиций по завоеванию Техаса.

Меркулов Владимир Александрович (XIX – XX вв.) – активист Крымско-Кавказского горного клуба, картограф, географ, член Императорского географического общества. Автор первых подробных туристских карт Крыма (1903 г.) и Кавказа (1904 г.).

Меррей Джон (1841 – 1914 гг.) – английский мореплаватель, океанограф. Участник кругосветной экспедиции 1872 – 1876 гг. на «Челленджере», руководил обработкой ее материалов.

Мерцбахер Готфрид (1843 – 1926 гг.) – русский (советский) путешественник, альпинист и исследователь Кавказа и Тянь-Шаня. Автор книги о Кавказе, за которую Мюнхенским университетом он был удостоен Звания доктора наук «honoris causa» («по чести»).

Мерчисон Родерик Импи (1792 – 1871 гг.) – английский путешественник, геолог. В 1840 – 1841 гг. руководил экспедицией по изучению геологического строения Европейской части России и Урала.

Меснер Рейнхольд (р. в 1944 г.) – выдающийся итальянский альпинист немецко-австрийского происхождения, первый человек, побывавший на всех 14 «восьмитысячниках» – высочайших вершинах мира. 8 мая 1978 г. впервые в истории совершил восхождение на Эверест без кислородных баллонов, а 20.08.1980 г. впервые совершил одиночное восхождение на высочайшую вершину планеты. Автор книги «Хрустальный горизонт».

Мессершмидт Даниил Готлиб (1685 – 1735 гг.) – русский путешественник, исследователь Сибири, по происхождению немец. В 1720 – 1727 гг. по заданию Петра I путешествовал по Сибири (до Забайкалья включительно), собрал сведения о природе, истории,

- экономике и этнографии Сибири, первым исследовал Среднесибирское плоскогорье.
- Мечем Джордж
(XIX в.) – английский путешественник, полярный исследователь, участник экспедиции Э. Белчера. Проехав на санях значительное расстояние, он составил подробный отчет о северо-западном побережье Америки.
- Мечников Лев
Ильич
(1838 – 1888 гг.) – русский путешественник, социолог, географ. В 1874 – 1876 гг. осуществил путешествие в Японию. Автор фундаментального научного труда «Японская империя».
- Миддендорф
Александр
Федорович
(1815 – 1894 гг.) – русский путешественник, естествоиспытатель, почетный член (1865 г.) Петербургской АН. В 1842 – 1845 гг. исследовал и составил естественноисторическое описание Северной и Восточной Сибири и Дальнего Востока.
- Миклухо-Маклай
Николай
Николаевич
(1846 – 1888 гг.) – русский путешественник, этнограф. В 1870 – 1880-е гг. изучал коренное население Юго-Восточной Азии, Австралии и Океании, в том числе папуасов северо-восточного берега Новой Гвинеи (ныне Берег Миклухо-Маклая).
- Минин Федор
Алексеевич
(1708? – 1765? гг.) – русский путешественник, полярный исследователь. Участник 2-й Камчатской экспедиции. В 1738 – 1740 гг. совместно с Д.В. Стерлеговым провел съемку побережья Северного Ледовитого океана к востоку от Енисея.
- Митчелл Томас
Ливингстон
(1792 – 1855 гг.) – английский путешественник, исследователь Австралии. В 1831 – 1847 гг. совершил четыре экспедиции во внутренние области Восточной и Центральной Австралии, исследовал речную систему материка, Австралийские Альпы.
- Моисей – в Библии первый пророк, основатель религии Яхве, законодатель и политический вождь израильских племен, возглавивший их исход из Египта и основание государства в Ханаане (Палестине). По преданию, Моисей 40 лет водил евреев по Синайской пустыне.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Монастырский Михаил Владимирович (р. в. 1921 г.) – советский альпинист, главный тренер по альпинизму при Спорткомитете СССР (с 1973 г.), первый директор Международного высокогорного альпинистского лагеря на Памире (1975 – 1986 гг.).
- Моногаров Владимир Дмитриевич (р. в 1926 г.) – активист туристско-альпинистского движения, «Почетный мастер спорта» (1964 г.), Заслуженный мастер спорта СССР по альпинизму (1967 г.), мастер спорта международного класса, доктор биологических наук, профессор КГИФК.
- Морено Франсиско (1852 – 1919 гг.) – аргентинский путешественник, географ. В 1877 – 1897 гг. осуществил многочисленные экспедиции в Патагонию, Южные Анды. Автор книги «Разведка Андийской области».
- Москвитин Иван Юрьевич (XVII в.) – русский землепроходец. В 1639 г. с отрядом казаков первым достиг Охотского моря, открыл его побережье и Сахалинский залив.
- Моусон Дуглас (1882 – 1958 гг.) – австралийский путешественник, исследователь Антарктики. Участвовал в антарктической экспедиции Э. Шеклтона 1907 – 1909 гг. В 1911 – 1914 и 1929 – 1931 гг. – руководитель антарктических исследовательских экспедиций.
- Мукаддаси (946? – 1000? гг.) – арабский путешественник и географ. За время многолетних путешествий посетил почти все страны мусульманского Востока, в том числе Закавказье и Среднюю Азию. Их подробное описание, составленное путешественником, является важным источником для изучения средневекового Востока.
- Мурзаев Эдуард Макарович (р. в 1908 г.) – советский путешественник, физико-географ и топонимист, доктор географических наук, заслуженный деятель науки России (1970 г.), профессор (1956 г.). В 1932 – 1935 гг. принимал активное участие в экспедициях по Средней Азии. В начале 50-х гг. XX в. путешествовал по Памиру, Ферганской долине, верховьях Амударьи.
- Мушкетов Иван Васильевич (1850 – 1902 гг.) – русский путешественник, геолог, исследователь Средней Азии, Урала, Кавказа. Дал геологическое описание Средней Азии, предложил первую схему ее геологического строения. В 1881 г. совместно с

Г.Д. Романовским составил первую геологическую карту Туркестана.

Навуходоносор II (VII – VI в. до н.э.) – царь Вавилонии в 605 – 562 гг. до н.э. Совершил завоевательные походы в Сирию, Палестину, Аравию, Мидию; разрушил восставший Иерусалим, ликвидировал Иудейское царство и увел в плен большое число жителей Иудеи. При нем сооружены т.н. Вавилонская башня и висячие сады Семирамиды – одно из чудес света.

Нансен Фритъоф (1861 – 1930 гг.) – норвежский мореплаватель, исследователь Арктики. В 1888 – 1889 гг. впервые совершил лыжный переход через Гренландию. В 1893 г. Ф. Нансен организовал экспедицию к Северному полюсу на корабле «Фрам» («Вперед»). С корабля, который лег в дрейф, Ф. Нансен вместе с Иохансеном предпринял санный поход на собаках к Северному полюсу, добраться до которого им не хватило всего 45 км. В 1897 г. Нансен стал профессором университета в Осло. Позднее активно занимался общественной работой: в 1920 – 1921 гг. – верховный комиссар Лиги Наций по делам военнопленных, в 1921 г. – один из организаторов помощи голодающим Поволжья. Нобелевскую премию Мира, присужденную ему в 1922 г., Нансен передал на устройство сельскохозяйственных станций в Поволжье и в Украине.

Нарвез Парфильо (XVI в.) – испанский конквистадор. В 1527 г. возглавлял экспедицию по исследованию Флориды.

Нахтигаль Густав (1834 – 1885 гг.) – немецкий путешественник. В 1869 – 1874 гг. осуществил путешествие в Африку, во время которого исследовал район озера Чад. С 1884 г. – генеральный консул Германии в Западной Африке; установил германский протекторат над странами Камерун и Того. Автор трехтомного фундаментального труда «Сахара и Судан» (1879 – 1889 гг.).

Неарх (? – ок. 312 г. до н.э.) – соратник и полководец Александра Македонского. Осуществил морскую экспедицию по Индийскому океану, преодолев путь от Инда до Суэцкого перешейка; во время путешествия были исследованы побережья Персидского залива и Аравийского моря, составлена карта, велось изучение природных явлений.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

Невельской Геннадий Иванович (1813 – 1876 гг.) – русский мореплаватель, исследователь Дальнего Востока, адмирал (1874 г.). В 1848 – 1849 гг. и 1850 – 1855 гг. исследовал Сахалин (установил, что это остров), низовья реки Амур, Татарский пролив. Основал Николаевский пост (1850 г.).

Неводчиков Михаил (XVIII в.) – русский путешественник, исследователь, промышленник. Первым составил карту ряда островов Алеутской гряды.

Нехо II (VII – VI в. до н.э.) – египетский фараон (609/610 – 594/595 гг. до н.э.), во время правления которого был восстановлен канал, соединявший Красное море с Нилом. Ему удалось создать морскую базу Питом (совр. Тель-эль-Масхута), откуда, вероятно, уже после 600 г. до н.э. была отправлена в южном направлении экспедиция финикийских наемных моряков. За время более чем двухлетнего плавания они впервые в истории обогнули Африку с юга и вернулись в Средиземное море и Египет через пролив Гибралтар.

Нибур Карстен (1723 – 1815 гг.) – датский путешественник, исследователь Аравии. Первым из европейцев посетил священные шиитские города в Месопотамии – Эн-Неджеф и Кербелу (совр. Ирак). Составил первое описание Йемена и карту Аравии. Автор фундаментального труда «Описание Аравии», который остается непревзойденным и по сей день.

Низа Маркос де (XVII в.) – испанский конквистадор, исследователь Северной Америки. Предположительно возглавлял первую экспедицию европейцев, исследовавшую юго-запад современных США.

Никитин Афанасий (? – 1474/1475 гг.) – знаменитый русский путешественник, тверской купец. В 1466 – 1474 гг. совершил путешествие в Персию и Индию; на обратном пути посетил Восточную Африку, Турцию. Автор путевых записок «Хождение за три моря».

Николет Жан (1598 – 1642 гг.) – французский путешественник, исследователь. Первый осуществил экспедицию через Великие Озера.

Ниньо Андрес (XVI в.) – испанский конквистадор. В 1522 – 1523 гг. исследовал более 2500 км тихоокеанского побережья Цен-

тральной Америки.

- Нобиле Умберто (1885 – 1978 гг.) – итальянский дирижаблестроитель, путешественник, генерал. Командир дирижабля «Норвегия» в экспедиции 1926 г. Р. Амундсена. Руководил итальянской экспедицией 1928 г. к Северному полюсу на дирижабле «Италия».
- Норденшельд Нильс Адольф Эрик (1832 – 1901 гг.) – шведский путешественник, исследователь Арктики. С 1858 по 1872 гг. участвовал в пяти исследовательских экспедициях на Шпицберген. В 1878 – 1879 гг. на «Веге» первым прошел Северо-восточным проходом из Атлантического океана в Тихий (с зимовкой).
- Обручев Владимир Афанасьевич (1863 – 1956 гг.) – русский (советский) путешественник, геолог, географ, академик АН СССР (1929 г.). Исследователь Сибири, Центральной и Средней Азии. Открыл ряд хребтов в горах Наньшань, хребет Даурский и Борщовочный, исследовал нагорье Бэйшань. Автор научно-популярных книг.
- Обручев Сергей Владимирович (1891 – 1965 гг.) – советский путешественник, геолог, сын В.А. Обручева. В 1926 г. возглавил первую советскую экспедицию в Сибирь, во время которой был обнаружен хребет И.Д. Черского.
- Овцын Дмитрий Леонидович (1704 – 1757 гг.) – русский мореплаватель, гидрограф. В 1734 – 1738 гг. руководил отрядом 2-й Камчатской экспедиции. Произвел первую гидрографическую опись побережья Сибири между устьями рек Обь и Енисей; открыл Гыданский залив и Гыданский полуостров. В 1741 г. плавал с В. Берингом к Северной Америке.
- Одиссей (Улисс) – герой древнегреческого эпоса, сын Лаерта и Антиклеи, супруг Пенелопы, царь Итаки. Согласно легенде, принимал активное участие в осаде Трои. Возвращаясь после Троянской войны, странствовал.
- Одориго Матиуш (Одерих Матиусси) (1274? – 1331 гг.) – чешский путешественник, уроженец Италии, монах-францисканец. В 1318 – 1330 гг. в качестве миссионера-проповедника совершил путешествие по Азии, посетив Иран, Среднюю Азию, Индию, Китай, Суматру, Яву. Первым из европейцев достиг Тибета.

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

- Озерецковский Николай Яковлевич (1750 – 1827 гг.) – русский путешественник, естествоиспытатель, академик Петербургской АН (1782 г.). В 1768 -1772 гг. участвовал в экспедиции под руководством И.И. Лепехина; в 1785 г. исследовал Ладожское и Онежское озера.
- Олида Кристобаль (XV – XVI вв.) – испанский конквистадор, участник походов Э. Кортеса 1519 – 1521 гг. В 1523 – 1534 гг. возглавлял исследовательско-завоевательные экспедиции по Центральной Америке.
- Опарин Игорь Дмитриевич (р. в 1929 г.) – активист советского туристского движения, один из участников создания системы подготовки общественных туристских кадров в СССР. Заместитель председателя Совета ветеранов Международного ТСС. Мастер спорта СССР, старший инструктор-методист, Заслуженный путешественник России, Заслуженный испытатель космической техники.
- Ордас Диего де (1480? – 1538 гг.) – испанский конквистадор. Участник походов Эрнана Кортеса в Мексику (1519 – 1521 гг.). В 1520 г. впервые осуществил восхождение на действующий вулкан Попокатепетль (5452 м). В 1531 г. впервые поднялся по реке Ориноко до устья реки Мета.
- Орельяна Франсиско де (1505? – 1546? гг.) – испанский конквистадор, первый европеец, пересекший Южную Америку в самой широкой части материка, первый исследователь реки Амазонки.
- Охеда Алонсо де (1470? – 1515 гг.) – испанский мореплаватель, конквистадор. Участник второго плавания Х. Колумба. Первым из европейцев проник во внутренние районы острова Эспаньола (Гаити). В 1499 – 1500 гг. руководил экспедицией, открывшей берег Гвианы, острова Кюрасао и Аруба, Венесуэльский залив. В 1508 – 1510 гг. исследовал северное взморье Колумбии и, основав там крепость Сан-Себастьян, положил начало колонизации материка.
- Очередин Афанасий (XVIII в.) – русский путешественник, исследователь, нижнекамчатский промышленник. Открыл совместно с С. Глотовым ряд островов из группы Командорских.
- Павсаний (II в.) – древнегреческий писатель. Автор «Описания Эллады», своего рода путеводителя по наиболее досто-

примечательным памятникам архитектуры и искусства Греции.

Пайер Юлиус
Риттер фон
(1842 – 1915 гг.) –

австрийский мореплаватель, полярный исследователь. В 1872 – 1874 гг. совместно с К. Вайпрехтом руководил австро-венгерской полярной экспедицией на судне «Тегетхоф», в ходе которой в 1873 г. была открыта Земля Франца-Иосифа.

Пайк Зебулон
Монтгомери
(1779 – 1813 гг.) –

американский путешественник, исследователь. В 1805 г. возглавил экспедицию по поиску истоков реки Миссисипи.

Паллас Петр Симон
(1741 – 1811 гг.) –

русский путешественник, естествоиспытатель, академик Петербургской АН (1767 г.). По происхождению немец. В 1768 – 1774 гг. руководил комплексными экспедициями Петербургской АН. Автор книги «Путешествие по различным провинциям Российского государства».

Папанин Иван
Дмитриевич
(1894 – 1986 гг.) –

советский путешественник, мореплаватель, полярный исследователь, доктор географических наук, контр-адмирал (1943 г.), дважды Герой Советского Союза (1937, 1940 гг.). В 1937 – 1938 гг. возглавлял первую советскую дрейфующую станцию «СП-1». В 1939 – 1946 гг. – начальник Главсевморпути; с 1951 г. – начальник Отдела морских экспедиционных работ АН СССР. Автор книги «Жизнь на льдине» (1938 г.).

Парк Мунго
(1771 – 1806 гг.) –

шотландский путешественник, врач. По поручению Британского Африканского общества совершил два путешествия во Внутреннюю Африку: в 1795 – 1799 гг., стремясь решить загадку реки Нигер, определил, что река течет в восточном направлении, а не в западном, как считали европейцы; исследовал течение реки Гамбия; в 1805 – 1806 гг. – продолжал начатые исследования, во время столкновений с местными жителями трагически погиб. Автор книги «Путешествия во внутренние области Африки» (1799 г.).

Парри Уильям
Эдуард
(1790 – 1855 гг.) –

английский путешественник, полярный исследователь. В 1819 – 1824 гг. занимался поисками Северо-западного прохода; за это время он открыл и исследовал ряд островов и проливов Канадского Арктиче-

- ского архипелага, завершил открытие острова Баффинова Земля. В 1827 г. Парри совершил неудачную попытку достичь Северного полюса.
- Парфенов Сергей Николаевич (1906 – ? гг.) – один из родоначальников парусного туризма в СССР. В довоенные годы – активист секции туризма и альпинизма Центрального совета спортобщества «Локомотив».
- Пастухов Андрей Васильевич (1860 – 1899 гг.) – русский альпинист, военный топограф. Провел съемки наиболее труднодоступных и малоисследованных районов Центрального Кавказа. Совершил восхождения на Эльбрус (1890 г., 1896 г.), Арарат, Казбек, Ушбу и др.
- Патрицкий Омелян (1840 – 1895 гг.) – украинский путешественник, этнограф, археолог. Собранный им во время путешествий археологический и краеведческо-этнографический материал, был обобщен в серии научно-популярных статей «Образы Руси Галицкой»; разработал первые маршруты по окрестностям Львова.
- Пахтусов Петр Кузьмич (1800 – 1835 гг.) – русский мореплаватель. В 1820 – 1832 гг. участник гидрографических исследований на реке Печора, в Баренцевом и Белом морях. В 1832 – 1833 гг. и 1834 – 1835 гг. руководил экспедицией на Новую Землю; описал ее берега.
- Певцов Михаил Васильевич (1843 – 1902 гг.) – русский путешественник, исследователь Центральной Азии, генерал-майор. В 1876 – 1890 гг. руководил 3 экспедициями по Джунгарии, Монголии, Гоби, Кашгарии, Куньлуню. Автор способа определения географической широты по звездам, названного его именем.
- Пенн Уильям (1644 – 1718 гг.) – английский путешественник, миссионер, основатель английской колонии в Северной Америке, получившей название Пенсильвания.
- Перфильев (Перфирьев) Илья (XVII в.) – русский землепроходец и полярный мореход. В 1633 г. отряд казаков под руководством Перфильева совместно с отрядом И. Реброва спустился по реке Лене до устья. В 1634 г. открыл реку Яна и Яно-Индигирскую низменность; поднялся до верховьев Яны; в 1638 г. основал Верхоянское зимовье.

- Пиккар Жак
(р. в 1922 г.) – швейцарский путешественник, изобретатель, сын О. Пиккара. Усовершенствовал построенный отцом батискаф «Триест», Ж. Пиккар впервые в истории погрузился в самую глубокую точку мирового океана – Марианскую впадину (11022 м), доказав, что там существует жизнь. В 1962 г. Ж. Пиккар построил мезоскаф. В 1969 г. проплыл в погруженном состоянии на мезоскафе «Бен Франклин» ок. 2000 км по течению Гольфстрим.
- Пиккар Огюст
(1884 – 1962 гг.) – швейцарский изобретатель, физик. В 1931 и 1932 гг. на стратостатах собственной конструкции достиг высоты 15 780 м и 16 370 м, соответственно. В 1948 и 1953 гг. на батискафах собственной конструкции смог опуститься на глубину 1380 м и 3160 м, соответственно.
- Пинеда Альварез
(Алонсо) де
(? – 1520 гг.) – испанский конквистадор, первооткрыватель большей части побережья Мексиканского залива от Флориды до устья Пануко (1519 г.). В 1519 г. на острове Ямайка составил первую карту Мексиканского залива.
- Пинсон Висенте
Яньес
(1460 – ок. 1524 гг.) – испанский мореплаватель, участник первой экспедиции Х. Колумба 1492 – 1493 гг. (капитан «Ниньи»). В 1499 – 1500 гг. руководил экспедицией, которая, независимо от А. Охеды, открыла берег Гвианы; устье реки Амазонки; устье реки Ориноко и остров Тобаго. В 1509 г. открыл Гондурасский залив и полуостров Юкатан.
- Пинсон Мартин
Алонсо
(1440 – 1493 гг.) – испанский мореплаватель, один из организаторов первой экспедиции Х. Колумба. Командир каравеллы «Пинта».
- Пинто Фернан Мен-
дес
(1510 – 1583 гг.) – португальский путешественник. Отправившись в 1537 г. в Восточную Индию, он более двадцати одного года провел в странствиях в странах Восточной Азии. Ф. Пинто был первым европейцем, описавшим природные богатства Японии.
- Пири Роберт Эдвин
(1856 – 1920 гг.) – американский путешественник, полярный исследователь, адмирал. В 1892 и 1895 гг. пересек Гренландию. 6 апреля 1909 г. вместе с пятью спутниками на собачьих упряжках достиг Северного полюса.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

Писсаро Франсиско (1468?75 – 1541 гг.) – испанский конквистадор, один из первооткрывателей Южной Америки, завоеватель империи инков Тауантинсуйу.

Писсаро Эрнандо (XV – XVI вв.) – испанский конквистадор, младший брат Ф. Писсаро. В 1532 – 1534 гг. участвовал в экспедиции брата, во время которой были открыты Западные Кордильеры.

Пифей (Питеас) (IV в. до н.э.) – древнегреческий мореплаватель, уроженец Массалии (Марсель). Между 350 – 320 гг. до н.э. совершил плавание вдоль западных берегов Европы: обогнув Пиренейский полуостров, он достиг Бретани. Двигаясь далее на север, через несколько дней Пифей достиг неизвестного острова, в отношении которого употребил фразу «ultima tute» – «край света», обозначающую предел обитаемой земли и ставшую впоследствии нарицательной. По некоторым предположениям, Пифей мог достигнуть берегов Скандинавии и устья Эльбы. Автор труда «Об океане».

Плиний Старший (23/24 – 79 гг.) – римский писатель и ученый. Автор единственно сохранившегося труда «Естественная история» в 37 книгах – своего рода энциклопедия естественнонаучных знаний эпохи античности; содержит также описания по истории, искусству и быту Рима; имеются упоминания о жизни народов, населявших территорию современной Украины.

Погребецкий Михаил Тимофеевич (1892 – 1956 гг.) – украинский (советский) путешественник, альпинист, исследователь Центрального Тянь-Шаня, покоритель Хан-Тенгри (6995 м) и первооткрыватель пика Победы (7439 м – вторая по высоте вершина в СССР). Начиная с 1927 по 1933 гг., благодаря его усилиям, из Харькова было направлено 7 украинских экспедиций в район Центрального Тянь-Шаня. Заслуженный мастер спорта.

Полевой Григорий Владимирович – советский альпинист, Почетный мастер спорта СССР по альпинизму (1968 г.), Заслуженный тренер УССР (1970 г.) и СССР (1981 г.) по альпинизму, кавалер знака «Первовосходитель», Почетный член Федерации альпинизма Украины.

Полибий (200 – 120 гг. до н.э.) – древнегреческий историк и путешественник, автор «Всеобщей истории», в которой изложены события с

220 до 146 гг. до н.э. Помимо историко-географических описаний Греции, Рима, Малой Азии, Македонии Полибий сообщает о путешествиях в Испанию, Галлию, к берегам Ливии и Понта (Черное море).

Поло Марко
(1254 – 1324 гг.) –

итальянский путешественник, уроженец Хорватии. В 1271 – 1275 гг. совершил путешествие в Китай, где, поступив на службу к монгольскому хану Хубилаю, прожил 17 лет, занимаясь торговлей и путешествуя по Китаю. В 1292 – 1295 гг. осуществил обратное путешествие в Венецию. Автор «Книги чудес мира», написанной в 1298 г. с его слов пизанцем Рустичелло (Рустичиано), во время пребывания в тюрьме в 1296 – 1299 гг. после захвата галеры М. Поло генуэзцами. «Книга чудес мира» – один из первых источников знаний европейцев о странах Центральной, Восточной и Южной Азии.

Понд Питер
(1740 – 1807 гг.) –

американский путешественник, исследователь, торговец меха. В 1773 – 1775 гг. осуществил экспедицию к верховьям реки Миссисипи.

Понсе де Леон Хуан
(1460 – 1521 гг.) –

испанский конквистадор, участник второй экспедиции Х. Колумба, основатель первого поселения (Капарра, ныне Сан-Хуан) европейцев в Новом Свете, первооткрыватель Флориды.

Попов Федот
Алексеевич
(XVII в.) –

русский землепроходец. В 1648 г. совместно с С.И. Дежневым прошел морем из устья реки Колымы к устью реки Анадырь, открыл пролив между Азией и Америкой (Берингов проливо; полуостров и реку Камчатку).

Потанин Григорий
Николаевич
(1835 – 1920 гг.) –

русский путешественник, исследователь Центральной Азии и Сибири. В 1863 – 1899 гг. (с перерывами) совершил ряд экспедиций: на озеро Зайсан, в горы Тарбагатай, в Монголию, Туву, Северный Китай, Тибет; открыл (совместно с М.В. Певцовым) котловину Больших Озер. Совместно с женой А.В. Потаниной собрал ценные этнографические материалы.

Потанина Александра
Викторовна
(1843 – 1893 гг.) –

русская путешественница, исследовательница Монголии и Китая. Участвовала в экспедициях совместно с мужем Г.Н. Потаниным.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Поярков Василий Данилович (XVII в.) – русский землепроходец. В 1643 – 1646 гг. руководил отрядом, который впервые проник в бассейн реки Амур, открыл реку Зeya, Амурско-Зейскую равнину, среднее и нижнее течение реки Амур до устья. Собрал ценные сведения о природе и населении Приамурья.
- Пржевальский Николай Михайлович (1839 – 1888 гг.) – русский путешественник, исследователь Центральной Азии; почетный член Петербургской АН (1878 г.), генерал-майор (1886 г.). Руководитель экспедиции в Уссурийский край (1867 – 1869 гг.) и 4 экспедиций в Центральную Азию (1870 – 1885 гг.). Впервые описал природу многих районов Центральной Азии; открыл ряд хребтов, котловин и озер в Куньлуне, Наньшане и на Тибетском нагорье. Собрал ценные коллекции растений и животных; впервые описал дикого верблюда, дикую лошадь (лошадь Пржевальского), медведя-пищухоеда и другие виды позвоночных.
- Прончищев Василий Васильевич (1702 – 1736 гг.) – русский мореплаватель. С 1733 г. руководил одним из отрядов 2-й Камчатской экспедиции. Произвел первую инструментальную съемку реки Лены и берега Северного Ледовитого океана от устья реки Лена до полуострова Таймыр; открыл кряж, названный его именем, и восточную часть гор Бырранга. В плаваниях Прончищева участвовала его жена Т.Ф. Прончищева (1713 – 1736 гг.).
- Прончищева Татьяна Федоровна (1713 – 1736 гг.) – первая полярная путешественница, принимала участие в экспедициях мужа В.В. Прончищева (1702 – 1736 гг.).
- Птолемей Клавдий (ок. 90 – 160 гг.) – древнегреческий ученый. Жил в Александрии в первой половине II в. Автор труда «Алмагест» – энциклопедии астрономических знаний древности, а также «Географии», в которой большое внимание уделяется вопросам картографии, приводится описание различных стран древнего мира, в том числе встречаются упоминания о народах, населявших Черноморское побережье.
- Радиссон Пьер (1618 – 1710 гг.) – французский путешественник. Первым из европейцев проник вглубь Северной Америки, занимаясь исследованием бассейна рек Миссисипи и Миссури.

- Радищев Александр Николаевич (1749 – 1802 гг.) – русский путешественник, писатель. Автор произведения «Путешествие из Петербурга в Москву» (1790 г.), в котором, помимо прочего, достаточно красочно описано состояние гостиничной инфраструктуры России того времени.
- Райт Орвилл (1871 – 1948 гг.) – американский авиаконструктор, летчик, брат У. Райта. В 1903 г. совместно с братом осуществил первый в истории полет на самолете.
- Райт Улбер (1867 – 1912 гг.) – американский авиаконструктор, летчик, брат О. Райта. В 1903 г. братья Райт совершили первый полет на построенном ими самолете с двигателем внутреннего сгорания. Полет продолжался 59 сек.
- Расмуссен Кнуд Йохан Виктор (1879 – 1933 гг.) – датский путешественник, исследователь Арктики, этнограф. В 1902 – 1908 гг. участвовал в литературной и этнографической экспедициях на северо-западе Гренландии. С 1912 по 1933 гг. Расмуссен провел семь Тулесских экспедиций (от названия гренландского поселка Туле, который с 1910 г. Расмуссен избрал базой для своих исследовательских экспедиций) по изучению Гренландии и арктической Америки.
- Ребров (Робров) Иван Иванович (? — 1666 гг.) – русский землепроходец, полярный мореплаватель, тобольский казак. В 1633 – 1636 гг. отряд казаков под руководством И. Реброва совместно с отрядом И. Перфильева спустился по реке Лене до устья, открыл Оленекский залив и реку Оленек (1634 г.), пролив Дмитрия Лаптева, реку Индигирку и побережье между устьями рек Яна и Индигирка (1638 – 1641 гг.). И. Ребров первым осуществил плавание в Восточно-Сибирском море.
- Рей Джон (1813 – 1893 гг.) – шотландский путешественник, исследователь Арктики. С 1846 по заданию Компании Гудзонова залива, продолжая работу Д. Франклина, руководил экспедицией по изучению северного побережья Америки. Параллельно занимался поисками экспедиции Д. Франклина.
- Рейнике Михаил Францевич (1801 – 1859 гг.) – русский мореплаватель, гидрограф, член-корреспондент Петербургской АН (1856 г.), вице-адмирал. Исследовал Белое и Баренцево моря. Автор

«Атласа Белого моря и Лапландского берега» (1833 – 1834 гг.), «Гидрографического описания северного берега России».

Реклю Жан Жак
Элизе
(1830 – 1905 гг.) – французский путешественник, географ, социолог. Посетил практически все страны цивилизованного мира. Автор фундаментальных трудов: девятнадцатитомного «Земля и люди. Всеобщая география» (1876 – 1894 гг.) и шеститомного «Человек и Земля», в которых попытался дать общую картину развития человечества.

Ремезов Семен
Ульянович
(1642 – 1720 гг.) – русский картограф и историк. Составил первый русский географический атлас из 23 карт – «Чертежную книгу Сибири» (1699 – 1701 гг.), автор трудов по истории Сибири.

Рерих Николай
Константинович
(1874 – 1947 гг.) – русский путешественник, художник, писатель, археолог. В 1924 – 1928 гг. и в 1934 – 1935 гг. совершил экспедиции в Индию, Китай, Монголию и другие страны Центральной и Восточной Азии. Инициатор движения в защиту памятников культуры (в 1954 г. заключен Международный пакт Рериха по охране культурных ценностей); основал Институт гималайских исследований в Нигаре. Автор книг «Сердце Азии» (1929 г.), «Врата в будущее» (1936 г.).

Рерих Юрий
Николаевич
(1902 – 1960 гг.) – русский путешественник, востоковед. Сын Н.К. Рериха. В 1920-1930 годы совершил ряд экспедиций в Индию, Китай, Монголию и другие страны Центральной и Восточной Азии. Более 30 лет прожил в Индии.

Ризель Карл
(XIX в.) – немецкий предприниматель. В 1854 г. основал первое в континентальной Европе и второе (после Т. Кука) в мире бюро путешествий, которое называлось «Бюро путешествий Карла Ризеля».

Римский-Корсаков
Воин Андреевич
(1822 – 1871 гг.) – русский мореплаватель, географ, гидрограф, контр-адмирал (1865 г.). Участник экспедиций на Дальний Восток. Автор многочисленных научных трудов.

Рисер-Ларсен
Яльмар
(1890 – 1965 гг.) – норвежский мореплаватель, полярный исследователь, летчик. В 1925 г. пилотировал один из двух самолетов-амфибий, на которых Р. Амундсен пытался

- совершить перелет по маршруту Шпицберген – Северный полюс – Аляска. В 1926 г. входил в состав экипажа дирижабля «Норвегия». В 1929 – 1931 гг. возглавлял антарктические экспедиции на корабле «Норвегия», во время которых провел глубокие исследования материка, в том числе произвел аэрофотосъемку с гидроплана.
- Ритц Цезарь
(1850 – 1918 гг.) – швейцарский предприниматель. В 1898 г. Ц. Ритц совершил революцию в отельном бизнесе, построив в Париже отель, в котором не только использовал электрическое освещение, но и оборудовал комнаты телефонами и индивидуальными ванными. Имя Ц. Ритца стало синонимом элегантности и роскоши.
- Рихтгофен
Фердинанд
Пауль Вильгельм
(1833 – 1905 гг.) – немецкий путешественник, географ, геолог. В 1860 – 1862 гг. участвовал в прусской экспедиции в Восточную Азию. В 1862 – 1868 гг. принимал участие в геологической экспедиции по Калифорнии. В 1868 – 1872 гг. осуществил семь путешествий во внутренние районы Китая. Автор пятитомного фундаментального труда «Китай. Результаты собственных путешествий». С 1873 г. – президент Берлинского географического общества.
- Ричардсон Джеймс
(1806 – 1851 гг.) – английский путешественник, исследователь Африки. В 1845 – 1846 гг. путешествовал по Сахаре. В 1849 – 1851 гг. руководил экспедицией, пересекшей Сахару с севера на юг. Автор двухтомной монографии «Путешествие по великой пустыне Сахара в 1845 – 1846 гг.».
- Ричардсон Джон
(1787 – 1865 гг.) – шотландский путешественник, полярный исследователь. Участвовал в первой (1819 – 1822 гг.) и второй (1824 – 1827 гг.) экспедициях Д. Франклина. В 1848 – 1849 гг. возглавлял отряд по поиску третьей арктической экспедиции Д. Франклина. Под его руководством и при активном участии с 1819 по 1849 гг. была исследована значительная территория севера Америки.
- Роборовский
Всеволод Иванович
(1856 – 1910 гг.) – русский путешественник. Участник экспедиций в Центральную Азию Н.М. Пржевальского (1879 – 1880 гг., 1883 – 1885 гг.) и М. В. Певцова (1889 – 1890 гг.). В 1893 – 1895 гг. руководил экспедициями

в Восточный Тянь-Шань, Наньшань и Северный Тибет; открыл ряд хребтов и озер, исследовал Турфанскую котловину.

Роггевен Якоб
(1659 – 1729 гг.) –

голландский мореплаватель, с именем которого связаны последние выдающиеся открытия голландцев в Тихом океане. В 1721 – 1723 гг. руководил кругосветным плаванием, во время которого открыл ряд островов в архипелагах Туамоту, Общества и Самоа, а также легендарный остров Пасхи (1722 г.).

Рольфс Герхард
(1831 – 1896 гг.) –

немецкий путешественник, исследователь Африки. Г. Рольфс с 1861 по 1880 гг. почти непрерывно путешествует по разным районам Африки, во многих из которых он был первым европейцем, сумевшим достичь их. Открыл значительную часть Сахары и Судана. Автор ряда книг, среди которых основными являются «Путешествие через Марокко» (1868 г.), «От Триполи до Александрии» (1871 г.), «Поперек Африки» (1875 г.), «Экспедиция по исследованию Ливийской пустыни» (1875 г.), «Куфра» (1881 г.). В 1884 – 1885 гг. – германский комиссар в Занзибаре.

Ромашков Евгений
Григорьевич
(1896 – 1978 гг.) –

один из основоположников советского водного туризма. Участвовал в первых плаваниях на байдарках в довоенное время, в 1937 г. занимался в парусным спортом.

Рондон Кандиду
Мариану да Силва
(1865 – 1958 гг.) –

бразильский путешественник, географ, военный инженер, генерал. В 1907 – 1909 гг. руководил экспедицией по исследованию части водораздела Ла-Плата – Амазонка. Один из инициаторов создания в 1910 г. «Службы охраны индейцев».

Росс Джеймс Кларк
(1800 – 1862 гг.) –

английский мореплаватель, исследователь Арктики и Антарктики, контр-адмирал, племянник Джона Росса. Принимал участие в семи арктических экспедициях (в том числе У. Парри и Д. Росса). Прославился благодаря трем экспедициям в Антарктику, во время первой из которых открыл новый путь к шестому матерiku.

Росс Джон
(1777 – 1856 гг.) –

английский мореплаватель, полярный исследователь, дядя Дж. Росса; руководитель двух экспедиций по поиску Северо-западного прохода. Экспедиция

- 1818г. проследила западный берег Гренландии и все Атлантическое побережье острова Баффинова Земля; экспедиция 1829 – 1833 гг. усилиями племянника Дж. Росса открыла полуостров Бутия.
- Ростовцев Николай Яковлевич (1831 – ? гг.) – один из основоположников и первый председатель (1890 – 1891 гг.) Крымского горного клуба.
- Рототаев Павел Сергеевич (1907 – 1983 гг.) – советский альпинист, основатель альпинистского ежегодника «Побежденные вершины», первый выпуск которого состоялся в 1948 г. Заслуженный мастер спорта СССР по альпинизму (1947 г.), Заслуженный тренер РСФСР по альпинизму (1967 г.), судья Всесоюзной категории по альпинизму.
- Рубрук Гильоме (Виллем) (1220?30 – ок. 1291 гг.) – фламандский путешественник, монах-францисканец. В 1253 – 1255 гг. по поручению французского короля Людовика IX совершил с дипломатической миссией путешествие ко двору монгольского хана в Каракоруме. Автор книги «Путешествие в восточные страны».
- Рудницкий Степан Львович (1877 – 1938 гг.) – украинский путешественник, географ, картограф, академик АН УССР (1929 г.). В 1919 – 1921 гг. работал в Вене, в 1921 – 1926 гг. – в Праге. С 1926 г. – профессор Харьковского института народного образования. В своей работе широко использовал экспедиционные исследования. В 1934 г. был репрессирован, реабилитирован посмертно.
- Русанов Владимир Александрович (1875 – 1913 гг.) – русский путешественник, исследователь Арктики. Руководитель экспедиций на острова Новой Земли в 1907 – 1911 гг. В 1912 г. пропал без вести, однако датой смерти путешественника считается 1913 г., поскольку на островах Карского моря удалось обнаружить следы пребывания экспедиции: на столбе высечена дата «1913».
- Рэли Уолтер (1552 – 1618 гг.) – английский мореплаватель, организатор пиратских экспедиций, один из руководителей разгрома «Непобедимой армады».
- Сабль Жан Батист-Пуа дю (1750? – 1818 гг.) – французский путешественник, купец. Основал поселение в Северной Америке, известное сегодня как город Чикаго.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Савская царица (X в. до н.э.) – упоминаемая в Библии, царица Себейского царства – сильного государства в Южной Азии. Согласно библейской легенде царица Савская посетила царя Соломона, совершив очень сложное по тем временам путешествие.
- Сауре (XXVIII в. до н.э.) – древнеегипетский фараон, во время правления которого было предположительно совершено первое плавание в страну Пунт.
- Самойлович Рудольф Лазаревич (1881 – 1940 гг.) – советский путешественник, полярный исследователь, доктор географических наук, первый руководитель Северной научно-промысловой экспедиции (1920 – 1925 гг.), директор Института по изучению Севера (1925 – 1930 гг.). Начальник экспедиций на ледоколах «Красин» (1928 г.), «Русанов» (1932 г.), «Седов» (1934 г.), «Садко» (1936, 1937 – 1938 гг.). Руководитель научной части экспедиции на дирижабле «Граф Цепелин» (1931 г.).
- Сандовалья Гонсало (XV – XVI вв.) – испанский конквистадор, участник походов Э. Кортеса 1519 – 1521 гг. В 1523 – 1534 гг. возглавлял исследовательско-завоевательные экспедиции по Центральной Америке.
- Санников Яков (конец XVIII – начало XIX вв.) – русский путешественник, промышленник, исследователь Новосибирских островов (1800 – 1811 гг.). Высказал мнение о существовании к северу от Новосибирских островов обширной земли, так называемой Земли Санникова.
- Сапожников Василий Васильевич (1861 – 1924 гг.) – русский путешественник, ботаник, географ. Участвовал в экспедициях по Центральной Азии, изучал оледенение Алтая, исследовал Семиречье и Джунгарский Алатау.
- Саргон Великий (Древний) (XXIV в. до н.э.) – царь Аккада; в XXIV в. до н.э. завоевав южное Двуречье, где располагались города шумеров, объединил под своей властью Северную Месопотамию; осуществил ряд военных походов.
- Сарычев Гавриил Андреевич (1763 – 1831 гг.) – русский путешественник, гидрограф, почетный член Петербургской АН (1809 г.), адмирал (1829 г.). В 1785 – 1794 гг. совместно с И.И. Биллингсом исследовал берега Северо-восточной Сибири, Алеутские

острова.

- Свердруп Отто (1854 – 1930 гг.) – норвежский мореплаватель, полярный исследователь. Участник экспедиции Ф. Нансена в Гренландию в 1888 г.; капитан корабля «Фрам» во время экспедиции Ф. Нансена к Северному полюсу в 1893 – 1896 гг. В 1898 – 1902 гг. руководил исследовательской экспедицией по изучению северной части Канадского Арктического архипелага. Участвовал в поисках экспедиции Г.Я. Седова, В.А. Русанова и Г.Л. Брусилова.
- Свердруп Харальд Ульрик (1888 – 1957 гг.) – норвежский путешественник, полярный исследователь, метеоролог, океанограф. В 1918 – 1925 гг. в составе экспедиции Р. Амундсена на судне «Мод» исследовал динамику вод и режим Восточно-Сибирского моря. В 1931 г. руководил научными исследованиями на подводной лодке «Наутилус», пытавшейся достичь Северного полюса.
- Северин Тим (р. в 1940 г.) – ирландский путешественник, географ, писатель. В 1976 г. построил и провел успешные испытания средневековой карры – кожаной лодки, на которой, согласно старинной латинской рукописи «Плавание святого Брендана, аббата», Брендан Мореплаватель совершил плавание в Америку. В 1977 г. Т. Северин, повторив путь Брендана, доказал возможность осуществления такого плавания в VI в. В 1984 г. Т. Северин, на аналогичном древнему паруснике «Арго» повторил путешествие аргонавтов.
- Северцов Николай Алексеевич (1827 – 1885 гг.) – русский путешественник, зоолог. В 1857 – 1879 гг. исследовал Среднюю Азию, создал первые комплексно-географические характеристики ее природы.
- Седов Георгий Яковлевич (1877 – 1914 гг.) – русский мореплаватель, гидрограф, полярный исследователь. В 1912 г. организовал экспедицию к Северному полюсу на судне «Св. Фока». Зимовал на Новой Земле и Земле Франца-Иосифа. Пытался достигнуть полюса на собачьих упряжках. Умер близ о. Рудольфа.
- Селевк I (IV – III вв. до н.э.) – полководец Александра Македонского, основатель царской династии, правившей в 312 – 64 гг. до н.э. на Ближнем и Среднем Востоке (преимущественно тер-

ритория современной Сирии); осуществил в 307 – 306 гг. до н.э. путешествие из Вавилона в Индию.

Семенов-Тянь-Шанский
(до 1906 Семенов)
Петр Петрович
(1827 – 1914 гг.) –

русский путешественник, географ, статистик, общественный деятель, почетный член Петербургской АН (1873 г.). Председатель Русского географического общества (с 1873 г.) и Русского энтомологического общества (с 1889 г.). В 1856 – 1857 гг. исследовал Тянь-Шань, дал первую схему его орографии и высотной зональности. Инициатор ряда экспедиций в Центральную Азию. Организатор первой переписи населения России 1897 г. Руководил изданиями многолетних сводок по географии России.

Семеновский
Василий Логонович
(1884 – 1944 гг.) –

один из родоначальников советского альпинизма. Начальник Первой (1931 г.) и Второй (1932 г.) Всесоюзных школ альпинизма. Руководитель Первой (1935 г.) и Второй (1936 г.) альпиниад ВЦСПС. Первый председатель центральной горной секции ОПТЭ. Мастер альпинизма (1934 г.), заслуженный мастер спорта по альпинизму (1936г.). С 1936 г. председатель секции альпинизма при отделе физкультуры и спорта ВЦСПС. Его именем названа одна из вершин (4050 м) на Кавказе.

Сенкевич Юрий
Александрович
(1937 – 2003 гг.) –

советский путешественник, автор и ведущий телепрограммы «Клуб путешественников» (1973 г.). Участвовал во многих экспедициях, в том числе в международных под руководством Тура Хейердала на папирусных лодках «Ра-1» (1969 г.), «Ра-2» (1970 г.), тростниковой лодке «Тигрис» (1977 – 1978 гг.). Побывал на всех континентах.

Серебрянников
Анатолий
Васильевич
(р. в 1932 г.) –

активист советского спортивного туристского движения, мастер спорта СССР по туризму. Участник и руководитель многочисленных водных, пешеходных, лыжных туристских походов. С 1977 г. – председатель Маршрутно-квалификационной комиссии. Заслуженный путешественник России.

Сесар Хуан
(XVI в.) –

испанский конквистадор. Один из первых европейцев исследовал район Северо-Западных Анд.

- Сибиряков Александр Михайлович (1849 – 1933 гг.) – русский золотопромышленник, меценат, исследователь Сибири, финансировал проведение ряда торгово-исследовательских экспедиций.
- Сиддхартха Гаутама Шакьямуни (563 – 483 гг. до н.э.) – основатель буддизма, одной из трех мировых религий. Проповедуя свое учение, Сиддхартха на протяжении 45 лет странствовал с учениками по городам 6 государств среднего течения долины Ганга.
- Скотт Роберт Фолкон (1868 – 1912 гг.) – английский путешественник, исследователь Антарктиды. В 1901 – 1912 гг. руководил рядом исследовательских экспедиций в Антарктиду. 18 января 1912 г. достиг Южного полюса (на 33 дня позже Р. Амундсена). Погиб на обратном пути.
- Слокам Джошуа (1844 – 1909 гг.) – американский мореплаватель. В 1895 – 1898 гг. совершил первое в истории кругосветное плавание на паруснике. Автор книги «Один под парусами вокруг света».
- Смит Джон (1580 – 1631 гг.) – английский путешественник, исследователь. Основал город Джеймстаун (штат Вирджиния), проводил экспедиции по изучению побережья Северной Америки.
- Снофру (XXVII в. до н.э.) – древнеегипетский фараон, по велению которого было совершено первое исторически доказанное плавание по Средиземному морю.
- Соймонов Федор Иванович (1692 – 1780 гг.) – русский путешественник, гидрограф, государственный деятель. В 1717 – 1718 гг. принимал участие в гидрографической экспедиции по составлению карт побережья Балтийского моря. С 1719 по 1726 гг. участвовал в экспедициях по изучению побережья Каспийского моря. В 1731 г. издал атлас Каспийского моря с текстом, в 1734 г. – атлас Балтийского моря.
- Солис Хуан Диас де (1470 – 1516 гг.) – испанский конквистадор, мореплаватель, один из первооткрывателей Северной и Южной Америки. Главный лоцман Кастилии (1512 – 1515 гг.); участник экспедиции В. Пинсона (1499 – 1500 гг.). Возглавлял плавание вдоль карибских и мексиканских берегов Центральной Америки (1508 – 1509 гг.). Занимался поисками пролива из Атлантики в Тихий

океан (так называемого Южного моря). В стычке с индейцами был убит.

Соломон
(X в. до н.э.) –

царь Израильско-Иудейского царства в 965 – 928 гг. до н.э.; сын Давида. Согласно Библии, славился необычайной мудростью. В 957 г. до н.э. закончил строительство Храма. Соседние государи принимали путешествия издалека, чтобы повидать еврейского царя, слава о мудрости и делах которого распространилась по всему Востоку. При Соломоне активно развивалась торговля.

Сомов Михаил
Михайлович
(1908 – 1973 гг.) –

советский путешественник, полярный исследователь, океанолог, доктор географических наук (1954 г.). Руководил отрядами по исследованию Центральной Арктики (1948 – 1949), дрейфующей станцией «Северный полюс-2» (1950 – 1951 гг.), первой советской антарктической экспедицией 1955 – 1957 гг.

Соссюр Орас
Бенедикт (Гораций)
(1740 – 1799 гг.) –

швейцарский ученый и естествоиспытатель. Может считаться основоположником горного туризма. В 1787 г. совершил научное восхождение на Монблан, которое положило начало активному интересу к отдыху в горах.

Сото Эрнандо де
(1496 – 1542 гг.) –

испанский конквистадор, один из первооткрывателей Северной Америки.

Спафарий Николай
Гаврилович
(Милеску Николае
Спэтарул)
(1636 – 1708 гг.) –

молдавский ученый, дипломат, писатель. С 1671 г. – в России, переводчик Посольского приказа. В 1675 – 1678 гг. возглавлял русское посольство в Пекине. Автор первого описания Китая – «Статейный список посольства Н. Спафария в Китай».

Спик Джон Хеннинг
(1827 – 1864 гг.) –

английский путешественник, исследователь Африки. В 1854 – 1855 и 1856 – 1859 гг. совместно с Р.Ф. Бертоном исследовал Сомали, открыл озеро Танганьика; в 1858 г. открыл озеро Виктория; в 1860 – 1863 гг. совместно с Дж. Грантом установил, что река Виктория-Нил вытекает из озера Виктория. Дж. Спик впервые составил точную карту гидрографической системы Верхнего Нила. Автор «Дневника открытия Нила» (1863 г.).

- Стадухин Михаил Васильевич (XVII в.) – русский землепроходец, исследователь Сибири. Преодолевая путь от Охотского острога до Восточно-Сибирского моря, открыл реку Колыму и основал на ней Нижне-Колымский острог.
- Статлер Элсворт Милтон (1863 – 1929 гг.) – американский предприниматель, один из основателей гостиничного бизнеса, автор знаменитой фразы «Клиент всегда прав». В 1896 г. Э. Статлер переехал в город Буффало и открыл ресторан. В 1901 г. построил в Буффало свой первый отель на 2100 номеров, а в 1904 г. – второй в Сент-Луисе для обслуживания участников выставки в честь юбилея покупки Луизианы, положив тем самым начало строительству сети отелей «Статлер». В 1908 г. открыл первый американский отель для бизнесменов и коммерсантов. Клиентам он предложил максимальные по тем временам удобства – повсеместное наличие дверных замков, водопровода, выключателей у дверей, туалетных комнат, ванн в каждом номере и бесплатной утренней газеты. В 1954 г. сеть отелей «Статлер» была куплена К. Хилтоном.
- Стеллер Георг Вильгельм (1709 – 1746 гг.) – русский путешественник, натуралист. Участник 2-й Камчатской экспедиции. Первым изучил животный мир Аляски, Алеутских и Командорских островов, активно исследовал природу Камчатки. Стеллером описан ряд морских млекопитающих, среди которых знаменитая морская корова. Автор научных трудов: «Топографическое и физическое описание острова Беринга», «Дневники морского путешествия из Петропавловской гавани на Камчатке в Америку и события, происшедшие на обратном пути».
- Стерлегов Дмитрий Васильевич (1707 – 1757 гг.) – русский мореплаватель. В 1734 – 1742 гг. участник 2-й Камчатской экспедиции. В 1740 г. прошел из Туруханска по Енисею и провел съемку побережья Северного Ледовитого океана, включая западные берега полуострова Таймыр.
- Серт Чарльз (1795 – 1869 гг.) – английский путешественник, исследователь Австралии. В 1829 г. открыл реки Дарлинг и Муррей. В 1844 – 1846 гг. возглавлял первую экспедицию в Центральную Австралию. Автор «Описания экспедиции в Центральную Австралию» (1849 г.).

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Стефансон Вильялмур (1879 – 1962 гг.) – канадский путешественник, полярный исследователь. В 1904 – 1905 гг. – руководитель экспедиции в Исландию, в 1906 – 1907 гг. – в Канадскую Арктику, с 1913 по 1919 гг. возглавлял Канадскую арктическую экспедицию.
- Стефенсон (Стивенсон) Джордж (1781-1848 гг.) – английский изобретатель. В 1814 г. построил для работы паровоз «Блюхер». В 1815 – 1816 гг., Стефенсон усовершенствовал конструкцию. В 1823 г. в Ньюкасле он основал первый в мире паровозостроительный завод, где были выпущены паровозы «Локомоушен» (1825 г.) и «Ракета» (1829 г.). В 1825 г. построил первую железную дорогу общественного пользования Дарлингтон – Стоктон.
- Страбон (64/63 – 24/23гг. до н.э.) – знаменитый древнегреческий географ, историк, путешественник. Страбон много путешествовал по Египту в свите префекта (наместника римского императора) Элия Галла, пользуясь, большими привилегиями, что дало ему возможность вести свои наблюдения. Страбон побывал в горах Тавра. Автор труда в 17 книгах «География» – бесценного источника исторических и географических знаний об античности и «Исторических записок», которые не дошли до нашего времени.
- Стшелецкий Павел Эдмунд (1797 – 1873 гг.) – польский путешественник, натуралист, геолог и географ. Путешествовал по Северной и Южной Америке и островам Океании. В 1839 – 1840 гг. первым исследовал Новый Южный Уэльс, Австралийские Альпы. Открыл месторождения золота и высшую точку Австралии – гору Косцюшко. В 1841 – 1842 гг. исследовал Тасманию.
- Стэнли Генри Мортон (наст. имя Джон Роулендс) (1841 – 1904 гг.) – знаменитый американский путешественник, исследователь Африки, журналист. В 1871 – 1872 гг. как корреспондент газеты «Нью-Йорк геральд» участвовал в поисках Д. Ливингстона; вместе с ним исследовал озеро Танганьика. В 1874 – 1877 гг. пересек Африку с востока на запад; в это время проследил течение реки Конго, открыл озеро Эдуард, исследовал озеро Виктория, решил загадку истоков Белого Нила. В 1887 – 1889 гг. пересек Африку с запада на восток. Экспедиции Стэнли открыли путь для колонизации внутренних районов Африки. Автор книг «Как я на-

шел Ливингстона» (1872 г.), «Через Черный материк» (1878 г.), «В дѣбрях Африки» (1890 г.).

Стюарт Джон
Мак-Доуэлл
(1815 – 1866 гг.) –

шотландский путешественник, исследователь Австралии. Участник экспедиции Ч. Стерта 1844 – 1845 гг. В 1860 – 1862 гг. осуществил три самостоятельных экспедиции, целью которых была попытка пересечь континент с юга на север. Ему удалось сделать это в 1862 г. Автор книги «Исследования в Австралии» (1864 г.).

Схаутен (Схоутен)
Виллем Корнелис
(1580? – 1625 гг.) –

голландский мореплаватель, исследователь. В 1615 – 1616 гг. совместно с Я. Лемером совершил плавание в Индонезию, во время которого были открыты мыс Горн, атоллы острова в архипелагах Гуамоту, Самоа.

Сыма Цянь
(145 – 86 гг. до н.э.) –

древнекитайский историк и путешественник, которого нередко называют «китайским Геродотом». Автор «Исторических записок» («Ши Цзи»), в которых приводятся уникальные географические и этнографические описания восточных стран.

Сюань-Цзан
(596 – 664 гг.) –

китайский путешественник, буддийский монах. В 629 – 635 гг. объездил Среднюю и Центральную Азию. В 635 – 643 гг. посетил Индию. Автор «Записок о странах Запада в эпоху великой династии Тан».

Сюй Ся Кэ
(1586 – 1641 гг.) –

китайский путешественник. В 1607 – 1640 гг. путешествовал по Китаю. Собрал уникальные географические сведения о Китае. Автор фундаментального труда «Записки о путешествиях Сюй Ся Кэ».

Сюрвиль Жан
Франсуа Мари де
(? – 1770 гг.) –

французский мореплаватель, исследователь Океании, совершивший ряд открытий в Тихом океане.

Тазиев Гарун
(р. в 1914 г.) –

бельгийский путешественник, вулканолог, уроженец Варшавы. Осуществил многочисленные походы на вулканы в разных точках земного шара. Автор книг «Кратеры в огне», «Вода и пламень», «Встречи с дьяволом», «Этна и вулканологи» и др.

Тамм Евгений
Игоревич
(р. в 1927 г.) –

советский альпинист, мастер спорта по альпинизму. Неоднократный участник и руководитель экспедиций на Памир, Тянь-Шань, Гималаи. Автор «Энцикло-

лопедии туризма» (1993 г.).

- Танфильев Гавриил Иванович (1857 – 1928 гг.) – русский путешественник, географ, геоботаник и почвовед, основоположник отечественного болотоведения, профессор. С целью изучения грунтов некоторое время жил в Заполярье. Автор «Географии России».
- Тапия Андрес (XVI в.) – испанский конквистадор. В 1537 – 1538 гг. впервые исследовал побережье Калифорнийского залива.
- Тасман Абель Янсзон (1603 – 1659 гг.) – выдающийся голландский мореплаватель, исследователь Австралии и Океании. В 1642 – 1644 гг. совершил ряд морских экспедиций, во время которых открыл острова Тасмания (Вандименова земля), Новая Зеландия, архипелаги Тонга и Фиджи. Кроме того, им был открыт новый морской путь из Индийского океана в Тихий океан, между Австралией и Антарктидой, изучено северо-западное побережье Австралии.
- Тафур Перо (1410 – 1480 гг.) – испанский путешественник, писатель, придворный короля Хуана II. В 1436 – 1439 гг. путешествовал по странам Средиземноморья и Центральной Европе. Автор книги «Странствия и путешествия» (1453 – 1454 гг.), представляющей автобиографию с элементами рыцарского романа; книга написана в форме воспоминаний о путешествии.
- Твен Марк (наст. Имя Сэмюэл Ленгхорн Клеменс) (1835 – 1910 гг.) – американский писатель, популяризатор туризма. В 1867 г. совершил морскую поездку из Нью-Йорка в Европу, результатом которой стало написание произведения «Простак за границей».
- Тенциг Норгэй (1914 – 1986 гг.) – индийский альпинист, по происхождению шерп Намгьялу Уангди. Участвовал в шести восхождениях на Джомолунгму. В 1953 г., совместно с новозеландцем Эдмундом Хиллари совершил первовосхождение на Эверест.
- Тийо Жан Огюст Мари (1875 – 1956 гг.) – французский путешественник, исследователь Африки. В 1899 – 1902 гг. исследовал среднее течение реки Нигер, в 1908 г. провел топографическую съемку озера Чад; в 1912 – 1917 гг. исследовал нагорья Тибести, плато Эннеди и Эрди в Центральной Африке.

- Тинне Александри-на Петронелла Франсина (1839 – 1869 гг.) – голландская путешественница, исследовательница Африки. В 1861 – 1863 гг. организовала на собственные средства экспедицию для поисков истоков Нила. Несмотря на то, что экспедиция была одна из самых оснащенных на то время, Тинне потерпела неудачу. В 1866 г. предприняла попытку организовать экспедицию к озеру Чад, в 1869 г. была убита туземцами.
- Тихомиров Владимир Дмитриевич (1930 – 2001 гг.) – активист туристского движения, мастер спорта СССР по туризму (1962 г.) Председатель ЦМКК (1965 – 1977 гг.). С 1977 г. – заместитель председателя Федерации туризма СССР.
- Толль Эдуард Васильевич (1858 – 1902 гг.) – русский путешественник, полярный исследователь. Участник экспедиции А.А. Бунге на Новосибирские острова 1885 – 1886 гг. В 1893 г. руководил экспедицией в северные районы Якутии; возглавлял экспедицию на шхуне «Заря» в 1900 – 1902 гг. В 1902 г. пропал без вести.
- Толстых Андрейн (XVIII в.) – русский путешественник, купец. В 1760 – 1764 гг. открыл острова, названные впоследствии в его честь Андреевскими.
- Томсон Чарлз Уайвилл (1830 – 1882 гг.) – шотландский мореплаватель, океанограф, биолог. В 1872 – 1876 гг. руководил научной группой кругосветной океанографической экспедиции на «Челленджере», результаты которой коренным образом изменили представление о рельефе дна океанов.
- Торрес Луис Ваэс (1560 – 1614? гг.) – испанский путешественник, мореплаватель и исследователь, участник экспедиций Кироса (1605 – 1606 гг.). Открыл пролив между Новой Гвинеей и Австралией, названный его именем.
- Травин Глеб Леонтьевич (1900 – 1979 гг.) – советский путешественник. Преододел более 40 тыс. км на велосипеде от Белого моря до мыса Дежнева.
- Тревитик Ричард (1771 – 1833 гг.) – английский изобретатель. В 1801 г. создал безрельсовую паровую повозку, а 1803 г. – первый паровоз для рельсового пути, названный им «Нью-Касл».
- Трешников Алексей Федорович (1914 – 1991 гг.) – советский путешественник, полярный исследователь, академик АН СССР (1981 г.), Герой Социалистического Труда (1949 г.). Руководитель многих поляр-

ных экспедиций (в т.ч. «СП-3», 2-й и 13-й советских антарктических экспедиций). Президент Географического общества СССР (1978 – 1991 гг.). Один из авторов «Атласа Антарктики» (1966 – 1969 гг.).

Тудельский
Вениамин
(? — 1173 гг.) –

еврейский путешественник, уроженец Испании. В 1160 – 1173 гг. посетил Италию, Грецию, Византию, Сирию, Ближний Восток, Среднюю Азию, Тибет, Цейлон, Египет, Германию, Францию. Возможно, достиг Китая. Написал книгу с повествованием о своем путешествии. Несмотря на некоторую сбивчивость в изложении, книга представляет собой уникальное собрание географических знаний XII в.

Уатт Джеймс
(1736 – 1819 гг.) –

английский изобретатель. В 1784 г. получил патент на созданный универсальный тепловой двигатель. Это изобретение послужило отправной точкой для дальнейшего развития техники.

Узодимаро
Антоньетто
(XV в.) –

итальянский мореплаватель, находившийся на службе у Генриха Мореплавателя. В 1455 г. впервые достиг реки Гамбии.

Уилкинс Хуберт
(1888 – 1958 гг.) –

американский полярный исследователь, летчик. В 1913 – 1939 гг. участник арктических и антарктических экспедиций, в т.ч. экспедиции Х. Свердрупа на подводной лодке «Наутилус» (1931 г.). В 1927 – 1930 гг. совершил полеты над Центральной Арктикой и Западной Антарктидой.

Уилкс Чарлз
(1798 – 1877 гг.) –

американский путешественник, исследователь Океании и Антарктики. В 1838 – 1842 гг. возглавлял комплексную экспедицию по исследованию островов южной части Тихого океана, а также Антарктики, открыл часть ее восточного побережья.

Уиллис Уильям
(1893 – 1968 гг.) –

американский мореплаватель. В 1954 г. совершил одиночное плавание на плоте через Тихий океан. В 1963 г. осуществил аналогичное путешествие, достигнув берегов Австралии. В 1966 – 1968 гг. в возрасте 73 -75 лет совершил три попытки переплыть на плоте Атлантический океан; трагически погиб.

Уилсон Кемонс
(XX в.) –

американский предприниматель. В 1952 г. организовал гостиничную сеть «Холидей Иннз», основным

- принципом которой стала гибкость в удовлетворении потребностей постояльцев и поддержание высоких стандартов обслуживания. На протяжении нескольких десятилетий «Холидей Иннз» была крупнейшей гостиничной сетью в мире.
- Ульоа Франсиско (XVI в.) – испанский конквистадор. В 1539 – 1540 гг., исследуя побережье Калифорнийского залива, определил полуостровной характер Калифорнии.
- Уманья Антонио Гутьеррес де (XVI в.) – испанский конквистадор. Первым из европейцев достиг центра Северной Америки.
- Уоллис Самуэл (XVIII в.) – английский мореплаватель. В 1766 – 1768 гг. совершил кругосветное путешествие, во время которого сделал ряд открытий в Тихом океане.
- Ушаков Георгий Александрович (1901 – 1963 гг.) – советский путешественник, исследователь Арктики. В 1930 – 1932 гг. руководил Североземельской экспедицией, которая за два года прошла на собачьих упряжках 5000 км.
- Уэдделл Джеймс (1787 – 1834 гг.) – английский мореплаватель, исследователь Антарктики. В 1823 г. открыл окраинное море Атлантического океана у берегов Западной Антарктиды, названное впоследствии в его честь.
- Уэмура Наоми (1941 – 1984 гг.) – японский путешественник, альпинист. В 1966 – 1971 гг. совершил ряд восхождений, в т.ч. на высочайшие горные вершины Америки, Западной Европы, Африки, а также в составе японской команды альпинистов – на Эверест. В 1972 – 1976 гг. побывал в Антарктиде. В 1978 г. в одиночку дошел до Северного полюса. Автор книги «Один на один с Севером».
- Фа Сянь (кон. IV – нач. V вв.) – китайский путешественник, монах-буддист. В 399 – 414 гг. путешествовал по Азии, посетил Индию. Автор труда «Описание буддийский государств», в котором помимо информации религиозного характера дается краткое описание 30 государств Азии.
- Федоров Евгений Константинович (1910 – 1981 гг.) – советский путешественник, геофизик, академик АН СССР (1960 г.), Герой Советского Союза (1938 г.). В 1937 – 1938 гг. – научный сотрудник первой дрейфующей станции «Северный полюс-1».

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Федоров Иван (? – 1733 гг.) – русский мореплаватель. Совместно с геодезистом М.С. Гвоздевым ему удалось достигнуть северо-западных берегов Америки и впервые провести геодезическую съемку части побережья.
- Федорченко Владимир Кириллович (р. в 1939 г.) – один из ведущих теоретиков современной украинской высшей школы в области туризма, гостиничного и ресторанного бизнеса. Президент Ассоциации работников учебных заведений Украины туристского и гостиничного профиля, ректор Киевского университета туризма, экономики и права.
- Федченко Алексей Павлович (1844 – 1873 гг.) – русский путешественник, естествоиспытатель. Путешествуя в 1868 – 1871 гг. по Средней Азии, собрал материал по ее флоре, фауне, физической географии и этнографии. Открыл Заалайский хребет. Погиб на Монблане.
- Ферейра Александр Родригез (1756 – 1815 гг.) – португальско-бразильский путешественник, исследователь. Осуществил путешествие к истокам Амазонки, во время которого провел топографическую съемку.
- Ферсман Александр Евгеньевич (1883 – 1945 гг.) – русский (советский) путешественник, геохимик и минералог, академик АН СССР (1925 г.). Организатор многочисленных экспедиций по исследованию минеральных ресурсов на Кольском полуострове, в Среднюю Азию, на Урал.
- Филchner Вильгельм (1877 – 1957 гг.) – немецкий путешественник, геофизик, писатель. Возглавлял ряд экспедиций в Китай и на Тибет, а также руководил второй немецкой антарктической экспедицией (1910 – 1912 гг.), которая сделала ряд важнейших открытий в Антарктиде.
- Фицрой Роберт (1805 – 1865 гг.) – английский мореплаватель, метеоролог, гидрограф, вице-адмирал, организатор регулярной метеорологической службы в Великобритании. В 1828 – 1830 гг. на корабле «Бигл» возглавлял гидрографическую экспедицию в районе Южной Америки. В 1831 – 1836 гг. руководил кругосветным плаванием на «Бигле», в котором принимал участие Ч. Дарвин.
- Флиндерс Мэтью (1774 – 1814 гг.) – английский мореплаватель, путешественник, исследователь Австралии. В 1797 – 1803 гг. руководил

- .....
- тремя морскими экспедициями; обошел весь материк, нанес на карту Большой Барьерный риф, залив Карпентария, открыл ряд заливов. Автор четырехтомного труда «Путешествие к Terra Australis» (1814 г.), в котором положил начало использованию термина Австралия (вместо Новая Голландия) применительно к этому материку.
- Флинт Николай Федорович ван дер (? – 1897 гг.) – один из организаторов Крымского горного клуба, его председатель в 1892 – 1894 гг. Выступал за введение льгот на проезд и на экскурсионные поездки для учащейся молодежи.
- Фокс Люк (1586 – 1635 гг.) – английский путешественник, исследователь. В поисках Северо-западного прохода из Атлантического океана в Тихий исследовал ряд заливов и береговую полосу Атлантического океана.
- Форрест Джон (1847 – 1918 гг.) – австралийский путешественник. Осуществил несколько исследовательских экспедиций в Центральную Австралию. Совместно с братом занимался исследованиями в Западной Австралии.
- Фосетт Перси (1867 – 1925? гг.) – английский путешественник, исследователь Южной Америки. В поисках затерянного города пропал без вести.
- Франклин, сэр Джон (1786 – 1847 гг.) – английский мореплаватель и путешественник, исследователь Арктики. Совершил три экспедиции по поиску Северо-западного прохода из Атлантического океана в Тихий. Трагически погиб вместе с экспедицией 1845 – 1847 гг. Экспедиции, посланные на его поиски, практически завершили многовековую работу по поиску знаменитого прохода.
- Франко Иван Яковлевич (1856 – 1916 гг.) – украинский писатель. В 1883 г. организовал «Кружок этнографическо-статистический для изучения жизни и миропонимания народа», а позже «Кружок для организации путешествий по нашему краю». Результатом их деятельности стали многочисленные публикации этнографических материалов.
- Фридерикс Виктор Алозьевич фон (? – 1909 гг.) – русский альпинист, исследователь Альп и Кавказа. Автор ряда печатных работ, в которых впервые были систематизированы вопросы подготовки, организа-

ции и осуществления альпинистских походов.

Фробишер Мартин (1535? – 1594 гг.) – английский мореплаватель, путешественник. Совершил три плавания в поисках Северо-западного прохода.

Фукс Вивиан Эрнест (р. в 1908 г.) – английский путешественник, полярный исследователь, геолог. В 1947 – 1958 гг. руководил английскими экспедициями в Антарктиде, в 1957 – 1958 гг. осуществил проект У. Брюса и первым пересек по суше Антарктиду от моря Уэдделла через Южный полюс до моря Росса, благодаря чему был получен профиль поверхности подледных коренных пород Антарктиды.

Фултон Роберт (1765 – 1815 гг.) – английский изобретатель. В 1807 г. спустил на воду и провел успешные испытания первого в мире парохода. В 1812 г. Р. Фултон построил первый паровой военный корабль для защиты Нью-Йоркской гавани от Британского флота. Занимался также разработкой подводной лодки.

Хабаров Ерофей Павлович (1605?07 – 1671 гг.) – русский землепроходец, исследователь Восточной Сибири. В 1649 – 1653 гг. совершил ряд походов в Приамурье, составил «Чертеж реки Амур».

Хайнеман Артур (XX в.) – американский предприниматель, архитектор. В 1925 г. им была построена первая гостиница для автомобилистов – мотель, находившийся в Сан-Луис Обиспо (штат Калифорния) – в городке, расположенном в 200 милях от Лос-Анджелеса. Хайнеман спроектировал свой мотель таким образом, что гости могли подъезжать прямо к дверям своих одноэтажных бунгалов или к примыкающему к бунгалу гаражу.

Халь Василий (1788 – 1844 гг.) – английский путешественник. В период с 1802 по 1823 гг. руководил научными экспедициями по исследованию территории Северной Америки.

Хаммурапи (XIX–XVIII вв. до н.э.) – шестой вавилонский царь, правивший в 1792 – 1750 гг. до н.э. В царствование Хаммурапи был составлен первый известный письменный свод законов, так называемый Кодекс Хаммурапи. Законы, были вырезаны на базальтовом столбе высотой около 2 метров. Законов было 282, некоторые из них касались и чу-

жестранцев, поэтому могут считаться самыми древними законами в сфере путешествий.

Ханну (XXVIII в. до н.э.) – древнеегипетский путешественник, может считаться первым путешественником, о котором сохранились сведения. Его экспедиция вышла из Коптоса на Ниле, перевалила через возвышенность к востоку от этой реки, пересекла пустыню и вышла к Косейру, порту на побережье Красного моря. Отсюда он отправился в страну Пуони, или Пунт, назад вернулся морем. Вернувшись из путешествия, снискал всеобщее признание. На большой скале высечено его имя и описание путешествия.

Хатшепсут (1505 – 1484 гг. до н.э.) – египетская царица, которая организовала в XVI в. до н.э. знаменитое плавание в страну Пунт за благоухающими деревьями.

Хезета Бруно де (? – 1775 гг.) – испанский путешественник и исследователь. Исследовал северо-западное побережье Америки, обнаружил устье реки Колумбии.

Хендерсон Эрнест (? – 1967 гг.) – американский предприниматель, основатель гостиничной сети Шератон.

Хенсон Мэтью (1866 – 1955 гг.) – американский (по происхождению афро-американец) путешественник, принимавший участие во многочисленных арктических экспедициях Р. Пири с 1891 по 1909 гг., его личный помощник, переводчик. Именно М. Хенсон и Р. Пири в сопровождении четырех проводников-эскимосов 9 апреля 1909 г. впервые достигли Северного полюса.

Херберт Уолтер Уильям (р. в 1934 г.) – английский путешественник, полярный исследователь. В период с 1966 по 1975 гг. руководил тремя экспедициями в Гренландию. В 1968 – 1969 гг. возглавлял экспедицию, которая впервые по льду на собачьих упряжках прошла от Аляски через Северный полюс до Шпицбергена.

Хиллари Эдмунд Персиваль (1919 – 2008 гг.) – новозеландский альпинист. В 1953 г. совместно с Н. Тенцингом первым достиг вершины Джомолунгмы. В 1957 – 1958 гг. совместно с В. Фуксом руководил экспедицией, впервые пересекшей Антарктиду.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Хилтон Конрад
Николсон
(1887 – 1979 гг.) – американский предприниматель. В 1927 г. построил одноименный отель, положивший начало созданию одной из крупнейших в мире гостиничных цепей. В 1954 г. К. Хилтон выкупил гостиничную цепь «Статлер».
- Хирн Самуэль
(1745 – 1792 гг.) – английский путешественник, полярный исследователь. Изучал северной побережье Америки.
- Хорнеман Фридрих
Конрад
(1772 – 1801 гг.) – немецкий путешественник, исследователь Африки. В 1798 г. осуществил путешествие, во время которого первым из европейцев исследовал Сахару. Во время путешествия 1799 – 1801 гг. он, возможно, первым из европейцев достиг озера Чад.
- Хэннепин Луис
(1640 – 1701 гг.) – бельгийский путешественник. Один из наиболее известных исследователей дикого мира Северной Америки.
- Цеппелин
Фердинана
(1838 – 1917 гг.) – немецкий конструктор, граф, генерал. С 1900 г. организовал серийный выпуск дирижаблей жесткой конструкции «цеппелин». На несколько десятилетий дирижабль стал элитным транспортом для осуществления дальних путешествий, прежде всего через океан.
- Цинь Шихуанди
(259 – 210 гг. до н.э.) – китайский император, в правление (221 – 210 гг. до н.э.) которого произошло объединение китайских земель, было начато строительство Великой Китайской стены, построены дороги, а также «Волшебный канал», протяженностью более 150 км, который был прорыт через горную цепь и соединил север и юг Китая. Цинь Шихуанди в сопровождении многочисленной свиты неоднократно совершал поездки по Китаю.
- Цыбиков
Гонбочжаб
Цэбекович
(1873 – 1930 гг.) – русский путешественник, этнограф. Под видом паломника-буддиста совершил путешествие в столицу далай-ламы Лхасу, проложил «северный путь» в Тибет.
- Цыбух Валерий
Иванович
(р. в 1951 г.) – украинский государственный деятель в области туризма, первый секретарь ЦК ЛКСМ Украины (1986 г.), Министр по делам молодежи в правительстве Украинской ССР, первый заместитель Министра

- транспорта Украины. С 1998 г. – Председатель Государственного комитета Украины по туризму, с 2001 г. – Председатель Государственного комитета молодежной политики, спорта и туризма Украины, в 2002 – 2004 гг. – Председатель Государственной туристической администрации Украины.
- Чекановский Александр Лаврентьевич (1833 – 1876 гг.) – русский путешественник, исследователь Сибири, по происхождению поляк. За участие в Польском восстании 1863 – 1864 гг. сослан в Забайкалье. В 1869 – 1875 гг. исследовал Приморский хребет, Среднесибирское плоскогорье, реки Нижняя Тунгуска, Оленек, низовья реки Лены открыл кряж, названный его именем.
- Челюскин Семен Иванович (ок. 1700 – после 1760 гг.) – русский мореплаватель, полярный исследователь, капитан 3-го ранга (1760 г.). Участник 2-й Камчатской экспедиции. В 1741 – 1742 гг. описал часть берега полуострова Таймыр, достигнув при этом северной оконечности Евразии (ныне мыс Челюскин).
- Ченг Хо (1371 – 1435 гг.) – китайский путешественник, дипломат. Руководил исследовательско-дипломатическими экспедициями династии Мин (1368 – 1644 гг.) в Индийский океан, к восточному побережью Африки и в Красное море. Это имело огромное политическое значение: торговые суда династии Мин беспрепятственно стали курсировать между восточно-африканскими портами и портами Японии и Кореи.
- Ченслер Ричард (? – 1556 гг.) – английский мореплаватель. Участник экспедиции Х. Виллоби, отправленной для поисков Северовосточного прохода. В 1553 г. достиг устья Северной Двины. Был принят в Москве Иваном IV. Автор «Записок о Московском государстве».
- Черепанов Ефим Алексеевич (1774 – 1842 гг.) – русский изобретатель, крепостной, отец М.Е. Черепанова. В 1833 г. совместно с сыном построил первый в России паровоз.
- Черепанов Мирон Ефимович (1803 – 1849 гг.) – русский изобретатель, крепостной, сын Е.А. Черепанова. В 1833 г., совместно с отцом построил первый в России паровоз, который перевозил 3,5 т груза со скоростью до 15 км/ч по чугунной рельсовой дороге, проложенной на 800 м. В марте 1835 г. Черепановы

завершили сооружение второго паровоза грузоподъемностью 17 т, в конструкции которого были воплощены передовые технические идеи того времени. Для доставки руды на Нижнетагильские заводы в 1834 г. Черепановыми была построена железная дорога протяженностью 3,5 км, которая по праву может считаться первой в России.

Черский Иван
Демидович
(1845 – 1892 гг.) –

русский путешественник, исследователь Восточной Сибири, по происхождению поляк. За участие в Польском восстании 1863 – 1864 гг. был сослан в Сибирь. Составил первую геологическую карту побережья Байкала. Предложил одну из первых тектонических схем внутренней Азии (1886 г.), выдвинул идею эволюционного развития рельефа (1878 г.).

Чжан Хэн
(II в. до н.э.) –

древнекитайский картограф, предположительно им была создана географическая сетка.

Чжан Цянь
(II в. до н.э.) –

древнекитайский путешественник и дипломат, осуществил уникальное путешествие в Среднюю и Центральную Азию, преодолев, по его подсчетам, более 14 тыс. км.

Чириков Алексей
Ильич
(1703 – 1748 гг.) –

русский мореплаватель, капитан-командор (1746 г.). В 1725 – 1730 гг. и 1733 – 1741 гг. помощник В. Беринга в 1-й и 2-й Камчатских экспедициях. В 1741 г. на корабле «Св. Павел» открыл часть северо-западного побережья Северной Америки, ряд островов в Алеутской гряде.

Чихачев Петр
Александрович
(1808 – 1890 гг.) –

русский путешественник, географ, геолог, почетный член Петербургской АН (1876 г.). Большую часть жизни провел во Франции. Исследователь Азии: по материалам своих путешествий сделал географическое и геологическое описание Алтая, Северо-западного Китая, Малой Азии. Осуществил ряд экспедиций в Северную Африку.

Чихачев Платон
Александрович
(1812 – 1892 гг.) –

русский путешественник, географ. Осуществил путешествие по Северной, Центральной и Южной Америке, продолжавшееся около трех лет. В 1838 г. совершил восхождение на высшую точку Пиренеев пик Ането (3404 м), венчающий ледник Маладетты.

- Чичагов Василий Яковлевич (1726 – 1801 гг.) – русский мореплаватель. В 1764 г. возглавил организованную по инициативе М.В. Ломоносова секретную правительственную «Экспедицию о возобновлении китовых и других звериных и рыбных промыслов», целью которой был «поиск морского прохода Северным океаном в Камчатку». Экспедиция закончилась неудачей.
- Чичестер Френсис (1902 – 1972 гг.) – английский путешественник и мореплаватель. В 1931 г. Ф. Чичестер совершил первый в мире дальний одиночный перелет на гидроплане из Новой Зеландии в Австралию, а затем из Новой Зеландии в Японию. В 1966 – 1967 гг. впервые в истории совершил одиночное кругосветное плавание на яхте всего лишь с одной остановкой в пути.
- Чкалов Валерий Павлович (1904 – 1938 гг.) – советский летчик-испытатель, Герой Советского Союза (1936 г.). В 1936 – 1937 гг. осуществил беспосадочные перелеты Москва – остров Удд (Дальний Восток) и Москва – Северный полюс – Ванкувер (США) с Г.Ф. Байдуковым и А.В. Беляковым.
- Чубинский Павел Платонович (1839 – 1884 гг.) – украинский путешественник, этнограф, географ. Организатор ряда исследовательских путешествий по изучению северных регионов Украины, Беларуси, Бессарабии.
- Чукичев Федор Алексеевич (XVII в.) – русский землепроходец, исследователь Сибири и Дальнего Востока. В 1658 – 1661 гг. совершил совместно с И.И. Камчатским экспедицию во внутренние районы Камчатки.
- Шалауров Никита (XVIII в.) – русский путешественник, первооткрыватель, якутский купец. В 1763 г. дошел до Чаунской губы, которой не достиг участник Великой Северной экспедиции Д.Я. Лаптев.
- Шамплен Самюэль (1567 – 1635 гг.) – французский путешественник, исследователь Северной Америки, первый губернатор Канады. Основал в 1608 г. город Квебек. Исследовал атлантическое побережье Америки, реку Святого Лаврентия.
- Шарко Жан Батист (1867 – 1936 гг.) – французский путешественник, полярный исследователь, океанограф. В 1903 – 1905 и 1908 – 1910 гг. руководитель экспедиций в Антарктиду. С 1926 г. прини-

мал участие в нескольких экспедициях в Гренландию.

Шашкевич Маркиян украинский краевед, писатель, общественный и Семенович культурный деятель. Вместе с И. Вагилевичем и Я. Головацким в 1833 г. организовал литературно-просветительский кружок «Русская тройка», который выдвигал идеи культурно-просветительского развития Галичины и Украины, связывая его этнокультурным движением. В рамках деятельности неоднократно организовывал прогулки и походы краеведческого характера.

Швейнфурт Георг немецкий ботаник, исследователь Африки. Совершил ряд экспедиций по Центральной и Восточной Август Африке: в 1863 – 1866 гг. исследовал берега Красного моря и Северную Эфиопию. Автор труда «В сердце Африки» (1874 г.). В 1875 г. Г. Швейнфурт был инициатором создания Египетского Географического общества.

Шеклтон Эрнест английский путешественник, исследователь Антарктики. В 1901 – 1903 гг. участвовал в экспедиции Р. Генри Скотта. Руководил двумя антарктическими экспедициями: в 1907 – 1909 гг. – к Южному полюсу, в 1914 – 1917 гг. – к берегам Антарктиды.

Шелихов Григорий русский путешественник, купец-предприниматель. Один из организаторов Русско-Американской компании. Организовал ряд поселений на Тихоокеанском побережье Аляски. Осуществил плавания к северо-западным берегам Северной Америки и Алеутским островам. Иванович

Шимановский один из лидеров спортивного туризма в СССР, мастер спорта, старший инструктор-методист по горному туризму, Заслуженный путешественник России. В Владлен Федорович 1950-1960-х гг. возглавлял Федерацию туризма СССР. Проводил большую работу по созданию единой туристско-спасательной службы на территории СССР. (р. в 1925 г.) –

Ширвани Гаджи азербайджанский путешественник и географ. С 1796 Зейналабдин г. совершил три путешествия: во время первого посетил Ирак, Афганистан, Индию; во втором – Йемен, Эфиопию, Судан, Египет, Ближний Восток; маршрут (1780 – 1838 гг.) –

третьего путешествия пролегал к Атлантическому океану и обратно. Г.З. Ширвани за сорок лет странствий преодолел более 60 тысяч км. Автор книг «Цветники путешествий», «Сады путешествий», «Кущи путешествий», в которых изложил материал, собранный за время странствий.

Шмидт Отто
Юльевич
(1891 – 1956 гг.) –

украинский (советский) мореплаватель, ученый, один из инициаторов освоения Северного морского пути, академик (1935 г.), вице-президент АН СССР (1939 – 1942 гг.), академик АН Украины (1934 г.), Герой Советского Союза (1937 г.). В 1932 – 1939 гг. начальник Главсевморпути. Руководил экспедициями на «Седове» (1929 – 1930 гг.), «Сибирякове» (1932 г.), «Челюскине» (1933 – 1934 гг.), воздушной экспедицией по организации дрейфующей станции «СП-1» (1937 г.).

Шнитцер Эдуард
(1840 – 1892 гг.) –

немецкий путешественник, ученый, врач, естествоиспытатель, известный также под именем Мехмед Эмин-паша. С 1865 г. путешествуя по Турции, принял ислам. В 1889 – 1892 гг. участвовал в колониальных экспедициях в Танганьике. За время путешествий собрал богатый материал по метеорологии, этнографии, зоологии.

Шокальский Юлий
Михайлович
(1856 – 1940 гг.) –

русский (советский) путешественник, океанограф, картограф, почетный член АН СССР (1939 г.). Президент Географического общества СССР (1917 – 1931 гг.). В 1923 – 1927 гг. руководил комплексной экспедицией в Черном море. Совместно с А.А. Тилло разработал методику картографических работ.

Шомбургк Роберт
Герман
(1804 – 1865 гг.) –

английский путешественник, по происхождению немец. В 1835 – 1844 гг. исследовал Гвианское плоскогорье и пересекающие его реки.

Шпанберг Мартын
Петрович
(ок. 1700 – 1761 гг.) –

русский мореплаватель, по происхождению датчанин. Участник 1-й и 2-й Камчатских экспедиций, в 1738 – 1739 гг. открыл морской путь от Камчатки к Японии, исследовал всю Курильскую цепь.

Шренк Леопольд
Иванович
(1826 – 1894 гг.) –

русский путешественник, этнограф, зоогеограф, академик Петербургской АН (1863 г.). Совершил путешествие в Амурский край, где проводил исследовательскую работу.

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

- Штюмер Юрий Александрович (1930 – 2003 гг.) – один из теоретиков советского спортивно-оздоровительного туризма, мастер спорта СССР по туризму (1962 г.), старший инструктор-методист, Заслуженный путешественник России. Автор многочисленных трудов по туризму и охране природы, в т.ч. «Карманного спутника туриста».
- Шумихин Владимир Сергеевич (род. в 1939 г.) – советский (украинский) путешественник, альпинист, воспитанник Харьковской школы инструкторов, мастер спорта СССР по горному туризму, спортивному ориентированию и альпинизму, чемпион и призер чемпионатов СССР и УССР. Руководил экспедициями на Памир, Таймыр, Полярный Урал, Гималаи.
- Щукин Иван Семенович (1885 – 1985 гг.) – советский путешественник, географ. В 1940-1950-е гг. был научным руководителем Памирской экспедиции географического факультета МГУ.
- Эанниш Жил (XV в.) – португальский мореплаватель. В 1434 г. достиг побережья западной Африки.
- Эверест Джордж (1790 – 1866 гг.) – английский исследователь. В 1841 г. обнаружил вершину, названную им пик XV. В 1856 г. исследователь Эндрю Во после проведения измерений определил высоту горы – 8840 м. В 1859 г. пик XV был переименован в честь его как первооткрывателя в Эверест.
- Эверсманн Эдуард Александрович (1794 – 1860 гг.) – русский путешественник, натуралист, врач, один из основоположников зоогеографии в России, член-корреспондент Петербургской АН (1842 г.), по происхождению немец. В 1820-1830-е гг. совершил ряд путешествий по азиатской части России.
- Эвлия Челеби (1611 – 1682?1683 гг.) – турецкий путешественник, географ, писатель. Автор десятитомной «Книги путешествий» («История путешественника»), которая является ценным источником сведений по истории ряда стран Европы, Азии, Африки.
- Эйр Эдуард Джон (1815 – 1901 гг.) – английский путешественник, исследователь Австралии. В 1839 – 1841 гг. открыл хребет Флиндерс, озеро Торренс, а также большое соленое озеро, названное в его честь. В 1846 – 1853 гг. Эйр – вице-губернатор Новой Зеландии.

- Эйрик Рауди (Эйрик Рыжий, Эйрик Торвальдсон) (ок. 950 – ок. 1002 гг.) – викинг, открывший в 983 г. остров, которому дал название Гринланд «Зеленая Земля». В 986 г. он основал в Гренландии первые поселения. Позднее именно этот остров викинги стали использовать для более дальних плаваний, в том числе и в Америку.
- Элсуорт Линкольн (1880 – 1951 гг.) – американский путешественник, исследователь Антарктиды, горный инженер, полярный летчик. В 1926 г. принимал участие в экспедиции Р. Амундсена на дирижабле «Норвегия». В 1933 – 1939 гг. совершил ряд полетов на самолете во внутренние районы Антарктиды, в том числе первый трансантарктический перелет (1935 г.).
- Эль-Кано Хуан Себастьян (1476 – 1526 гг.) – великий испанский мореплаватель; первый, кто смог совершить кругосветное плавание. Отправляясь в 1519 г. в экспедицию Магеллана, Эль-Кано считался его верным союзником, однако в ходе плавания он возглавил мятеж против Магеллана. Мятеж был подавлен, Эль-Кано разжалован. После смерти Магеллана в 1521 г. Эль-Кано возглавил экспедицию и смог успешно закончить ее, вернувшись в 1522 г. в Севилью на единственном уцелевшем корабле «Виктории». Король Испании Карл V даровал Эль-Кано герб, где изображен земной шар, обвитый лентой, и написан девиз «Первый обошел вокруг меня».
- Эней – по преданию, один из главных защитников Трои (город в Малой Азии) во время Троянской войны. После падения Трои Эней отправился в долгое странствие по Эгейскому, Адриатическому, Средиземному морям, в результате которого достиг берегов Италии, где смог основать Рим и стать таким образом родоначальником Римской империи.
- Эредья Педро (XV – XVI вв.) – испанский конквистадор, один из первых исследователей района Северо-западных Анд.
- Эриксон Лейф (Лейф Счастливый) (ок. 975 – 1022 гг.) – исландский викинг, сын Эйрика Рауди. В 1004 г. пересек пролив Дейвиса, достиг северо-восточного побережья Северной Америки, назвав его Винланд (Земля винограда); в 1005 вернулся в Гренландию.
- Эспиноса Гаспар (XV – XVI вв.) – испанский конквистадор. В 1518 – 1519 гг. руководил экспедицией по поиску прохода из Атлантиче-

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

ского океана в Тихий, во время которой исследовал ряд участков побережья Центральной Америки.

Эхингер Амвросий (1500 – 1532?33 гг.) – немецкий конквистадор, известный своей жестокостью по отношению к местным жителям Америки. В 1529 -1532 гг. возглавлял несколько экспедиций в Южной Америки, в результате которых был исследован и нанесен на карту район Маракайбо (северная Венесуэла), а также осуществлен первый кольцевой переход по Северным Андам, во время которого А.Эхингер был убит.

Юнгхун Франц Вильгельм (1809 – 1864 гг.) – немецкий путешественник, естествоиспытатель. В 1840 – 1842 гг. занимался археологическими и палеонтологическими исследованиями на острове Суматра. В 1842 – 1845 гг. исследовал остров Ява, составил первые географические и геологические карты этого острова.

Юнкер Василий Васильевич (1840 – 1892 гг.) – русский путешественник, исследователь Африки. В 1876 – 1878 гг. и 1879 – 1886 гг. совершил два путешествия в Центральную Африку. Исследовал реку Уэле и водораздел между реками Нил и Конго.

Ядринцев Николай Михайлович (1842 – 1894 гг.) – русский путешественник, археолог, этнограф. Осуществил ряд экспедиций в труднодоступные места Западной Сибири.

Янсзон (Янц) Виллем (XVII в.) – известный голландский мореплаватель, исследователь Австралии и Океании. В 1606 г. открыл Австралию, исследовал и нанес на карту около 350 км береговой линии.

Яров Аркадий Васильевич (1909 – 1987 гг.) – советский изобретатель и активист туристского движения, мастер спорта СССР по туризму и по парашютному спорту. В годы Великой Отечественной войны занимался подготовкой парашютистов-десантников. Сделал ряд изобретений в туризме: универсальный дюралевый лист, костровой кол, таганок, конструктор экспедиционного рюкзака «Системы Ярова», известный как «яровский».

Ясон – мифический герой, согласно легенде, совершил путешествие за золотым руном в Колхиду на корабле «Арго».

Туристська символіка

1

3

4

5

6

7

8

9

- 1 - емблема Московського клубу велосипедистів;
- 2 - емблема Кримського гірського клубу;
- 3 - емблема Руського гірського товариства;
- 4 - знак юного мандрівника СРСР;
- 5 - знак підкорювача найвищих вершин СРСР;
- 6 - емблема БММТ «Супутник»;
- 7 - емблема VI фестивалю молоді і студентів;
- 8 - знак заслуженого мандрівника Росії;
- 9 - знак юного мандрівника Росії

Історія Олімпійських ігор сучасності

Перші спроби відродити Олімпійські ігри належать до епохи Відродження, що пояснюється захопленням ідеями античності, характерними для того часу. Показові олімпійські виступи організувалися в XVI ст. у Німеччині і в XVII ст. у Англії. Перші ж ігри нашого часу, що проводилися за програмою античних ігор, влаштувалися протягом восьми років з 1772 по 1779 рр. німецьким герцогом Л. Фрідріхом на спеціально побудованому в своєму маєтку в Дессау стадіоні на честь дня народження його дружини. У 1830-х рр. в Швеції, поблизу м. Хельсінгборга, проводилися змагання під назвою «Олімпійські ігри», в 1844 р. подібні змагання були організовані в Монреалі, в 1859 р. згідно із спеціальним указом грецького короля Оттона I Баварського на відновленому в Афінах античному стадіоні пройшли змагання легкоатлетів і виставка витворів образотворчого мистецтва і виробів кустарних промислів. У 1883 р. французький громадський діяч, історик і літератор, барон П'єр де Кубертен (1863 – 1937 рр.) виступив з пропозицією про регулярне проведення всесвітніх спортивних змагань під назвою Олімпійські ігри. Ініціативу Кубертена на засновницькому конгресі в Парижі, що відбувся в 1894 р., підтримали представники 12 країн. Був створений керівний орган олімпійського руху – Міжнародний олімпійський комітет (МОК) і затверджена розроблена бароном Олімпійська хартія. Перші Олімпійські ігри сучасності були проведені в Афінах в 1896 р., з 1924 р. почали проводитися Зимові Олімпійські ігри. Олімпійські ігри сучасності не відбулися тричі: у 1916, 1940, 1944 рр. через Першу і Другу світові війни.

П'єр де Кубертен

Олімпійські ігри сучасності

Олімпійські ігри	Місто, країна	Рік проведення	Число учасників	Число країн
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
ЛІТНІ ОЛІМПІЙСЬКІ ІГРИ				
I	Афіни, Греція	1896	245	14
II	Париж, Франція	1900	1225	26
III	Сет-Луїс, США	1904	689	13
<i>Позачергові ігри</i>	<i>Афіни, Греція</i>	<i>1906</i>	<i>884</i>	<i>20</i>
IV	Лондон, Англія	1908	2036	22
V	Стокгольм, Швеція	1912	2547	28
VI	Берлін, Німеччина	1916		

1	2	3	4	5
VII	Антверпен, Бельгія	1920	2668	29
VIII	Париж, Франція	1924	3092	44
IX	Амстердам, Нідерланди	1928	3014	46
X	Лос-Анджелес, США	1932	1408	37
XI	Берлін, Німеччина	1936	4066	49
XII	Хельсінкі, Фінляндія	1940		
XIII	Лондон, Англія	1944		
XIV	Лондон, Англія	1948	4099	59
XV	Хельсінкі, Фінляндія	1952	4925	69
XVI	Мельбурн, Австралія	1956	3184	67
XVII	Рим, Італія	1960	5342	83
XVIII	Токіо, Японія	1964	5140	93
XIX	Мехіко, Мексика	1968	5530	112
XX	Мюнхен, ФРН	1972	7123	121
XXI	Монреаль, Канада	1976	6028	92
XXII	Москва, СРСР	1980	5217	80
XXIII	Лос-Анджелес, США	1984	6797	140
XXIV	Сеул, Південна Корея	1988	8465	160
XXV	Барселона, Іспанія	1992	9364	169
XXVI	Атланта, США	1996	11224	197
XXVII	Сідней, Австралія	2000	10651	199
XXVIII	Афіни, Греція	2004	11118	202
XXIX	Пекін, Китай	2008	10500	205
ЗИМОВІ ОЛІМПІЙСЬКІ ІГРИ				
I	Шамоні, Франція	1924	294	16
II	Ст.-Мориц, Швейцарія	1928	464	25
III	Лейк-плесид, США	1932	306	17
IV	Гарміш-Партенкірхен, Німеччина	1936	669	28
V	Ст.-Мориц, Швейцарія	1948	669	28
VI	Осло, Норвегія	1952	694	30
VII	Кортіна-д'Ампеццо, Італія	1956	820	32
VIII	Скво-Велі, США	1960	665	30
IX	Інсбрук, Австрія	1964	1091	36
X	Гренобль, Франція	1968	1158	37
XI	Саппоро, Японія	1972	1006	35
XII	Інсбрук, Австрія	1976	1123	37
XIII	Лейк-Плесид, США	1980	1072	37
XIV	Сараєво, Югославія	1984	1278	49
XV	Калгарі, Канада	1988	1423	57
XVI	Альбервілль, Франція	1992	1801	64
XVII	Ліллекхаммер, Норвегія	1994	1737	67
XVIII	Нагано, Японія	1998	2338	72
XIX	Солт-Лейк-Сіті, США	2002	2263	78
XX	Турін, Італія	2006	2550	83

Джомолунгма – найвища вершина планети

Найвища вершина планети Джомолунгма (Еверест) розташована в Гімалайській гірській системі («Гімалаї» в перекладі з санскриту означає «обитель снігів») на території непальського округу Коси, в хребті Махалангур-Гімал, який є природним кордоном між Непалом і Тибетом. Як тільки не називали найвищу вершину планети. Непальці називали її Сагарматха – «Вершина неба», тибетці – Джомолунгма – «Мати богів Землі», «Богиня-мати гір», «Богиня-мати світу», «Богиня вітрів», китайці – Чжумуланма. Ця вершина також відома ще як Чомо-канкар – «Мати-цариця сніжної білизни». Рекордну за довжиною назву вчені виявили в одному із стародавніх писань, де вершина іменувалася, як Му-Ті Гу-Ті Ча-Пу Лонг-Нга, що в перекладі означає: «Ти не побачиш вершину, знаходячись біля її підніжжя, але ти зможеш побачити її здалека, з дев'яти сторін, а якщо птах матиме намір пролетіти на висоті її вершини, то неодмінно осліпне». Першими з європейців, хто побачив і наніс на карту високу Гімалайську вершину, були французькі місіонери. Відбулося це в 1717 р. У 1865 р. цю вершину, що числилася у англійських топографів як «Пік XV», за волею британський учених топографічної служби нарекли ім'ям Президента Геодезичного комітету Індії Джорджа Евереста (1790 – 1866 рр.) – Еверестом. Англійці вважали себе правомочними здійснювати настільки серйозні дії після того, як зіставлення всіх результатів вимірювань Гімалайських вершин, що були здійснені британською експедицією 1852 р., показали, що Пік XV є найвищою вершиною планети. Сам же Дж. Еверест, що провів першу повну топографічну зйомку майже всього гігантського ланцюга Гімалаїв, ніколи не був на схилах Джомолунгми.

Вперше штурм вершини був здійснений в 1921 р. британською експедицією під керівництвом М. Берна. Вже в 1924 р., чергова англійська команда під керівництвом Едварда Нортонда досягла без кисневих балонів відмітки 8580 м. Учасники експедиції Джордж Лей Меллорі і Ендрю Ірвінг, що відправилися поодиночі на штурм вершини, пропали безвісті. Проте, існує суперечлива думка, що їм все ж таки вдалося досягти вершини, а загинули вони під час спуску. Джомолунгма була підкорена лише в 1953 р.: це вдалося зробити новозеландцеві серу Едмунду Персивалю Хіларі і громадянину Індії, уродженцеві Непалу сіндару (сіндар – розпорядник експедицій і керівник висотних носильників – шерпів) Намг'ялу Уангді (1914 – 1986 рр.), відомому в світі на ім'я Тенцинг Норгей, які 29 травня в 11 год. 30 хв. по південно-східному схилу досягли вершини.

Е. Хіларі і Т. Норгей

Вид на Джомолунгму

До наших днів Джомолунгма побачила багато чого. У 1975 р. Юнко (Джанко) Табей (Японія) стала першою жінкою, що піднялася на найвищу вершину планети. У 1978 р. австрієць Пітер Хабелер і італієць Рейнхольд Месснер зробили перше в історії сходження без кисневих балонів, а в 1980 р. той самий Рейнхольд Месснер досяг вершини наодинці. У травні 1998 р. вершину підкорив

американець Том Уїттакер, який втратив в автокатастрофі праву стопу, а в 2001 р. американець Ерік Вейхенмайер став першим незрячим підкорювачем Евересту. В 1999 р. шерп Бабу Широчіні провів на вершині 21 годину, а в 2000 р. шерп Апа досяг вершини в 11-й раз. У 2001 р. С. Гатт з'їхав з вершини на сноуборді. До 1998 р. більше 800 професійних альпіністів і любителів намагалися зійти на вершину, майже кожен четвертий з них загинув. Сумний список поповнюється до цих пір: навіть святкування в 2003 р. 50-ліття першого сходження на вершину захмарилося двома смертями. Проте, тяжіння цієї вершини серед альпіністів настільки велике, що якщо до 2000 р. на неї зійшло більше 1600 чол., то на 2004 р. число її підкорювачів сягнуло 2000 чол. На даний момент відомо 10 маршрутів, за якими кращі альпіністи з 41 країни світу зійшли на Джомолунгму. Найбільш складним вважається маршрут № 8, яким в травні 1982 р. досягли вершини учасники І Радянської Гімалайської експедиції. Серед переможців були: 04.05.1982 р. Володимир Балібердін (33 роки), Едуард Мисловський (44 роки), Михайло Туркевич (29 років) і Сергій Бершов (34 роки) останні двоє вперше здійснили нічне сходження. Керував експедицією Є.І. Тамм.

Хронологія основних експедицій на Джомолунгму (до травня 1953 р.)

<i>Рік</i>	<i>Країна</i>	<i>Керівник</i>	<i>Учасник</i>	<i>Рік</i>	<i>Країна</i>	<i>Керівник</i>	<i>Учасник</i>
1921	Англія	Г. Берн	6 чол.	1949	Англія	Е.Джордж	?
1922	Англія	Ч. Брус	9 чол.	1950	Англія	Г.Тільман	4 чол.
1924	Англія	Е.Нортон	11чол.	1951	Англія	Е.Шиптон	6 чол.
1933	Англія	Х.Рутледж	14чол.	1952	Швейцарія	Р.Дігмар	9 чол.
1934	Англія	М.Вілсон	1 чол.	1952		Г.Шевальє	6 чол.
1935	Англія	Е.Шиптон	5 чол.	1952	СРСР/Китай	П.Дачнолян	6 чол.
1936	Англія	Х.Рутледж	8 чол.	Деякі західні джерела вказують, що в 1952 р. СРСР здійснив невдалу спробу штурму Евересту, радянський уряд це категорично заперечував			
1938	Англія	Г.Тільман	6 чол.	1953	Англія/Індія	С.Дж.Хант	9 чол.

Перше сходження на Монблан

Гірський масив Монблан

ну цього гірського масиву. Не дивлячись на обіцяну винагороду, відшукати заповітний шлях до вершини вдалося лише через 26 років. 7 серпня 1786 р. син селянина-мисливця, кришталевих справ майстер, який з дитинства мав талант провідника, Жак Бальма і лікар із Шамоні Мішель-Габріель Паккар підійшли під вершину Монблан. Вивчивши за допомогою підзорної труби можливі шляхи, Ж. Бальма 8 серпня 1786 р. зробив спробу зійти на вершину, і увечері того ж дня дістався висоти 4807 м. Слідом за ним на вершину піднявся і М. Паккар.

1 серпня 1787 р. з Шамоні вийшла експедиція, яку очолював О.Б. Соссюр. 3 серпня разом з 17 провідниками він досяг вершини. Провівши там більше 4 годин, Соссюр встановив висоту Монблану – 4807 м (хоча до цих пір різні джерела дають суперечливі дані: 4807 м і 4810 м), виміряв температуру, вологість, провів спостереження над магнітною стрілкою, вивчив контури вершини і сніжного покриву. Після ночівлі і важкого обходу лабіринту тріщин, члени експедиції спустилися в долину. Це сходження коментувалося в багатьох країнах Європи, як надзвичайно сміливий захід всіх часів.

**Шамоні. Вид на Монблан.
Пам'ятник О. Соссюру и Ж. Бальма**

Приют одинадцяти

Приют одинадцяти

У 1929 р. на схилі східної вершини Ельбрусу була встановлена дерев'яна хатина на 8 чоловік, обшита залізом, а в 1932 р. – будівля барачного типу. Її назвали «Приютом одинадцяти». Свою назву він отримав у зв'язку з тим, що в 1909 р. група альпіністів з 11 чоловік, серед яких були студенти Санкт-Петербурзького і Харківського університетів, під керівництвом Р. Лейцингера, засновника Кавказького гірського товариства, ночувала серед каменів на місці майбутнього готелю і написала фарбою на скелі – «Приют – 11». У лютому 1936 р. ЦР ОПТЕ затвердила проект турбази, яка повинна була розташовуватися на висоті 4200 м над рівнем моря. Будівництво «Приюту – 11» було здійснено в 1937-1938 рр. за проектом альпініста-архітектора М. Попова. Це був триповерховий корпус із закругленою верхньою частиною, що нагадував дирижабль. Перший поверх, в якому розміщувалися кухня, душові кімнати, складські приміщення, приміщення для сушки спорядження і одягу, був складний з каменя. Другий і третій поверхи були дерев'яними, утепленими спеціальними теплоізоляційними плитами. Тут розміщувалися кімнати на 2 – 8 чоловік, їдальня на 50 чоловік, кабінет для нарад, були також передбачені номери підвищеної комфортності. Два верхні поверхи і дах були обшиті оцинкованим залізом; підлоги були паркетні, а стіни і стелі оброблені лінкрустом. При готелі була обладнана котельня, водо-провід з гарячою водою, каналізація. Приют, що не постраждав навіть під час Другої Світової війни проіснував 60 років, а 16 серпня 1998 р. – згорів.

Приют одинадцяти. Пожежа 16.08.1998 р.

Туристські емблеми країн світу

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

- ASTA (American Society of Travel Agents) – Американське товариство туристських агентів
АТА – Арабська туристська асоціація
COTAL (Confederacion de organizaciones turisticas de America Latina) – Конференція туристських агентств країн Латинської Америки
ЕТС (European Travel Commission) – Європейська туристська комісія
РАТА (Pacific Asia Travel Association) – Туристська асоціація країн Тихоокеанського регіону
АКРМ – Антифашистський комітет радянської молоді
АСТУР – Асоціація з туризму
БММТ «Супутник» – Бюро міжнародного молодіжного туризму
ВАФК – Всеукраїнська Асоціація фізіотерапевтів та курортологів
ВВП- Валовий внутрішній продукт
ВКП(б) – Всесоюзна Комуністична Партія (більшовики)
ВЛКСМ – Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді
ВТО – Всесвітня туристська організація (з 2003 року ЮНВТО, UNWTO – United Nations World Tourism Organization)
ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет
ВФТЕК – Всесвітня Федерація курортологів і бальнеологів
ВЦРПС – Всесоюзна Центральна Рада Професійних Союзів
ГЕУ – Головне екскурсійне управління
ГПО – Готовий до праці і оборони
ГПП – (рос. Главполитпросвет) – Головний політико-освітній комітет
ДРТ (англ. TSA, Tourism Sattelite Account) – Допоміжний рахунок туризму
ДСТ – Добровільне спортивне товариство
ДСТУ – Державний стандарт України
ЕВВ – Екскурсійно-виставково-музейний відділ Наркомпроса УРСР
Євратом – Європейське співтовариство з атомної енергії
ЄЕС – Європейське економічне співтовариство
ЄОВС – Європейське об'єднання вугілля і сталі
ЄС – Європейський Союз
ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка
КДБ – Комітет державної безпеки
КМ – Кабінет Міністрів
КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
КРП – Контрольно-рятувальні пункти
КРТЕ – Крайова рада з туризму і екскурсій
МКГАПТ – Міжнародний конгрес громадських асоціацій з пропаганди туризму
МКК – Маршрутно-кваліфікаційна комісія
МКОТО – Міжнародний конгрес офіційних туристських організацій
МСОПТ – Міжнародний союз організацій з пропаганди туризму
МСОТО – Міжнародний Союз офіційних туристських організацій

ІСТОРИЯ ТУРИЗМУ

МТСС – Міжнародний туристсько-спортивний союз
Наркомпрос – Народний Комісаріат з освіти
НДР (рос. ГДР) – Німецька Демократична Республіка
НКВС – Народний Комісаріат внутрішніх справ
ОЕСР – Організація з економічного співробітництва і розвитку
ООН – Організація об'єднаних націй
ОУН – Організація українських націоналістів
ПДВ – Податок на додану вартість
ПНР – Польська Народна Республіка,
ПП-1 (рос. СП – 1) – назва експедиції «Північний полюс 1»
ПТУ – Професійно-технічне училище
Радтур – АТ «Радянський турист»
РБПСК – Рада бюро подорожей соціалістичних країн
РНК (Раднарком) – Рада народних комісарів
РПО – Рада з Праці і Оборони
РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РТТ – Російське товариство туристів
РУОТУРСК – Рада урядових органів з туризму соціалістичних країн
СНД – Співдружність Незалежних Держав
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
СУЯО – Система управління якістю обслуговування
США – Сполучені Штати Америки
СЮТУР – Станція юних туристів
ТЕВО – Туристсько-екскурсійні виробничі об'єднання
ТЕУ – Туристсько-екскурсійне управління
ТПВ (рос. ЛТО – лагерь труда и отдыха) – Табір праці і відпочинку
ТПТ – Товариство пролетарського туризму
ТПТЕ – Товариство пролетарського туризму і екскурсій
ТСС – Туристсько-спортивний союз
УкрСЕПРО – Українська система сертифікації продукції, робіт, послуг
УМПЕТ – Українське мішане пайове екскурсійне товариство
УНР – Українська Народна Республіка
УНР (рос. ВНР) – Угорська Народна Республіка
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
ХНУ – Харківський Національний університет
ЦБК – Центральне бюро краєзнавства
ЦБЧА – Центральний Будинок Червоної Армії
ЦДЕТС – Центральна дитяча екскурсійно-туристська станція
ЦК – Центральний Комітет
ЦР – Центральна Рада
ЦРІБ «Турист» – Центральне рекламно-інформаційне бюро «Турист»
ЦРТ – Центральна Рада з туризму
ЦРТЕ – Центральна рада з туризму і екскурсій
ЦТЕУ – Центральне туристсько-екскурсійне управління
ЧССР – Чехо-Словацька Соціалістична Республіка

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Абуков А.Х. Туризм на новом этапе: Социальные аспекты развития туризма в СССР. – М.: Профиздат, 1983. – 296 с.
- 2 Абуков А.Х. Туризм сегодня и завтра: Туристско-экскурсионная работа профсоюзов. – М.: Профиздат, 1978. – 272 с.
- 3 Авадяева Е.Н., Зданович Л.И. 100 великих мореплавателей. – М., 2000. – 512 с.
- 4 Ананьев М.А. Международный туризм и его развитие после II мировой войны. – М.: Внешторгиздат, 1966. – 52 с.
- 5 Ананьев М.А. Международный туризм. – М.: Междунар. отношения, 1969. – 212 с.
- 6 Ананьев М.А. Экономика и география международного туризма. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – 299 с.
- 7 Арский Ф.Н. Страбон. – М: Мысль, 1974. – 72 с.
- 8 Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2001. – 395 с.
- 9 Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. – К.: 1998. – 130 с.
- 10 Биржаков М.Б. Введение в туризм. Изд. 5-е – СПб.: «Изд. дом Герда», 1999. – 320 с.
- 11 Варламов В.Г., Карзалов С.А. Спортивно-туристская летопись. М.: Моск. Гос. Геологоразвед. ун-т, 2002. – 78 с.
- 12 Волков Ю.Ф. Введение в гостиничный и туристический бизнес: Серия «Учебники, учебные пособия». – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – 352 с.
- 13 Воронкова Л.П. История туризма: Уч. пособие. Московский психолого-социальный институт – Воронеж: Из-во НПО «МОДЭК», 2001. – 304 с.
- 14 Воронкова Л.П. История туризма и гостеприимства: Уч. пособие. – М.: ФАИР-Пресс, 2004. – 304 с.
- 15 Гацунаев Н.К. Географы и путешественники. – М.: Рипол Классик, 2001. – 576 с.
- 16 Геродот. История / Пер. с древнегр. Г.А. Стратановского. – Л.: Наука, 1972. – 600 с.
- 17 Годы и тропы: К пятидесятилетию харьковского туризма / В.В. Абрамов (Отв. ред.). – Харьков: РА, 2000. – 332 с.
- 18 ГОСТ 28681.4-95. Туристско-экскурсионное обслуживание. Классификация гостиниц. Межгосударственный стандарт.
- 19 Гуляев В.Г. Организация туристской деятельности: Уч. пособие. – М.: Намидж. 1996. – 312с.
- 20 Гуляев В.Г. Туристские перевозки: (документы, правила формуляры, технология).- М.: Финансы и статистика, 1998. – 368 с.: ил.
- 21 Дворниченко В.В. Развитие туризма в СССР (1917 – 1983 гг.): Уч. пособие. – М.: ЦРИБ Турист, 1985. – 86 с.

- 22 Долженко Г.П. История туризма в дореволюционной России и СССР. – Ростов н/Д., 1988.
- 23 Дьякова Р.А. История экскурсионного дела в СССР. Уч. пособие. – М.: ЦРИБ Турист, 1981. – 72 с.
- 24 З історії вітчизняного туризмуФ: Збірник наукових статей. – К.: Інститут туризму, 1997.- 280 с.
- 25 Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1994. – 471с.
- 26 Ильина Е.Н. Туроперейтинг: организация деятельности: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2000.- 256с.
- 27 Истолин В.И., Лагутенко Б.Т. Страны мира: справочник туроператора и туриста. – М.: Советский спорт. 2000.-224с.
- 28 История средних веков. Хрестоматия. Пособие для учителя. В 2 ч. Ч 1 (V – XV века), Ч. 2 (XV – XVII века)/Сост. В.Е. Стапанова, А.Я. Шевеленко. – 3-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1988. – Ч. 1 – 287 с, Ч 2. – 271 с.
- 29 Карамзин Н.М. И что была тогда Россия: страницы из «Истории государства Российского». – Харьков: Прапор, 1990. – 527 с.: ил.
- 30 Квартальнов В. А., Зорин В. К. Энциклопедия туризма: Справочник. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 368 с.: ил.
- 31 Квартальнов В.А. Иностраный туризм. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 312 с.
- 32 Квартальнов В.А., Федорченко В.К. Туризм социальный: история и современность: Уч. пособие. – К.: Выща школа., 1989. – 342 с.: ил.
- 33 Квартальнов В.А.: Туризм: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2001.- 320с.
- 34 Келлерман Б. По персидским караванным путям / Пер. с нем. Р. Ландау. – М.-Л., 1930. – 160 с.
- 35 Крючков А.А. История международного и отечественного туризма. – М.: ВШТГ, НОУ Луч, 1999. – 102 с.
- 36 Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта / Пер. с венг. И.П. Абоимова. – М.: Радуга, 1982. – 400 с.
- 37 Любщева О.О. Ринок туристських послуг (геопросторові аспекти). – К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.
- 38 Менеджмент туризма. Туризм как вид деятельности: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 288с.: ил.
- 39 Мирошникова В.В., Мирошников В.В. 100 знаменитых путешественников. – Харьков: Фолио, 2004. – 512 с.
- 40 Муромов И.Л. 100 великих путешественников. – М.: Вече, 2003. – 656 с.
- 41 Немоляева М.Э., Ходорков Л.Ф. Международный туризм: вчера, сегодня, завтра. – М.: Междунар. отношения, 1985. – 174 с.
- 42 Павсаний. Описание Эллады / Пер. с греч. С.П. Кондратьева. В 2 т. Т. 1 – М., 1938; Т. 2 – М.-Л., 1940.
- 43 Папирян Г.А. Международные экономические отношения: Маркетинг в туризме. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 160 с.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 44 Поло М. Книга Марко Поло / Пер. со старофр. И.П. Минаева. – М.: Географгиз, 1955. – 376 с.
- 45 Проблемы міжнародного туризму: Збірник наукових статей. – К.: ТОВ Час Пік, 1997. – 264 с.
- 46 Сапрунова Н.С. Туризм: эволюция, структура, маркетинг. – М.: Ось-89, 1997. – 160 с.
- 47 Сардаров А.С. Архитектура автомобильных дорог. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Транспорт, 1993. – 272 с.
- 48 Сенин В.С. Организация международного туризма: Учебник. – М.: Финансы и статистика; 1999. – 400с.
- 49 Соколова М.В. История туризма: Уч. пособие. – М.: Мастерство, 2002. – 352 с.
- 50 Страбон. География в 17 книгах / Пер. с греч. Г.А. Стратановского. – М.: Наука, 1964. – 943 с.
- 51 Туристсько-краєзнавчі дослідження. Вип. 1: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Туризм в Україні: економіка та культура». У двох частинах. – К.: КМ-Треїдинг, 1998, Ч.1 – 424 с., Ч. 2 – 360 с.
- 52 Туристсько-краєзнавчі дослідження. Вип. 2. – К.: ЧП Кармаліта, 1999. – 656 с.
- 53 Туристсько-краєзнавчі дослідження. Вип. 3. – К.: ЧП Ільченко, 2000. – 286 с.
- 54 Туристские учреждения профсоюзов: Базы, гостиницы, кемпинги: Справочник/ Под общ. ред. В.И.Смирнова – Изд. 4-е, перераб. и доп. – М.: Профиздат, 1983. – 448 с.
- 55 Турчин В.С. Монументы и города: Взаимосвязь художественных форм монументов и городской среды.– М.:Советский художник, 1982.–160 с.
- 56 Уваров В.Д., Борисов К.Г. Международные туристские организации: Справочник. – М.: Международные отношения, 1990. – 288 с.
- 57 Усыкин Г.С. Очерки истории российского туризма. – СПб.: Издательский дом Герда, 2000. – 224 с.
- 58 Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 2002.-195с.
- 59 Харден Дональд. Финикийцы. Основатели Карфагена/Пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО «Изд-во Центр-Полиграф», 2002. – 263 с.
- 60 Чудновский А.Д (общая ред.) Туризм и гостиничное хозяйство. – М.: Ассоциация «ТАНДЕМ». Из-во «ЭКМОС», 2000. – 400 с.
- 61 Шаповал Г.Ф. История туризма. – Минск: ИП «Экоперспектива», 1999.
- 62 Эвлия Челеби. Книга путешествия: Пер. с тур. Вып. 3. М.: Наука, 1983 – 376 с.
- 63 Энциклопедический словарь по физической культуре и спорту. В 3 т./Под редакцией Кукушкина. – М.: Физкультура и спорт, 1961 – 1963.
- 64 Энциклопедия туризма / Ред. коллегия: Е.И. Тамм (гл. ред.), А.Х Абуков и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – 607 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
РОЗДІЛ 1. ПОДОРОЖІ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ	5
1.1. Перші мореплавці (Крит, Стародавній Єгипет, Фінікія)	5
1.2. Великі полководці стародавності. Значення завойовницьких походів	8
1.3. Науково-практичний внесок мандрівників в розвиток туризму	11
1.4. Подорожі в стародавньому епосі.....	13
1.5. Розвиток туристської інфраструктури в стародавності.....	15
1.6. Подорожі в епоху античності	19
1.7. Розвиток подорожей на Стародавньому Сході	20
1.8. Подорожі територією України в стародавності	22
Контрольні питання і завдання	23
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ПОДОРОЖЕЙ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	24
2.1. Подорожі в епоху раннього Середньовіччя.....	24
2.2. Паломництво як основний вид подорожей у Середньовіччя.....	26
2.3. Арабські мандрівники Середньовіччя.....	30
2.4. Характеристика подорожей у середньовічній Європі.....	31
2.5. Особливості подорожей у Київській Русі.....	33
2.6. Подорожі в період монголо-татарського ярма.....	36
Контрольні питання і завдання.....	37
РОЗДІЛ 3. ЕПОХА ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ	38
3.1. Португальські дослідницькі експедиції.....	38
3.2. Відкриття й освоєння Америки. Іспанські конквістадори.....	39
3.3. Культурна спадщина доколумбової Америки.....	43
3.4. Дослідницькі експедиції голландців, англійців і французів. Початок пошуку Північно-східного й Північно-західного шляхів з Атлантичного океану в Тихий.....	44
3.5. Російські землепрохідці та першовідкривачі.....	47
3.6. Розвиток туризму в Україні та Росії в XVI – XVIII ст.....	49
Контрольні питання і завдання.....	50
РОЗДІЛ 4. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ ЯК МАСОВОГО ЯВИЩА....	51
4.1. «Транспортна революція».....	52
4.2. Зародження туроператорської справи.....	53
4.3. Розвиток гірського руху в Європі.....	55
4.4. Розвиток туристської та екскурсійної діяльності на території України	57
4.5. Краєзнавство як основа туристської діяльності в Західній Україні..	61
4.6. Дослідницькі експедиції XVIII – XIX ст. на території Євразії	62
4.7. Європейські дослідницькі експедиції XIX – першої половини XX ст.	67
Контрольні питання і завдання.....	76
РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ..	77
5.1. Залізничний транспорт.....	77
5.2. Автодорожній транспорт.....	79
5.3. Водний транспорт.....	80
5.4. Повітряний транспорт.....	84

Контрольні питання і завдання.....	91
РОЗДІЛ 6. ТУРИЗМ – ФЕНОМЕН ХХ СТОЛІТТЯ.....	92
6.1. Формування основних туристських центрів у першій половині ХХ ст.	92
6.2. Розвиток туризму в другій половині ХХ ст.....	96
6.3. Характеристика основних туристських напрямів у другій половині ХХ ст.	102
6.4. Міжнародні туристські організації.....	109
Контрольні питання і завдання.....	111
РОЗДІЛ 7. СТАНОВЛЕННЯ ТУРИСТСЬКОЇ СПРАВИ В СРСР ТА УКРАЇНІ	112
7.1. Науково-дослідницькі українські та російські експедиції у першій половині ХХ століття	112
7.2. Характеристика галузі туризму та екскурсій в 20-ті роки ХХ ст. ...	113
7.3. Перші туристсько-екскурсійні організації (ТПТ, Радтур, ТПТЕ)...	116
7.4. Особливості функціонування сфери туризму та екскурсій в Україні в 30-ті рр. ХХ ст.	120
7.5. Розвиток туризму в передвоєнні роки. Створення ЦТЕУ.....	121
7.6. Сутність та значення туристсько-екскурсійної діяльності в період Великої Вітчизняної війни	124
7.7. Відновлення туристсько-екскурсійної діяльності в післявоєнний період	125
7.8. Удосконалення системи організації туризму в 50-х – на початку 60-х років ХХ ст. Створення БММТ «Супутник».....	128
Контрольні питання і завдання.....	133
РОЗДІЛ 8. РОЗКВІТ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СРСР.....	134
8.1. Формування структури управління сферою туризму.....	134
8.2. Профспілковий туризм.....	138
8.3. Іноземний туризм.....	147
8.4. Молодіжний туризм.....	150
8.5. Армійський туризм	152
8.6. Шкільний туризм	153
8.7. Система організованого відпочинку	154
8.8. Система підготовки професійних кадрів туризму	158
8.9. Негативні процеси в туризмі кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст.	159
Контрольні питання і завдання.....	161
РОЗДІЛ 9 СУЧАСНИЙ СТАН ТУРИСТСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ... ..	162
9.1. Розвиток нормативно-правової бази туризму в Україні.....	162
9.2. Аналіз стану туристської галузі України.....	166
9.3. Характеристика готельного господарства України.....	171
9.4. Особливості розвитку санаторно-курортної сфери.....	176
Контрольні питання і завдання.....	179
БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК	180
ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ.....	287
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	289
ЗМІСТ.....	292

Навчальне видання

Абрамов Валерій Володимирович,

Тонкошкур Максим Васильович

Історія туризму

Підручник

для студентів спеціальностей «Менеджмент організацій»
(Менеджмент готельного, курортного і туристського сервісу),
«Туризм», «Готельне господарство»

Редактор *М. З. Аляб'єв*

Комп'ютерне верстання *Є. Г. Панова*

Дизайн обкладинки *І. П. Шелехов*

Підп. до друку 18.03.2010 р.

Друк на ризографі

Тираж 500 пр.

Формат 60x84 1/16

Ум. друк. арк. 15,8

Зам. № _____

Видавець і виготовлювач:

Харківська національна академія міського господарства,

вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: rectorat@ksame.kharkov.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК №731 від 19.12.2001